

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ARAP ŞAİRLERDEN ES-SERCELÂNÎ VE ŞİİRİ

Mücahit KÜÇÜKSARI

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Muhammet TASA

KONYA-2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

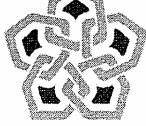

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

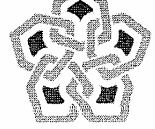
Adı Soyadı	Mücahit KÜÇÜKSARI
Numarası	088106083002
Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
Tezin Adı	Arap Şairlerden es-Sefercelâni ve Şiiri

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mücahit KÜÇÜKSARI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mücahit KÜÇÜKSARI
	Numarası	088106083002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagati
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet TASA
Tezin Adı	Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri** başlıklı bu çalışma 15/11/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Muhammet TASA	Danışman	
Prof. Dr. Tacittin UZUN	Üye	
Doç. Dr. Muhittin OKUMUŞLAR	Üye	
Doç. Dr. Mehmet Mesut ERGİN	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Sedat ŞENSOY	Üye	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mücahit KÜÇÜKSARI
	Numarası	088106083002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet TASA
Tezin Adı	Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri	

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı dönemi şairlerinden İbrahim b. Muhammed es-Sefercelânî'nin hayatı ve şiirleri incelenmiştir.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı dönemi Arap şiiri ve şairin yaşadığı Şam şehriyle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde şairin kimliği, ailesi, eğitimi, hocaları ve edebî şahsiyeti hakkında incelemeler yapılmıştır.

İkinci bölümde es-Sefercelânî'nin söylediği şiirler içerik yönünden tahlil edilmiştir. Bu bağlamda şiirler konularına göre tasnif edilmiş ve bu konular edebî tenkit eserlerinde yer alan kıstaslara uygun olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise şiirler şekil ve üslup bakımından incelenmiştir. Kaside yapısı, kelime dağarcığı, cümle yapıları, anlatım teknikleri gibi başlıklar altında değerlendirilen şiirlerin edebî değerleri tespit edilmeye gayret edilmiştir.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mücahit KÜÇÜKSARI
	Numarası	088106083002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet TASA
Tezin İngilizce Adı		AN ARABIAN POET AL-SAFARJALANI AND HIS POEMS

SUMMARY

This study attempts to analyze the life of Ibrahim bin Muhammed al-Safarjalani and his poetries, who is an Ottoman period poet,

It is composed of an introduction and three main chapters. The introduction deals with Arabic poet in Ottoman period, also it gives general knowledge about Damascus city, where al-Safarjalani lived.

In the first chapter we dealt with the personality of poet, his family, his education, characteristics of his poetry and his poems.

In the second chapter we attempt to analyse al-Safarjalani's poetry in point of contents. In that context we try to determine subjects of his poems and evaluate these poems suit with the methods of critical literary works.

In the last chapter, poems of al-Safarjalani are evaluated with the point of form and language. With the headlines, like composition of qaside and sentences, vocabulary, technics of presentations; we try to determine quality of his poetic.

ÖN SÖZ

Şiir, kendine has söyleyişi, ahengi ve ritmi ile hüznün, sevginin, hicvin, övgünün, cesaretin vs. coşkulu ve heyecanlı bir biçimde işlendiği edebî metin türüdür. İçerisinde barındırdığı bu coşku ve heyecanla tarih boyunca en etkili iletişim araçlarından biri olmuştur.

İnsanoğlu tarafından ortaya konan her eser gibi şiir de, söylendiği dönemden, coğrafyadan ve orada yaşayan insanlardan beslenir. Kendisini dile getiren şairle birlikte dönemini de temsil eder. Bu dönemin sosyal ve kültürel durumuna ışık tutar. Hâkim olan edebî zevki ve ahlâk anlayışını yansıtır.

Arap şiiri de Câhiliye döneminden itibaren Arap toplumunun tarihsel, sosyal ve kültürel serüveninin günümüze aktarılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu bakımdan Arap şairler her dönemde duygularını şiirleriyle ifade ederken bir yandan da insanlığa hizmet etmişlerdir. Çalışmamıza konu olan İbrâhim b. Muhammed es-Sefercelânî de bunlardan sadece biridir.

es-Sefercelânî XI/XVII. yüzyılda, Osmanlı'nın Şam bölgesine hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Birçok Arap Edebiyatı tarihçisine göre Arap şiirinin çöküş yaşadığı bir dönemde şiir söylemiştir. Nitekim Câhiliye, Emevî ve Abbasî dönemleri düşünüldüğünde, İmruu'l-Kays, Tarafe b. el-'Abd, Züheyr b. Ebî Sulmâ, Ömer b. Ebî Rebî'a, el-Ferazdak, el-Mütenebbî ve Ebû Temmâm gibi birçok meşhur şair hemen akla gelirken, Osmanlı dönemi denince bu kadar çok meşhur ismin sayılması pek mümkün olmamaktadır. Öte yandan dönemin şiiri ve şairleri hakkında bilgi veren eserlere bakıldığında önceki dönemlerdeki kadar şairin yetiştiği ve çok sayıda divanın meydana getirildiği de görülmektedir. Bu noktada, kültür ve sanata son derece önem verdiği bilinen bir devlet döneminde, Arap şiirinin neden gerileyeceğine yahut bu iddiaların sadece bir önyargıdan mı ibaret olduğuna dair sorular akla gelmektedir. Bu soruların cevapları araştırıldığında ise karşılaşılan ilk sonuç bu dönemle ilgili yapılan çalışmaların oldukça az olmasıdır. Dolayısıyla "Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri" adlı tezimizle bu alandaki boşluğu doldurmak fikri zihnimizde doğdu.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi şiiri ile ilgili iddiaların gerçeklik payını objektif ve tarafsız olarak ortaya koymak adına, es-Sefercelânî'nin şiirleri, mümkün merteye klasik ve modern edebî tenkît eserlerinde yer alan esaslar çerçevesinde tahlil edilmeye gayret

gösterilmiştir. Ayrıca şiirler Türkçe'ye çevrilirken olabildiğince ana metne bağlı kalmış ve çeviriyi şiirselleştirmek için zorunlu kalmadıkça kişisel tasarruflarda bulunulmamıştır. Üç bölümden meydana gelen çalışmamızın birinci bölümünde şairin hayatı ve edebî şahsiyeti ele alınırken ikinci bölümde şiirlerinin muhtevâ, üçüncü bölümde ise şekil ve üslup açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu araştırma esnasında görüş ve tavsiyeleriyle katkılarını esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Tacettin Uzun ve Doç. Dr. Muhittin Okumuşlar'a; konunun belirlenmesi aşamasından başlamak üzere, tezin bu hale gelmesinde büyük katkısı olan ve kaynaklara ulaşma noktasında çok istifade ettiğim danışmanım Doç. Dr. Muhammet Tasa'ya şükranlarımı sunarım.

Mücahit KÜÇÜKSARI

Kasım-2013/Konya

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VI
TRANSKRİPSİYON.....	XI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1
1. KONU, AMAÇ VE YÖNTEM.....	1
2. KAYNAKLAR.....	3
3. OSMANLI DÖNEMİ ARAP ŞİİRİ'NE GENEL BİR BAKIŞ.....	5
4. DİMAŞK'IN XVII. YÜZYILDAKİ GENEL DURUMU.....	10
4.1. SİYASİ HAYAT.....	11
4.2. SOSYAL HAYAT.....	13
4.3. KÜLTÜREL HAYAT.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

ES-SEFERCELÂNÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	25
1. KİMLİĞİ.....	25
2. AİLESİ.....	29
3. EĞİTİMİ VE HOCALARI.....	30
4. EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	33
5. ŞİİRLERİ.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

ES-SEFERCELÂNÎ'NİN ŞİİRİNDE MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ.....	43
1. GAZEL.....	44
1.1. HİSSİ GAZEL.....	46
1.1.1. Yüz.....	47
1.1.2. Ten.....	49
1.1.3. Yanak.....	50
1.1.4. Göz.....	52
1.1.5. Gözkapığı.....	54
1.1.6. Dudak ve Diş.....	55
1.1.7. Saç.....	56
1.1.8. Zülûf.....	57
1.1.9. Endam.....	58
1.1.10. Bakış.....	60
1.1.11. Tavır.....	62
1.1.12. Elbise ve Takılar.....	64
1.2. AFÎF GAZEL.....	66
1.2.1. Aşk.....	67

1.2.1.1. Aşkın Mahiyeti.....	67
1.2.1.2. Ma'sûk	68
1.2.1.3. Aşkın Tezâhürleri.....	70
1.2.2. Ayrılık ve Özlem.....	74
1.2.3. Sitem	80
1.2.3.1. Sevgiliye Sitem	80
1.2.3.2. Kınayıcı ve Dedikoduculara Sitem.....	82
2. ATLÂL/KALINTILAR	86
2.1. SEVGİLİNİN YURDU	90
2.2. YURDUN SELAMLANMASI VE KONUŞTURULMASI	92
2.3. DOSTLARA HİTAP.....	94
2.4. DUA	95
3. DİNÎ ŞİİR.....	96
3.1. ZÜHD VE TASAVVUF.....	96
3.2. PEYGAMBER METHİYELERİ	102
4. TABİAT.....	105
4.1. YAĞMUR VE BULUT.....	106
4.2. RÜZGÂR	108
4.3. MEVSİMLER	109
4.4. BAHÇE.....	111
4.5. ÇİÇEK VE AĞAÇ.....	113
5. HAMRİYYÂT	115
6. DİĞER KONULAR	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ES-SEFERCELÂNÎNİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	129
1. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	129
1.1. UZUNLUK BAKIMINDAN ŞİİRLERİ	129
1.2. KASİDE YAPISI	132
1.2.1. Matla' Beyitleri	134
1.2.1.1. Ana Konuyla Uyum.....	135
1.2.1.2. Etkileyicilik.....	137
1.2.1.3. Lafız ve Manada Seçicilik	138
1.2.1.4.Özgünlük.....	139
1.2.2. Mukaddime	141
1.2.2.1. Atlâl.....	142
1.2.2.2. Gazel.....	147
1.2.2.3. Tabiat Tasviri.....	150
1.2.2.4. Uykusuzluktan Şikâyet.....	154
1.2.2.5. Geçmişe Özlem.....	157
1.2.3. Tehallus.....	160
1.2.4. Hâtîme	165
1.3. VEZİN.....	171

2. ÜSLUP ÖZELLİKLERİ	174
2.1. KELİME DAĞARCIĞI	175
2.2. CÜMLE YAPILARI	179
2.2.1. Haber	180
2.2.2. İnşa	181
2.2.1.1. Emir	181
2.2.1.2. Nehiy	183
2.2.1.3. İstifham	184
2.2.1.4. Nidâ	186
2.2.1.5. Te'accub	188
2.2.3. Zikir ve Hazif	190
2.2.4. İtnâb	196
2.3. ANLATIM YÖNTEMLERİ	200
2.3.1. Muhâvere	201
2.3.2. Tahkiye	205
2.3.3. Bedi'î Sanatlardan Yararlanma	208
2.3.3.1. Cinas	209
2.3.3.2. İktibâs	213
2.3.3.3. Tazmîn	216
2.3.3.4. Reddu'l-'Acuz 'Ala's-Sadr	220
2.3.3.5. Tıbâk	223
2.3.3.6. Murâ'âtu'n-Nazîr	226
2.3.3.7. Tasrî'	228
2.3.3.8. Mübâlağa	232
2.3.3.9. Ta'miye ve Luğaz	236
2.3.4. Tasvir	243
SONUÇ	252
KAYNAKÇA	258

TRANSKRİPSİYON

اَ : a, e	أُ : u
إِ : ı, i	أَ : â, ê
أُو : û	أِي : î
ء : ’	ب : b
ت : t	ث : Ṣ, ṣ
ج : c	ح : Ḥ, ḥ
خ : Ḥ, ḥ	د : D, d
ذ : Z, z	ر : R, r
ز : Z, z	س : S, s
ش : Ş, ş	ص : Ṣ, ṣ
ض : Ḍ, ḍ	ط : Ṭ, ṭ
ظ : Ẓ, ẓ	ع : ‘
غ : Ğ, ğ	ف : F, f
ق : Q, q	ك : K, k
ل : L, l	م : M, m
ن : N, n	و : V, v
هـ : H, h	ي : Y, y

Yukarıdaki tabloda görülen transkripsiyon sistemi şahıs adları, künyeler, eser adları ve bazı terimlerde kullanılmıştır. “Ahmed”, “Muhammed” gibi Türkçe’de sık kullanılan isimlerin yazımında transkripsiyon uygulanmamıştır.

Birleşik isimlerin ve tamlamaların yazımında “Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdilvehhâb en-Nuveyrî” şeklinde Arapça okunuş esas alınmıştır.

Harf-i tarifler “el-Murâdî” örneğinde olduğu gibi küçük harfle yazılmış; cümle başlarında da bu usul uygulanmıştır. Şemsî harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tariflerin yazımında ise “es-Sefercelânî” kelimesinde olduğu gibi ilk harfin okunuşu esas alınmıştır.

KISALTMALAR

a.e.	: aynı eser
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale/madde
a.mlf.	: aynı müellif
b.	: baskı
Bilig	: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
bkz.	: bakınız
bsy.	: basım yeri yok
c.	: cilt
cc	: celle celâlühû
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: milâdî
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: sayı
ter.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
tsz.	: basım tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y.	: yüzyıl

GİRİŞ

1. Konu, Amaç ve Yöntem

Osmanlı dönemi Arap şiiri, az sayıdaki çalışma dışında, ihmâl edilen ve hak ettiği ilgiyi görmemiş bir alandır. Bu dönemde yaşayan Arap şairler ve bunların söylediği şiirler birçokları tarafından görmezden gelinmiştir. Asıl üzücü olan ise özellikle Arap dünyasında bu dönemle ilgili gerekli araştırma ve incelemeler yapılmaksızın ortaya konan karamsar tablodur. Bu nedenle Arap şiirine ilgi duyan ve Arap şiiriyle ilgili farklı açılardan araştırma yapmak isteyenlerin, bu dönem şiirine bir nebze de olsa ışık tutabilecek incelemelerde bulunması büyük önem arz etmektedir.

Osmanlı döneminde yaşayan Arap şairler hakkında bilgi veren eserlerde yüzlerce isme ulaşmak mümkündür. Bunlar arasında edebiyât alanında kendisini kabul ettiren ve yazdığı şiirlerle ismini duyuran şairler olduğu gibi farklı ilim dallarında uzmanlaşıp şiiri bir hobi olarak görenler de vardır. Ayrıca o dönemde yaşayan bazı şairlerin günümüze kadar ulaşan divanları varken bazılarının şiirleri ise farklı eserlerde dağınık halde yer almaktadır. Bu bağlamda divanına ulaşılabilen ve şiir alanında kendisini kabul ettirmiş bir şahsın çalışılması uygun görülmüştür.

İbrâhîm b. Muhammed es-Sefercelânî 1055-1112/1645-1700 yılları arasında Dimaşk'ta yaşayan bir şairdir. Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti siyasî açıdan büyük sorunlarla mücadele etmektedir. Bazı Arap edebiyatçlarına göre bu dönemde kültürel alanda da bir çöküş yaşanmakta ve şiir, tarihsel sürecindeki en sıkıntılı zamanlarını geçirmektedir. Dolayısıyla 1112/1700 yılında ölen bir şairin çalışılması Osmanlı Devleti'nin siyasî buhranlarının yanında kültürel durumu hakkında da objektif bilgiler sunması açısından önemli görünmektedir.

Tüm bunlardan hareketle çalışmanın konusu *Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri* olarak belirlenmiştir.

Çalışmada esas olarak iki temel gayeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi es-Sefercelânî'nin edebî kişiliği ve şiirlerinin edebî yönden değeri konusunda bir sonuca varmak, ikincisi ise es-Sefercelânî'nin şiirlerinden hareketle yaşadığı Osmanlı döneminin edebî yönden durumu hakkında bazı yargılara ulaşabilmektir. Bu çerçevede çalışmamızda amaçladığımız hususları şöylece özetlemek mümkündür:

- i. es-Sefercelânî'nin yaşadığı dönem ve coğrafyadaki sosyal, siyasî ve kültürel şartları kısaca değerlendirip bunların es-Sefercelânî'nin şiirlerine yansımalarını tespit etmek.
- ii. Kaynaklarda yer alan, es-Sefercelânî'nin hayatına, kişiliğine, ailesine ve eğitimine dair bilgileri bir araya getirmek ve şiirleriyle sayılan bu hususlar arasındaki bağlantıları ortaya koymak.
- iii. Kaynaklarda hakkında söylenenler, kendi şiirleri ve başka şairleri etkileyip etkilemediğinden yola çıkarak edebî kişiliği konusunda yargılara ulaşmak.
- iv. Şairin hangi konularda şiir söylediğini tespit edip, bunlardan en çok ön planda olanları belirlemek.
- v. Şiirlerinin şekil, dil ve üslup bakımından tahlillerini yapmak ve bu anlamda şiir anlayışında genel olarak hâkim olan özelliklere dikkat çekmek.
- vi. Şiirlerinin içerik, şekil, dil ve üslup bakımından incelenmesinin ardından, şairin, eleştirmenler tarafından belirlenen kıstaslara ne ölçüde bağlı olduğunu belirlemek.
- vii. İmkân nispetinde, es-Sefercelânî'nin şiirlerini kendi döneminde ve klasik dönemlerde söylenen şiirlerle karşılaştırarak, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmek.
- viii. Şiirin, sadece edebî yönüyle değil, sosyal ve tarihî gerçekleri yansıtması bakımından da önemli oluşundan hareketle, es-Sefercelânî'nin şiirlerinde yer alan ve yaşadığı bölge ve döneme ışık tutan bilgileri ortaya koymak.
- ix. es-Sefercelânî'nin şiirlerinden hareketle yeterli sayıda incelemeye ve kesin kaynaklara dayanmaksızın Osmanlı döneminin bir duraklama hatta çöküş dönemi olduğu iddialarına karşı meselenin daha bilimsel ve objektif olarak tartışılmasına zemin hazırlayabilecek verileri derlemek.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şairin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti işlenecektir. İkinci bölümde “es-Sefercelânî'nin Şiirinde Muhtevâ Özellikleri” üçüncü bölümde ise “es-Sefercelânî'nin Şiirinde Şekil ve Üslup Özellikleri” ele alınacaktır.

Muhtevâ incelemesinin yapılacağı ikinci bölümde gazel, atlâl, hamriyyât gibi konular ve üçüncü bölümde yer alan kasidenin yapısı genel olarak klasik kaynaklarda yer alan esaslar ışığında değerlendirilecektir. Dil ve üslup bakımından yapılan

değerlendirmelerde ise es-Sefercelânî'nin şiirlerinde ön plana çıkan hususlar dikkate alınacaktır.

Çalışmanın tamamında, farklı konuların açıklanması hususunda şahit gösterilecek şiirlerin bütünü yerine konuyla ilgili kısımlarının zikredilmesi ile yetinilecektir. Ayrıca örnek olarak zikredilecek şiirler harekelenecek ve bahirleri de belirtilecektir. Divanda şiirler numaralı olmadığından dipnot olarak divanda yer aldıkları sayfa numaraları verilecektir.

İkinci ve üçüncü bölümlerde gazel, hamriyyât, atlâl, tehallus, muhâvere, ta'miye vb. kavramlar kısaca açıklanacak, gerekli görülen yerlerde edebiyat alanında yazılan eserlerden de istifade ederek tarihsel süreçleri hakkında bilgiler verilecektir.

2. Kaynaklar

es-Sefercelânî'nin h. 1317 yılında Kâhire'de basılan divanı çalışmamızın asıl kaynağı konumundadır. Şairin tüm şiirleri bu divanda yer almaktadır. Bununla birlikte Muhammed b. Emîn b. Fađlillâh el-Muhibbî'nin *Nefhatu'r-Rayhâne ve Raşhatu Tîlâi'l-Hâne*, Muhammed Halîl el-Murâdî'nin *Silku'd-Durer fi A'yâni'l-Şarnî's-Şânî 'Aşar ve 'Abdurrahmân b. Şâşû'nun Terâcimu Ba'd-ı A'yân-i Dimaşq* isimli eserleri gerek es-Sefercelânî'nin çok sayıda şiirine yer vermeleri gerekse hayatına dair en geniş mâlûmatı sunmaları bakımından en çok istifade ettiğimiz eserlerin başında gelmektedir.

Araştırmalarımız neticesinde doğrudan es-Sefercelânî ve şiirleri konusunda yapılan bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra şairin yaşadığı asır ve genel olarak da Osmanlı dönemi Arap şiiri konusunda yapılan çalışmaların oldukça az olması dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan, Mehmet Mesut Ergin'in *İbn Ma'sûm el-Medenî Şâ'iran, el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri, İbnu'n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri*; Muhammet Tasa'nın *İbnu's-Semmân ve Şiirleri* adlı eserleri özellikle zikretmek gerekmektedir. Bu eserler gerek sistematik bir şekilde şiir tahlilinin nasıl yapılabileceği gerekse çalışmanın bölümlendirilmesi ve başlıklandırılması noktalarında oldukça faydalandığımız eserler olmuştur.

Osmanlı dönemi Arap şiiri hakkında bilgi edinme hususunda çok sayıda Arap Edebiyatı Tarihi eserinden yararlanılmıştır. Bunlardan bazıları dönemle ilgili olumsuz tenkitlerle dolu iken bazıları ise tarafsız yaklaşımları ile dikkat çekmektedir. Örneğin Corci Zeydân'ın *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-'Arabiyye*, Buṭrus el-Bustânî'nin *Udebâu'l-*

'Arab fî'l-Endelus ve 'Asri'l-İnbi'âs, Ahmed ez-Zeyyât'ın *Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî*, Muhammed Mustafa Heddâra'nın *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs* ve Maḥmûd Selîm'in *el-Edebu'l-'Arabî ve Târîhuḥâ fî 'Asri'l-Memâlik ve'l-'Uṣmâniyyîn ve'l-'Asri'l-Hadîs* adlı eserlerinde Osmanlı dönemine şiir alanında yöneltilen sert eleştirileri görmek mümkün olmuştur. Öte yandan, Muhammed Abdulhamid Sâlim'e ait *el-Edeb fî'l-'Asri'l-'Uṣmânî beyne Muṣṣifîhi ve Tâ'inîne fih* isimli makalenin yanı sıra 'Abdulazîz Muhammed eş-Şennâvî'nin *ed-Devletu'l-'Uṣmâniyye Devletun İslâmiyyetun Mufterâ 'Aleyhâ* ve Na'im el-Ḥımsî'nin *Naḥve Fehmin Cedîdin li Edebi'd-Duveli'l-Mutetâbi'a* ve *Târîhihi* gibi bizzat Arap müellifler tarafından kaleme alınan eserler bu dönemle ilgili olumlu bilgilere ulaşmada faydalı olmuştur.

Şiirlerin muhtevâ yönünden tahlilinde, birkaç klasik edebî tenkît eserine sıkça başvurulmuştur. Bunlar Kudâme b. Ca'fer'in *Naḥdu's-Şi'r*, İbn Raşîk el-Ḳayravânî'nin *el-'Umde fî Meḥâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, İbnu'l-Eşîr'in *el-Meşelu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, ve İbn Ḳuteybe'nin *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* adlı eserleridir. Bu eserler, şiirlerde işlenen konular hakkında Arap şiirinde yer alan esasları ve kaideleri ihtivâ etmeleri yönüyle büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Şâmi ed-Dehhân'ın *el-Ğazel munzu Neş'etihi Hattâ Sadri'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*, Yusuf Huseyn Bekkâr'ın *İtticâhâtu'l-Ğazel fî'l-Ḳarni's-Sânî 'Aşar*, Şevki Dayf'ın *et Taṭavvur ve't-Tecdid fî's-Şi'ri'l-'Arabî*, Bekrî Şeyh Emîn'in *Muṭâla'ât fî's-Şi'ri'l-Memlûki ve'l-Uṣmânî* ve Muhammed Mustafa Heddâra'nın *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî fî'l-Ḳarni's-Sânî el-Hicrî'si* gibi modern dönemlerde yazılan eserler de derli toplu bilgiler içermesi ve dönemler arası karşılaştırmalara yer vermeleri yönüyle oldukça faydalı olmuşlardır.

Şiirlerde şekil, dil ve üslûp konularında ise dil, edebî tenkît ve belâğat alanında yazılmış bazı klasik eserler en önemli kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bunlardan Kudâme b. Ca'fer, İbn Raşîk ve İbnu'l-Eşîr'in yukarıda zikredilen edebî tenkît kitaplarının yanı sıra 'Abdulḳâhir el-Curcânî'nin *Delâilu'l-İ'câz*, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, İbn Hıccce el-Ḥamevî'nin *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, İbn Ebi'l-İşba' el-'Advânî'nin *Taḥrîru't-Taḥbîr fî Şinâ'ati's-Şi'ri ve'n-Neşr*, el-Ḳazvînî'nin *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, el-Ḳalkaşendî'ye ait, *Subḥu'l-A'şâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ* gibi dil ve belâğat alanında yazılmış eserleri özellikle zikretmek gerekmektedir. Bu eserler gerek kavramların açıklanması gerekse şiirde edebî değerinin anlaşılması noktasında işaret ettikleri hususlarla çalışmanın başucu kaynaklarından olmuşlardır.

Farklı kavramların açıklanması ve âlimlerin görüşlerine derli toplu bir biçimde ulaşabilmemizi sağlayan Ahmed Maţlûb'un *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğiyye'si* ve eleştirel bir bakış açısıyla modern ve klasik dönem klasik yapıları hakkında çok değerli bilgiler sunan Yûsuf Huseyn Bekkâr'ın *Binâu'l-Kaşîde fi'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm fi Dav'i-n-Nakdi'l-Hadis* adlı eseri çokça yararlandığımız modern kaynaklardandır.

Şiirlerde yer alan ve anlamını bilmediğimiz kelimeler konusunda klasik dönemde kaleme alınan sözlüklerin büyük ölçüde sorunlarımızı çözdüğünü ifade etmeliyiz. el-Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn*'ı başta olmak üzere, el-Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Luğa*, el-Ezdi'nin *Cemheretu'l-Lüğa*, el-Cevherî'nin *es-Sıhâh*, İbn Fâris'in *Mu'cemu Meķâyisi'l-Luğa* ve el-Firûzâbâdi'nin *el-Kâmûsu'l-Muħîṭ'i* gibi sözlükler özellikle klasik şiirlerde farklı anlamlarda kullanılan kelimelere getirdikleri kapsamlı açıklamalarla çalışmamızda şiirlerin daha doğru anlaşılması hususunda en önemli eserler arasında yer almıştır.

3. Osmanlı Dönemi Arap Şiiri'ne Genel Bir Bakış

Arap edebiyatı için her asırda bir kültür merkezi olmuş Suriye, Mısır, Filistin ve Hicaz gibi bölgelerin bir Osmanlı toprağı haline gelmesi Yavuz Sultan Selim'in Memlûklüleri 922/1517 tarihli Mercidâbık savaşında mağlup etmesiyle başlayan bir süreçtir. Bu savaştan sonra Arap edebiyatı ve şiiri için yaklaşık 400 yıl sürecek olan ve birçok Arap edebiyat tarihçisine göre Arap şiiri için çöküş anlamına gelen bir dönem başlayacaktır.¹

Dönemin şiiri ile ilgili olumsuz tenkitlerini ifade edenler hatta tenkidin de ötesine geçerek dönemin şiirini yok sayanlar, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasına hâkim olmasıyla Türkçe'nin resmi dil haline getirildiğine dikkat çekmiş ve bunun Arap şiirine vurulan en büyük darbe olduğunu ifade etmişlerdir.

Dönemin şiir açısından çöküş ve durgunluk dönemi olduğunu savunanlara göre; Türkçe sadece farklı yönetim kurumlarında değil edebiyatın her alanında baskı yolu ile

¹ Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Kâhire, tsz., III, 293; Buṭrus el-Bustânî, *Udebâu'l-'Arab fi'l-Endelus ve 'Aşri'l-İnbî'âs*, Dâru Naẓîr 'Abbûd, bsy., tsz., III, 210; Ahmed ez-Zeyyât, *Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî*, Dâru'n-Nehḍa, Kâhire, tsz., s. 402; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî 'Aşru'd-Duvel ve'l-İmârât ve's-Şâm*, 2.b., Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, tsz., s. 44; Muhammed Mustafa Heddâra, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadis*, 1.b., Dâru'l-'Ulûmu'l-'Arabiyye, Beyrût, 1990; s. 15; Maḥmûd Selim, *el-Edebu'l-'Arabî ve Târîhuḥâ fi 'Aşri'l-Memâlik ve'l-'Usmâniyyîn ve'l-'Aşri'l-Hadis*, Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, Kâhire, 1957, s. 91; Philip Hitti, *Târîhu Sûriye ve Lubnân ve Filisṭîn*, ter: Corc Haddâd, Abdulkerim Rafîk, Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1951, II, 320-321; Riyâd Abdulhamîd Murâd, *Şi'ru Dimaşk fi'l-Karni's-Sânî 'Aşar el-Hicrî "es-Sâmine 'Aşar el-Milâdi"*, Vizâratu's-Sekâfe, Dimaşk, 2007, s. 100.

kabul ettirmek istenmiştir. Ayrıca sultanların ve yöneticilerin Arap şiirine karşı ilgisiz kalmaları ve şairleri hiçbir anlamda desteklememeleri de bu dönemde şiirin gerileme sebeplerinden olmuştur². Bu dönemde iyi şair olarak nitelendirilenler dahi önceki şairleri lafız, mana ve üslup bakımından taklitten öteye geçememişlerdir³. Ayrıca bedi'î sanatlar haddinden fazla önem verilmesi, kelime oyunlarının manayı arka plana atacak derecede yoğun olması⁴, te'rih gibi sayılara dayanan sanatların sıkça kullanılmaya başlanması şiirleri duygu yoğunluğundan uzaklaştırmıştır⁵. Aynı şekilde mukatta'a tarzında yazılan şiirlerin sayısının çok artması ve fasih olmayan kelime ve terkiplerin de kullanılmasıyla şiirlerde edebî kalite düşmüş ayrıca fikir ve düşünceden ziyade sanat icrasına önem verilmiştir⁶.

Bazı Arap edebiyatçıları ve tarihçilerinin bu dönemi çöküş dönemi olarak adlandırmalarının arka planında, her asırda İmruu'l-Kays, Ömer b. Ebî Rebî'a ve el-Mütenebbî gibi şiir sanatında zirve yapmış şahsiyetleri görmek istemelerinin yattığı söylenebilir. Ancak Osmanlı döneminde Arap edebiyatının parlak bir dönem yaşadığını ifade etmek ne kadar güçse, her alanda çöküş yaşandığını söyleyebilmek de o kadar güç görünmektedir. Her dönemin kendine has özellikleri vardır. Dolayısıyla Arap edebiyatında çöküş dönemi diye adlandırılan dönemi geçmişle mukayese yapmakla beraber, kendi içinde değerlendirmek de gerekmektedir⁷.

Ön yargılı ithamların temelinde batıların yönlendirmelerinin yanı sıra XIX. ve XX. yüzyılda iyice artan Arap milliyetçiliğinin de etkisinden söz edilebilir⁸. Zira Osmanlı dönemi Arap şiirini tenkit eden yazarların bu tenkitten önce tarihi gerçeklerle tamamen örtüşmeyen Osmanlı işgalinden, zulümden, haksız yere kan dökülmesinden, asimilasyon politikalarından⁹ vs. bahsettikleri dikkat çekmektedir¹⁰. Bu durumda şöyle

² Zeydân, *a.g.e.*, III, 291-292; el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 210-211.

³ Zeydân, *a.g.e.*, III, 293; Heddâra, *Dirâsât.*, s. 15.

⁴ Zeydân, *a.g.e.*, III, 293; Heddâra, *Dirâsât.*, s. 15.

⁵ Heddâra, *Dirâsât.*, s. 15.

⁶ Zeydân, *a.g.e.*, III, 292; Heddâra, *Dirâsât.*, s. 15.

⁷ Hüseyin Yazıcı, XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amasi, *Nüşha*, Ankara, 2001, I/2, , s. 55.

⁸ Muhammed Abdulhamid Sâlim, *el-Edeb fi'l-'Asri'l-'Uşmânî beyne Munşifîhi ve Tâ'inine fih*, <http://www.al-madina.com/node/368559?arbeaa> 26.08.2013; Sinan Turan, "Andre Raymond ve Osmanlı Dönemi Arap Kent Tarihçiliğine Bakış", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, (169-190), s. 171.

⁹ Bu iddiaların gerçekleri yansıtmadığına dair açıklamalar için bkz: 'Abdulazîz Muhammed eş-Şennâvî, *ed-Devletu'l-'Uşmâniyye Devletun İslâmiyyetun Mufterâ 'Aleyhâ*, Maḥba'atu Câmî'atu'l-Kâhire, Kâhire, 1980, I, 321 vd.

bir soru akla gelmektedir: Acaba Osmanlı devletinin genel siyaseti sonucu Arap şiiri için bir çöküş döneminden bahsedilirken, bu durum aynı Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Avrupa devletleri ve onların edebiyatı için neden geçerli değildir?¹¹

Bununla birlikte daha önce de ifade edildiği üzere, Osmanlı dönemi Arap şiiri hakkında genel yargılara varmaya yetecek sayıda çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. Dolayısıyla dönemle ilgili olarak söylenen yargıların zaman içerisinde yapılan yeni araştırmalar neticesinde değişmesi ve tenkit edilmesi de mümkün görünmektedir¹². Nitekim son zamanlarda ülkemizde Osmanlı dönemi Arap şiiri ile ilgili derinlemesine yapılan çalışmalar da¹³ bu dönemde şiirin söylenenin aksine, kalite bakımından belli bir seviyede ve araştırmalara muhtaç olduğunu ortaya koymaya başlamıştır. Aynı şekilde Arap tarihçi ve edebiyatçılarından da inşaf hareket ederek dönemi tamamen yok saymayan, objektif değerlendirmelerde bulunanlar olmuştur¹⁴. Bu bağlamda Osmanlı dönemi şiirini genel hatlarıyla tanıyabilmek için, bu müfekkirlere görüşlerinden de istifade ederek, genel bir şablon ortaya koymak faydalı olacaktır.

Osmanlı döneminin her aşamasında şiir önemini korumuş, bütün Arap coğrafyasında farklı konularda eski şiirlerle kalite bakımından kıyaslanabilecek şiirler söylenmiş¹⁵, bütün yöneticilere olmasa da adaleti ve güzel yönetimi ile meşhur olan yöneticilere methiyeler yazılmıştır¹⁶. Ayrıca iddiaların aksine birçok Osmanlı padişahı ve yöneticisi şiire ve edebiyata ilgi duymuş, şairler ve edipler her fırsatta ödüllendirilmiştir¹⁷. Hatta bazı Osmanlı sultanları Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler

¹⁰ Zeydân, *a.g.e.*, III, 293; el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 210; ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 402.

¹¹ Muhammed 'Abdulhamîd Sâlim, *el-Edeb fî'l-'Asri'l-'Usmânî beyne Munşifîhi ve Tâ'inîne fih*, <http://www.al-madina.com/node/368559?arbeaa> 26.08.2013.

¹² Na'îm el-Hımsî, *Naḥve Fehmin Cedîdin li Edebi'd-Duveli'l-Mutetâbi'a ve Târîhîhi*, Mudîriyyetu'l-Kutub ve Maṭbû'atu'l-Câmi'iyye, Dimaşk, 1981, II, 110.

¹³ Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 1.b., Adal Ofset, Konya, 2007; Mesut Ergin, *İbnu'n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri*, 1.b., Araştırma Yayınları, Ankara, 2008; Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri", *Marife*, Konya, 2007, VII/1; Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nusha*, Ankara, 2006, VI/21; Hüseyin Yazıcı, XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi Ve Hızır B. Muhammed el-Amasî, *Nüşha*, Ankara, 2001, I/2.

¹⁴ Muhammed Abdulhamid Sâlim, *el-Edeb fî'l-'Asri'l-'Usmânî beyne Munşifîhi ve Tâ'inîne fih*, <http://www.al-madina.com/node/368559?arbeaa> 26.08.2013.

¹⁵ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Rayḥânetu'l-Elibbâ ve Zehratu'l-Ḥayâti'd-Dunyâ*, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Ḥalû, 1.b., Maṭba'atu 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, bsy., 1967, s. 6-7.

¹⁶ el-Hımsî, *a.g.e.*, II, 109.

¹⁷ Muhammed 'Abdulhamîd Sâlim, *el-Edeb fî'l-'Asri'l-'Usmânî beyne Munşifîhi ve Tâ'inîne fih*, <http://www.al-madina.com/node/368559?arbeaa> 26.08.2013.

kaleme almışlardır. Bu hususa bir örnek olarak I. Ahmed'in zikredilmesi mümkündür. Nitekim el-Muhibbî de *Hulâşatu'l-Eşer* isimli eserinde Arapça şiirler yazan Sultan Ahmed'e yer vermiştir¹⁸:

Osmanlı dönemi şiiri ile ilgili sert tenkitlerde bulunan bazı Arap müellifler, kimi zaman dönemdeki olumlu gelişmeleri de görmüşlerdir. Örneğin Şevkî Dayf bu dönemde, Şam bölgesinde yaşamış şairlerden bahsederken bunlardan bazılarını övmeyi ihmal etmemiştir. Medih şiirlerinde Mencek Paşa¹⁹(ö. 1080/1669), gazelde Hâsen el-Bûrînî²⁰ (ö. 1024/1615), fahr ve hiciv şiirlerinde İbnu'n-Naḥḥâs²¹ (1052/1642), tabiat konulu şiirlerde İbnu'n-Nakîb²² (ö. 1081/1670) ve tasavvufî şiirlerde Abdulḡanî en-Nablusî²³(ö. 1143/1731) bunlar arasındadır.

Osmanlı dönemiyle ilgili çalışma yapan Bekrî Şeyh Emin de Şevkî Dayf gibi dönemi bir yandan duraklama ve taklit dönemi olması yönüyle tenkit ederken²⁴, mevcut olan gelişmeleri de görmezden gelmemektedir. Örneğin tavsif konusunda Osmanlı dönemi şairlerinin öncekiler kadar yetenekli hatta bazı hususlarda onlardan daha üstün olduklarını dahi ifade etmiştir²⁵.

Şihâbuddîn el-Hafâcî'nin *Rayḡânetu'l-Elibbâ*, el-Muhibbî'nin *Nefḡatu'r-Rayḡâne* ve *Hulâşatu'l-Eşer*, el-Murâdî'nin *Silku'd-Durer* ve el Baytâr'ın *Hilyetu'l-Beşer'i* gibi bu dönemde yazılan terâcim kitaplarında yüzlerce şairin hayatı ve şiirleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür²⁶. Osmanlı döneminde bu kadar çok şairin yaşamış olmasında, şiir yazarların toplum içerisinde belli bir makâma sahip olmaları ve yöneticilerin kimi zaman bağış ve hediyeler ile bu sanatı teşvik etmeleri önemli faktörlerdendir. Ayrıca şiir yazmanın kişi için bir ayrıcalık olarak değerlendirilmesi, en sevilen hobiler arasında yer alması ve şiirde genel olarak kolay lafız ve terkiplerin kullanılması da şair sayısının artmasına neden olmuştur²⁷.

¹⁸ Muhammed b. Emin b. Faḡlullâh el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, Dâru Şâdir, Beyrût, tsz., I, 284 vd.

¹⁹ Bkz: Şevki Dayf, *'Aşru'd-Duvel*, s. 161-163.

²⁰ Bkz: *a.e.*, s. 213-216.

²¹ Bkz: *a.e.*, s. 238-240.

²² Bkz: *a.e.*, s. 270-271.

²³ Bkz: *a.e.*, s. 288-290.

²⁴ Bekrî Şeyh Emin, *Muṭâla'ât fi'ş-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-Uşmânî*, 4.b., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1986, s. 95.

²⁵ *a.e.*, s. 153.

²⁶ Şevki Dayf, *'Aşru'd-Duvel*, s. 128; el-Ḥımsî, *a.g.e.*, II, 109.

²⁷ el-Ḥımsî, *a.g.e.*, II, 109.

Osmanlı dönemi şiiri ve şairlerinin genel özellikleri hakkında dikkat çeken hususlardan biri de toplumda zenginlik ve makâm olarak üst seviyede bulunan kimselerin, asıl işlerinin yanında şiirle de ilgilenmeleridir²⁸. es-Sefercelânî'yi de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Zira şair para kazanmak maksadıyla şiir yazmamıştır. Ayrıca ömrünü şiir yazarak geçirmemiştir. Edebiyat ve şiire olan tutkusunun neticesinde şiir yazmayı adeta bir hobi haline getirmiş, ancak yazmış olduğu kaliteli şiirlerle de kendisini edebiyat dünyasında tanıtmıştır.

Her ne kadar medih, meth-i nebevî, gazel ve mersiye gibi konularda uzun kasideler yazılsa da bu dönemin önemli özelliklerinden biri çok sayıda mukatta'anın²⁹ kaleme alınmasıdır³⁰. es-Sefercelânî'nin divanında da bu durum açıkça mülâhaza edilmektedir. Zira divanda yer alan 200 şiirin 143'ü 2 ile 6 beyit arasındaki mukatta'alardan meydana gelmektedir.

Osmanlı dönemi şairleri klasik dönemde yer alan konularla yetinmemişlerdir. Luğaz³¹ ve mu'ammâlar³² bu dönemde yaygınlık kazanmış, ebcet hesabı ile şiirlerde tarih düşürme gibi farklı metotlar kullanılmaya başlanmıştır³³. Nitekim es-Sefercelânî mu'ammalar konusunda devrin en meşhurları arasında yer almaktadır³⁴.

Nazımdaki basitlik de bu dönem şiirinin genel bir özelliği olarak ifade edilebilir. Bu durum kimi zaman, manada yüzeyselliğin tezahür etmesi ve derinliğin kaybolması şeklinde sonuçlanabilmektedir³⁵. el-Muhibbî de eserinde el-Ĥarîrî Receb b. Ĥicâzî el-Ĥımsî (ö. 1101/1689) isimli şairden bahsederken bu hususa dikkat çekmiştir³⁶.

²⁸ a.e., II, 110.

²⁹ Genel kanaate göre 7 beyitten daha az olan şiirlere mukatta'a 7 beyit ve üzerinde olanlara kaside adı verilmektedir. Bkz. Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arız*, 1.b., Ensar Neşriyat, 2011, s. 23.

³⁰ a.e., II, 110.

³¹ Sözlükte sözün maksadını gizlemek anlamına gelen luğaz, bir edebiyat terimi olarak şiirlerde kalem, kitap gibi somut varlıkların gizlenmesidir. Bkz. İsmail Durmuş, "Luğaz", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, s. 221.

³² Sözün manasına gizlemek anlamına gelen mu'ammâ edebiyat terimi olarak şiirlerde farklı yollarla şahıs isimlerinin gizlenmesini ifade etmektedir. Bkz. İsmail Durmuş, "Muamma", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, s. 322.

³³ el-Ĥımsî, a.g.e., II, 111; Riyâd, a.g.e., s. 137-138.

³⁴ Muhammed Ĥalîl el-Murâdî, *Silku'd-Durer fi A'yâni'l-Karni's-Sâni 'Aşar*, Dâru İbn Ĥazm, Beyrût, 1988, I, 15.

³⁵ el-Ĥımsî, a.g.e., II, 111; Riyâd, a.g.e., s. 282-283.

³⁶ el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, II, 160.

Edebî sanatların yoğun bir biçimde kullanılması, bu dönem şiirlerinde görülen en yaygın özelliklerden biridir³⁷. es-Sefercelânî de şiirlerine, yaşadığı dönemin bu genel özelliğini yansıtarak özellikle bedi'î sanatları oldukça sık kullanmıştır.

Osmanlı dönemi şiirlerinin muhtevâsına bakıldığında oldukça farklı konuların işlendiği görülecektir. Bunların başında medih gelmektedir ki şair, bu şiirlerde Hz. Peygamber'i (s.a.s.), yaşadığı dönemin yöneticilerini ve önemli şahsiyetlerini metheder³⁸. Mersiyeler de oldukça yaygındır. Ancak bu dönemde sultanlara ve yöneticilere yazılan mersiyelere pek rastlanılmaz. Zira mersiyeler daha çok hocalara, dostlara ve akrabalara yazılmaktadır³⁹. Bu dönemde yazılan şiirlerin en önemli konularından biri de gazeldir. Gazel her asırda süreklilik arz eden, kalıcı olan ve yenilenen bir konu olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu bakımdan esas olarak anlatılanlar çok fazla değişmese de her asırda farklı lafızlar, manalar ve üsluplar bu konuya dâhil olmuştur. Osmanlı dönemi gazeli için de aynı şey geçerlidir⁴⁰. Hamriyyât şiirlerinde daha çok geçmiş dönemlerin izlerine rastlanmakta olup, bu şiirlerde meclis, doğa ve eğlence tasvirleri oldukça yoğundur⁴¹. İhvâniyyât ve zühd konulu şiirler de dönemde önemli bir yere sahiptir⁴².

4. Dimaşk'ın XVII. Yüzyıldaki Genel Durumu

Cillik, Dimaşku'ş-Şâm ve Şâm olarak da isimlendirilen Dimaşk, Suriye'nin en büyük şehri olup çok eski dönemlerden itibaren önemli ilim, sanat ve kültür merkezlerinden biridir⁴³. Geçmiş milattan öncesine dayanan şehir, Asur, Babil, Grek ve Roma gibi birçok medeniyetin hâkimiyeti altında bulunmuş⁴⁴, I/VII. yüzyılda ise Hâlid b. Velid'in bölgeyi fethinin ardından Müslüman toprakları haline gelmiştir. Osmanlı yönetimi altına girmeden evvel Emevîler, Abbasîler, Fatımîler ve Memlûklüler gibi önemli devletler burada hükümlanlık sürmüştür. Bu dönemlerde şehrin kültürel gelişimi kimi zaman duraklama ve çöktürlere maruz kalsa da genel olarak hızlı bir şekilde büyümeye devam etmiştir. 922/1516 senesinde Memlûklü ordusunun

³⁷ el-Hımsî, *a.g.e.*, II, 111; Riyâd, *a.g.e.*, s. 128.

³⁸ el-Hımsî, *a.g.e.*, II, 114.

³⁹ *a.e.*, II, 128.

⁴⁰ *a.e.*, II, 134.

⁴¹ *a.e.*, II, 147.

⁴² Riyâd, *a.g.e.*, s. 115-116.

⁴³ Leylâ es-Şabbâğ, *el-Mucteme'u'l-'Arabıyyu's-Sûrî*, Menşûrâtu Vizâratı's-Şekâfe, Dimaşk, 1983, s. 165-166; Kuteybe eş-Şehâbî, *Me'âlimu Dimaşk et-Târihiyye*, Menşûrâtu Vizâratı's-Şekâfe, Dimaşk, 1996, s. 95; Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 311.

⁴⁴ Şevki Dayf, *Aşru'd-Duvel*, s. 60-61.

Mercidâbık'ta Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusuna yenilmesi üzerine Dimaşk'ta artık her açıdan yeni bir dönem başlamış ve şehrin siyasî, sosyal ve kültürel hayatı Osmanlı Devleti çatısı altında yeniden şekillenmeye başlamıştır⁴⁵.

Dimaşk'ta 1055/1645 yılında doğup yine aynı yerde 1112/1700 yılında vefat eden es-Sefercelânî'nin şüirlerine etki eden unsurları daha doğru anlayabilmek için yaşadığı dönemde yani miladi 17. asırda Dimaşk'ta yaşanan gelişmeleri kısaca değerlendirmek faydalı olacaktır.

4.1. Siyasî Hayat

XVI. yüzyılda her açıdan zirve noktaya ulaşan Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyılın başlarından itibaren duraklama ardından da gerileme dönemine girmiştir. Bu gerilemenin sebepleri arasında fetihlerle birlikte nüfusta yaşanan büyük artış, klasik askerî ve malî düzenin farklı nedenlerle sarsılması, uzun süre devam eden savaşlar ve bunların doğurduğu ekonomik krizler⁴⁶, diğer yandan da padişahın mutlak otoritesinin sarsılması ve devlet işlerine çok farklı kesimlerin müdâhil olması gibi birçok nedenin zikredilmesi mümkündür⁴⁷.

Tüm bu olumsuz gelişmelerin sonucunda; sosyal, askerî ve malî alanlarda sarsıntılara uğrayan Osmanlı, XVII. yüzyılda artık XVI. yüzyıldaki konumundan ve gücünden çok uzaklaşmaya başlamıştır⁴⁸. Bazı dönemlerde alınan sert ve tavizsiz kararlar neticesinde istikrâr bir nebze olsun sağlansa da bu kötü durum es-Sefercelânî'nin de yaşadığı dönemi kapsayacak şekilde XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. es-Sefercelânî'nin yaşadığı dönem olan XVII. yüzyılın ikinci yarısında I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa'nın tahtta oturduğu görülmektedir. Ancak bu dönemlerde ön planda olanlar padişahlardan ziyade sadrazamlık görevinde bulunanlar, özellikle de Köprülü ailesi olmuştur⁴⁹. Nitekim merkezî otorite, Erdel ve Girit gibi uzun yıllar devletin çözemediği meselelerin,

⁴⁵ 'Ali Hassûn, *Târîhu'd-Devleti'l-'Usmâniyye ve 'Alâkatuha'l-Hâriciyye*, 4.b., el-Mektebu'l-İslâmî, Dimaşk, 2002, s. 61; R. Hartman, Şam, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B.Basimevi, İstanbul, 1970, XI, 298-306; eş-Şehâbî, *a.g.e.*, s. 126; eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 19-20.

⁴⁶ Halil İncalcık, Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış, *Osmanlı*, Semih Ofset, Ankara, 1999, I, 107; eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 28.

⁴⁷ İncalcık, *a.g.m.*, I, 108-109; eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 606-607.

⁴⁸ İncalcık, *a.g.m.*, I, 110.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6.b., TTK. yay., byy., tsz., III, 367-370; Öz, *a.g.m.*, IX, 723-724; Râfîk, 'Abdulkerîm, *el-'Arab ve'l-'Usmâniyyîn*, 2.b., Dimaşk, 1993, s. 146.

Köprülü Mehmed Paşa ve Fazıl Ahmed Paşa dönemlerinde çözüme kavuşturulmasıyla belli ölçüde yeniden sağlanmıştır⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nde genel olarak yaşanan bu gelişmelerin Dimişş şehrine de pek çok siyasî yansıması olmuştur.

Dimişş, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasına hâkim olduğu yaklaşık 400 yıllık sürecin her döneminde olduğu gibi XVII. asırda da Osmanlı İmparatorluğunun önemli bir idarî merkezi olma özelliğine sahip olmuştur. Bu sebeple de nüfusunun önemli bir bölümü, merkezden atanan görevlilerden oluşmuştur. Siyasî açıdan çok önemli bir konuma sahip olan Dimişş mülkî ve idarî bakımdan doğrudan İstanbul'a bağlıyken dinî ve adli konularda genel olarak Hanefî Mezhebi'nin merkezde olduğu bir yapılanmaya tâbi olmuştur⁵¹.

XVI. yüzyılın son yıllarından itibaren uzun süre devam eden savaşlar ve XVII. yüzyılın ilk yıllarındaki iç isyanlar, Dimişş'ı da olumsuz yönde etkilemiştir. Zira daha XVII. yüzyılın başlarında patlak vermeye başlayan Canbolatoğlu isyanı gibi olaylar şehrin güvenliğini derinden sarsmış ve bölgede ekonomik olarak da derin yaralar açmıştır. Bu yüzyılın Dimişş açısından olumsuz diğer bir özelliği de Osmanlı Devleti'nin mâruz kaldığı ciddi problemlerin yönetimde yol açtığı büyük istikrarsızlıktır. Bunun en belirgin işareti 1600-1652 yılları arasında Dimişş'a kırk yedi vali tayin edilmesi ve bunların çoğunun görev sürelerinin dört gün ile altı yıl arasında değişmesidir⁵².

Şam Eyaleti'nde görev yapan vali ve kadıların Osmanlı Devleti yapılanmasında önemli bir role sahip oldukları kabul edilmektedir. Nitekim XVIII. yüzyıla gelinceye kadar bu bölgede görev yapan 148 vâlidin 21'inin veziriazamlık rütbesine yükselmesi bunu göstermektedir. Şam Eyaleti'nin Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk yıllarda vâlilerin oldukça geniş yetki ve sorumluluklara sahip oldukları dikkat çekmektedir. Zira yetki ve sorumluluk alanları içerisinde kamu düzeni ve güvenliği, vergileri toplama ve İstanbul'a ayrılan verginin hazırlanması bulunmaktaydı. Ancak ilerleyen dönemlerde bu yetkiler

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz: Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IX, 722; Hassûn, *a.g.e.*, s. 137-138; Kemal Çiçek, II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703), *Türkler*, Semih Ofset, Ankara, 2002, IX, 747-756.

⁵¹ 'Abdulkerîm Râfîk, *Bilâdu's-Şâm ve Mısr mine'l-Fethi'l-Uşmâni ilâ Hamleti Nâbulyûn Bûnabart*, 2.b., Dimişş, 1968, s. 97; Râfîk, *el-'Arab ve'l-Uşmâniyyîn*, s. 61; Şit Tufan Buzpınar, "Suriye", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 551; Şit Tufan Buzpınar, "Şam", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 315.

⁵² Râfîk, *Bilâdu's-Şâm*, s. 95; a.mlf., *The Province of Damascus*, 1.b., Beyrût, Khayat, 1966, s. 3-4; Enver Çakar, "XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Şam Eyaleti (İdarî Taksimat-Eyalet ve Sancak Yöneticileri)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elazığ 2003, I/2, s. 53.

sınırlandırılmış, Şam'da görev yapacak olan üst düzey yetkililer merkezden atanmaya başlanmış ve Şam yönetimi için farklı kitlelerin katılımı olan bir eyalet divanı yapılanmasına gidilmiştir⁵³.

es-Sefercelânî'nin yaşadığı dönemle ilgili olarak genelde Osmanlı Devleti özelde de Şam topraklarında gerek siyasî gerekse malî açıdan buhranlı dönemlerin yaşandığını söylemek gerekmektedir. Ancak şairin hiçbir şiirinde ne siyasî ne de ekonomik sorunlara yer vermemesi ilginçtir. Zira kaleme aldığı şiirlerin hiçbirisinde devrin padişahlarına, vâlilerine yahut kadılarına ne medih ne de hiciv konulu şiirler yazmıştır. Ayrıca yaşadığı bölgede cereyan eden siyasî sorunlara hiç değinmemiştir.

4.2. Sosyal Hayat

Dimaşk, bulunduğu coğrafya itibari ile tarih boyunca Arap, Türk, Kürt ve Farslar'ın da içinde yer aldığı çok sayıda göçmen azınlık için bir vatan konumunda olmuştur. Bu insanların varlığı, bir yandan şehri kozmopolit bir hale getirirken diğer yandan da İslâm dünyasının en büyük dinî merkezlerinden biri yapmıştır.⁵⁴ XVII. yüzyılın ikinci yarısında da şehirde bu yapının devam ettiği bizzat es-Sefercelânî'nin şiirlerinden anlaşılmaktadır. Zira şair gazellerinde Arap⁵⁵, Türk⁵⁶ ve Fars kadınlara yer vermektedir⁵⁷.

Bu dönemdeki Dimaşk toplumu, ekonomi, eğitim, dinî yaşayış gibi açılardan farklı kısımlara ayırmak mümkündür⁵⁸. Nitekim 17. yüzyıl şairlerinden 'Abdurrahmân el-Mevşilî (ö. 1118/1706) bir şiirinde bu duruma işâret etmektedir⁵⁹: [Tavîl]

ضُرُوبًا فَدُو فَقْرٍ مُهَانَ وَذُو حَدَوَى	تَبَارَكَ مُنْشِي الْخَلْقِ مِنْ صُلْبِ آدَمَ
وَهَذَا بِنَارِ الْفَقْرِ أَحْشَاؤُهُ تُكْوَى	فَهَذَا نَدَا الْإِسَارِ أَبْرَدُ عَيْشُهُ
وَهَذَا يُعَانِي اللَّهُ فِي حَانَةِ الْقَهْوَا	وَهَذَا تَرَاهُ فِي الْمَسَاجِدِ رَاكِعًا

⁵³ Raymond Andre, *el-Mudunu'l-'Arabiyyetu'l-Kubrâ fi'l-'Aşti'l-'Uşmânî*, Arapça çeviri: Latîf Ferec, 1.b., Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1991, s. 94 vd.

⁵⁴ James Grehan, Street Violence and Social Imagination in Late Mamluk and Ottoman Damascus, *International Journal of Middle East Studies*, yıl: 2003, sy: XXXV, s. 219.

⁵⁵ İbrâhim Çelebi b. Muhammed *es-Sefercelânî, a.g.e.*, Maţba'atu'l-'İlmiyye el-Mışriyye, Kâhire, h. 1317, s. 76, 98.

⁵⁶ *a.e.*, s. 95, 98.

⁵⁷ *a.e.*, s. 121, 122.

⁵⁸ Riyâd, *a.g.e.*, s. 21.

⁵⁹ el-Murâdî, *a.g.e.*, II, 264.

وَهَذَا لِدَرْسِ الْعِلْمِ أَصْبَحَ طَالِبًا وَهَذَا يَرُومُ اللَّهُوَ فِي الرَّوْضِ وَالزَّهْوَا

*Âdem'in bel kemiğinden mahlûkatı çeşit çeşit yaratan [Allah] yüceler yücesidir.
Rüsvâ olmuş fakir de ihsân sahibi de [O'nun yarattıklarındandır].*

*İşte şu, rahat bir yaşam süren kimse ve şu da içi yoksulluğun ateşiyle
dağlanandır.*

*Şunu mescitlerde rükû ederken görürsün ama bu kahvehanelerde eğlencenin
esiri olur.*

Şu ilim öğrenmeye tâlip olurken bu ise bahçede eğlenme ve kibirlenmeyi arzular.

Osmanlı Devleti'nin Dimaşk'a hâkim olduğu ilk yıllardan itibâren toplum, yönetici ve askerî erkânın yer aldığı aristokrat kesim ve çiftçiler zanaatkârlar ve tüccarların yer aldığı halk kesimi olmak üzere iki tabakadan meydana gelmiştir⁶⁰. Yöneticiler Osmanlı Devleti'nin bölgeye atadığı kimseler olup kimileri sergilediği âdil yönetim sayesinde tüm kesimlerin sevgi ve saygısını kazanmış kimileri ise keyfi uygulamalar neticesinde halkla arasında aşılması güç setler çekmiştir. Müftüler ve kadılar halk ile yöneticiler arasında bir köprü vazifesi görmekteydi. Zira vazifeleri bir yandan valilerle birlikte olmayı gerektirirken bir yandan da halkla beraber olmayı gerektiriyordu. Hatta kimi zaman valilerin kötü yönetiminden bunalan halkın isteklerini daha üst mercilere iletme görevini de üstleniyorlardı⁶¹.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre yönetim ve askeri erkânla hiçbir bağının ve iletişiminin olmadığı görülen es-Sefercelânî'nin edib kişiliğinin yanı sıra yardımseverliği ve insanların dertleriyle dertlenen şahsiyeti⁶² ile halktan biri olduğu görülmektedir.

Bu dönemde tasavvufun toplumsal hayatta ve şiirde önemli bir yeri vardır⁶³. Pek çok şair dönemin tasavvuf anlayışını yansıtan şiirler kaleme almıştır. Bu şairlerden biri olan es-Sefercelânî çeşitli şiirlerinde döneminde yaygın olan tarikatlara dair bilgiler vermiştir⁶⁴.

⁶⁰ es-Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 113.

⁶¹ Riyâd, *a.g.e.*, s. 22-28.

⁶² Muhammed b. Emîn b. Fadlullâh el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne ve Raşhatu Tîlâi'l-Hâne*, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Halû, 1.b., Dâru İhyâ-i Kutubi'l-'Arabiyye, tsz., I, 479.

⁶³ eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 59.

⁶⁴ Kaynaklarda net bir bilgi olmamasına rağmen es-Sefercelânî ailesinin sonraki kuşaklarında Şâzelî Tarikatı şeyhlerinin yer alması ve bazı modern çalışmalarda şairin Şâzelîye tarikatına mensup olduğu bilgilerinin yer alması es-Sefercelânî'nin bir Şâzelî olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Şairin bu tarikatla ilgili yazmış olduğu şiirlerin de bu bağlamda düşünülmesi mümkündür. Bunun

Kaynaklarda yer alan bilgiler⁶⁵ ve o döneme ışık tutan şiirlere bakıldığında Dimaşk'ta Mevleviyye ve Şâzeliyye'nin en yaygın iki tarikat olduğu görülmektedir. Nitekim es-Sefercelânî'nin bir şiirinde Dimaşk'ta da Mevlevî Dergâhı bulunduğu ve burada semâ yapıldığı anlaşılmaktadır:⁶⁶ [Basît]

إِذَا تَدَانَيْتَ مِنْ أَكْنَافِ جَلْقِ عَجْ
بِالْمَوْلَوِيَّةِ حَيْثُ الْأُنْسُ وَالطَّرْبُ
وَحَيِّ عَنِّي بِهَا ظَبْيًا طَرِيقَتَهُ
تَعْرِى لِحَضْرَةِ مَوْلَانَا وَتَتَسَبُّ

Eğer Dimaşk taraflarına yolun düşerse, dostluğun ve musikînin yeri olan Mevlevî Dergâhı'nda konakla.

Ve orada, tarikatı Hz. Mevlâna'ya dayanan ve [O'nun] müntesibi olan ceylana selamımı ilet.

Bunun dışında XVII. yüzyıl Dimaşk'ında yer alan bazı türbelerin önemli bir yere sahip olduğu ve çokça ziyaret edildiğine yine es-Sefercelânî'nin bir şiirinde ulaşılmaktadır. Söz konusu şiirde şair, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) torunu Hz. Zeynep'in Dimaşk'ta yer alan türbesi ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır⁶⁷: [Kâmil]

يَا صَاحِ إِنِّ وَأَفَيْتَ حَضْرَةَ زَيْنَبَ
وَبَدَا لِعَيْنِكَ الضَّرِيحُ الْأَنْوَرُ
مَرَّغٌ خُدُودَكَ فِي تَرَى أَعْتَابِهَا
فَمَنْ الْعَبِيرِ بَعْدَ ذَاكَ الْعَبِيرُ

Dostum, eğer Hz. Zeynep' gelirsen ve o nurlu türbe sana görünürse

Yanaklarını eşliğine sür. Zira artık oradan geçen kimseden misk kokusu yayılır.

Osmanlı döneminde Dimaşk ve bölgesinde yaşayan toplumların hayatına etki eden unsurlardan biri de şehirdeki iç ve dış ticaret faaliyetlerinin canlılığı ve özellikle hac yolu üzerinde bulunan şehrin, hac organizasyonlarında kilit bir bölge olmasıdır. Şehrin bu konumu halk için birçok gelir kaynağına vesile olmuş ve birçok han inşasını gerektirmiştir. Bu hanlar da kenti sosyal ve kültürel bakımdan zenginleştiren hususlardan olmuştur⁶⁸.

yanı sıra Mevlevîliğe dair yazmış olduğu şiirler de şairin mutaassıp bir yapıya sahip olmadığını sûfi meşrep hali ile farklı tarikatlara ilgi duyduğunu göstermektedir.

⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, Din, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, II, 130.

⁶⁶ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 114.

⁶⁷ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 112.

⁶⁸ eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 58-59.; R. Hartman, *a.g.m.*, XI, 306; Riyâd, *a.g.e.*, s. 67.

Sonuç olarak Dimaşk şehrinde gerek Osmanlı dönemi gerek daha öncesinde toplumsal hayat, her alanda birçok farklılığı bir arada barındırmıştır. es-Sefercelânî'nin yaşadığı dönemde Dimaşk toplumunu genel olarak yönetici, ulemâ ve halk olmak üzere üç tabakada değerlendirmek mümkündür. es-Sefercelânî'nin, yönetim ve siyasetten uzak yapısı ve insanların dertleriyle dertlenen yapısı ile daha çok ulema ve halk arasında yer aldığı söylenebilir.

4.3. Kültürel Hayat

Araplarla Türklerin uzun yıllar süren ortak tarihleri birçok yönüyle tam olarak aydınlığa kavuşturulabilmiş değildir. Özellikle de XVI. yüzyıl sonrasında Osmanlı hâkimiyeti altındaki dönemin farklı yönleriyle araştırılmasına ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'nin Arap toplumlarla ilişkilerinin istenilen boyutlarda araştırmalara konu olmamasında bazı nedenlerden bahsetmek mümkündür. Özellikle XIX. yüzyıldaki süreç, ciddi bir kırılma noktası olan 1916 Arap isyanı ve sonrasında yaşananlar -her ne kadar tüm Araplarla ilişkilendirilemezse de- gerek Araplar gerekse Türkler arasında taraflı bir bakış açısına neden olmuş, önyargılı bu tavır araştırmalara da yansımıştır. Ayrıca Osmanlı dönemi sonrası Arap coğrafyasında etkili olan batılı devletlerin Arap kültürel hayatı üzerindeki etkileri ve o dönemlerde yaygınlaşan ulus devlet kurma anlayışı Arapların Osmanlı geçmişine yönelik olumsuz bir yaklaşım geliştirmelerine neden olmuştur⁶⁹. Neticede XIX. yüzyılda Araplar tarafından kaleme alınan birçok tarih ve edebiyat tarihi kitabında Osmanlı yönetimi altında bulunan Arap coğrafyasındaki kültürel gelişim yerden yere vurulmuştur. Özellikle de devletin zayıflamaya başladığı XVII. yüzyıl tam bir çöküş dönemi olarak nitelenmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın, bölgenin gelişimine dair yatırımlara önem vermediği, ilmî ve edebî faaliyetleri ihmâl ettiği ayrıca bölgenin kültürel ve ilmi zenginliklerini gasp ettiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır⁷⁰.

Her ne kadar çalışmamızın asıl amacı bütün yönleriyle Osmanlı'nın Arap kültürüne etkilerini ortaya koymak olmasa da es-Sefercelânî'nin yaşadığı sırada Dimaşk'ta gözlemlenen bazı kültürel faaliyetleri ortaya koymak hem Osmanlı'nın

⁶⁹ Turan, a.g.m., s. 171.

⁷⁰ Zeydân, a.g.e., III, 290; el-Bustânî, a.g.e., III, 210-211; ez-Zeyyât, a.g.e., s. 402-403; Şevki Dayf, 'Aşru'd-Duvel, s. 44; Heddâra, Dirâsât., s. 15; Selîm, a.g.e., s. 91-94; Hitti, a.g.e., II, 320-321.

bölgeye yaklaşımı hem de es-Sefercelânî'nin hangi şartlar altında yaşadığı ve şiir yazdığı hususunda bazı ipuçları verecektir.

Osmanlıların Dimaşk'ı fethetmesinden sonra Türk-İstanbul mimarîsi şehirde hızlı bir şekilde belirmeye başlamış ve günümüzde de şehirde bulunan en güzel eserlerden bir kısmı bu devirde inşa edilmeye başlanmıştır⁷¹. Şehrin kültürel yapısına etki eden yatırımlar hiçbir süreçte kesintiye uğramamıştır. Padişahların ve güçlü Osmanlı Beylerbeylerinin camiler, medreseler, hanlar ve kervansaraylar yaptırılmaları Şam'a olan ilgiyi daha da artırmıştır. Bu yapıları destekleyen zengin vakıfların kurulması buranın hızla bir Osmanlı şehrine dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu imar hareketlerine ve istikrarın sağlanmasına paralel olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Afrika, Mısır, Halep ve Anadolu başta olmak üzere birçok yerden Dimaşk'a göçler olmuş ve nüfus artmıştır⁷². Osmanlı'nın güçlü olduğu ilk dönemlerde Dimaşk'a yapılan bu yatırımlar neticesinde şehrin eğitim, ticaret, sanat gibi birçok alanda gelişim kaydettiği görülmektedir. Ayrıca şehre yapılan, ilmî, ticarî yolculuklar da farklı kültürlerin bir araya gelmesi ve çeşitliliğin sağlanması anlamında önem arz etmektedir.

XVII. yüzyılda siyasî ve ekonomik bazı nedenlerle Osmanlı devleti zayıflamaya başlasa da Dimaşk'ın kültürel hayatını şekillendiren bazı icraatlar sürdürülmüştür⁷³. Zira Muradiye Camii ve es-Sefercelânî Camii gibi mescitlerin yanı sıra Gümrük Hanı, Gümrük Çarşısı, Pamuk Hanı, Zeytin Hanı, Pirinç Hanı ve Silahçılar Çarşısı'ndaki Tütün ve es-Sefercelânî hanları gibi önemli ticari merkezleri bu asırda inşa edilmiştir⁷⁴. Bu bilgilerden hareketle, yardımseverlikleri ve cömertlikleri ile tanınan es-Sefercelânî ve bazı aile fertlerinin⁷⁵ yaptırmış oldukları mescit ve hanlarla şehrin kültürel mirasına katkı sağladıkları da ortaya çıkmaktadır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da güzel sanatların kültürel anlamda önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir⁷⁶. Nitekim es-Sefercelânî'nin şiirlerinde de

⁷¹ R. Hartman, a.g.m., 1970, XI, 306.

⁷² Buzpınar, "Şam", s. 315.

⁷³ Esin Atıl, Osmanlı Sanatı ve Mimarîsi, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, II, 469.

⁷⁴ Abdüsselam Uluçam, "Şam", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 323-324.

⁷⁵ el-Murâdî, a.g.e., I, 15-16.

⁷⁶ Atıl, a.g.m., II, 470.

bu duruma işaret eden bilgiler bulmak mümkündür. Örneğin şu beyit Dimaşk'ta hat sanatının sürdürüldüğünü göstermektedir⁷⁷: [Basît]

يَا كَاتِبًا حَازَ فِي فَنِّ الْبِرَاعَةِ مَنْ رَأْسِ الْبِرَاعَةِ مَا أَبَدَى لَنَا عَجَبًا

Ey yazma sanatında bize şaşkınlık veren bir ustalığa ulaşan katip!

Dimaşk'ın kültürel bakımdan zenginleşmesinde Osmanlı döneminde uygulanan eğitim sisteminin etkisinden de bahsetmek gerekmektedir.

Klasik Osmanlı eğitim sisteminde medreseler en önemli konumda yer almıştır. Medreselerin yanı sıra Enderun Mektepleri de ikinci bir resmî sistem olarak ortaya çıkmıştır. Bunların yanında mescitler, kütüphaneler, zengin devlet adamları ve ulemânın konaklarında da eğitim faaliyetleri yürütülmüştür. Bu serbest eğitim faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar sürdürülmüştür⁷⁸.

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde en önemli kurum olan medresede üç aşamalı bir eğitimden bahsetmek mümkündür. Birinci aşama olan sıbyan mekteplerinde Arapça ve Türkçe okutulur bununla birlikte Kur'an eğitimi verilirdi. İkinci merhale olan orta kısımda belâğat, mantık, astronomi, geometri gibi dersler verilir, bu bölümden mezun olanlar ilk aşamada ders vermeye hak kazanırlardı. Üçüncü ve son aşama ise artık öğrencilerin, İslamî ve beşerî ilimlerde uzmanlaştığı merhaledir. Bu aşamadan sonra ise kadılık ve müftülük gibi vazifelere yükselmek mümkündür⁷⁹.

Medreselerin dışında, mescitlerde kurulan ilim halkalarının eğitimde önemli bir rolü vardır⁸⁰. Osmanlı döneminde mescitler sadece ibadethane değil birçok sosyal faaliyetin, eğitim ve öğretim hizmetlerinin sürdürüldüğü kurumlardır⁸¹. Şam bölgesinde yaşayan âlimler de bu geleneği sürdürmüşler yapmış oldukları derslerle Osmanlı Devleti'nde ilmin ve Arap dilinin ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır⁸². es-Sefercelânî'nin de Emevî Mescidi'nde farklı alanlarda bazı hocalardan dersler aldığı bilinmektedir⁸³. Dolayısıyla şairin eğitiminde de mescitlerin önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁷⁷ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 113.

⁷⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, II, 230.

⁷⁹ eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 446-447.

⁸⁰ es-Şabbâğ, *a.g.e.*, s. 169.

⁸¹ eş-Şennâvî, *a.g.e.*, I, 446.

⁸² İhsanoğlu, *a.g.m.*, II, 223.

⁸³ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

Osmanlı'nın, Arap kültürüne etkisi konusunda, şiirde olduğu gibi eğitim, öğretim, ilim ve edebiyat alanlarında da haksız ve önyargılı eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir⁸⁴. Osmanlı'nın bazı dönemlerinde özellikle de es-Sefercelânî'nin yaşadığı XVII. asırda ilmiye teşkilatının zayıfladığından bahsetmek mümkündür. Bu asırda bazı yöneticilerin ilme gerekli değeri vermemelerinden, bunun neticesinde de seviyeli çalışmaların azaldığından bahsedilebilir. Ancak bazı aksaklıkları göz önüne alarak bütün faaliyetleri yok saymak önyargının ve bazı siyasî düşüncelerin bir neticesidir⁸⁵. Zira yukarıda kısaca ifade edildiği üzere kaynaklarda Osmanlı Devleti'nin fethettiği Şam'a ekonomik olarak en sıkıntılı zamanlarında dahi yatırım yapmaya devam ettiği, inşa ettiği medrese ve mescitlerle ilme önem verdiği, açmış olduğu han ve çarşılarla bölgeyi ekonomik olarak sömürmekten ziyade oranın ticari olarak gelişmesine katkı sağladığı ortadadır⁸⁶.

Arap coğrafyasının Osmanlı yönetimi altında bulunduğu asırlar içinde edebiyat alanında yapılan çalışmalar Arap edebiyatı tarihçilerinin iddia ettiği kadar da kısır ve verimsiz değildir⁸⁷. Nitekim Osmanlı'nın siyasî ve ekonomik açıdan buhranlı günler yaşadığı XVII. yüzyılda dahi çok önemli edebiyatçıların, şairlerin ortaya çıktığı bir gerçektir. Bunlardan bazılarını eserleriyle birlikte zikretmek dönemin çok da verimsiz olmadığını anlaşılması bakımından faydalı olacaktır⁸⁸.

XVII. yüzyılda, edebiyat ve terâcim alanlarında çok sayıda kaynak eser kaleme alınmış ve birçok önemli şahsiyet yetişmiştir. Bunlardan öne çıkanlardan bazıları şunlardır:

Necmuddîn el-Ğazzî el-Âmirî⁸⁹ (ö. 1012/1603): XVII. asrın ilk yıllarında Dimaşk'ta vefat eden el-Ğazzî *el-Kevâkibu's-Sâira bi Menâkıbi 'Ulemâi'l-Âşira* isimli eserin müellifidir.

⁸⁴ Zeydân, *a.g.e.*, III, 290; el-Bustânî, *a.g.e.*, III, 210-211; ez-Zeyyât, *a.g.e.*, s. 402-403; Heddâra, *Dirâsât.*, s. 15; Selîm, *a.g.e.*, s. 91-94; Hitti, *a.g.e.*, II, 320-321.

⁸⁵ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 55-56.

⁸⁶ es-Şabbâğ, *a.g.e.*, s. 168.

⁸⁷ Nizâm Tâhir Tahrânî, *Târihu'l-Edeb fi 'Asri'l-İnhıtağ*, Neşir Ferihte, Tahrân, tsz., s. 9.

⁸⁸ XII. asırda yaşamış önemli edip, şair ve ilim adamları konusunda bkz: Zeydân, *a.g.e.*, III, 313 vd.; Tasa, *İbnu's-Semmân*, s. 46-52; Yazıcı, *a.g.m.*, s. 56-59.

⁸⁹ el-Murâdî, *a.g.e.*, III, 64; Muhammed b. 'Abdulhay el-İdrîsî el-Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, thk: İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1982, II, 669; Hayruddîn Maḥmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5.b., Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrût, 2002, VII, 63; Zeydân, *a.g.e.*, III, 317.

Hasen b. Muhammed b. Muhammed el-Bûrînî⁹⁰ (ö. 1024/1615): Şam bölgesinin önemli âlimlerinden biridir. el-Bûrînî'nin çok sayıda önemli şahsiyet hakkında bilgiler verdiği *Terâcimu'l-A'yân min Ebnâ'z-z-Zemân'ı* ve İbnu'l-Fârıd'ın (ö. 632/1235) divanına yazmış olduğu şerh dönemin önemli kaynak eserleri arasındadır.

Şihâbuddîn el-Hafâcî⁹¹ (ö. 1069/1659): XVII. yüzyılda dil ve edebiyat alanında akla ilk gelen isimlerden biridir. el-Hafâcî'nin, daḥîl⁹² meselesiyle ilgili olarak *Şifâu'l-Ğalîl bimâ fî Kelâmî'l-'Arab mine'd-Daḥîl*, ve edebiyatla ilgili *Rayḥânetu'l-Elibbâ ve Zehratu'l-Hayâti'd-Dunyâ* ayrıca *Ṭırâzu'l-Mecâlis* gibi edebiyat tarihinde çok önemli eserler kaleme almıştır.

'Abdulberr el-Feyyûmî⁹³ (1071/1660): Kâhire'de doğan el-Feyyûmî ilerleyen yıllarda Dimaşk'a gelmiş ve el-Hafâcî'den de ders almıştır. Telif ettiği önemli eserler arasında döneminde yazılan farklı terâcim kitaplarından derlediği şairler hakkında bilgiler bulunan *et-Tezkira* vardır.

Yûsuf el-Bedi'î ed-Dimaşkî⁹⁴ (ö.1073/1662): Dönemin önemli edebiyatçıları arasında zikredilen el-Bedi'î, *Kitâbu'l-Ḥadâiki'l-Bedi'iyye fî'l-Envâ'î'l-Edebiyye*, *Hîbetu'l-Eyyâm fîmâ Yete'alleku bi Ebî Temmâm* ve *es-Şubhu'l-Mutenebbî 'an Ḥaysiyeti'l-Mutenebbî* gibi eserleri kaleme almıştır.

Abdulḥay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el-'Akkerî⁹⁵ (ö. 1089/1678): Çok değerli biyografik bir eser olan *Şezerâtu'z-Zeheb*'in müellifidir. Bu eser dahi bazı edebiyatçıların iddialarının aksine bu dönemde de önemli bir mesafe kat edildiğinin

⁹⁰ Hayatı ve eserleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Ergin, Mehmet Mesut, Hasan el-Bûrînî'nin Şiirlerinde Mersiye, *SÜİFD*, yıl: Konya, 2007, sy:24, 147-169.

⁹¹ el-Muḥibbî, *Hulâsatu'l-Eşer*, I, 331; el-Kettânî, *a.g.e.*, I, 377; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 238; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût, tsz., II, 138; Hacı Ḥalife Mustafa b. A'bdillâh Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funun*, Mektebetu'l-Meşnâ, Bağdat, 1941, I, 699; Zeydân, *a.g.e.*, III, 308.

⁹² Arapça'ya başka dillerden giren kelimelerin geçirdiği ses değişimleri, yapısal farklılıklar, Arapça kelimelerdeki ses uyumlarına başka dillerden gelen kelimelerin uyup, uymaması gibi konuları ele alan dilbilim sahasının adıdır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Yusuf Sami Samancı, *Arap Dilinde Daḥîl Meselesi*, Konya, 2011, s. 43-71.

⁹³ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, 273; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, V, 76; Ebû Zeyd b. Muhammed, Bekr b. 'Abdillâh, *Tabakâtu'n-Nessâbîn*, 1.b., Daru'r-Ruşd, Riyâd, 1987, s. 168; Zeydân, *a.g.e.*, III, 317.

⁹⁴ Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân b. el-Ğazzî Ebu'l-Me'âlî, *Divânu'l-İslâm*, thk: Seyyid Kisravî Ḥasen, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1990, I, 252; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII, 220; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, XIII, 280.

⁹⁵ el-Muḥibbî, *Hulâsatu'l-Eşer*, II, 340; Ebu'l-Me'âlî, *a.g.e.*, III, 320; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, 290; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, V, 107; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, Vekâletu'l-Me'arif, İstanbul, 1951, I, 37.

göstergesidir⁹⁶. İbnu'l-İmâd aynı zamanda es-Sefercelânî'nin de kendisinden edebiyat dersleri aldığı önemli hocalardan biridir⁹⁷.

Abdulkâdir el-Bağdâdî⁹⁸ (ö. 1093/1683): el-Bağdâdî de İbnu'l-İmâd gibi dönemin Arap dili ve edebiyatı alanında en önemli şahsiyetlerinden biridir. Nitekim *Hizânetu'l-Edeb* adlı eseri günümüzde Arap edebiyatı alanında çalışma yapanların en sık kullandığı eserlerden biridir.

Muhammed Emîn b. Fađlillah el-Muhibbî⁹⁹ (ö. 1111/1699): Bizim de çalışmamızda en çok istifade ettiğimiz isimlerden biri olan el-Muhibbî gerek edebî yönü gerekse dönemin şiirini bizlere aktardığı eserlerindeki tarihçi yönüyle dönemin en değerli isimlerindedir. *Hulâşatu'l-Eşer* ve *Nefhatu'r-Rayhâne* adlı eserlerinde dönemindeki Arap şairlerin gerek hayatları gerekse şiirleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

Dönemin Dimaşk'ta yaşayan önemli şairlerine gelecek olursak, terâcim kitaplarında yüzlerce isme ulaşmak mümkündür. Bunlardan bir kısmının şiirleri ya bir divan halinde toplanmamış ya da toplanmış olsa da günümüze kadar gelmemiştir. Bununla birlikte matbû veya yazma nüsha halinde divanlarına ulaşabildiğimiz çok sayıda şair de bulunmaktadır. Bunlardan önemli gördüğümüz bir kaçını zikretmek gerekirse şu isimlerin anılması faydalı olacaktır:

Fetħullâh b. en-Nahhâs el-Halebî¹⁰⁰: (1052/1642): Şam bölgesi ve özellikle de Halep'te çok meşhur bir şair olup kendisine ait bir divanı mevcuttur. İbnu'n-Nahhâs'ın şiirleri üzerine Mehmet Mesut Ergin tarafından bir çalışma yapılmış ve söz konusu çalışılma 2008 yılında yayımlanmıştır¹⁰¹.

Ahmed b. Şâhin el-Kıbrısî ed-Dimaşkî¹⁰² (ö. 1053/1643): Aslen Kıbrıslı olup Dimaşk'ta yaşayan şairin muasırlarına yazmış olduğu medih şiirlerinden oluşan bir divanı vardır. Halihazırda el-Kıbrısî'nin şiirleri üzerine Muhammet Tasa tarafından *Ahmed b. Şâhin ve Şiirleri* adıyla bir çalışma yapılmaktadır..

⁹⁶ Yazıcı, a.g.m., s. 57.

⁹⁷ el-Murâdî, a.g.e., I, 15.

⁹⁸ ez-Ziriklî, a.g.e., IV, 41; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, V, 295.

⁹⁹ el-Murâdî, a.g.e., IV, 86; ez-Ziriklî, a.g.e., V, 153.

¹⁰⁰ el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, III, 257; Ebu'l-Me'âlî, a.g.e., III, 403; ez-Ziriklî, a.g.e., V, 135; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VII, 52.

¹⁰¹ Mehmet Mesut Ergin, *-İbnu'n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri*, 1.b., Araştırma Yayınları, Ankara, 2008.

¹⁰² Ebu'l-Me'âlî, a.g.e., III, 182; ez-Ziriklî, a.g.e., I, 134; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, a.g.e., I, 159; Zeydân, a.g.e., III, 295.

el-Emîr Mencek Paşa ed-Dimaşkı¹⁰³ (ö. 1080/1669): Dönemin en önemli ve meşhur şairlerindendir. Farklı konularda yazdığı şiirlerinden oluşan divanı bulunmaktadır. Bu divan tahkik edilerek 2009 yılında basılmıştır¹⁰⁴. Mencek Paşa'nın şiirleri, Yusuf Sami Samancı tarafından halen, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde *Arap Şairlerden Mencek Paşa ve Şiiri* adıyla doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

Abdurrahmân b. Muhammed el-Ḥuseynî İbnu'n-Naķīb¹⁰⁵ (ö. 1081/1670): Özellikle tabiat tavsifi konusunda yazdığı şiirlerle tüm dönemlerde meşhur olan önemli bir şairdir. Farklı konularda yazılmış kaside ve mukatta'lardan meydana gelen bir divanı bulunmaktadır. İbnu'n-Naķīb'in şiirleri halen İbrahim Fidan tarafından Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, *Arap Şairlerden İbnu'n-Nakib ve Şiiri* adıyla doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

Mustafâ Efendî b. Osman el-Bâbî¹⁰⁶ (ö. 1091/1680): Halep'te doğup Dimaşķ'ta öğrenim gören şair sonraki yıllarda Anadolu'ya gitmiştir. Bir şiir divanı bulunmaktadır.

Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Şafedî¹⁰⁷ (ö. 1100/1688): el-Muḥibbî, yakın arkadaşlarından olan es-Şafedî'nin bir divanı olduğundan söz etmektedir. Bunun yanı sıra birçok şiirine de kendi eserinde yer vermiştir.

Ebu's-Su'ûd b. Yahyâ b. Muḥiddîn el-Mutenebbî¹⁰⁸ (ö. 1127/1715): XVII. asrın sonları XVIII. asrın başlarında Dimaşķ'ta yaşamış olan bu şairin *Medâihu'l-Ḥaḍarât bi Lisâni'l-İşârât* isimli bir divanı vardır.

'Abdulġanî en-Nablusî¹⁰⁹ (ö. 1143/1731): Dönemin en önemli mutasavvıf, âlim ve şairlerinden biri olan en-Nablusî'nin *Divânu'l-Medîḥ*, *Ḥamratu Bâbil* ve *Divânu'l-Ḥaķâik* olmak üzere üç şiir divanı bulunmaktadır. Bunlar daha sonra *Divânu'd-Devâvîn* adı altında birleştirilmiştir.

Ahmed b. Ḥuseyn b. Mustafâ el-Keyvânî (ö. 1173/1759): Dönemin en önemli şairlerinden biri olarak gösterilmektedir. Hem şiir hem de nesir alanında ortaya

¹⁰³ el-Ḥafâcî, *Rayḥânetu'l-Elibbâ*, s. 232; el-Muḥibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, IV, 229; Ebu'l-Me'âlî, *a.g.e.*, IV, 127; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VIII, 13.

¹⁰⁴ Mencek Paşa, *Divân*, thk: Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Vizêratu's-Şekâfe, Dimaşķ, 2009.

¹⁰⁵ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, 332.

¹⁰⁶ el-Muḥibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, IV, 377; Ebu'l-Me'âlî, *a.g.e.*, I, 230; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 237, Zeydân, *a.g.e.*, III, 296.

¹⁰⁷ el-Muḥibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, I, 356.

¹⁰⁸ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 58.

¹⁰⁹ el-Muḥibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, II, 433; el-Murâdî, *a.g.e.*, III, 30; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 32

koyduğu eserlerle herkesin beğeni ve takdirini toplamış bir isimdir¹¹⁰. el-Keyvânî'nin şiirleri Mehmet Mesut Ergin tarafından *el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri* adıyla çalışılmıştır¹¹¹.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin Şam bölgesini fethetmesinin ardından her iki kültür de İslam dairesi içerisinde etkileşim içerisinde olmuştur. Arapça iddiaların aksine daha da yaygınlaşarak devlet yapısı içerisinde bir din ve bilim dili olarak kullanılır hale gelmiştir. Ayrıca Şam ve Mısır gibi bölgeler Anadolu'dan gelen birçok kimseyi ağırlamış ve çok sayıda ilim adamının yetişmesine vesile olmuştur. Bununla beraber, ne yazık ki, özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı döneminde Arap bölgelerinin kültürel olarak çöktüğüne dair görüşler serdedilmeye başlanmıştır. Osmanlı'nın batı düşüncesinin etkisinde kalmaya başladığı bu dönemlerde iddiaların kısmî olarak haklılık payları olsa da, bu durum esasen dış güçlerin İslam birliğini yıkmak, Müslümanları birbirine düşürmek gayesi ile hayata geçirdikleri planların neticelerinden biridir XVII. yüzyılda da ilmî ve kültürel merkezler yavaş da olsa yayılmaya devam etmiştir. Ayrıca Arap medeniyeti çöküş yaşamaktan ziyade Osmanlı kültürünün her alanda sahip olduğu yeniliklerle yeni değerler kazanmıştır¹¹².

Buraya kadar olan kısımda çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kaynakları hakkında kısa bilgiler verilmiş ardından da Osmanlı dönemi Arap şiirine karşı olan farklı yaklaşımlar ve bu dönem Arap şiirinin genel özellikleri kısaca değerlendirilmiştir. Ardından da XVII. yüzyıl Dimaşk'ının siyasî, sosyal ve kültürel durumu kısaca özetlenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında es-Sefercelânî'nin hayatı, şiirleri ve edebî kişiliği incelenecektir.

¹¹⁰ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 97 vd.; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 118.

¹¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Mesut Ergin, *el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri*, yayımlanmamış doktora tezi, SÜSBE, Konya, 2000.

¹¹² Hâssûn, *a.g.e.*, s. 78-79; es-Şabbâğ, *a.g.e.*, s. 116.

BİRİNCİ BÖLÜM
ES-SEFERCELÂNÎ'NİN HAYATI
VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

ES-SEFERCELÂNÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Bu bölümde özellikle el-Muhibbî'nin *Nefhatu'r-Rayhâne'si* ve el-Murâdî'nin *Silku'd-Durer'i* gibi şairin hayatına dair önemli bilgilere ulaşabildiğimiz eserler ışığında es-Sefercelânî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve şiirleri üzerinde durulacaktır.

1. Kimliği

Tam adı; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm b. 'Abdilkerîm b. Ebî Bekr es-Sefercelânî'dir. Dimaşk şehrinde 16 Şafer 1055/13 Nisan 1645 tarihinde doğmuştur¹¹³.

Kaynaklarda, es-Sefercelânî'nin doğduğu şehir olan Dimaşk'tan ilim tahsili, ticaret ya da başka bir vesile ile farklı diyarlara yolculuk ettiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Eldeki bilgiler ışığında şairin Dimaşk şehrinde doğup yine aynı şehirde yetiştiği ve vefat ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır¹¹⁴ Ancak sadece bir şiirinden hareketle Hac için kutsal topraklara yolculuk yaptığını söylemek mümkün görünmektedir. Hz. Peygamber'in kabr-i şeriflerini ziyareti esnasında söylediği anlaşılan şiir şöyledir¹¹⁵: [Vâfir]

تَحَايَا يَسْتَفِيدُ الطَّيِّبُ مِنْهَا شَدُّو الزَّهْرَ حُسْنًا فِي رَبَاهُ
نُصَافِحُ حُجْرَةٍ قَدْ حَلَّ فِيهَا أَجَلُ الْمُرْسَلِينَ وَصَاحِبَاهُ

Miskin, tepelerinden en güzel çiçek kokularını elde ettiği selamlar[la selamlıyorum].

Gönderilenlerin en şerefli ve iki dostunun yerleştiği odayla musâfaha ediyoruz.

Çevresinde nezâketi, kibarlığı ve inceliğiyle tanınan birisidir. Öyle ki bu özelliklerini ifade etmek için seher yeli kadar yumuşak bir mizaca sahip olduğu söylenmektedir. Bu güzel hasletlerinin yanı sıra fiziksel olarak da dikkat çekici bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Kendisini edebiyat ricâli arasında bir şair olarak kabul ettiren es-Sefercelânî sanatkâr, ârif, münazara konusunda başarılı, hünerli, güler yüzlü, açık sözlü ve zeki bir şahsiyet olarak da meşhur olmuştur¹¹⁶.

¹¹³ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 479; el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 68; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 37; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 81, Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur/Zweiter Supplementband*, E.J. Brill, 1938, II, 388.

¹¹⁴ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹¹⁵ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 112.

¹¹⁶ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne* I, 479; el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

es-Sefercelânî'nin herkes tarafından bilinen özelliklerinden biri de hayırseverliğidir. Nitekim el-Muhibbî es-Sefercelânî'nin bu özelliğini çok hoş bir şekilde ifade ederek, onun her türlü ihtiyaç karşısında bir dal gibi titrediğini söylemiştir¹¹⁷. Bu ifade es-Sefercelânî'nin çevresindeki insanlara ve onların sorunlarına karşı ne kadar duyarlı ve hassas bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Şair, döneminin önde gelen tüccarlarından biriydi. Oldukça varlıklı bir kimseydi¹¹⁸. İlgili bölümlerde değinileceği üzere şairin, şiirlerinde siyâsî ve ekonomik meselelere hemen hemen hiç değinmemesinin, ayrıca para kazanmak, makam ve mevki elde etmek için de dönemin yöneticilerine medih şiirleri yazma ihtiyacı hissetmemesinin ekonomik durumu ile ilgili olması muhtemeldir. Bu durum şairin genelde şiiri bir hobi olarak gördüğünü ve maddî beklentiler olmaksızın şiir yazdığını ortaya koymaktadır. Şairin hiç medih şiirinin olmaması ve ağırlıklı olarak gazel, hamriyyât, zühd ve tabiat gibi konularda şiir yazması da bu yargıyı güçlendirmektedir.

Kaynaklarda Şâfi mezhebine bağlı olduğu söylenen¹¹⁹ es-Sefercelânî'nin yazmış olduğu dinî içerikli şiirlerinden sûfî bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şâzeliyye ve Mevleviyye tarikatlarıyla ilgili yazmış olduğu şiirleri bu yönünü ortaya koymaktadır. Örneğin; kendisinin bir Şâzeli olduğu ihtimalini de güçlendiren bir şiirinde şu ifadelere yer vermektedir¹²⁰: [Hafif]

وَدَعِ الْبَغْيَ فَهُوَ خُلِقَ دَمِيمٌ	حُدِّ عَنِ الظُّلْمِ جَانِبًا يَا ظَلُومُ
سِيمًا إِنْ رَمَى بِهِ مَظْلُومٌ	إِنَّ سَهْمَ الدُّعَاءِ سَهْمٌ مُصِيبٌ
وَالدِّيَاجِي تَحُومٌ فِيهَا التُّجُومُ	أَيُّ دِرْعٍ يَفِيكَ وَهُوَ يُنَاجِي
أَلْ شَدَايَ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ	أَهْيَا أَشْرَاهِيَا أَصْبَاوَتُ
فَحَمَانِي أُسْدٌ بِنَصْرِ تَقُومُ	وَيْكَ لَا تَضْرَمَنَّ بِشْرِكَ نَارِي
سِرُّهُ فِي غِرَارِهِ مَكْتُومُ	وَيَكْفِي لِلشَّاذِلِيَّةِ سَيْفٌ
قَامَ فِي الذَّهْنِ شَكْلُهُ الْمَرْسُومُ	رَسَمَتْ شَكْلَهُ الْخَوَاطِرُ حَتَّى

¹¹⁷ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne* I, 479.

¹¹⁸ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹¹⁹ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 16; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 68; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 37; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, I, 81.

¹²⁰ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 101

أَيُّهَا الَّذِي تَجَاوَزَ حَدًّا خَلَّ عَنِّي فَحْدَهُ مَسْمُومٌ
وَبِحَوْلِ اللَّهِ نَحْوَ حِمَائِي كُلُّ يَوْمٍ تَدُورُ حَاءٌ وَمِيمٌ

Ey zalim, zulmetmekten vazgeç! Haksızlığı da terk et. Zira o kötü bir huydur.

Dua hedefe isabet eden bir oktur. Özellikle de onu bir mazlum fırlatırsa...

O [mazlum], karanlıklar içinde yıldızlar süzülürken dua ettiğinde seni hangi zırh koruyabilir!

Güç ve kudret sahibi Rab! Yâ Hayy Yâ Kayyûm [diyerek]!

Duymaz mısın, ateşim, şirk ile alevlenmeyecektir. Çünkü aslanlar yardım ederek beni korumaktadır.

Şazelilere sırrı kınında saklı olan bir kılıç yeter.

Hatıralar onu resmetti. Öyle ki zihinde, çizilen şekli belirdi.

Ey haddi aşan, bırak beni! Çünkü o [kılıcın] keskin tarafı zehirlidir.

Ve Allah'ın kudretiyle beni korumak için hergün "Hâ" ve "Mîm" dolaşır.

Şairin Şazeliyye tarikatının yanı sıra Mevlevî ayinlerine karşı ilgisi de şu dizelerde görülmektedir¹²¹: [Kâmil]

بِالْمَوْلَوِيَّةِ شَادِنٌ يُدِي لَنَا عَجَبًا عَجِيًّا لِلْقُلُوبِ مُفْرَحًا
وَيُرِيكَ عِنْدَ الْقَتْلِ مِنْ أَذْيَالِهِ فَلَكَّا يَدُورُ بِيَدِرِهِ دَوْرَ الرَّحَا

Mevlevî dergâhında bizlere harikuladelik gösteren ve kalplere neşe veren bir ceylan!

Eteklerinin kıvrılmasında sana, dolunayı ile birlikte değirmen gibi dönen bir feleği gösterir.

es-Sefercelânî'nin varlıklı bir kimse olduğuna, müreffeh bir hayat sürdürdüğüne, dostlarıyla edebiyat ve musikî meclislerinde bir araya gelerek vakit geçirdiğine işaret eden bazı şiirleri de mevcuttur. Örneğin bir gazelinde yetişme tarzına işaret eden şu ifadeler yer vermektedir¹²²: [Hafîf]

أَنَا فِي الْحُبِّ قَدْ نَشَأْتُ وَلِيدًا صَبَوْتِي صَبَوْتِي وَلَوْ صِرْتُ كَهَلًا

¹²¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

¹²² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

Ben aşkın içinde bir bebek gibi yetiştim. Çocukluğum, çocukluğum... Ah keşke olgun biri olsaydım.

Şairin dostlarıyla birlikte farklı meclislerde bulunduğu, buralarda eğlenceyle ve edebiyat sohbetleriyle vakit geçirdikleri ise şu şiirinden anlaşılmaktadır¹²³: [Hafîf]

فَأَحَدُنَا فِيمَا يَطِيبُ وَجَلْنَا فِي حَدِيثِ الْهَوَى نُعِيدُ وَنُبْدِي
وَلَنَا فِي الْعَتَابِ بَعْضُ فُصُولٍ يَتَحَلَّى مِنْهَا الزَّمَانُ بَعْدُ

Güzel şeyleri ele aldık ve aşk hakkında konuşup durduk.

Yergi konusunda da bazı fasıllarımız vardır ki zaman onları gerdanlık gibi [takarak] süslenir.

es-Sefercelânî'nin el-Muhibbî'yle dostluğu da üzerinde durulması gereken hususlardandır. Zira el-Muhibbî, uzun süre devam eden ve sevgi üzerine bina edilmiş dostluklarına eserinde uzunca yer ayırmış ve özetle şu ifadelerle yer vermiştir. “*Asil ve köklü bir sevgiyle birbirimize bağlı olduğumuz bir dostumdur. Uzaklaşsa da yakınlaşsa da gözlerimde hep canlı kalan bir arkadaşımdır. Kendisini sevdiğim için onunla hâlâ irtibat kurmaya devam ederim. Çünkü bizim sevgi üzerine bina edilmiş bir dostluğumuz vardır*¹²⁴.” Ayrıca el-Muhibbî bu dostluğun bir neticesi olarak, es-Sefercelânî'nin söylediği şiirleri muhafaza etmek konusunda kendisini sorumlu hissettiğini belirtmiştir¹²⁵. Bunun yanı sıra birbirlerine karşılıklı olarak yazmış oldukları şiirler de aralarındaki yakınlığı göstermektedir. el-Muhibbî'nin ifadesine göre es-Sefercelânî ta'amiye üslubunu kullanarak şöyle bir şiir yazmıştır¹²⁶: [Tavîl]

أَطَلْتُ بِنِيرَانِ الْبِعَادِ عَذَابَهَا أَمْوَلَايَ هَلْ تَحْظَى بِقُرْبِكَ مُهْجَةً
فَحَبَّتْهُ حَرُّ الْجَوَى قَدْ أَذَابَهَا وَهَلْ لِأَوَامِ الْقَلْبِ يُوجَدُ مُحَمَّدٌ

Efendim! Azap ateşlerini uzun süre yaktığın bir kalp sana yakın olabilir mi?

Kalbin yangınını söndürecek biri var mıdır? Zira aşk ateşi onun habbesini eritmiştir.

¹²³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86-87

¹²⁴ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 480.

¹²⁵ a.e., I, 480.

¹²⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 124

İkinci beyitte yer alan “مُحَمَّدُ” kelimesinde mu‘ammâ yoluyla kendi isminin gizlendiğini anlayan el-Muhibbî buna cevaben İbrâhîm isminin saklı olduğu şu şiiri kaleme almıştır:¹²⁷ : [Tavîl]

إِذَا أَعْوَزَ الرَّيُّ الْمُجَدَّ بِهَمَّةٍ وَتَنَزَّلَهُ كَرْبٌ مُلِحٌّ وَتَبْرِيحُ
فَذَكَرَكَ مَاءٌ لِلْسَّبِيلِ ارْتَوَى بِهِ صَدَاهُ وَفِيهِ الرَّاحُ لِلْقَلْبِ وَالرُّوحُ

Eğer suya kanma [ihtiyacı], [seni] arzuya isteyen kimseyi muhtaç ederse ve sürekli devam eden keder ve sıkıntı onunla savaşırsa,

Senin [bir] sözün sebil suyudur. Onun susuzluğu o [sözünle] diner.

İki ismin kaleme aldığı bu şiirler aralarındaki muhabbetin ne kadar güçlü olduğunu açıkça göstermektedir.

es-Sefercelânî 13 Cemaziyelevvel 1112/26 Ekim 1700 tarihinde doğduğu yer olan Dimaşk'ta vefat etmiş ve Emevî Camii'nde kalabalık bir cemaatin katılımı ile kılınan öğle namazının ardından Babu's-Sağîr¹²⁸ mezarlığına defnedilmiştir¹²⁹.

2. Ailesi

Hayırseverlikleri, tasavvufî yönleri ve ticarî kimlikleri ile Dimaşk yöresinde meşhur olan es-Sefercelânî ailesinin Hz. Hüseyin'in neslinden olduğu söylenmektedir. Aileye neden bu künyenin verildiği hususunda menkıbe niteliğinde bir bilgi dışında net bir malumata ulaşılamamıştır. Bu menkıbeye göre; tüccar olan bir aile mensubu Hint diyarına gitmiş ve çok para kazanarak Dimaşk'a dönmüş ve şehrin önde gelen zenginlerinden olmuştur. Önceki halini bilenler servetinin kaynağını kendisine sorduklarında “السَّفَرُ جَلَانِي” yani “yolculuk beni yüceltti” şeklinde cevap vermiştir. Bu hadiseden sonra da bu aileye mensup olanlar es-Sefercelânî künyesi ile anılır olmuştur¹³⁰.

¹²⁷ el-Muhibbî, *Neḥḥatu'r-Rayḥâne*, I, 481.

¹²⁸ Bâbu's-Sağîr: Geçmiş zamanlarda ve günümüzde Dimaşk kentinde bulunan en büyük mezarlıktır. Kaynaklarda “Turbetu Bâbi's-Sağîr” yada kısaca “Bâbu's-Sağîr” şeklinde isimlendirilmektedir. Bkz: eş-Şehâbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹²⁹ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 16; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 68; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 37; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muelliḥîn*, I, 81.

¹³⁰ Muhammed Şerîf 'Adnân es-Şavvâf, *Mu'cemu'l-User ve'l-A'lâm ed-Dimaşkıyye*, 1.b., Beytu'l-Ḥikme, Dimaşk, 2003, s. 448.

es-Sefercelânî döneminin zenginlik bakımından önde gelen ailelerinden birine mensuptur. Özellikle amcası Ömer¹³¹ (ö. 1112/1700) yapmış olduğu hayır ve bağışlarla çevresinde tanınmıştır. Ayrıca yapımını üstlendiği birçok eser de ailenin isminin günümüze kadar gelmesinde rol oynamıştır. Bunlar arasında üç mescit inşası ve yol, han gibi kamu hizmetinde kullanılan eserler mevcuttur¹³².

Silku'd-Durer müellifi el-Murâdî, şairin birçok çocuğu olduğunu, bunlardan bazılarının sonraki dönemlerde çok önemli makam ve mevkilere geldiklerini ve önde gelen zenginler arasında gösterildiklerini ifade etmiştir. Özellikle de 'Abdurrahmân (ö. 1150/1737) ve 'Abdül'azîz (ö. 1155/1743) isimlerindeki oğullarının Osmanlı Devleti yapısında yönetim erkânı arasında yer aldıklarını ve Dimaşk'la ilgili kararların bu ikisinin onayından geçtiğini zikretmiştir. Ayrıca bu ikisinin, Dimaşk'a gelen misafirlerin barınma, yiyecek, içecek gibi ihtiyaçlarını gördüklerini; ayrıca bu kimselerden yoksul olanlara bağışları ile yardım ettiklerini belirtmiştir¹³³. el-Murâdî, şairin meşhur olan bu iki oğlundan Abdurrahmân'ın diğerlerine göre ilim, fazilet gibi birçok yönden daha üstün olduğunu söylemiş ve eserinde kendisi için müstakil bir başlık açmıştır¹³⁴. Abdurrahman b. İbrâhim es-Sefercelânî bir fakih olarak tanıtılmakla birlikte Selimiye Tekkesi başta olmak üzere farklı yerlerde hocalık yapmıştır. Bunun yanı sıra Muhammed el-Habbâl ve 'Abdulğânî en-Nablusî gibi dönemin önde gelen isimlerinden dersler almış farklı alanlarda eserler telif etmiştir¹³⁵.

3. Eğitimi ve Hocaları

el-Murâdî'nin Silku'd-Durer isimli eserinin dışında kaynaklarda es-Sefercelânî'nin eğitimi ile ilgili detaylı bilgilere rastlanmamaktadır. el-Murâdî, şairin özellikle ebced hesabı ve matematikle ilgili hususlarda çevresinde sayılı kimselerden olduğunu zikretmiş ve dönemin önde gelen âlimlerinden, çok farklı alanlarda dersler aldığı ifade ederek bunların isimlerini zikretmiştir¹³⁶.

Bu bilgiler ışığında es-Sefercelânî'nin tahsil ettiği dersler ve kendilerinden ders aldığı hocalar şunlardır:

¹³¹ Farklı kaynaklarda oğlu olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Bkz: es-Şavvâf, *a.g.e.*, s. 449

¹³² el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15-16

¹³³ *a.e.*, I, 15-16.

¹³⁴ *a.e.*, II, 308.

¹³⁵ *a.e.*, s. 449.

¹³⁶ *a.e.*, I, 15.

Necmuddîn el-Farađî (ö. 1090/1679): el-Farađî, es-Sefercelânî'ye Arapça dersleri vermiştir¹³⁷. Çok iyi bir öğretici olan el-Farađî aynı zamanda yapmış olduğu hayırlarla da Dimaşk'ta çok sevilen ve sayılan bir şahıs olmuştur. Emevî Camii'nde Arapça ve terâcim dersleri vermiştir. Ayrıca her dersine en az 30-40 kişilik bir grubun katıldığı ve çok sayıda âlimin yetişmesinde emeği olduğu söylenmektedir¹³⁸.

İbrâhîm b. Manşûr el-Fettâl (ö. 1098/1687): Arapça, Fıkıh ve Edebiyat alanında döneminin en önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Özellikle de nahiv, me'ânî ve beyân ilimlerinde büyük bir şöhrete nail olmuştur. Karmaşık sorunları çözümedeki ustalığı, mütavazî ve vakûr şahsiyeti herkes tarafından kabul edilmiştir. Sayısız öğrenciye ders verdiği zikredilmektedir¹³⁹. es-Sefercelânî kendisinden nahiv, me'ânî ve beyân ilimlerine dair dersler almıştır¹⁴⁰. el-Fettâl çok sayıda eser kaleme almıştır. Bunlar arasında Hanefî mezhebinde en önemli kitaplardan biri, 'Alâüddîn el-Haskefî (ö. 1088/1676)'nin kaleme aldığı *ed-Durru'l-Muhtâr* adlı esere yazmış olduğu hâşiye olan *Delâilu'l-Esrâr*, İbnu'l-Verdî (ö. 749/1349)'nin *Kaşide-i Lamiyye'sine* yazmış olduğu şerh *Şerhu Lâmiyyeti İbni'l-Verdî* ve İstanbul'a yapmış olduğu seyahatlerden bahsettiği *er-Rihletu'l-Heniyye ilâ Maḥrûseti'l-Kuşantıniyye* gibi eserler yer almaktadır¹⁴¹.

'Abdülḥayy b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el-Ḥanbelî el-'Akkerî (ö. 1089/1679): Dimaşk'ta doğan, uzun süre Mısır'da ikâmet eden ve bir hac esnasında Mekke'de vefat eden İbnu'l-İmâd önemli bir fakîh, tarihçi, aynı zamanda da edebiyatçıdır. İslam tarihine dair yazmış olduğu *Şezerâtu'z-Zeheb* isimli eseriyle şöhret bulmuştur. Bunun yanı sıra fıkıh ve tefsir gibi alanlarda da eserler kaleme almıştır¹⁴². Dönemin edebiyatçılarıyla sıkı dostluklar kurduğu söylenen İbnu'l-İmâd'ın kendisi de çok sayıda şiir kaleme almıştır¹⁴³. el-Murâdî, İbnu'l-İmâd'ın es-Sefercelânî'ye farklı alanlarda dersler verdiğini zikretmiştir¹⁴⁴.

¹³⁷ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹³⁸ Muhammed b. 'Abdî'l-Bâkî el-Ḥanbelî, *Meşyehatu Ebi'l-Mevâhib el-Ḥanbelî*, thk: Muhammed Muṭî' el-Ḥâfız, 1.b., Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1990, s. 85-86.

¹³⁹ el-Muḥibbî, *Hulâşatu'l-Eser*, I, 51; el-Murâdî, *a.g.e.*, II, 199; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II, 322; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, VI, 126.

¹⁴⁰ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹⁴¹ ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II, 322.

¹⁴² ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, 290; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, V, 107.

¹⁴³ Bkz: Muhammed Kemâluddîn b. Muhammed el-'Amirî el-Ġazzî, *en-Na'tu'l-Ekmele li Aşhâbi'l-İmâm Ahmed b. Ḥanbel*, thk: Muhammed Muṭî' el-Ḥâfız, Nizâr Abâza, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1982, s. 242-248.

¹⁴⁴ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî el-Mağribî (ö. 1094/1683): Büyük bir muhaddis olan el-Mağribî en güvenilir hadis hâfızlarından biri olarak bilinmektedir. Matematik, nahiv, beyân ve me'âni ilimlerinde de meziyet sahibi bir âlimdir. Dimaşk'ta doğan el-Mağribî, Mekke ve Medine'de uzun süre kalmış ardından tekrar Dimaşk'a dönmüş ve orada vefat etmiştir¹⁴⁵. es-Sefercelânî de bu büyük âlimden hadis dersleri alma şerefine nail olmuştur¹⁴⁶.

es-Seyyid Muhammed b. Rasûl el-Berzencî el-Medenî (1103/1691): Irak topraklarında doğan ve yetişen el-Berzencî farklı ülkelerde ikâmet etmiştir. Uzun süre kaldığı yerlerden biri de Dimaşk'tır¹⁴⁷. es-Sefercelânî bu süre zarfında kendisinden hadis ilmi tahsil etmiştir¹⁴⁸.

el-Murâdî es-Sefercelânî'nin ayrıca İbn Sensûl isimli birinden ebced ilmine dair dersler aldığını ve bu alanda uzmanlaştığını ifade etmiştir¹⁴⁹. İbn Sensûl hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Bu bilgiler ışığında es-Sefercelânî'nin, dönemindeki önemli âlimlerden çok farklı alanlarda dersler aldığı görülmektedir. Hocaları her ne kadar farklı ilim dallarında şöhret bulan âlimler olsa da her birinin bir yönüyle edebiyatla ilgili oldukları hatta bazılarının şiirler yazdığı dikkat çekmektedir. Kesin bir yargıya varmak mümkün olmasa da almış olduğu bu derslere rağmen farklı alanlarda eser kaleme almayan ve tanınmayan es-Sefercelânî'yi bu zatlara çeken husus belki de onların edebiyatla ilgili yönlerinin bulunmasıdır. es-Sefercelânî'nin hayatının hangi dönemlerinde bu hocalardan ders aldığına dair kesin bilgiler de kaynaklarda yer almamaktadır. Âlimlerin vefat tarihlerine bakılırsa es-Sefercelânî'nin kırklı yaşlarına kadar bu zatlardan ilim tahsil etmesi mümkün görünmektedir.

el-Murâdî, Silku'd-Durer isimli eserinde es-Sefercelânî'nin farklı alanlardaki hocalarını saydıktan sonra son olarak edebiyat alanında 'Abdûlbâkî b. Ahmed es-Semmân (ö. 1088/1677)'ın kendisini yetiştirdiğini ifade etmiştir¹⁵⁰. Kaynaklarda aktarılan bilgiye göre İbnü's-Semmân 1055/1645'te yani es-Sefercelânî ile aynı yılda

¹⁴⁵ el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, VI, 204; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 151; Kehhâle, *a.g.e.*, XI, 221.

¹⁴⁶ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹⁴⁷ el-Murâdî, *a.g.e.*, VI, 65; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 203; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 37; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muelliîn*, IX, 308.

¹⁴⁸ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹⁴⁹ *a.g.e.*, I, 15.

¹⁵⁰ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

Dimaşk'ta doğmuştur. Yine Dimaşk'ta nahiv ve fıkıh dersleri aldıktan sonra 1071 yılında yani henüz 16 yaşında iken Mısır'a, oradan da İstanbul'a gitmiş ve o bölgede gezmediği şehir kalmamıştır. İbnu's-Semmân henüz genç bir yaşta 1088/1677 yılında vefat etmiştir¹⁵¹. Buna göre el-Murâdî'nin vermiş olduğu bilgide bir problem olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira elde edilen bilgilere göre her iki şairin 16 yaşlarından sonra edebiyat dersleri yapması ve İbnu's-Semmân'ın es-Sefercelânî'yi bu alanda yetiştirmesi mümkün görünmemektedir.

4. Edebî Şahsiyeti

es-Sefercelânî söylediği şiirlerle edebiyatçıların takdîrini kazanmış ve kendisinden sonra yaşayan bazı şairleri de etkilemiştir. Özellikle el-Muhibbî ve el-Murâdî yazmış oldukları eserlerde, şairin farklı yönlerine temâs etmiştir. Bu iki ismin verdiği ve bizim de araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız bilgiler ışığında, şairin edebî kişiliği hakkında birkaç hususun zikredilmesi gerekmektedir.

Şair, klasik şiirde sıkça rastlanan tâbirleri kendi şiirlerinde kimi zaman aynen kullansa da yenilerini ortaya koyma konusunda oldukça gayretlidir. Teşbîh ve isti'âre başta olmak üzere beyân sanatlarını kullanmadaki başarısı, Arap şiirine yeni mânâlar kazandırmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim el-Muhibbî bu hususa, eserinde yer verdiği es-Sefercelânî'ye ait şu şiir¹⁵² ile değinmektedir¹⁵³: [Tavîl]

وَقَالَ افْتَرِعْ بَكَرَ الْمَعَانِي تَعَزُّلاً فَلِي مَنظَرٌ يَهْدِيكَ نَحْوَ طَرِيقِهِ
فَوَجْهِي مِثْلَ الرَّوْضِ إِذْ بَاكَرَ الْحَيَا جَنِّي أَقَاحِيهِ وَعَظْضٌ شَقِيقِهِ
وَإِنْ أَشْبَهَ التُّفَّاحَ خَدِّي حُمْرَةً فَلِي نُونَةٌ تَحْكِي مَنَاطَ عُرُوقِهِ

Ve bana dedi ki: “Aşk şiirleri yazarak mânâların el değmemişliğine bir son ver. Zira bende, sana bunun yolunu gösterebilecek bir çehre vardır.”

Yağmur, sabah vakti devşirilen papatyalarına ve tazecik gelincik çiçeğine uğradığında yüzüm bahçe gibi [olur].

Kırmızılık yönünden elmaya en çok benzeyen, yanağımdır. Ayrıca, onun (yanağımın) asil kaynağına benzeyen bir gamzem vardır.

¹⁵¹ el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eşer*, II, 270 vd.; Kehhâle, a.g.e., V, 70. Ayrıca detaylı bilgi için bkz.: Tasa, a.g.e., s. 55-71.

¹⁵² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 97.

¹⁵³ el-Muhibbî, *Neftatu'r-Rayhâne*, I, 32.

el-Muhibbî'ye göre şair, ilk beyitteki “بَكَرِ الْمَعَانِي تَغْزُلًا” ifadesi ile gazel konulu şiirlerde yeni mânâlar ortaya koyma konusundaki arzusunu belirtmiştir. Son beyitte yer alan eşsiz gamze tasviri de bu alandaki başarısını göstermektedir¹⁵⁴. Zira beyitte; yanak elmaya, gamze ise elmanın üst kısmındaki çukurluğa benzetilmiş ve burası yanağın asil kaynağı olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla klasik şiirlerde yer almayan bu tasvir şaire özgünlük kazandıran bir nokta olarak görünmektedir.

Şairin ortaya koyduğu özgün mânâlardan bir diğeri de aşağıdaki beyitlerde geçen “gamzenin karaltısı” ifadesidir¹⁵⁵: [Basîl]

خَافُوا مِنَ الْعَيْنِ تَرْمِيهِ بِنَظَرِهَا فَقُلْتُ مِيلُوا إِلَيَّ تَسْوِيدِ نُوتِهِ
قَالُوا نَسْوِدُهَا بِالطَّيِّبِ قُلْتُ لَهُمْ الطَّيِّبِ مِنْ غَيْرِهِ أَحْرَى بِجُوتِهِ

Bakış [oklarını] fırlatır diye göz[ünden] korktuklarından dolayı gamzesinin karaltısına yönelin, dedim.

Onu (gamzesini) güzel kokuyla mı karalayalım, dediler. Onlara dedim ki: “Güzel koku başkasına değil, ona layıktır.”

Görüldüğü üzere şair ilk beyitte gamzenin çukur yapısından yola çıkarak, onu sevgilinin bakışlarından kaçıp sığınılacak bir karaltı olarak tasvir etmiştir. el-Muhibbî'ye göre bu tasvir de ilk olarak es-Sefercelânî tarafından kullanılmıştır¹⁵⁶.

es-Sefercelânî'nin, şiir alanında dikkat çeken özelliklerinden biri de mu'ammâ yazımını konusundaki ustalığıdır¹⁵⁷. Nitekim 199 şiirinin 39'unda mu'ammâ sanatını icrâ etmiştir. Bu da şairin mu'ammâ konusuna ne kadar çok önem verdiğini ortaya koymaktadır. Bu ilginin temelinde matematik ve ebcet hesabı alanlarında aldığı derslerin hatırı sayılır bir etkisinden bahsetmek mümkündür. Zira ilgili bölümde işleneceği üzere mu'ammâlarında sayısal hesapların önemli bir yeri vardır.

Gazel, es-Sefercelânî'nin en çok şiir söylediği konudur. Öyle ki şiirlerinin %71'lik kısmını gazeller oluşturmaktadır. Bu yönüyle bir gazel şairi olarak nitelenmesi doğru olacaktır. Bu alandaki yeteneğinin bazı eserlerde özellikle belirtilmesi böyle bir nitelemeyi haklı kılmaktadır. Nitekim el-Muhibbî es-Sefercelânî'nin yazmış olduğu

¹⁵⁴ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 32.

¹⁵⁵ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁵⁶ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 32.

¹⁵⁷ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

gazellerin yeni toplanmış bir reyhan demeti gibi taze olduğunu ve aynı zamanda çok zekice kurgulandığını ifade ederek¹⁵⁸ şu şiiri örnek göstermiştir¹⁵⁹: [Remel]

يَا لَوْلَا أَصْدَاؤُهُ الْيَاقُوتُ قَلْبِي عَلَيْكَ صَبَابَةٌ مَفْتُوتُ
لَقَدْ ابْتَسَمْتَ فَلَاحَ مِنْكَ لِنَاظِرِي سِمْطٌ بِكُلِّ مَلَاحَةٍ مَنَعُوتُ
أَحِبُّ بِهِ سِمْطًا تُنَاسِقُ دُرَّهُ فَاتَى بَدِيعِ النَّظْمِ وَهُوَ شَتِيتُ
يَسْتَوْقِفُ الْأَبْصَارَ بَاهِرُ حُسْنِهِ فَالْطَّرْفُ فِي لَأَلَائِهِ مَبْهُوتُ
عَجَبًا لَهُ دُرٌّ عَلَى مَا فِيهِ مِنْ صِعْرٍ لَهُ بَيْنَ الْجَوَاهِرِ صَيْتُ
عَزَّ الْوِصَالُ إِلَيْهِ يَا قَلْبِي فَمُتْ كَمَدًا فَحَارِسُ كَنْزِهِ هَارُوتُ

Sedefleri yakut olan inci! Kalbim, senin aşkından dolayı paramparça...

Gülümsemele, bütün güzelliklerle nitelenen gerdanlık gözüme çarptı.

İncisiyle uyum içinde olan ne sevimli bir gerdanlık! Oysa bu manzûmenin yazarı

(bu şair) dağılmış bir halde geldi.

Göz alıcı güzelliği, bakışları [kendisine] çeker. Ve göz[ler] ışıltısından dolayı şaşkına döner.

Ne kadar tuhaf bir inci! Küçüklüğüne rağmen mücevherler arasında bir şöhreti vardır.

Gönlüm! Ona kavuşmak zorlaştı. Öl artık kederden. Zira hazinesinin bekçisi Hârût'tur.

Şair bu altı dizede, sevgilinin dişlerinin, tebessümünün, bu tebessümle kendisini kaplayan duyguların tasvirini ayrıca özlem ve ayrılık konularının her birini bütünlük arz edecek şekilde bir arada işleyerek sağlam bir şiir kurgusu ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu dizeler el-Muhibbî'nin ifadelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermektedir.

Gazellerinde yer alan tasvîrler ise şairin, dönemin önemli isimleri arasında gösterilmesinin en önemli sebeplerindendir¹⁶⁰. el-Muhibbî, şairin bu özelliğine şu dizeleri örnek vererek temas etmiştir¹⁶¹: [Kâmil]

كُفُوا الْمَلَامَ وَلَا تَعْيَبُوا زَهْرَةَ فِي وَجْهِهِ تُلُوحٌ كَالْتَّطْرِيرِ

¹⁵⁸ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 483.

¹⁵⁹ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁶⁰ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 485.

¹⁶¹ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 113.

فَالْحُسْنُ لَمَّا خَطَّ سَطْرَ عِدَارِهِ أَلْقَى عَلَيْهِ قُرَاضَةَ الْإِبْرِيزِ

Kınamayı bırakın ve yanaklarında bir nakış gibi beliren çiçeği ayıplamayın.

Zira güzellik yanağını çizdiğinde üzerine altın parçacıklar atmıştır.

Bu iki beyitte sevgilinin yanağı tasvîr edilmiştir. İfadelerden anlaşıldığına göre; sevgilinin yüzü bir tablo gibi düşünülmüştür. Yanaklar bu tabloda yer alan çiçeklerdir. Güzellik ise bu çiçekleri resmeden bir ressama benzetilmiştir. Altın parçacıkların ise sevgilinin yüzünde bulunan çillerden mecaz olması muhtemeldir.

Şiirlerinde vezin ve kâfiyelerin konu, lafızların ise mana ile uyumu dikkat çeken hususlardandır¹⁶². el-Muhibbî'ye göre bunun en güzel örneği şu şiiirdir¹⁶³: [Kâmil]

مَنْ ذَا عَذِيرِي فِي هَوَى مُتَلَاعِبٍ قَدْ رَاحَ يَمْزُجُ لِي رِضَاهُ بِسُخْطِهِ
أَعْطَيْتُهُ قَلْبِي وَقُلْتُ يَصُونُهُ فَأَضَاعَهُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُعْطِهِ
وَتَنَاهَ عَن مَحْضِ الْمَوَدَّةِ رَهْطُهُ فَعَنَاءُ قَلْبِي فِي الْهَوَى فِي رَهْطِهِ
وَقَدْ اشْتَرَطْنَا أَنْ نَدُومَ عَلَى الْوَفَا مَا كُنْتُ أَحْسِبُهُ يُخِلُّ بِشَرْطِهِ
كَيْفَ الْخَلَاصِ رَكِبْتُ بَحْرًا مِنْ هَوَى شَوْقًا إِلَيْهِ فَشَطَّ بِي عَن شَطِّهِ
عُلَّقْتُهُ رِيَانَ مِنْ مَاءِ الصَّبَا كَالرَّوْضِ أَخْضَلَهُ الْعَمَامُ بِنَقْطِهِ
غَضُّ الشَّبَابِ وَهَذِهِ وَجَنَائِهِ قَدْ كَادَ يَقْطُرُ مَاءَهَا فِي قُرْطِهِ
يَجْلُو عَلَيْكَ صَحَائِفًا وَرَدِيَّةً رَقَمَ الْجَمَالَ بِهَا بَدَائِعَ خَطِّهِ
وَتُرِيكَ هَاتِيكَ الْمَعَاطِفُ بَانَةً تَهْتَرُ لَيْنًا فِي مُنَمِّمِ مِرْطِهِ
وَتُخَامِرُ الْأَلْبَابَ مِنْهُ فُكَاهَةً تُلْهِي حَلِيفَ الْكَأْسِ عَن إِسْفَنْطِهِ
لَوْ بَتَّ تَسْتَمْلِي لَطَائِفَهُ الَّتِي ضَاهَتْ بِرَوْنِقِهَا جَوَاهِرَ سَمْطِهِ
لَدَهَشْتَ إِعْجَابًا بِلَوْلُو لَفْظِهِ وَمَدَدْتَ كَفْكَ طَامِعًا فِي لَقْطِهِ

Aşk konusunda mâzeretimi beyân kişi [benimle] alay etmektedir. Benden memnuniyetini öfkesine katmaya başlamıştır.

Ona (sevgiliye) kalbimi verip korumasını söyledim. Ancak onu kaybetti. Keşke vermez olaydım.

¹⁶² el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 487-488.

¹⁶³ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 94.

Akrabaları onu saf sevgiden uzaklaştırdılar. Bu yüzden, kalbimin aşk konusunda çektiği cefâ akrabaları yüzündendir.

Vefâyı sürdüreceğimize dair sözleşmiştik. Onun sözünden döneceğini beklemezdim.

Nasıl kurtulabilirim! Onun özlemiyle sevdadan bir ummâna açıldım. O ise beni kıyısından uzaklaştırdı.

Bulutun damlalarıyla ıslattığı bahçe gibi gençliğin suyuna kanmış birine tutuldum.

*O yanakları gençlik gibi tazedir. Öyle ki sanki suyu küpesinden damlayacak.
(Yanaklarını) gülden sayfeler sanırsın. Güzellik o (yanaklara) en güzel yazısını yazmıştır.*

Âzalar[ı], nakışlı elbisesi içerisinde hafifçe salınan bir sorgun ağacını gösterir.

Nüktesi akılları sarhoş yapar ve içki müptelasını şarabından uzaklaştırır.

Eğer güzellik bakımından gerdanlığının mücevherlerine benzeyen latifelerini yazmasını istersen,

İnci konuşmasına şaşırıp kalır ve parçacıklarını isteyerek elini uzatırsın.

es-Sefercelânî kendisinden sonra şiir söyleyen bazı isimleri etkilemeyi başarabilen bir şairdir. Nitekim araştırmalar neticesinde bazı şiirlerinden tazmîn yapıldığı görülmüştür. XII/XVIII. yüzyılın önde gelen muhaddislerinden olan İsmâ'îl el-'Aclûnî¹⁶⁴ (ö. 1162/1749)'nin söylediği şu şiir bu hususa örnek teşkil etmektedir¹⁶⁵:
[Kâmil]

بَاعِدْ عَنِ اللَّذَاتِ وَاجْتَنِبِ الْهَوَىٰ فَأَخُو الشَّقَاءِ قَبِيحَةٌ حَالَانُهُ

وَاعْمَلْ مِنَ الْخَيْرَاتِ بُشْرَىٰ لَامِرٍ غَلَبَتْ عَلَيَّ آحَادِهِ عَشْرَانُهُ

Zevk-ü sefalardan uzaklaş ve eğlenceyi bırak! Zira şakî kimsenin halleri çok çirkindir.

Hayır işle! İyilikleri kötülüklerine üstün gelen kimseye müjdeler olsun.

el-'Aclûnî es-Sefercelânî'nin şu şiirinden etkilenmiştir¹⁶⁶:

حُدِّ عَنْ طَرِيقِ اللَّهْوِ وَاطْرَحِ الْهَوَىٰ فَأَخُو الذُّنُوبِ كَثِيرَةٌ حَسْرَانُهُ

¹⁶⁴ el-Murâdî, a.g.e., I, 259 vd.; ez-Ziriklî, a.g.e., I, 325; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, II, 292.

¹⁶⁵ el-Murâdî, a.g.e., I, 263.

¹⁶⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 110.

وَاحْتَجَّ إِلَى التَّقْوَى فَطُوبَى لِمَرِيٍّ غَلَبَتْ عَلَى أَحَادِهِ عَشْرَاتُهُ

Eğlenceyi bırak ve nefsanî arzularından uzaklaş. Çünkü günahkâr kimsenin hüsrânı çok olur.

Ve takvaya yönel. Zira iyilikleri kötülüklerine üstün gelen kimseye ne mutlu!

es-Sefercelânî'nin kendisinden sonraki şairleri etkilemesine şu beyitlerin örnek olarak verilmesi de mümkündür¹⁶⁷: [Hafîf]

يَتَلَقَّوْنَ مَنْ يَوْمَ حِمَاهُمْ بُوْجُوهُ مِنَ التَّقَى نَيْرَاتُ
يَا لَهَا أَوْجُهًا يَلُوحُ عَلَيْهَا كُلَّ يَوْمٍ دَلَائِلُ الْخَيْرَاتِ

Sığınaklarına yönelen kimseyi, takvâ ile aydınlanmış yüzler ile karşılarlar.

Ne güzel yüzlerdir ki [onlarda] her gün Delâilu'l-Hayrât parlar.

Bu beyitlerde Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî¹⁶⁸ (ö. 870/1465)'nin derlediği ve başta Şâzeliyye olmak üzere birçok tarikat mensubu hatta bir tarikata bağlı olmayanlar tarafından dahi faziletine inanılarak, düzenli okunan salavât mecmuası *Delâilu'l-Hayrât*¹⁶⁹ söz konusu edilmektedir. Bu kitabı belli zamanlarda düzenli bir şekilde okuyanların Hz. Peygamber'in şefaatine nail olacağı, günahlarının affolunacağı, iyi huylar edinecekleri ve maddi ihtiyaçlarının karşılanacağı söylenmektedir¹⁷⁰. es-Sefercelânî de bu eserin, müridlerin yüzüne akseden nurunu anlatmakta ve onu okuyanların yüzünün takvâ ile aydınlanacağını söylemektedir. Öte yandan şair, ikinci beyitte tevriye sanatına dair hoş bir örnek sergilemiştir. Çünkü “دَلَائِلُ الْخَيْرَاتِ” ifadesinden ilk anlaşılan “hayırların delilleri” manasıdır. Ancak burada akla ilk gelen bu yakın mana değil, *Delâilu'l-Hayrât* adlı eser kastedilmiştir.

Bu şüirden tazmin yaptığı anlaşılan Sa'îd el-Ca'ferî ise (ö. 1183/1769) şu dizeleri kaleme almıştır¹⁷¹: [Hafîf]

إِنَّ أَوْلَى الْأَنْامِ فِي وُدِّ طَهَ مَنْ عَلَيْهِ غَدَا كَثِيرَ الصَّلَاةِ
وَبِهَا لِلْهُدَى دَلَائِلُ خَيْرٍ يَا لَهَا مِنْ دَلَائِلِ الْخَيْرَاتِ

¹⁶⁷ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁶⁸ Şâzeliyye-Cezûliyye tarikatının kurucusu Kuzey Afrikalı bir sûfidir. Detaylı bilgi için bkz: Süleyman Uludağ, “Cezûli, Muhammed b. Süleyman” *DİA*, İstanbul, 1993, XII, 515-516.

¹⁶⁹ Bkz. Süleyman Uludağ, “Delâilu'l-Hayrât”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 113-114.

¹⁷⁰ Uludağ, “Delâilu'l-Hayrât”, 114.

¹⁷¹ el-Murâdî, *a.g.e.*, II, 136.

Tâhâ'nın (Hz. Muhammed)¹⁷² sevgisine en layık olan insanlar, O'na salât-ü selâmı çok olanlardır.

Onda (salât-ü selâmda) hak yol için hayır delilleri vardır. [Bundan dolayı] ne güzeldir, Delâilu'l-Hayrât!

Hz. Peygamber'in sevgisini kazanabilmek için çokça salât-ü selâmda bulunmak gerektiğine temas eden el-Ca'ferî, ikinci beytin ilk şatırında “دَلَائِلُ خَيْرٍ” ifadesini, akla ilk gelen “hayır delilleri” manasında kullanmıştır. İkinci şatırdaki “دَلَائِلُ الْخَيْرَاتِ” ibâresi ise; es-Sefercelânî'nin yukarıdaki şiirinden tazmin olup bununla, *Delâilu'l-Hayrât* adlı eser kastedilmiştir.

es-Sefercelânî'nin zikredilen şiirinden tazmin yapan diğer bir şair ise Ahmed el-Muneynî¹⁷³ (1172/1759)'dir. Onun söylediği beyitler şöyledir¹⁷⁴: [Hafif]

إِنَّ حُبَّ الرَّسُولِ فِي الْحَشْرِ ذَخْرِي وَأَعْتَصَمِي بِهِ دَلِيلُ نَجَاتِي
وَصَلَاتِي عَلَيْهِ فِي كُلِّ وَقْتٍ هِيَ أَرْجَى دَلَائِلِ الْخَيْرَاتِ

Resûlullah sevgisi haşır gününde azığımdır. O'na bağlılığım ise kurtuluşumun alâmetidir.

O'na her vakit salât-ü selâmda bulunmam ise Delâilu'l-Hayrât'ın en çok arzuladığı şeydir.

Görüldüğü üzere el-Muneynî bu dizelerinde es-Sefercelânî'nin söylediklerini kısmen tekrar etmiş, *Delâilu'l-Hayrât'ın* kendisini Hz. Peygamber'e salât-ü selâmda bulunmaya teşvik ettiğinden bahsetmiştir.

Sonuç olarak es-Sefercelânî, klasik şiirde rastlanan bazı tâbirleri kendi şiirlerinde kimi zaman aynen kullansa da, yeni lafız ve manâları kullanma konusundaki gayretiyle yenilikçi; edebî sanatlar, mu'ammâ ve şiir kurgusunda oldukça başarılı ve özellikle gazel şiirleriyle kendisini kabul ettiren bir şair olarak görünmektedir. Bunun yanı sıra bazı şiirleriyle kendisinden sonraki şairleri etkilemeyi başarmış ve şiirlerinden tazmin yapılmıştır.

¹⁷² “Tâhâ” isminin Hz. Peygamber için kullanıldığına dair bilgi için bkz: Celâleddin ‘Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Menşûr*, Dâru'l-Fikr, bsy., tsz., V, 551.

¹⁷³ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 133 vd.; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 181; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, II, 15.

¹⁷⁴ el-Murâdî, *a.g.e.*, II, 136.

5. Şiirleri

es-Sefercelânî'nin söylediği şiirlerin derlendiği divan, 1317/1900 yılında Mısır'da basılmıştır. 142 mukatta'a ve 57 kasideden oluşmaktadır. Toplam beyit sayısı 992'dir. Tespit edilebildiği kadarıyla şairin tüm şiirleri bu divanda yer almaktadır. Ayrıca bunların bir kısmı, el-Muhibbî'nin, *Nefhatu'r-Rayhâne*¹⁷⁵; Abdurrahmân İbn Şaşû'nun *Terâcimu Ba'd-ı A'yân-i Dimaşk*¹⁷⁶ ve el-Murâdî'nin *Silku'd-Durer*¹⁷⁷ isimli eserlerinde de aynen zikredilmiştir.

Divanın 100. sayfasında yer alan ve “إِنَّ الَّذِي أَسْرَرْتُ” şeklinde başlayan şiirin¹⁷⁸ es-Sefercelânî'ye ait olmadığı halde kendisine nispet edildiği tespit edilmiştir. Bu şiir, şairden yaklaşık 160 yıl kadar önce ölen Tahtıyuddîn el-Maqrîzî'nin (ö. 845/1441) Mısır'daki önemli eserler hakkında bilgiler verdiği *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Huṭat ve'l-Âşâr* isimli eserinde yer almaktadır. el-Maqrîzî eserinde “Câmi'u'l-Hâkim” diye bilinen ve Mısır'da inşa edilen bir külliyyeden bahsederken, orada yer alan bir taşın üzerinde şu şiirin yer aldığı bilgisini vermiştir: [Kâmil]

وَكَتَمْتُهُ كَيْمًا أَفُوزَ بِوَصْلِهِ	إِنَّ الَّذِي أَسْرَرْتُ مَكْنُونٍ اسْمِهِ
طَرَفَاهُ يُضْرَبُ بَعْضُهُ فِي مِثْلِهِ	مَالٌ لَهُ جُدْرٌ تُسَاوِي فِي الْهَجَا
فِي النَّصْفِ مِنْهُ تُصَابُ أَحْرَفٍ	فَيَصِيرُ ذَاكَ الْمَالُ إِلَّا أَنَّهُ
مِنْ بَعْدِ أَوَّلِهِ نَطَقَتْ بِكَلِّهِ	وَإِذَا نَطَقَتْ بِرَبْعِهِ مُتَكَلِّمًا
فَيَصِيرُ مَنْقُوطًا بِجُمْلَةٍ شَكْلِهِ	لَا تُقَطُّ فِيهِ إِذَا تَكَامَلَ عَدُّهُ

“الحجر المكرم” yani *kükürt taşı* hakkında bir luğaz olduğu söylenen bu şiirin¹⁷⁹ es-Sefercelânî'nin yazdığı şiirle birkaç kelime farklılığı dışında aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla divanda yer alan bu şiirin es-Sefercelânî'ye ait olması mümkün görünmemektedir.

¹⁷⁵ Bkz: el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 479-495.

¹⁷⁶ Bkz: İbn Şaşû, 'Abdurrahmân, *Terâcimu Ba'd-ı A'yân-i Dimaşk*, el-Maṭba'atu'l-Lubnâniyye, Beyrût, 1886, s. 166 vd.

¹⁷⁷ Bkz: el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15-19.

¹⁷⁸ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 100

¹⁷⁹ Ebu'l-'Abbâs Tahtıyuddîn el-Maqrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Huṭat ve'l-Âşâr*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418, IV, 61

‘Abdurrezzâk b. Hâsen el-Baytâr’ın *Hilyetu’l-Beşer fî Târîhi’l-Karni’s-Sâlis ‘Aşar* isimli teracim kitabında ise es-Sefercelânî’ye ait bazı şiirlerin başka bir şaire nispet edildiği tespit edilmiştir. el-Baytâr eserinde eş-Şeyh ‘Ali el-İdlîbî isimli bir şairden bahsederken es-Sefercelânî’nin divanında yer alan 8 adet şiire¹⁸⁰, el-İdlîbî’ye ait olduğunu söyleyerek yer vermiştir¹⁸¹. Bu isimle ilgili olarak el-Baytâr’ın eserinin dışında herhangi bir kaynakta bilgiye rastlanamamıştır. el-Baytâr el-İdlîbî’nin vefat tarihi ile ilgili kesin bir bilgi olmadığını ifade ederken¹⁸² doğum yılının 1216/1801 olduğunu belirtmiştir¹⁸³. Şairlerin yaşadığı dönem dikkate alındığında bu şiirlerin el-İdlîbî’ye ait olma ihtimali imkân dâhilinde değildir.

¹⁸⁰ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 90, 91, 94, 97, 97, 102, 105, 107.

¹⁸¹ Abdurrezzâk b. Hâsen el-Baytâr, *Hilyetu’l-Beşer fî Târîhi’l-Karni’s-Sâlis ‘Aşar*, 2.b., Dâru Şâdir, Beyrût, 1993, II, 1101-1105.

¹⁸² *a.e.*, II, 1106.

¹⁸³ *a.e.*, II, 1099.

İKİNCİ BÖLÜM
ES-SEFERCELÂNÎ'NİN ŞİİRİNDE
MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ

ES-SEFERCELÂNÎ'NİN ŞİİRİNDE MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın bu bölümünde es-Sefercelânî'nin şiirlerinde işlediği konular tespit edilerek örnekler verilmek suretiyle muhtevâ özellikleri üzerinde durulacaktır.

Arap şiirinde muhtevâ denilince akla ilk olarak şiirin konusu gelmektedir. Konuyu, şairin şiirinde ulaşmak istediği amaç olarak tanımlamak mümkündür¹⁸⁴. Kaynaklarda, klasik dönemlerden başlamak üzere Arap şiirinde esas olan konuların ne olduğu meselesi uzunca tartışılmıştır. Neticede medih, hiciv, gazel, fahr ve mersiye gibi temel konuların yanı sıra. tabiat, hamriyyât, zühd ve Peygamber methiyesi (dînî şiir), hikmet, ihvâniyyât gibi daha birçok konunun, Câhiliye döneminden itibaren Arap şiirinde işlendiği anlaşılmaktadır¹⁸⁵.

es-Sefercelânî'nin şiirleri incelendiğinde; bunların, gazel, zühd, tabiat, hamriyyât, medih, ihvaniyyât, atlâl, luğaz ve hikmet konularında söylendiği görülmektedir.

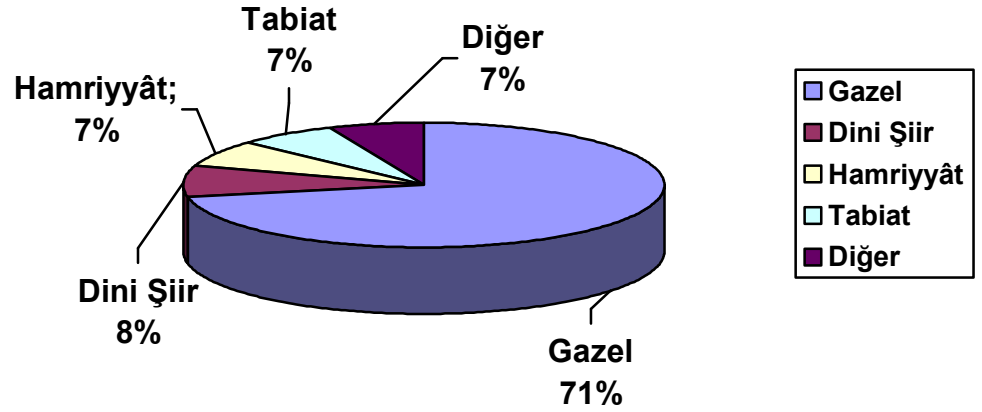
Genel bir değerlendirme yapabilmek adına bu konuların dağılımını ve yüzdeleri karşılıklarını iki ayrı tabloda şu şekilde göstermek mümkündür:

KONU	MUKATTA'A	KASİDE	TOPLAM
Gazel	95	49	144
Dinî Şiir	14	2	16
Hamriyyât	10	4	14
Tabiat	13	-	13
Luğaz	2	1	3
Hikmet	3	-	3
İhvâniyyât	3	-	3
Medih	2	-	2
Atlâl	1	-	1

¹⁸⁴ Ahmed Maflûb, *Mu'cemu'l-Muštalahâtî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ķadîm*, 1.b., Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût, 2001, s. 301.

¹⁸⁵ Ebu'l-Ferec Ķudâme b. Ca'fer b. Ķudâme el Bağdâdî, *NaĶdu's-Şi'r*, 1.b., Maṭba'atu'l-Cevâib, İstanbul, h. 1302, s. 17; Ebû Hilâl el-Ħasen b. 'Abdillâh b. Sehl b. Sa'îd b. Yahyâ el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, thk: Ali Muhammed el-Bicâvî, Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Unsurîyye, Beyrût, h. 1419, s. 131; Ebû Ali İbn Raşîk el-Ħasen el-Ezdi el-Ķayravânî, *el-'Umde fî Meĥâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, thk: Muhammed Muĥiddin 'Abdulĥamîd, 5.b., Dâru'l-Cil, 1981, I, 120; Ömer Rıḍa Kehhâle, *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, DimaşĶ, 1972, s. 57; Maflûb, *Mu'cemu'l-Muštalahâtî'n-Nakdi'l-'Arabî*, s. 301.

Divanda Yer Alan Şiirlerin Konularına Göre Dağılımı

Tablolarda ilk dikkat çeken husus, şiirlerinin büyük bir çoğunluğunun gazel olmasıdır. Buna göre zarif ve narin, ince düşünceli, hassas bir yapıya sahip olan es-Sefercelâni'nin¹⁸⁶ bir gazel şairi olarak nitelenmesi doğru olacaktır. Gazellerin dışında ise zühd, tabiat ve hamriyyât konulu şiirler belli bir yekün tutmaktadır. Bunların dışında kalan hikmet, luğaz, ihvâniyyat, medih ve atlâl konularının ise oldukça az sayıda oldukları görülmektedir.

Şiirlerin %71'lik gibi önemli bir bölümünü *gazel* teşkil ettiğinden dolayı muhtevâ incelemesine bu konudan başlanması uygun olacaktır. Ardından ilk dönemlerden itibaren genel olarak gazellerin giriş kısmında işlenen bazen de bir şiirin müstakil bir konu olabilen *atlâl* konusu değerlendirilecektir. Şairin Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve onun ailesine yazmış olduğu methiyeler ayrıca farklı dinî konuları ve öğütleri içeren şiirlerinin tamamı ise *dinî şiir* başlığı altında incelemeye tabi tutulacaktır. Bunun ardından ise *hamriyyât* ve *tabiat* konuları değerlendirilip son olarak divanda yer alan diğer konulara kısaca değinildikten sonra bu bölüm tamamlanmaya gayret edilecektir.

1. Gazel

Gazel sözlükte; kadınlarla vakit geçirmek, eğlenmek, gönüllerini çelmek için onlara güzel şeyler söylemek anlamlarında kullanılmaktadır¹⁸⁷. Bir edebiyat terimi olarak

¹⁸⁶ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

¹⁸⁷ Halil b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk: Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmarrâi, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, tsz., IV, 383; Ebû Bekr İbn Dureyd Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheretu'l-Luğa*, thk: Ramzî Munîr Ba'lebekkî, 1.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987, II, 819; Ebû Naşr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Şihâh*

ise; ana teması sevgi ve aşk olup esasında sevgilinin anlatıldığı, onun maddî ve manevî güzelliklerinin nitelendiği, ayrılık ve aşk acısının söz konusu edildiği ve genelde coşkulu bir dil kullanılan şiir türüdür¹⁸⁸.

Sözlükte *nesîb*¹⁸⁹ ve *teşbib*¹⁹⁰ kelimeleri de gazelle bazen aynı bazen de yakın anlamlarda kullanılmaktadır. Bunların bir edebiyat terimi olarak gazelden farklı olduğunu düşünen ve bu farklılıkları ifade eden âlimler¹⁹¹ olsa da dil bilginlerinin büyük çoğunluğu bu lafızların aynı manaya tekabül ettiklerini kabul etmişlerdir.¹⁹²

Arap edebiyatında ilk dönemlerden itibaren gazel konulu beyitler kaleme alınmıştır. Bu beyitler, kimi zaman ana konusu gazel olan müstakil kasideleri oluştururken kimi zamanda kasîde içerisinde, ana konunun öncesinde bir mukaddime olarak yer almıştır. Zira ilk dönemlerden itibaren kasidelere gazelle, sevgiliye ve onun diyarına ait kalıntıları zikretmekle başlamak edebî bir gelenek haline gelmiştir. Bu tarzda yazılan kasidelere bakıldığında, gazelin ana konuya geçiş için bir hazırlık, şairin şiir yazmadaki ve sanatları kullanmadaki hünerini göstermek ayrıca dinleyici ve okuyucuların ilgisini çekmek için bir vesile olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁹³.

Tâcu'l-luğa ve Şihâhi'l-'Arabîyye, thk: Ahmed Abdulğafûr 'Attâr, 4.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, Beyrût, 1987, V, 1781; İbn Fâris Ahmed b. Zekeriyâ er-Râdî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1979, IV, 422.

¹⁸⁸ Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 42; İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 117; Şukrî Fayşal, *Ṭatavvuru'l-Ğazel beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm min İmrii'l-Ğays ilâ İbn Ebî Rebi'a*, 2.b., Matbaatu Dimaşk, Dimaşk, 1964, s.456; Halûk İpekten, "Gazel", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 442; Tasa, *a.g.e.*, s. 75; Ergin, *İbnu'n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri*, s. 80.

¹⁸⁹ İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 423; Ebu'l-Faql İbn Manzûr Muhammed b. Mukrim b. Ali Cemâluddîn el-Enşârî, *Lisânu'l-'Arab*, 3. b., Dâru Şâdir, Beyrût, h. 1414, I, 756; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhtâ*, thk: Muhammed Na'im el-Arkşûsî, 8.b., Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005, s. 137.

¹⁹⁰ Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk: Muhammed 'Avd Mur'ib, 1.b., Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 2001, XI, 198; İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 481; Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk el-Huseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, bsy., tsz., III, 96.

¹⁹¹ Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 42; Mustafa Şadık b. 'Abdirrezzâk b. Sa'îd b. Ahmed b. Abdilkâdir er-Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, tsz., III, 75.

¹⁹² Ahmed Muhammed el-Hûfî, *el-Ğazel fi'l-'Asri'l-Câhilî*, 3. b. Dâru'n-Nahda, Kâhire, 1973, s. 11; Şâmi ed-Dehhân, *el-Ğazel munzu Neş'etihi Hattâ Şadri'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*, 2.b., Kâhire, 1964, s. 12; Gâzi Tuleymât, İrfân el-Eşkar, *el-Edebu'l-Câhilî*, 1.b., Dâru'l-İrşâ, Dimaşk, 1992, s. 108; el-Hımsî, *a.g.e.*, II, 134; Muhammed Mustafa Heddâra, *İtticâhâtu's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-Ğarnî's-Sânî el-Hicri*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1963, s. 500.

¹⁹³ Ebû Muhammed İbn Kuteybe 'Abdullâh b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-Su'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, h. 1423, I, 75; Dehhân, *el-Ğazel*, s.5; Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", s. 48; Nebil Hâlid Ebû 'Alî, "Me'ânî Şi'ri'l-Ğazel Beyne't-Taqlid ve't-Tecdid fi'l-'Asri'l-Memlûkî ve'l-Uşmânî", *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, 2009, XVII, 2.

Osmanlı döneminde gazel, Arap şiirinde işlenen en önemli konular arasında yer almıştır. Bu şiirlerde klasik dönemlerde yer alan konular benzer şekilde işlenmekle beraber yeni üsluplar da denenmiştir. Bu bakımdan dönemle ilgili olumsuz tenkitlerin yeniden değerlendirilmesi açısından gazeller büyük önem arz etmektedir¹⁹⁴.

Bu dönemde yazılan gazelleri kasideler ve mukatta'alar olarak iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Kasideler, önceki dönemlerde görülen metotları ve üslup özelliklerini genelde aynen barındırmaktadır. Anlık duyguların, hoş teşbihlerin, sanatlı anlatımların, çeşitli nükte ve tecrübelerin yoğun olduğu mukatta'alar ise geçmiş dönemleri taklitten ziyade yeni lafız ve manalar ortaya koymaları yönüyle dikkate değerdir. Dolayısıyla mukatta'alar, gazel şiirinde Osmanlı döneminin yenilikçi yüzünü ortaya koyan en önemli unsurlardandır¹⁹⁵.

es-Sefercelâni'nin şiirleri incelendiğinde özellikle kasidelerde Câhiliye, Emevî ve Abbâsî dönemlerinin izlerine rastlanmaktadır. Mukatta'alar ise genellikle Osmanlı dönemi gazel özelliklerini yansıtmaktadır. Çünkü bu kısa şiirlerde bedi'î sanatların yoğunluğu göze çarpan ilk husustur.

Çalışmanın önceki kısımlarında gazelin, kasidede ana konu olabileceği gibi giriş bölümünde yer verilen bir konu olabileceği de ifade edilmişti. Bu açıdan bakıldığında es-Sefercelâni'nin söylediği gazellerin genel olarak şiirlerinin ana konusu olduğu görülmektedir. Bu gazelleri kimi zaman afîf kimi zaman da hissîdir. Şair, atlâl ya da tabiat tasviri konulu bir mukaddimenin ardından gazel beyitleri söylediği gibi doğrudan gazelle giriş yapıp kasidenin devamında da bu konuya yer verdiği şiirler söylemiştir.

Şimdi, es-Sefercelâni'nin yazdığı hissî ve afîf gazellerde değindiği hususlar örneklerle incelenerek, önceki dönemlerden ne ölçüde etkilendiği araştırılacak ve ortaya koyduğu yenilikler tespit edilmeye gayret edilecektir.

1.1. Hissî Gazel

Arap edebiyatında gazel; şairin sevgilinin dış güzelliklerini nitelemesi veya salt sevgisini ifade etmesi açısından ikiye ayrılır. Şair, sevdiği kişinin bel, göz, saç, boy, kaş gibi gözle görülebilen güzelliklerini anlatıyorsa buna hissî gazel denir¹⁹⁶.

¹⁹⁴ el-İmsî, a.g.e., II, 134.

¹⁹⁵ el-İmsî, a.g.e., II, 134-135.

¹⁹⁶ Yusuf Huseyn Bekkâr, *İtticâhatu'l-Ğazel fi'l-Ğarnî's-Sânî 'Aşar*, byy, tsz., s. 139; Ebû 'Alî, a.g.m., 15.

Güzellik algısı zaman ve mekâna, kültürel ve sosyal şartlara göre farklılık arz etmiş, buna bağlı olarak da şairler, içinde buldukları hale göre sevgiliyi en güzel biçimde anlatmaya çalışmışlardır. Bu anlatımlarda kullanılan bazı tasvirler, bütün dönemlerde kabul görmüş ve yaşadıkları dönemler arasında yüzyıllar bulunan şairler dahi sevgiliyi nitelerken benzer ifadeler kullanmışlardır. Nitekim Emevî ve Abbâsî dönemlerinde hatta daha sonraki dönemlerde yazılan hissî gazeller incelendiğinde genel olarak Câhiliye döneminde kullanılan tasvirlerin aynen tekrar edildiği görülmektedir. Kesin olarak değişen ise şairlerin hayal dünyaları ve şiir kabiliyetleridir¹⁹⁷. es-Sefercelânî'nin yazdığı hissî gazellerde de bu durum açıkça mülâhaza edilmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere hissî gazelde esas olan sevgilinin fiziksel özelliklerinin farklı sanatlarla ve hoş ifadelerle anlatılmasıdır. Divanda bu tarzda yazılmış çok sayıda kaside ve mukatta'a mevcuttur. Şair bu şiirlerinde müstehcen ifadelerden genel olarak kaçınmıştır. Ancak Arap edebiyatında “fâhiş hissî gazel” olarak isimlendirilen¹⁹⁸ ve müstehcen ifadelerin çokça yer aldığı hissî gazel türüne girebilecek çok az sayıda beyti de bulunmaktadır.

Şair fiziksel tasvirin dışında sevgilinin kılık-kıyafetini ve süs eşyalarını da şiirine konu ederek dönemin sosyal yaşantısı hakkında ipuçları sunmaktadır. Bunun yanı sıra es-Sefercelânî şiirlerinde sevgiliyi birçok yönüyle detaylı bir şekilde nitelenmektedir. Bu nitelenmelerinde genel olarak klasik Arap şiirinde yer alan tasvirlerle yer vermektedir.

1.1.1. Yüz

es-Sefercelânî gazellerinde sevgilinin yüzünü tasvîr ederken parlaklığına ve güzelliğine vurgu yapar. Yüzün bu özelliklerini daha hoş bir şekilde ifade edebilmek için de onu bazen bir güneşe bazen de bir bahçeye benzetir. Örneğin; bir şiirinde sevgilinin parlak bir yüze sahip olduğunu şöyle ifade etmiştir¹⁹⁹: [Hafif]

وَأَمَّنَّحِ الْعَيْنَ أَنْ تَرَى مِنْكَ يَوْمًا حُسْنَ وَجْهِ يُخْفِي ضِيَاءَ الشَّمْسِ

[Şu] göze, güneşlerin ışığını örten güzel yüzünü bir gün görebilmeyi lutfet.

¹⁹⁷ Dehhân, *a.g.e.*, s. 7; el-Hımsî, *a.g.e.*, II, 134.

¹⁹⁸ Bekkâr, *İtticâhâtü'l-Gazel*, s. 138.

¹⁹⁹ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 92.

Bu beyitte mübalağa sanatına dair bir örnek de bulmak mümkündür. Çünkü normalde güneşin ışıkları parlaklığı ifade etmek için benzetilen unsur olarak kullanılırken burada yüzün güneşin ışığını örtecek kadar parlak olduğu söylenmiştir.

Başka bir şiirinde ise sevgilinin yüzünü bir bahçeye benzetmiş ve şu güzel tasviri yapmıştır²⁰⁰: [Tavîl]

وَقَالَ افْتَرَعُ بِكَرِّ الْمَعَانِي تَغْزُلًا فَلِي مَنظَرٌ يَهْدِيكَ نَحْوَ طَرِيقِهِ
فَوَجْهِي مِثْلَ الرَّوْضِ إِذْ بَاكَرَ الْحَيَا حَيٌّ أَفَاحِيهِ وَعَضُّ شَقِيقِهِ

Ve bana dedi ki: “Aşk şiirleri yazarak mânâların el değmemişliğine bir son ver. Zira bende, sana bunun yolunu gösterebilecek bir çehre vardır.”

Yağmur, sabah vakti, devşirilen papatyalarına ve tazecik gelincik çiçeğine uğradığında yüzüm bahçe gibi [olur].

İkinci beyitte sevgilinin dudaklarının gelincik çiçeğine, dişlerinin ise papatyaya benzetildiği anlaşılmaktadır. Bu benzetmelerden yola çıkan şair yüzü bahçe gibi düşünmüştür.

Kuşluk vakti güneşi de şairin tasvirlerinde ilhâm kaynağı olmuştur. Nitekim bir gazelinde sevgilinin güzel yüzünün, ona bakanların kalplerine aşk acısını düşürdüğünü belirttikten sonra, onu parlaklığı yönüyle kuşluk vakti güneşine benzetmiştir. Ardından şair, kendi bakışlarını bir kandil olarak hayal etmiş ve sevgiliye her bakışında güneşin bu kandili yakarak yüreğine ateş düşürdüğünü anlatmaya çalışmıştır. Söz konusu beyitler şu şekildedir²⁰¹: [Kâmil]

إِطْلَاقُ طَرْفِي فِي مَحَاسِنِ وَجْهِهِ أَذْكَى الْجَوَى فِي الْقَلْبِ حَتَّى بَرَّحَا
فَحَرِيقُ قَلْبِي مِنْ زُجَاجَةِ نَاطِرِي مُذْ قَابَلْتِ مِنْ وَجْهِهِ شَمْسَ الضُّحَى

Yüzündeki güzelliklere bakmam kalpteki en ateşli aşktır. Öyle ki sıkıntı verecek derecededir.

İşte bu yüzden, kalbimin yangını kandile benzeyen bakışımın kuşluk vakti güneşiyle buluşmasından kaynaklanır.

²⁰⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 97.

²⁰¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

es-Sefercelânî, başka bir gazelinde ise ayrıldığı sevgilisinin yüzünü sabah güneşine benzetmiş ve bu ayrılıktan sonra, doğan hiçbir güneşin, kendisini onun yüzü kadar etkileyemediğini ifade etmiştir²⁰²: [Kâmil]

قَسَمًا بِمَنْ غَابَتْ أَشَعَّةُ وَجْهِهِ عَنْ نَاطِرِي لَمَّا تَنَاءَتْ دَارُهُ
مَا شِمْتُ صُبْحًا بَعْدَ غُرَّتِهِ حَلَا بِالْقَلْبِ رَوْقُهُ وَلَا أَسْفَارُهُ

Yurdundan uzaklaştığında yüzünün ışıkları gözümden kaybolan kimseye yemin ederim ki;

Onun ardından, ne aydınlığının ne de güzelliğinin kalbime hoş geldiği bir sabah bulamadım.

Görüldüğü üzere şair, örnek olarak verilen bu şiirlerde sevgilisinin güzel yüzünü güneş ve bahçe gibi tabiat unsurlarını kullanarak tasvîr etmiştir.

1.1.2. Ten

es-Sefercelânî hissî gazellerinde beyaz ve parlak tenli bir sevgiliden bahseder. Mesela Türk asıllı bir kadını tasvir ettiği anlaşılan bir gazelinde onun beyaz tenine şu beytiyle işaret etmektedir²⁰³: [Tavîl]

وَمُنْتَسِبٌ لِلتُّرْكِ أَيْبُضٌ قَدْ حَمَى حَمَى وَرْدٌ حَدِيثُهُ بِمُرْهَفٍ لِحْظُهُ

Türk asıllı ve beyaz tenlidir. Yanaklarının gülünü bakışının keskinliğiyle korumuştur.

Karşılıklı konuşma tarzında söylediği bir şiirinde ise şu ifadelere yer verir:²⁰⁴:

[Hafif]

قَالَ مَا لَوْنُهَا فَقُلْ لِي مَا هُوَ قُلْتُ بَيْنَ الْبَيَاضِ وَالتَّوْرِيدِ
قَالَ إِنْ صَحَّ ذَا فَقَدْ مَوَّهَوَهَا بَبَيَاضِ الطَّلَا وَوَرْدِ الخُدُودِ

Dedi ki: “Rengi nedir, söyle bana nedir o?” Kırmızı ile beyaz arasında, diyerek cevap verdim.

O da şöyle dedi: Eğer bu doğruysa onu ahunun akı ve yanakların gülü ile yaldızlamışlardır.

²⁰² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 122.

²⁰³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 95.

²⁰⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86.

Görüldüğü üzere şair ilk beyitte yer alan soruya cevap verdiği ikinci beyitte, sevgilisinin yüzünü, ceylanın derisindeki beyazlığa benzetirken kırmızı yanağını ise yüzünü süsleyen bir yaldız olarak düşünmüştür.

1.1.3. Yanak

es-Sefercelânî şüirlerinde sevgilinin al yanaklı oluşundan bahseder. Onun kırmızı yanağını tasvir ederken gül ve elma gibi tabiat unsurlarını kullanır. Bunun dışında sevgilisinin yanağını, ayna ve gümüşe benzetir. Örneğin şu beyitte sevgilinin al yanağından bahsedilmektedir:²⁰⁵: [Hafîf]

وَرَقِيمُ الْخُدُودِ أَضْرَمَ نَارِي بِنَبَاتِ الرَّيْحَانِ فِي الْجُنَارِ

Al yanaklı [bir dilber] narçiçeklerinin içerisindeki fesleğenlerle ateşimi alevlendirdi.

Burada, aslında sevgilinin gülüşünün şaire etkisi anlatılmaktadır. Narçiçekleri onun dudakları fesleğenler ise tebessümü esnasında beliren dişleridir.

Sevgilinin kırmızı yanağının güle benzetildiği beyit ise şu şekildedir²⁰⁶: [Hafîf]

وَأَقْتَطِفُ مِنْ حَدِيقَةِ الْحُسْنِ وَرْدًا نُقِطْتُ فَوْقَهُ مِنَ الْمِسْكِ شَامَهُ

Güzellik bahçesinden üzerine miskten bir ben kondurulmuş gülü kopar.

Şair bu dizede sevgilisinin yüzünü bir bahçeye benzetirken yanağını ise bu bahçede bulunan bir gül olarak nitelemiştir.

Muhammes olarak kaleme aldığı bir gazelinde de benzer ifadelerle yanakları güle benzetmiş ayrıca zülüflerin yanağın üzerine dökülmesini rengarenk bir işleme olarak tasvir etmiştir²⁰⁷: [Kâmil]

رَشَاءُ يَصُولُ بِلِحْظِهِ لَا يَخْتَشِي وَرْدُ الْخُدُودِ بِمِسْكِ صُدْغَيْهِ وَشِي

يَا لَأَيْمِي فِي ذَا الْجَمَالِ الْمُدْهَشِ الْقَلْبُ مِنْ خَمْرِ التَّصَابِي مَنَّشِي

مَنْ ذَا عَذِيرِي مِنْ شَرَابِ مُعْطَشِي

Bakışıyla korkusuzca atılan bir ceylandır. Yanakların gülü, zülüflerin miski ile rengârenk işlenmiştir.

²⁰⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

²⁰⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 103.

²⁰⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 118.

Ey beni bu harika güzellikten dolayı kınayan! Kalp işve şarabından dolayı kendinden geçmiş.

Susuzluğumu artıran şaraptan beni kurtaracak olan kimdir!

es-Sefercelânî'nin gazellerinde gülün yanısıra elma da yanağın kırmızılığını ifade etmek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır²⁰⁸. [Tavîl]

وَأِنْ أَشْبَهَ التُّفَّاحَ حَدِّي حُمْرَةً فَلِي نُؤْنَةٌ تَحْكِي مَنَاطَ عُرُوقِهِ

Kırmızılık yönünden elmaya en çok benzeyen şey yanağımdır. Zira onun (elmanın) damarlarının odak (birleşme) noktasına benzeyen bir gamzem vardır.

Şair bu beyitte sevgilisinin yanağını ve gamzesini birlikte tasvîr etmiştir. Damardan kastı, elmanın dış yüzeyinde çizgi halinde bulunan desenlerdir. Bu damarların birleştiği yer ise elmanın sapının olduğu çukur kısımdır. İşte şair sevgilini yanağını elmaya gamzesini ise elmanın bu kısmına benzetmiştir. el-Muhibbî bu şiiri örnek vererek, es-Sefercelânî'nin yeni mana ve tasvîrler ortaya koyma konusunda özellikle de gamze tasvirinde çok başarılı olduğunu ifade etmiştir²⁰⁹.

Bunun dışında şairin, sevgilinin yanaklarını parlaklık bakımından aynaya ve gümüşe benzettiği de görülmektedir. Bir şiirinde sevgilinin, saçlarını toplaması ile görünen yanaklarını şöyle tasvir etmiştir²¹⁰: [Hafif]

وَرَقِيمُ الْخُدُودِ أَضْرَمَ نَارِي بِنَبَاتِ الرَّيْحَانِ فِي الْحُلُنَارِ
قَامَ يَمْحُو مِنَ الظَّلَامِ سَطُورًا رُقِمَتْ فِي صَحَائِفِ الْأَنْوَارِ
فَاجْتَلَيْنَا هُنَاكَ مِرَاةَ حَدِّ بَرَزَتْ مِنْ غِلَافِ ذَاكَ الْعِدَارِ

Al yanaklı [bir dilber] narçiçeklerinin içerisindeki fesleğenlerle ateşimi alevlendirdi.

Aydınlık sayfalarda yazılı olan karanlık çizgileri silmeye başladı.

Ve o yanağın yüzeyinde ortaya çıkan aynaya baktık.

Dizelerden anlaşıldığına göre sevgili gülümsemektedir. Çünkü fesleğenden kastettiği aslında sevgilisinin dişleri, narçiçekleri ise onun dudaklarıdır. Bir yandan da

²⁰⁸ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 97.

²⁰⁹ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 32.

²¹⁰ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 89. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 115.

yüzüne dökülen saçlarını toplar. İşte bu esnada yanağı belirir ve şair de yukarıdaki tasviri yapar.

es-Sefercelânî sevgilinin yanaklarını beyaz ve parlak oluşu bakımından gümüşe de benzetmiştir²¹¹: [Munserih]

صَقِيلَةٌ الْعَارِضِينَ مُبَيَّضَةٌ كَأَنَّمَا صُوِّرَتْ مِنَ الْفِضَّةِ

Yanakları sanki gümüşten yaratılmış gibi bembeyaz ve parlaktır.

1.1.4. Göz

es-Sefercelânî'nin gazellerinde genellikle siyah göz tasviri yapılmaktadır. Bunda, şairin klasik Arap şiirindeki bazı tasvirleri aynen kullanmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bazen yeşil göz tasvirlerine de yer verilmiştir. Ayrıca gözlere sürme çekilmesi, şaire göre, bakışların etkileyiciliğini artırmaktadır.

Şair Huzvâ²¹² isimli bölgeden geldiklerini ve bir korulukta karşılaştıklarını söylediği bir toplulukta bulunan, beyaz teni, uzun kirpikleri ve yeşil gözleriyle dikkatini çeken bir kadın hakkında şu dizeleri kaleme almıştır²¹³: [Tavîl]

نَعَمْ جَاؤَ بِي حَادِي الْمَطِيِّ عَلَى الْحِمَا وَفَاجَأَنِي سِرْبٌ تَعَرَّضَ مِنْ حُرْوَى
وَفِيهِ غَزَالٌ أَوْطَفُ الْجَفْنَ أَحُورٌ تَصَدَّى لِأَخَذِ الْقَلْبِ بِالنَّاطِرِ الْأَحْوَى

Evet, korulukta bana bir deve çobanı uğradı. Ayrıca Huzvâ tarafından kıvrılarak gelen bir topluluk bir anda karşıma çıktı.

O [topluluğun] içinde bembeyaz, uzun kirpikleri olan ve yeşil gözüyle kalp çalmaya uğraşan bir ceylan vardı.

Birçok gazelinde siyah gözlerin güzelliğinden, ona bakanların bu gözlerin etkisi altında kalacağından bahseden es-Sefercelânî, bir kasidesinde sevgiliyi bir ceylana onun etrafındaki delikanlıları da onu avlamaya çalışan aslanlara benzetmiş ve bu ceylanın aslanlara yaklaştığında siyah gözleriyle hepsini etkisi altına alacağını ifade etmiştir²¹⁴:

[Hafif]

²¹¹ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 93.

²¹² Huzvâ; Necd topraklarında Temim kabilesine mensup insanların yaşamış olduğu bir yer ismidir. Günümüzde Suudi Arabistan sınırları içindedir. Bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 2.b., Dâru Sâdir , Beyrût, 1995, II, 255.

²¹³ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 77. Benzer tasvirler için bkz.: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 85.

²¹⁴ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 86.

إِذَا مَا دَنَا نَحْوَ الْعَرِينِ بِنَظْرَةٍ فَوَا رَحْمَتًا مِنْ أَدْعَجِيهِ لِأُسْدِهِ

[Ceylan], bakışıyla aslan yatağına yaklaştığında siyah gözlerinden dolayı yazık olur oranın aslanlarına!

Başka bir şiirinde de sevgilinin çevresinde bulunanların onun siyah gözlerinin tesirinden kurtulma çabalarının nâfile olduğunu belirtmiştir²¹⁵: [Kâmil]

مُتَلَاعِبٌ يَدُنُو وَيَعْدُ فِي الْهَوَى وَقْتًا وَوَقْتًا

كَمْ مِنْ فَتَى رَامَ النَّجَا مِنْ أَدْعَجِيهِ فَمَا تَأْتِي

Cilvelidir. Aşk konusunda bir vakit yaklaşıp diğerinde uzaklaşıp.

Nice delikanlılar siyah gözlerinden kurtulmayı dilediler de nasip olmadı.

es-Sefercelânî'nin gazellerinde bazen de sevgilinin sürmeli gözleri bir savaşçıya benzetilmiştir. Bu gözler keskin bir kılıç çekercesine bakışlar attığında karşısındakine kurtulma şansı tanımamaktadır²¹⁶: [Hafif]

قَدْ نَضَى طَرْفُهُ الْكَحِيلُ حُسَامَهُ فَاسْأَلِ اللَّهَ يَا فُؤَادِي السَّلَامَهُ

Sürmeli gözü keskin kılıcını çekti. Bu yüzden Allah'tan kurtuluş dile gönlüm!

Bir başka gazelde de aynı şekilde sürme çekilmiş gözleri atılğan bir savaşçıya benzeten şair şu ifadeleri kullanmıştır²¹⁷: [Basit]

فَقُلْتُ مَا صَارِمٌ بِالْفَتَاكِ مُشْتَهَرٌ يَفْرِى الْقُلُوبَ وَلَا كَفَّ يَجْرُدُهُ

فَقَالَ ذَاكَ طَرْفِي زَانُهُ كُحْلٌ يَصُولُ بِالْأَبْيَضِ الْفَتَاكِ أَسْوَدُهُ

Kan dökmekle meşhur, kalpleri yarmasına rağmen hiç bir elin çekemediği kılıç nedir, dedim.

Dedi ki: "O, sürmenin süslediği ve siyah [kısmının] öldürücü beyazında hareket ettiği gözümdür."

Verilen örnekler göz önüne alındığında şairin genel olarak siyah gözlü ve sürmeli gözleri beğendiği anlaşılmaktadır. Bu gözler kimi zaman ceylan gözüne benzetilirken kimi zaman da kılıcını çekmiş çevresindekilere saldıran bir savaşçıya benzetilmiştir.

²¹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81, 84, 89, 90, 98.

²¹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 102. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83, 90.

²¹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

1.1.5. Gözkapağı

Şiirlerde geçen gözkapağı tasvirlerine bakıldığında üç hususun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi tıpkı göz tasvirlerinde olduğu gibi gözkapaklarının da etkileyiciliği ve kendine bakanları aciz bırakması yönüyle bir savaşçıya benzetilmesidir. İkincisi; gözkapaklarının sükûneti ve yavaş hareket etmesi, üçüncüsü ise parlaklığıdır. Örneğin; sevgilinin, bir bakışıyla şairin kalbinde derin yaralar açtığı ve onu derinden etkilediği şu beyitten anlaşılmaktadır²¹⁸: [Kâmil]

سَلَّتْ جُفُونُكَ عَضْبًا فَلَمْ تَدَعْ لِي قَلْبًا

Göz kapakların keskin bir kılıç çekti ve bende kalp diye bir şey bırakmadı.

Başka bir beyitte ise sevgilinin ilgisizliğinden şikâyet eden şair, onun göz kapaklarını yavaşça kırpması sonucu düştüğü durumu anlatır²¹⁹: [Kâmil]

حَاوَلْتُ يَوْمًا صَيْدَهُ فَاعْتَالَنِي بَفُتُورٍ حَفْنِيهِ فَضَاقَ بِي الْفَضَا

Bir gün onu avlamaya çalıştım. Ancak gözkapaklarını yavaşça kırarak beni helâk etti. Bu yüzden de dünya bana dar geldi.

Yine benzer duygularını ifade ettiği bir şiirinde sevgilinin göz kapaklarında şahit olduğu sükûneti yani gözkapaklarını hafifçe kırılmasını şöyle tasvir etmiştir²²⁰: [Kâmil]

أَغْرَيْتَ بِي سُقْمَ الْجُفُو نِ فَمَلَّ مِنِّي كُلُّ آسٍ

Gözkapaklarının sükûneti ile aklımı başımdan aldın ve bütün doktorlar benden usandı.

Şair, sevgilinin parlak göz kapaklarına sahip olduğunu ise şu beytiyle ifade etmiştir²²¹: [Basît]

أَفْدِي غَرَالًا دَعَا فُؤَادِي إِلَى الْهَوَى حَفْنَهُ الْعَضِيضُ

Parlak gözkapakları beni aşka çağıran o ahuya kurban olayım.

²¹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 78.

²¹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

²²⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

²²¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 92.

1.1.6. Dudak ve Diş

es-Sefercelânî, gazellerinde sevgiliyi tasvir ederken dudak ve diş tasvirlerine genelde peş peşe yer vermiştir. Bunlar incelendiğinde dudakların, kırmızı olması yönüyle yakuta, dişlerin ise inciye yahut inci gerdanlığa benzetildiği görülmektedir. Örneğin bir beyitte, sevgilinin gülümsemesi ve ardından dişlerinin görünmesini şöyle anlatılmıştır²²²: [Basî]

وَلَا يُعْرُكَ يَا قُوتُ تَضَاحُكُهُ يَسْتَوْفِي الطَّرْفَ دُرٌّ مِنْهُ مَنُضُودُ

Yakutun yapmacık gülümsemesi de seni kandırmasın. Ki ondaki dizili inciler bakışları celbeder.

Benzer bir tasvirinde de dişleri inciye benzeten şair, dudakları bu incilerin etrafını saran yakut olarak nitelmiş ve şu hoş dizeleri söylemiştir²²³: [Kâmil]

يَا لَوْلَا أَصْدَاغُهُ الْيَاقُوتُ قَلْبِي عَلَيْكَ صَبَابَةٌ مَفْتُوتُ
لَقَدْ ابْتَسَمْتَ فَلَاحَ مِنْكَ لِنَاطِرِي سِمَطٌ بِكُلِّ مَلَاخَةٍ مَنُعُوتُ

Sedefleri yakut olan inci! Kalbim, senin aşkından dolayı paramparça...

Gülümsemiştin de bu yüzden, bütün güzelliklerle nitelenen gerdanlık gözüme çarpmıştı.

Başka bir gazeline de sevgiliyi bir dolunaya benzeten şair, onun gökteki dolunaydan ancak gülümsediğinde ortaya çıkan ve inciye benzeyen dişleri sayesinde ayırt edilebileceğini ifade etmektedir²²⁴: [Kâmil]

لَوْلَا ابْتِسَامُ الدُّرِّ فِي يَاقُوتِهِ لَمْ يُدْرِ بَدْرُ الْأَرْضِ مِنْ بَدْرِ السَّمَاءِ

Yakutundaki incilerin tebessümü olmasaydı yeryüzünün dolunayı gökyüzünün dolunayından ayırt edilemezdi.

Görüldüğü üzere sevgilinin dudak ve dişleri tasvirlerde hep birlikte zikredilmekte ve dişler daima inciye, dudaklar ise yakuta benzetilmektedir.

²²² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

²²³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

²²⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77, 86, 97, 110.

1.1.7. Saç

Şair sevgilinin saçını tasvir ederken, onun siyahlığından ve uzunluğundan bahsetmekte bazen de saçları bir koruluğa ve ağaç dallarına benzetmektedir.

Karşılıklı konuşma üslubunda yazdığı bir gazelinde sevgilisinin alnını güneşe benzettikten sonra saçlarını da siyahlığı yönüyle geceye benzetmiştir. Öyle ki güneş, bu gecenin içerisinde kaybolan kimseye yol gösterecektir²²⁵: [Basî]

فَقُلْتُ مَا شَمْسُ أَفْقٍ فِي دُجَى بَزَعَتْ وَأَمْتَدَّ مِنْهَا شُعَاعٌ لَسْتَ تَجْحَدُهُ
فَقَالَ ذَاكَ جَبِينِي تَحْتَ فَرْعِي مَنْ يَضِلُّ فِي لَيْلٍ شَعْرِي فَهُوَ يُرْشِدُهُ

Dedim ki: “Ufukta, karanlıkta doğan ve kendisinden, görmezden gelemeyeceğin hüzmeler yayılan güneş nedir?”

Dedi ki: “O saçlarımın altındaki alnımdır. Kim saçlarımın gecesinde kaybolursa ona yol gösterir.”

Başka bir gazelinde ise yüzüne dökülen saçlarını toplayan sevgiliyi şu şekilde nitelemektedir²²⁶: [Hafîf]

قَامَ يَمْحُو مِنَ الظَّلَامِ سَطُورًا رُقِمَتْ فِي صَحَائِفِ الأَنْوَارِ
فَاجْتَلَيْنَا هُنَاكَ مَرَاةَ حَدِّ بَرَزَتْ مِنْ غِلَافِ ذَاكَ العِدَارِ

Aydınlık sayfalarda yazılı olan, karanlık çizgileri silmeye başladı.

Ve o yanağın yüzeyinde ortaya çıkan aynaya baktık.

Görüldüğü üzere sevgilinin aydınlık yüzüne saçları dökülmüş, şair bunları rengi sebebiyle gece gibi siyah çizgilere benzetmiştir. Sonrasında, sevgili onları yüzünden çekince ayna gibi parlak yanağı ortaya çıkmıştır.

Şairin gazellerinde karşımıza çıkan diğer bir husus da sevgilinin uzun saçlarının oluşudur. Nitekim bir şiirinde sevgilinin saçını şu şekilde tasvir etmektedir²²⁷: [Kâmil]

لَوْلَا ذَوَائِبُكَ الطَّوِيلَةُ مَا نَمَتَ أَخْبَارُ ذَاكَ القُرْطِ لِلْخَلْخَالِ

Uzun kâküllerin olmasaydı şu küpenin haberleri halhala ulaşamazdı.

²²⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

²²⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 88.

²²⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 114, Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 102-103.

Mecâzî bir anlatım görülen bu dizeden, sevgilinin saçlarının ayaklarına sarkacak kadar uzun olduğu anlaşılmaktadır.

es-Sefercelânî'nin sevgilinin saçıyla ilgili olarak kullandığı teşbih unsurlarından biri de canlılık ve gürlüğü ifade etmesi bakımından bahçedir. Nitekim bir gazelinde sevgilinin kendisinden saçını vassetmesini istemesi üzerine onu bir bahçeye benzeterek şu güzel tasviri yapmıştır²²⁸: [Hafif]

قَالَ صِفْ لِي فَرْعِي الَّذِي قَدْ تَدَلَّى فَوْقَ خَدِّي إِنْ كُنْتَ مِنْ وَاصِفِيهِ
قُلْتُ مَاذَا أَقُولُ فِي وَصْفِ رَوْضٍ قَدْ تَدَلَّتْ عَرِيشَةُ الْحُسْنِ فِيهِ

Dedi ki: Onu bana vasfedecek kişi sensen yanğımdan sarkan saçımı bana vasset!

Şöyle cevap verdim: İçerisinde güzellik mahfelinin sallandığı bir bahçenin vasfi konusunda ne söyleyebilirim ki!

Başka bir şiirinde de sevgilinin saçını içerisinde gölgelikler bulunan bir bahçeye benzetmektedir:²²⁹: [Remel]

بِأَبِي بُسْتَانَ حُسْنٍ فِيهِ لِي طَابَتْ مَعَائِشُ
لَكَ شَعْرٌ قَدْ تَدَلَّى فِي حَوَاشِيهِ عَرَائِشُ

Babam feda olsun! Yaşamın bana hoş geldiği bir güzellik bahçesine.

Senin dalgalanan öyle bir saçın var ki, içlerinde gölgelikler vardır.

Örnek olarak verilen bu dizelerden es-Sefercelânî'nin şiirlerinde siyah, uzun, canlı ve gür saçları olan bir sevgili portresi çizdiği görülmektedir.

1.1.8. Zülûf

Şair, sevgilinin zülûflerini de farklı ve hoş ifadelerle tasvir eder. Şiirlerinde zülûf bazen “vâv” (و) harfini temsil ederken bazen de bir sarmaşık olur.

Mesela, sevgilisiyle konuştuğu bir gazelinde şu beyitleri söylemiştir²³⁰: [Basît]

فَقُلْتُ هَاتِ عَنِ الْوَاوِ الَّتِي انْتَقَطَتْ وَنَقَطُهَا لَمْ نَكُنْ فِي الْخَطِّ نَشْهَدُهُ

²²⁸ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 113.

²²⁹ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 92.

²³⁰ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 83. Benzer tasvirler için bkz.: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 84.

فَقَالَ لِي ذَاكَ صُدْغِي دُونَ عَطْفَتِهِ خَالَ مِنْ الْمِسْكِ جَلَّ اللَّهُ مُوجِدُهُ

Dedim ki: “Öyle bir vâv [harfî] getir ki noktalanmış olsun ancak onun noktasını yazıda hiç görmemiş olalım.”

Dedi ki: “O zülûfumdür. Kıvrımlarının altında Allah Teâlâ'nın yarattığı, miskten bir ben vardır.”

Görüldüğü üzere şair sevgilinin yanakları üzerinde kıvrımlar oluşturan zülûnünü “vâv” harfine, zülûfün altında yer alan beni ise bir noktaya benzetmektedir. Ayrıca şiirine biraz da kelime oyunu katarak anlatımına farklı bir tat kazandırmıştır. Başka bir şiirinde ise sevgilinin zülûflerini sarmaşığa benzeten şair şu dizeyi kaleme almıştır²³¹: [Kâmil]

حَاذِرٌ إِذَا وَافَيْتَ جَرَعَاءَ الْحِمَى رُبَّمَا هُنَاكَ مِنَ الصَّبَا فِي شَرْحِهِ
لَا يَخْدَعَنَّكَ تَحْتَ عَطْفَةِ صُدْغِهِ خَالَ فَذَاكَ الْخَالَ حَبَّةٌ فَخَّهِ

Hama'nın düzlüklerine vardığında, orada gençliğinin baharında olan bir ceylana dikkat et!

Sarmaşık gibi zülûflerinin altındaki ben seni aldatmasın. Zira bu ben tuzağının bir parçasıdır.

Görüldüğü üzere şair, zülûflerden bahsettiği beyitlerinde sevgilinin yüzünde bulunan bir benden de bahsetmekte ve her ikisini birlikte tasvir etmektedir.

1.1.9. Endam

es-Sefercelânî'nin şiirleri incelendiğinde genel olarak ince belli ve uzun boylu bir kadın tasviri yapıldığı görülmektedir.

Sevgilinin belinden bahsederken hep onun inceliğini ön plana çıkaran şair, kendisine benzetilen unsur olarak genellikle filizi tercih etmiştir. Örneğin katı kalpli bir sevgilinin belini şu şekilde nitelemiştir²³²: [Hafîf]

لَيْنُ الْعِطْفِ كَالْقَضِيبِ وَلَكِنْ قَلْبُهُ مِثْلُ صَخْرَةٍ صَمَاءَ

Bir filiz gibi ince bellidir. Ancak kalbi, sert bir kaya gibidir.

²³¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

²³² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76.

Başka bir şiirinde ise sevgilinin ince belli olduğunu şu ifadeleri ile belirtmiştir²³³:

[Munserih]

يَكَادُ مِنْ شِدَّةِ اللَّطَافَةِ مَا قَدْ ضَمَّ مِنْهُ التَّطَاقُ يَنْفَقُدُ
شُوَيْدُنْ لَوْ مَشَى عَلَى كَبِدِي لَمَا أَحَسَّتْ بِمَشِيهِ الْكَبِدُ

Son derece zayıf olması sebebiyle kemerinin [topladığı] kısım neredeyse kayboluyor.

Öyle bir ceylan ki ciğerimde yürüse ciğer onu hissetmez.

Şiirlerinde mübalâğanın sıkça yapıldığına şahit olunan şair, bu beyitlerde de bu sanatı kullanmıştır. Çünkü sevgili öylesine ince bellidir ki kemerini sardığında adeta beli kaybolmaktadır.

Şair, sevgiliyi tasvir ederken sorgun ağacını (bey söğüdü, ban ağacı) da sıklıkla kendisine benzetilen unsur olarak kullanmıştır. Türkçede “selvi boylu” şeklinde karşılık bulan bu ifade şu beyitlerde olduğu gibi, es-Sefercelânî'nin birçok şiirinde yer almakta ve sevgilinin uzun boyuna işaret etmektedir²³⁴: [Meczûu'l-Kâmil]

يَا ظَبِيَّةَ الْبَانَ الَّتِي عِنْدَ الْقُلُوبِ لَهَا مَكَانَةٌ
كَفَى الصُّدُودُ فَلَيْلَتِي مِنْ طُولِ صَدِّكَ أَرْوَانَةٌ

Ey kalplerde kendisine ait bir yer olan selvi boylu ceylan!

Yeter ayrılığın! Zira uzun süre ayrı kalmandan dolayı gecem keder olur.

Başka bir gazelinde de sevgiliyi bir sorgun ağacına benzeten şair, onun uzun boyuna işaret etmektedir²³⁵: [Kâmil]

وَضَمَمْتُ فِي الْمِرْطِ الْمُنَمَّمِ بَانَةً لَعِبَ الشَّبَابُ بِعَظْفِهَا الْمِيَالِ

Gençliğin, değişken meyyal duyguları ile oynadığı, süslü elbisesi içerisindeki sorgun ağacını kucakladım.

²³³ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 84.

²³⁴ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 105.

²³⁵ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 99. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 77, 85, 88, 89, 92, 94, 98, 99.

Bunların dışında şairin, “وَلَا حَ لِّلْقُرْطَيْنِ مَهْوَى”²³⁶ ifadesini kullanarak, kinaye yoluyla sevgilinin uzun boyuna anlattığı bir şiiri de vardır. Söz konusu beyitler şu şekildedir²³⁷: [Meczûu'l-Kâmil]

وَإِذَا سَهَتْ عَنْكَ الْعِيُو
نُ وَأَمَكَّنْتَكَ هُنَاكَ نَحْوَى
وَأَنْحَطَّ ذِيَاكَ اللَّثَا
مُ وَلَا حَ لِّلْقُرْطَيْنِ مَهْوَى

Eğer gözler dalgınlıkla seni görmez ve orada gizlice konuşabilmene imkân verirse,

Ayrıca o peçe iner açılır ve uzun boynu ortaya çıkarsa...

Örnek olarak zikredilen bu dizelerden es-Sefercelânî'nin, şiirlerinde ince belli ve uzun boylu bir sevgili tasviri yaptığı ortaya çıkmaktadır. Sevgilinin ince beli genelde taze bir dal, uzun boyu ise sorgun ağacı benzetmesiyle ifade edilmiştir.

1.1.10. Bakış

es-Sefercelânî, sevgilisinin bakışına ayrı bir önem vermekte, onu çok farklı açılardan birçok şiirinde tasvir etmektedir. Bu şiirler incelendiğinde bakışların en çok kılıç ya da oka benzetildiği görülmektedir. Zira birçok gazelinde sevgiliyi bir avcıya benzeten şair bakışın bu avcının en etkili silahı olduğunu vurgulamıştır. Nitekim bir gazelinde bakışlarının etkisi altında kaldığı sevgili hakkında şu dizeyi söylemiştir²³⁸:

[Hafif]

سَلَّ صَمَّامَ لَحْظِهِ وَتَصَيَّدَنِي
فِي طَرِيقِ الْهَوَى بِسَفْكِ الدَّمَاءِ

Bakışının kılıcını çekti ve beni aşk yolunda, kanlar dökerek avladı.

Benzer bir şiirinde de sevgilinin bakışını kalpten kalbe uğrayan yani birçok kimseyi etkileyen bir oka benzetmiştir²³⁹: [Kâmil]

فَإِذَا رَمَى سَهْمَ الرُّثُو تَرَاهُ مِنْ
قَلْبٍ إِلَى قَلْبٍ يَمْرُ وَيَنْفُذُ

Ok bakışını fırlattığında, onun bir kalpten diğerine varıp uğradığını görürsün.

²³⁶ مَهْوَى الْقُرْطِ : Kulak memesi ile omuz arasındaki mesafe, boşluk. Kinaye yoluyla boyun, gerdanı uzun olan kadınlar için kullanılır. Bkz: Kudâme b. Ca'fer, a.g.e., s. 57; Ebu'l-Feth İbnu'l-Esîr Ziyâuddin Naşrullâh b. Muhammed, *el-Meşelu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, thk: Ahmed el-Hûfî, Bedvî Tîbâne, Dâru Nahda, Kâhire, tsz., III, 61.

²³⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

²³⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79, 82, 83.

²³⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

Ok ve kılıç benzetmesinin dışında şair kimi zaman sevgilinin sihirli ve etkileyici kimi zaman da şaşkın bakışlarına işaret etmektedir. Nitekim göz alıcı güzelliği ile ilgi çeken bir kadının bakışlarını şöyle anlatmıştır²⁴⁰: [Kâmil]

يَسْتَوْقِفُ الْأَبْصَارَ بِأَهْرِ حُسْنِهِ فَالطَّرْفُ فِي لَأَلَّائِهِ مَبْهُوتٌ

Göz alıcı güzelliği dikkatleri [kendisine] çeker. Ayrıca parıltısının içinde şaşkın bir bakışı vardır.

Ayrıca şair, sihirli, büyüleyici bir bakıştan bahseder. Hatta bu sihri ve büyüü daha iyi tasvir edebilmek için Kur'an-ı Kerim'de de zikri geçen²⁴¹, büyü konusunda mâhir Hârut ve Mârut isimli iki meleğe atıfta bulunarak mübalağalı bir üslup tercih eder²⁴². [Basît]

أَفْدِيكَ يَا سَاحِرَ الطَّرْفَيْنِ مِنْ رَشَا رَنَا فَأَعْجَزَ هَارُوتًا وَمَارُوتًا

Canım feda olsun o büyüleyici gözleri olan ve bir bakış atmasıyla Hârût ve Mârût'u aciz bırakan ceylan yavrusuna.

es-Sefercelânî sevgilinin bakışlarını tasvir ederken bazen daha çok hamriyyât şiirlerinde kullanılan tabirlerden de istifade etmiş ve bakışı şaraba benzetmiştir²⁴³: [Hafîf]

ثُمَّ لَمَّا تَنَيْتَهَا عَافَرْتَنِي خَمْرُ تِلْكَ اللّٰوَاظِحِ السَّحَّارَةِ

Sonra ona bir çift (dost) olduğumda o büyüleyici bakışların şarabına alıstırdı beni.

Benzer bir gazelinde de sevgilinin bakışlarının kendisini sarhoş ettiğini ifade ederek onları şaraba benzetmiştir²⁴⁴. [Tavîl]

حَلِيلِيَّ عُدْرًا إِنْ تَرَى بِي نَشْوَةَ فَمَقْلَةٌ مِنْ أَهْوَى حَلَّتْ لِي مُدَامَهَا
سَقْتَنِي كَاسَاتِ الصَّبَابَةِ مُكْرَهَا وَقَدْ جَرَدَتْ يَوْمًا عَلَيَّ حُسَامَهَا

Dostum beni çakırkeş görürsen mazur gör. Zira sevdiğimin bakışı beni zil zurna sarhoş etti.

²⁴⁰ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 80.

²⁴¹ Bakara 2/102.

²⁴² es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 80.

²⁴³ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 89. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 83-84.

²⁴⁴ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 112.

Bir gün kılıcını bana çekerek zorla aşk kadehlerinden içirdi.

Klasik dönem gazellerinde pek rastlamadığımız bir betimlemeyi de kullanan es-Sefercelânî, sevgilinin bakışlarını insanları kendisine çekmesi yönüyle bir mıknatısa benzetmektedir²⁴⁵: [Kâmil]

وَاحْذَرِ لِأَدْعَجِ طَرْفَهُ مَعْنِيْطَسًا مَا زَالَ يَظْهَرُ فِي الْقُلُوبِ خَوَاصُّهُ

Kalplerde etkileri görülen, mıktanısa benzeyen siyah gözlerinden de sakın!

Görüldüğü üzere es-Sefercelânî gazellerinde sıklıkla sevgilinin bakışlarını tasvir etmiş, bu tasvirlerde ok, kılıç, şarap gibi gelenek haline gelen benzetmelerin yanı sıra bakışları çekicilik yönüyle mıktanısa benzeterek yeni bir tasvir ortaya koymuştur.

1.1.11. Tavır

es-Sefercelânî gazellerinde genel olarak sevgilinin fiziksel güzelliklerinden bahsederken bazı şiirlerinde, hoşuna giden tavırlarından da söz etmektedir. Bunların başında sevgilinin yürüyüşü gelmektedir. Şair yürüyüşüyle dikkatini çeken sevgiliyi, bazen neşe içerisinde çalımlı bir şekilde salınan, bazen de kendini beğenmiş bir edayla yürüyen biri olarak nitelemektedir.

Bir gazelinde ceylana benzettiği sevgilinin yürüyüşünü şöyle tasvir etmektedir²⁴⁶:

[Meczûu'r-Remel]

وَتَصَدَّى الرَّشَاءُ الْفَتْ تَاكُ مِنْهُنَّ لِحْرَبِي
مَا شِيًّا مَشِيَّةً تِيه سَاحِبًا أَدْيَالَ عُجْبِ

İçlerinden öldürücü bir ceylan benimle savaşa koyuldu.

Gururlu ve kendini beğenmiş bir şekilde yürüyerek...

Başka bir gazelinde ise sevgilinin cilveli bir şekilde yürüyüşüne şöyle işaret etmiştir²⁴⁷: [Recez]

حُلُوُ التَّنِّي غَنَجُ تَذُوبُ فِيهِ الْمُهَجُ

Salınarak yürüyüşü tatlı ve cilveli... Yürekler onun uğruna erir.

²⁴⁵ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 92.

²⁴⁶ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 79.

²⁴⁷ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 81.

Şairin sevgilisinde gördüğü ve kendisini etkileyen tavırlardan biri de onun konuşma tarzıdır. Örneğin aşağıda verilen beyitlerde sevgilinin peltek oluşundan ve “kâf” (ق) harfini hemzeye çevirdiğinden bahsedilmektedir²⁴⁸. [Basît]

يَكْفِيكَ يَا قَلْبُ مَا قَاسَيْتَ مِنْ شَعْفٍ بِاللَّغِ لَيْسَ يُثْنِي مِنْهُ تَفْنِيدُ
يُبدِلُ الْقَافَ هَمْزًا فِي تَكْلِمِهِ سَأَلْتَهُ عَنْ فُؤَادِي قَالَ مَفْؤُودُ

Yalanlaması engellenemeyen bir pelteğin sevdasından çektiklerin sana yeter gönül!

Ki o konuşmasında “kâf” harfini hemzeye çevirir. Ona gönlümü sordum “kayıp” dedi.

Şair bu dizelerde sadece sevgilinin peltek oluşuna değinmekle yetinmemiş, “مَفْؤُودُ” kelimesini şiirinde kullanarak, içerisinde “kâf” harfi bulunan bir kelimeyi nasıl telaffuz ettiğine dair bir örnek de getirmiştir. Başka bir gazelinde ise, sevgilinin “râ” (ر) harfini telaffuz edememesinden bahsetmekte ve bu durumun üzerinde bıraktığı etkiyi şu şekilde anlatmaktadır²⁴⁹: [Basît]

يَا عَاذِلًا لِأَمْنِي إِذْ بَتُّ ذَا شَعْفٍ بِاللَّغِ يَسْحَرُ الْأَلْبَابَ إِنْ نَطَقَا
مَهْلًا فَمَنْ بَعْدَ رَأٍ بِلَنِّغِهَا زَالَ اصْطَبَارِي وَقَدْ زَادَ الْحَشَا

Konuştuğunda kalpleri büyüleyen bir kimseye âşık olduğum için beni kınanan kişi!

Biraz dur! Zira “râ” harfini telaffuz edememesinden sonra sabrım tükendi ve içimdeki yangın körüklendi.

Şairin, sevgilisiyle ilgili verdiği ayrıntılardan biri de onun son derece kibar konuşmasıdır²⁵⁰. [Kâmil]

لَمْ أُنْسَ إِذْ غَرَّدْتَ يَا حَادِي وَقَدْ رَقَّصْتَ بِالتَّعْرِيدِ تِلْكَ الْأَيْقَا
وَاسْتَفْتِ تِلْكَ الْيَعْمَلَاتِ بِمَنْ قَسَا قَلْبًا وَرَقَّ مَعَ الْقَسَاوَةِ مَنطِقَا

Şarkı söylediğin ve nağmenle develeri raks ettirdiğin anı unutamadım ey çoban!

²⁴⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

²⁴⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 123.

²⁵⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

Bu develere, katı kalpli ancak katılığıyla birlikte çok kibar konuşan kişiyi sor.

Bu örneklerden sevgilinin “kâf” ve “râ” harflerini söylemekte zorlandığı aynı zamanda çok kibar konuştuğu, bu durumun da şairin hoşuna gittiği anlaşılmaktadır.

1.1.12. Elbise ve Takılar

es-Sefercelânî bazı gazellerinde sevgilinin giyim tarzı ve ziynet eşyaları hakkında bize bazı bilgiler sunarak dönemin sosyal yaşantısı hakkında ipuçları vermektedir. Şiirleri incelendiğinde, şu beyitte olduğu gibi, rengârenk ve süslü elbiseler giyen bir sevgiliden bahsedildiği görülmektedir²⁵¹: [Kâmil]

وَخَضِيْبَةُ الْكَفَيْنِ قَدْ أَرَبْتُ عَلَيَّ
وَسَنِي الرَّيِّعِ بُرْدِهَا الْمَتْلُونِ

Elleri kınalı [sevgili] renkli elbisesiyle bahardan daha süslüdür.

Şair, sevgilinin renkli ve süslü elbiselerinin yanı sıra kullandığı ziynet eşyalarından da bahsetmiş ve dönemindeki kadınların ne tür takılar kullandıkları konusunda bizlere bu beyitler vasıtasıyla bilgi ulaştırmıştır. Bu beyitler incelendiğinde sevgilinin bilezik, küpe, halhal gibi takıları kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir gazelinde sevgilinin takıları şu şekilde tasvir edilmiştir²⁵²: [Recez]

وَحَيْثُ يَيْدُو لِبِهَا
عَلَى التَّرَاقِي زَبْرَج
وَحَيْثُ يَمْشِي مُصْغِيًا
إِلَى الْوَشَاحِ الدُّمْلُجِ

[Aşkım] ziyneti köprücük kemiklerinde güzellik vermek için görüldüğün de,

Ve bileziğine, şalına kulak vererek yürüdüğünde vardır.

Bu iki beyitte sevgilinin gerdanlık, bilezik ve şal kullandığı anlaşılmaktadır. Bunların dışında sevgilinin halhal kullandığını şu dize ortaya koymaktadır²⁵³: [Kâmil]

قَامَتْ تُدِيرُ خَلَاخِلًا فِي سُوقِهَا
صَيَعَتْ لَهَا مِنْ جَوْهَرٍ سَيَّالٍ

Kendisi için sıvı bir madenden kalıba dökülen halhalları, ayaklarında dolaştırmaya başladı.

Ayrıca sevgilinin küpe taktığını ve şairin de küpelerin çıkarmış olduğu sestene etkilendiğini görmekteyiz²⁵⁴: [Tavîl]

²⁵¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 114. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 102-103.

²⁵² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

²⁵³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 99.

²⁵⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

أَرَأَقَكَ حَفَقُ الْقُرْطِ أَمْ شَاقَكَ الْمَهْوَى فَبِتَّ كَثِيبَ الْقَلْبِ صَبًّا بِمَنْ تَهْوَى

Küpenin tıngırtısı mı yoksa uzun gerdanı mı hoşuna gitti ki arzu ettiğin kişinin aşkından dolayı kalbin kum yığını haline geldi!

Görüldüğü üzere şair, giyim kuşamına oldukça özen gösteren, bilezik, gerdanlık ve halhal gibi ziynet eşyalarını kullanan bir sevgili tanımı yapmaktadır.

Sonuç olarak; şairin gazellerinde yer alan sevgili tasvirleri incelendiğinde, onun özellikle Câhiliye dönemi şairlerinden etkilendiğini ve ortaya, birkaç istisna dışında, yeni olarak değerlendirilebilecek lafız ve manalar koymadığını söylemek gerekmektedir. Aradaki benzerliği göstermesi açısından Câhiliye döneminin en önemli temsilcilerinden İmruu'l-Kays'ın şu şiiriyle es-Sefercelânî'nin benzer manaları içeren şiirlerini karşılaştırmak uygun olacaktır²⁵⁵:

مُهْفَهْفَةٌ بَيِّضَاءُ غَيْرُ مُفَاضَةٍ تَرَائِبُهَا مَصْقُولَةٌ كَالسَّجْنَجَلِ
كَبْكُرِ الْمُقَانَاةِ الْبَيَاضِ بِصُفْرَةٍ غَذَاهَا نَمِيرُ الْمَاءِ غَيْرُ مُحَلَّلِ
تَصُدُّ وَتُبْدِي عَنْ أَسِيلٍ وَتَنْقِي بِنَاطِرَةٍ مِنْ وَحْشٍ وَجَرَّةٍ مُطْفَلِ
وَجِيدٍ كَجِيدِ الرَّيْمِ لَيْسَ بِفَاحِشٍ إِذَا هِيَ نَصَّتَهُ وَلَا بِمُعْطَلِ
وَفَرَعٍ يَزِينُ الْمَتْنَ أَسْوَدَ فَاحِمٍ أَثِيثٍ كَقَنْوِ التَّخْلَةِ الْمُتَعَثَلِ

O, ince belli, beyaz tenliydi; iri ve sarkık karınlı değildi, gerdanı ayna gibi parlaktı.

Teninin rengi kimsenin elinin ulaşamadığı suların beslediği sedeflerin içindeki inciler gibi sarıya çalıyordu.

Güzel yüzünü bir kapatıp açıyordu. Sonra Vecre'nin yavrulu ceylanlarının bakışını andıran ürkek bakışlarla (etrafına bakınarak) korunmaya çalışıyordu.

Boynu bir beyaz ahununkine benzer ki yukarıya doğru uzattığında ne çirkin ve aşırı uzun, ne de ziynetlerden yoksundur.

Aşağıya sarkmış yoğun hurma salkımını andıran gür ve kömür gibi simsiyah saçları sırtını süslüyordu.

²⁵⁵ İmruu'l-Kays b. Hucr, *Dîvân*, nşr. Mustafâ 'Abduşşâfi, 5.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, s. 114.

Bu gazelde İmru'ul-Kays ince belli, beyaz tenli, ceylan bakışlı, bir beyaz ahu gibi uzun boyuna sahip, uzun ve gür simsiyah saçlı olan bir sevgiliden bahsetmektedir. İlgili başlıklarda incelendiği üzere es-Sefercelânî de şiirlerinde bu lafız ve manaları aynen kullanmıştır. Zira o da ince belli²⁵⁶, bir çöl ahusu gibi uzun boylu²⁵⁷, güzel kokulu²⁵⁸, ceylan bakışlı²⁵⁹, kömür gibi siyah gözlü²⁶⁰, siyah ve gür saçlı²⁶¹ bir sevgili tasviri sunmaktadır.

1.2. Affî Gazel

Müstehcen ifadelerden kaçınarak, aşktan, aşkın tezâhürlerinden, sevgilinin manevî güzelliklerinden, ayrılıktan, âşık ile mâşuk arasına girip dedikodu, kınama ve eleştiri ile aralarını açmaya çalışan kimselerle girilen mücadeleden bahseden kısacası aşk ve özlem duygularının yoğun bir şekilde işlendiği affî gazeller²⁶² es-Sefercelânî'nin şiirlerinde önemli bir yere sahiptir. Kaynaklarda şairin, yaşadığı dönemde zerâfeti, inceliği, kibarlığı ve hassas yapısı ile şöhret bulduğuna değinilmiş²⁶³ ve seher vakti esen meltem gibi yumuşak bir mizaca sahip olduğu ifade edilmiştir²⁶⁴. Hal böyle iken affî gazel gibi incelik ve zerâfet gerektiren bir konunun şiirlerinde önemli bir yere sahip olması doğal görünmektedir.

Şair, affî gazel konulu şiirlerinde genel olarak sevgiliye olan aşkıdan bahsetmektedir. Bu aşka konu olan sevgilinin yani mâşukun manevî güzelliklerini niteleyip aşkın gerek kendisi gerekse mâşuk üzerindeki tezâhürlerine yer vermektedir. Ayrıca bu şiirlerde yoğun olarak ayrılık konusunun işlendiği görülmektedir. Bunun dışında şair, eleştiri kınama ve dedikodu ile âşık ve mâşuk arasına giren kimselerle olan mücadelesine değinerek bu kimselere sitem dolu beyitler de kaleme almıştır. Bu bağlamda affî gezellerinin “aşk”, “ayrılık ve özlem” ve “sitem” başlıkları altında incelenmesi uygun olacaktır.

²⁵⁶ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76.*

²⁵⁷ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76-77.*

²⁵⁸ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 110.*

²⁵⁹ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.*

²⁶⁰ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 123.*

²⁶¹ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 78, 92.*

²⁶² Bekkâr, *İtticâhâtü'l-Ğazel*, s. 249; Ma'lûb, *Mu'cemu'l-Muštalahâti'n-Nakdi'l-'Arabî*, s. 302; Tuleymât, *a.g.e., s. 118*; Hassân Ebû Rihâb, *el-Ğazel İnde'l-'Arab*, 1.b., Ma'tba'atu Mısr, Kâhîre, 1947, s. 157.

²⁶³ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 479.

²⁶⁴ el-Murâdî, *a.g.e., I, 15.*

1.2.1. Aşk

es-Sefercelânî afif gazellerinde aşktan bahsederken genel olarak üç hususa değinmektedir. Bunlardan ilki aşkın tarifidir. Nitekim bazı şiirlerde aşkın ne olması gerektiği ve basit bir sevgiden farklı yönleri üzerinde durmuştur. İkincisi, şiirlere konu olan sevgilinin bazı manevî özelliklerinin tasviridir. Üçüncüsü ise aşk duygusunun şair üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin zikredilmesidir.

1.2.1.1. Aşkın Mahiyeti

es-Sefercelânî'nin söylediği bazı afif gazellerde aşkın tanımı olarak değerlendirilebilecek beyitler yer almaktadır. Bu beyitler gerçek bir aşkın nasıl olması gerektiğini hususunda şairin görüşlerini de ortaya koymaktadır. Şiirler incelendiğinde aşkın üç açıdan değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Şair öncelikle, fiziksel görünüme aldanmanın yersiz olduğu vurgulamış ve aşkı; insanın kalbine yerleşen bir hastalık olarak nitelemiştir²⁶⁵. [Kâmil]

لَا يَخْدَعَنَّكَ مَنْظَرٌ مُسْتَمْلِحٌ فَالْعِشْقُ دَاءٌ فِي الْقُلُوبِ مُبْرِحٌ

Güzel görünüm seni aldatmasın. Zira aşk kalplerde acı veren bir hastalıktır.

Ardından; aşk ile basit bir sevgi arasında çok büyük fark olduğuna dikkat çekerek, herhangi birine karşı duyulan ilginin aşk ile karıştırılmaması gerektiği ifade etmiştir²⁶⁶: [Tavîl]

لَوْ قَسَّمْتُمْ وُدَّ الْمُحِبِّ بغيرِهِ وَقَدْ قُلْتُمْ هَذَا لِهَذَا يُجَانِسُ
فَهَلْ يَسْتَوِي فِي الرَّوْضِ غَضٌّ وَوَابِلُ وَأَضْعَاثُ رِيحَانٍ حَيٍّ وَيَابِسُ

Sevenin aşkını başka bir (sevgiyle) kıyaslayacak olursanız bu durum şuna benzer dersiniz:

Bir bahçedeki taze [bitki] sağlıksız olanlarla; taze toplanmış reyhan demetleri de kurumuşları ile bir olur mu?

Görüldüğü üzere şair bu beyitlerde gerçek aşk ile diğer duygular arasındaki farkı, taze bitkilerle hastalıklı olanları ve yeni devşirilmiş reyhan demetleri ile kurumuşlarını karşılaştırarak ortaya koymuştur.

²⁶⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 119.

²⁶⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 117.

Son olarak, aşkın gelip geçici, anlık bir duygu değil aksine sonsuza dek insanın kalbinde kalan ve silinmesi çok zor bir duygu olduğuna değinmiştir. Nitekim aşkın gelip geçici bir duygu olduğunu düşünerek düştüğü yanılgıyı şu beyitlerde dile getirmiştir²⁶⁷:

[Tavîl]

أَرَى الْعِشْقَ يَفْشُو بُرْهَةً ثُمَّ يَنْقُضِي وَحُبُّكَ فِي قَلْبِي مَدَى الدَّهْرِ لَا يَبُتُّ
وَلَا عُقْدَةٌ إِلَّا لَهَا مَنْ يَحُلُّهَا سِوَى عُقْدَةٍ فِيهَا الْجُفُونُ نَوَافِتُّ

Aşkın kısa süre ortaya çıkıp sonra yok olduğunu düşünürdüm. Ancak senin aşkın kalbimde sonsuza dek kalıcıdır.

Gözkapaklarının büyü yaptığı düğüm dışında her düğümü çözecek biri vardır..

Bu örnekler birlikte düşünüldüğünde es-Sefercelânî'nin aşkı şu şekilde tarif ettiği görülmektedir: “Aşk, sıradan bir sevgi ile kıyaslanması mümkün olmayan, saman alevi gibi anlık değil sonsuza dek kalpten silinmeyen bir hastalıktır.”

1.2.1.2. Ma'sûk

Afif gazelde yer alan en önemli unsurlardan biri de elbette mâşuktur. Zira o, şairin, uğruna amansız mücadelelere girdiği, yokluğunda gözyaşı döktüğü, kendisini gerek fiziksel gerekse manevî açıdan en güzel kelime ve lafızlarla tasvir etmeye çalıştığı sevgilidir.

es-Sefercelânî'nin şiirlerine konu olan bu sevgilinin kim olduğu ve şairin ona gerçekten aşık olup olmadığı hususlarında şiirlerden hareketle kesin yargılara varmak zor görünmektedir. Şiirlerde ‘Alvâ²⁶⁸, Hind²⁶⁹ Süleymâ²⁷⁰ ve Leyla²⁷¹ gibi farklı isimlerin zikredildiği görülmüştür. Ancak bu isimlerin tamamının atlâlden bahsedilen beyitler içerisinde yer alması gerçekte var olmaları ihtimalini zayıflatmaktadır. Çünkü şair atlâl konusunda geleneği aynen taklit etmiş ve çoğu zaman eski şairlerin kullandığı lafızları aynen şiirlerine taşımıştır. Ayrıca bu isimlerin Câhiliye döneminde ve sonraki dönemlerde yazılan birçok şiirde de tekrarlandığını görmekteyiz. Dolayısıyla tüm bunlar

²⁶⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 112.

²⁶⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

²⁶⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

²⁷⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

²⁷¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104.

birlikte düşünülduğünde şairin gazellerini edebî bir gayeyle söylemiş olma ihtimali daha güçlüdür.

Şairin şiirlerinde yer alan sevgili tasvirleri ve sevgilinin nereli olduğu konusunda verilen bilgiler ışığında -her ne kadar gerçeklikleri hakkında netlik olmasa da- iki kadından bahsedildiği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birinin Türk olduğu şu beyitten anlaşılmaktadır²⁷²: [Munserih]

رَيْمٌ مِنَ التُّرْكِ سِحْرٌ مُقْلَتِهِ يُوقِعُ قَلْبَ الْمُحِبِّ فِي الْهَلَكَةِ

Türk asıllı beyaz bir ceylan... Bakışlarının büyüğü seven kişinin kalbini ölüme sürükler.

Bunun yanı sıra bazı şiirlerde aslen Arap olan bir sevgili söz konusu edilmektedir²⁷³: [Hafif]

عَرَبِيُّ النَّجَادِ إِنْ نَسَبُوهُ نَسَبُوهُ إِلَى ابْنِ مَاءِ السَّمَاءِ

Necd Arapları'ndandır. Eğer onu birine nispet edecek olurlarsa İbn Mâi's-Semmâ'ya²⁷⁴ nispet edebilirler.

Başka bir şiirinde de bedevî Arap kabilelerine mensup sevgiliden şu şekilde bahsetmiştir²⁷⁵: [Tavîl]

بُرُوحِي فِي الْأَعْرَابِ أَفْدِي شُوَيْدِنًا إِلَى حُسْنِهِ تَسْمُو عِيُونَ الْقَبَائِلِ

Bedeviler içinde kabile gözlerinin (mensuplarının) kendisini arzuladığı ceylan yavrusuna canım feda olsun.

Sevgilinin fiziksel yönden tasvir edildiği şiirler de genel olarak iki kadından bahsedildiği hissini uyandırmaktadır. Zira şair bazı şiirlerinde yeşil gözlü beyaz tenli bir kadın tasviri yaparken²⁷⁶ bazı şiirlerinde ise kömür gibi siyah gözleri olan esmer tenli bir kadın portresi ortaya koymaktadır²⁷⁷.

Görüldüğü üzere örnek olarak verilen bu dizelerden biri Türk diğeri Arap asıllı olan iki kadın gazellere konu edilmiştir. 'Alvâ, Hind Süleymâ ve Leyla gibi isimlerin bu

²⁷² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

²⁷³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76.

²⁷⁴ İbn Mai's-Semmâ, Tam adı Munzir b. İmrii'l-Kays eş-Şâlis el-Lahamî'dir. Yaklaşık olarak hicri 60 yılında ölmüştür. Sert mizacı ve tutumları ile tanınan bir kraldır. (ez-Zirikli, a.g.e., VII, 292).

²⁷⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 99.

²⁷⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

²⁷⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101-102, 123.

kadınlara ait olup olmadığı husunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere bu isimlerin geleneksel şiirleri taklit etmek maksadıyla kullanılmış olması da mümkün görünmektedir.

1.2.1.3. Aşkın Tezâhürleri

es-Sefercelânî, sevgilinin güzelliklerini tasvîr ettiği beyitlerden sonra genel olarak, bu güzelliklerin kendisinde uyandırdığı duygulardan ve meydana getirdiği farklı ruh hallerinden bahsetmektedir. Şiirleri incelendiğinde aşkın kendisinde daha çok keder, ağlayıp gözyaşı dökme ve uykusuzluk olarak tezâhür ettiği görülmektedir.

Âşık olan kimsenin ağlayıp gözyaşı dökmeceğini ve böylece içinde bulunduğu halin başkaları tarafından da malum olacağına dikkat çekmek isteyen şair bu düşüncesini şu dizelerde ifade etmiştir²⁷⁸: [Munserih]

كَيْفَ أَخْفِي عَنْ عَدُولِي لَوْعَتِي وَالذَّمْعُ يُنْبِي
عَادِلِي مَهْلًا رُوَيْدًا هَكَذَا شَأْنُ الْمُحِبِّ

Gözyaşım haber verirken ben nasıl olur da derdimi gizlerim!

Az dur, beni kıtayan kişi! Böyledir âşığının hali.

Başka bir şiirinde yer alan beyitlerden de aşk sebebiyle dert sahibi olduğu anlaşılmaktadır²⁷⁹: [Remel]

يَا صَبَا بِالرَّوْضِ طَابَتْ أَرْجَا حَيِّ عَنِّي بِاللَّوَى مُنْعَرَجَا
وَأَسْأَلُكَ فِي عُدْوَتِي جَرَعَاتِهِ وَارْجِعِي مِنِّي إِلَيْنَا سَجَسَجَا
وَأَنْشُدِي نَمَّ فُقَادًا مُعْرَمًا بَاتَ مِنْ حَرِّ الْحَوَى مُنْزَعَجَا

Bahçedeki hoş kokulu Saba rüzgârı, benden selam söyle kıvrımlı Liva'ya...

Kumluklarının iki kıyısını kat et ve oradan bize ılık bir şekilde dön.

Orada, aşk ateşinden gam sahibi olan, aşk esiri gönlü ara.

Şair diğer bir gazelinde de benzer duygularını ifade etmiş, gözyaşları içinde mektuplar kaleme aldığını ve sıkıntılı günler yaşadığını zikretmiştir²⁸⁰: [Tavîl]

غَرَامِي بِهِ قَدْ تَرَجَمْتَهُ رَسَائِلِي وَسَائِلُ دَمْعِي عِنْدَهُ مِنْ وَسَائِلِي

²⁷⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

²⁷⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

²⁸⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

فَهَا أَنَا بَيْنَ الْيَأْسِ أَمْسَيْتُ وَالرَّجَا
 بُرُوحِي فِي الْأَعْرَابِ أَفْدِي شُوَيْدَنَا
 أُفَكِّرُ فِي هِجْرَانِهِ وَالتَّوَّاسِلِ
 إِلَى حُسْنِهِ تَسْمُو عِيُونَ الْقَبَائِلِ
 تَعْرَضَ لِي يَرْتُو بِأَدْعَجِ نَابِلِ
 جَرَى فِي حَوَاشِي نَصْلِهِ سِحْرُ بَابِلِ
 فَبَزَّ فُوَادِي غَيْرَ مُكْتَرِثٍ بِمَا
 أُكَابِدُ مِنْ وَجْدِي بِهِ وَبِلَابِلِي

Yalvarmalarımın dolay gözyaşım akarken [yazdığım] mektuplarım ona olan aşkımla anlattı.

İşte ben onun ayrılığını ve vuslatını düşünerek ümit ve ümitsizlik arasında kaldım.

Bedeviler içinde kabile gözlerinin (mensuplarının) kendisini arzuladığı ceylan yavrusuna canım feda olsun.

Ok fırlatan siyah gözlerle bakarak yoluma çıktı. Ki [o okun] keskin kısmında Bâbil'in büyüğü akar.

Ona olan aşkımdan dolayı katlandıklarım ve sıkıntılarıma aldırmaksızın gönlümü ele geçirdi.

Şiirlerde âşık olan kimsenin, geceleri uyuyamadığına, ya sevgilinin hayaliyle ya da yıldızlarla sohbet ederek teselli bulabileceğine değinilmektedir. Ayrılıktan şikâyet ettiği bir şiirinde aşkın gönlündeki etkilerinden bahseden şair, uykusuzluğa da şöyle değinmiştir²⁸¹: [Munserih]

أَفْنَى فُوَادِي الْغَرَامِ وَالْكَمْدُ
 وَعَيْلَ صَبْرِي وَخَانِي الْجَلْدُ
 وَبِتُّ أَرْعَى الثُّجُومَ مُرْتَضِيَا
 حَتَّى كَأَنِّي لَهَنَّ مُرْتَضِدُ

Aşk ve dert yüreğimi harap etti. Sabrım tükendi ve tahammülüm kalmadı.

Kabullenmiş bir halde yıldızları gözler oldum. Öyle ki, sanki onların gözetleyicisiyim.

Yine benzer duygularını ifade ettiği bir şiirinde aşk sebebiyle acı çeken, inleyen ve geceleri uyuyamayan bir âşık tanımı yapmaktadır²⁸²: [Basît]

أَفْرَطْتُ فِي هَجْرِي وَهَا صَبْرِي وَهَى
 أَمَا لِهَذَا الْهَجْرِ مِنْكَ مُنْتَهَى

²⁸¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

²⁸² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 110.

فَإِنْ تَأَوَّهْتَ فَمِنْ فَرَطِ الْحَوَى وَلَا يُلَامُ ذُو جَوَى تَأَوَّهَهَا
وَ رَحْمَتَا لِعَاشِقٍ جُفُونُهُ قَدْ حَانَسَتْ بَيْنَ الشُّهَادِ وَالسُّهَا

Ayrılıkta aşırıya gittin ve işte sabrım tükendi. Bu ayrılığa bir son vermeyecek misin?

Ah edersem aşkımin şiddetindedir. Seven kişi ah etmekten dolayı ayıplanmaz.

Gözkapakları uykusuzluk ve Süha yıldızı ile uyum içerisinde olan aşığa çok yazık!

Görüldüğü üzere bu dizelerde aşık ve mâşuğun gözleri tasvîr edilerek ikisinin durumu mukâyese edilmiştir.

Ayrıca, seven kişinin uykusuzluk çekeceğine dair şu dizeleri kaleme almıştır²⁸³: [Basîr]

إِنْ أَمْتَعْتَ عَيْنَ مَعْشُوقٍ بِطِيبٍ تَرَى فَعَيْنٌ عَاشِقَهُ لَمْ تَعْرِفِ الْوَسْنَا
فَاسْتَقْصِ عَنْ شَأْنِ كُلِّ مِنْهُمَا نَرَهُ يُشِيرُ بِالْعَيْنِ لِلْمَعْنَى الْمُرَادِ هُنَا

Mâşukun gözleriyle hoşça vakit geçirecek olsan bir güzellik görürsün. Aşığının gözü ise uyku nedir bilmez.

Öyleyse, herbirinin halini anlamaya çalış ki burada istenen manaya “göz”le işaret ettiğini görelim.

Şair bazı gazellerinde ise, aşk sebebiyle zayıf ve bitkin düştüğünden, hastalık ve dert sahibi olduğundan söz etmektedir. Nitekim bunlardan birinde dostundan teselli bekleyen şair, aşk sebebiyle zayıf düştüğünü ifade ettikten sonra aşkının büyüklüğünü anlatmak için kalbini bir sayfaya benzetmiş ve sevdanın bu sayfaya sonsuza dek silinmeyecek yazılar yazdığını söylemiştir²⁸⁴: [Hafîf]

لَا تَكُنْ وَبِكَ طَامِعًا فِي سَلْوَيِّ فَالْهَوَى قَدْ نَمَا أَشَدَّ نُمُوًّا
شَفَنِي ذَلِكَ الشُّؤِيدُ حُبًّا وَرَمَانِي بِسَهْمِ ذَاكَ الرُّهُوِّ
قَمَرٌ فِي ابْتِدَائِهِ تَمَّ حُسْنًا وَسَمَا فِي الْكَمَالِ أَوْفَى سُمُوًّا
وَقَضِيبٌ غَضُّ النَّبَاتِ رَطِيبٌ عَلَّ مِنْ حُمْرَةِ الشَّبَابِ وَرَوِي
حُبُّهُ حَطٌّ فِي فُؤَادِي سَطْرًا أَمَدَ الدَّهْرِ لَيْسَ بِالْمَحْوِ

²⁸³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

²⁸⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107. Benzer tasvirler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76-77.

يَمزُجُ الصَّدَّ بِالْوَصَالِ دَلَالًا فَتَرَى فِيهِ قَسْوَةً فِي حُنُوِّ
وَهَوَاهُ مَا زَالَ يُورِي لَهِيَا بَيْنَ جَنبِي مَا لَهُ مِنْ حُبِّو

Aşkım büyüdükçe büyümüşken tesellim konusunda istekli olmazsan yazık sana!

O ceylan yavrusu aşkla beni zayıf düşürdü ve o bakışın okunu bana fırlattı.

Yaratılışı güzellik bakımından kusursuz ve kemal bakımından en üst derecede olan bir ay parçası...

Taze, yumuşak bir fidandır. Gençlik şarabından tekrar tekrar içip susuzluğunu gidermiştir.

Sevdası gönlüme, sonsuza dek silinmeyecek bir yazı yazdı.

Nazlanarak, ayrılıkla vuslatı karıştırır. Böylece onda şefkat içerisinde merhamet görürsün.

Ve aşkı, içimde sönmek bilmeyen bir ateşi halen yakmaktadır.

es-Sefercelânî, aşkın kendisindeki tüm bu olumsuz tezâhürlerine rağmen kimi zaman halinden memnun olduğunu da ifade etmiştir. Nitekim bir gazelinde, mâşuktan yakınlık görmemesine rağmen, bu durumdan hiç de şikâyetçi olmadığını şu dizelerden anlamaktayız²⁸⁵: [Meczûu'l-Kâmil]

سَلَّتْ جُفُونُكَ عَضْبًا فَلَمْ تَدَعْ لِي قَلْبًا
لِلَّهِ دَرُّ فُؤَادِي فَقَدْ قَضَى فِيكَ نَحْبًا
يَا شَادِنَا فِي هَوَاهُ أَرَى عَذَابِي عَذْبًا
مَنْحَتِكَ الْوَدَّ مَحْضًا فَلَمْ أَجِدْ مِنْكَ قُرْبًا
أَنْتَ الْحَيِّبُ وَلَوْلَا هَوَاكَ مَا ذُبْتُ حَبًّا
نَادَتْ جُفُونُكَ قَلْبِي إِلَى الْعَرَامِ فَلَبِّي

Göz kapakların keskin bir kılıç çekti ve bende kalp diye bir şey bırakmadı.

Ne kadar da güzel, gönlüm harap oldu senin uğruna!

Ey, aşkı uğruna çektiğim acıyı tatlı saydığım ceylan!

Sana sadece sevgi verdim. Ancak hiç bir yakınlık göremedim senden.

Sevgili sensin. Aştan erimezdim, şayet sevgin olmasaydı...

²⁸⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 78-79.

Gözkapakların davet etti aşka kalbimi. O ise [bu davete] icâbet etti.

Görüldüğü üzere şair genel olarak aşkın, insanı kedere sürükleyen, hastalık sahibi yapan ve geceleri uykularına mani olan bir duygu olmasından bahsetmektedir. Ayrıca tüm bu olumsuzluklara rağmen âşığı, halinden memnun bir halde ümit içerisinde bekleyen kişi olarak nitelemiştir.

1.2.2. Ayrılık ve Özlem

Ayrılıktan şikâyet, bu ayrılığın şair üzerindeki etkileri, özlem ve vuslat gibi konular afif gazellerde ilk dönemlerden beri üzerinde durulan başlıca konulardan olmuştur²⁸⁶. es-Sefercelânî de kaleme aldığı afif gazellerde çoğu zaman bu konulara değinmiştir. Şiirleri incelendiğinde ayrılığın şair üzerinde büyük bir etkisinin olduğu ve onda derin yaralar ve izler bıraktığı görülmektedir. Öyle ki şair gazellerinde çoğu zaman bu yara ve izlerden kurtulmak için dostlarına sığınıp teselli beklemekte, doktorlara gidip bu yaralara bir çare bulmalarını istemektedir. Ayrıca ayrılığın şair üzerinde bıraktığı en önemli etkilerden biri de uykusuzluktur. Zira birçok gazelinde gecelerin uzun olmasından ve uyuyamamaktan şikâyet etmektedir. Bunun yanı sıra, uyuyabildiği gecelerde rüyalarında sevgiliyi gördüğünü ve bu gecelerde sevgilinin hayalinin kendisini ziyaret ettiğini belirtmektedir.

Bir gazelinde kendisi gibi âşık olan birine derdini anlatan es-Sefercelânî sevgiliden ayrı düştüğünü zikretmekte ve bu ayrılığın kendisinde bıraktığı etkiyi şöyle anlatmaktadır²⁸⁷: [Remel]

فَاحْسِ الرَّكْبِ وَقِفْ بِي	بَيْنَنَا بِنَسْبَةٍ حُبُّ
قَدْ تَلَاعَبْنَا بِلَبِّي	قَفْ عَلَى حَيِّ ظَبَاءِ
جُزْنَ سَرَبًا بَعْدَ سَرَبِ	حُزْنَ مَنِّي الْقَلْبَ لَمَّا
تَاكُ مِنْهُنَّ لِحْرَبِي	وَتَصَدَّى الرَّشَاءُ الْفَتَى
سَاحِبًا أَدْيَالَ عَجْبِ	مَاشِيًا مِشِيَةً تِيهِ
آه مِنْ شَاهِرِ عَضْبِ	شَاهِرًا عَضْبَ لِحَاظِ

²⁸⁶ Bekkâr, *İtticâhâtü'l-Gazel*, s. 259; Bekrî Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 121.

²⁸⁷ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 79.

أُبْتُ عَنْهُ وَفُؤَادِي عِنْدَهُ فِي الْحَيِّ مُسْبِي
 دَهَشْتِي دَهْشَةً صَيْبٍ حَيْرَتِي حَيْرَةً ضَبِّ
 كَيْفَ أَخْفِي عَنْ عَدُولِي لَوْعَتِي وَالِدَمْعِ يُنْبِي
 عَادِلِي مَهْلًا رُوَيْدًا هَكَذَا شَأْنُ الْمُحِبِّ
 لَا تَلْمَنِي فِي هَوَى مَنْ عِنْدَهُ أَوْدَعْتُ قَلْبِي

Aramızda bir sevgi bağı var. Bu yüzden kafileyi durdur ve yanımda kal.

Kalbimle alay eden ceylanların mahallesinde dur!

Sürüler halinde geçip gittiklerinde benden kalbimi aldılar.

İçlerinden öldürücü bir ceylan benimle savaşa koyuldu.

Gururlu ve kendini beğenmiş bir şekilde yüreyerek...

Bakışının keskin kılıcını çekerek... Ah, o keskin kılıcını çeken kimse!!!

Ondan ayrılıyorum. Oysa gönlüm onun yanında, mahallesinde tutsak.

Hayretim, musibete uğramış kimsenin hayreti; şaşkınlığım ise (çölde yolunu kaybetmiş) kertenkelenin şaşkınlığı gibidir.

Gözyaşım haber verirken ben nasıl olur da beni kınayan kimseden derdimi gizlerim!

Az dur, beni kınayan kişi! Böyledir, seven kişinin hali.

Kalbimi yanında emanet bıraktığım kimseye olan aşkımdan dolayı kınama beni!

Görüldüğü üzere şair, kasidenin son kısımlarında, sevgiliden ayrılmanın kendisini, musibete maruz kalmış bir kimse gibi hayrete düşürdüğünü, ayrıca çölde yolunu kaybetmiş bir kertenkele gibi şaşkın bir hale soktuğunu belirtmiştir.

Şairin, bazı gazellerinde sevgilisinden ayrıldığı için gözyaşı döktüğünü görmekteyiz²⁸⁸: [Basît]

أُحْرَيْتَ دَمْعِي دَمَاءً فِي الْخُدُودِ وَقَدْ فُتَّتَ قَلْبِي بِهَذَا الْهَجْرِ تَفْتِيَتَا
 أَلْقَيْتَ فِي مَسْمَعِي يَوْمَ النَّوَى دُرَرًا وَرَدَّهَا الْبَيْنُ مِنْ عَيْنِي يَأْقُوتَا

Gözyaşımı yanaklarımda kan olarak akıttım. Kalbim bu ayrılıktan dolayı paramparça oldu.

²⁸⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80. Benzer ifadeler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 105.

Uzaklaştığın gün kulağıma inciler attın. Ayrılık ise onları gözlerimden [dökülen] yakut olarak geri verdi.

Görüldüğü üzere burada çok hoş tasvîlerle ayrılığın insan üzerindeki tesirleri ifade edilmiştir. Hüznün şiddeti gözyaşlarının kana benzetilmesi ile ortaya konurken, sevgilinin ayrılık anında şairin kulağına fısıldadığı sözler incilere benzetilmiştir. Ardından da ilk beyitteki tasvî geliştirilerek kan rengindeki gözyaşları kırmızılık bakımından yakuta benzetilerek istiâre yapılmıştır.

es-Sefercelânî bazen bir deve çobanına seslenir. Bu nidâ genellikle, ayrılıktan şikâyet ettiğinde yahut sevgiliye olan özlemini ifade etmek istediğinde gerçekleşir. Örnek olarak seçilen aşağıdaki kasidede şair deve çobanına seslenmiş, sevgiliye ve onunla birlikte geçen zamana olan özlemini ifade etmiştir. Daha sonra ayrılığın, aklını başından aldığını ifade etmek için sevgilisinden ayrıldıktan sonra bir sarhoşa döndüğünü söylemiştir. Son olarak da içinde taşıdığı vuslat ümidinin gerçekleşebilmesi için deve çobanından kendisini sevgilinin diyarına götürmesini istemiştir²⁸⁹: [Kâmil]

قِفْ رَيْثِمَا نَشْكُو الْفِرَاقَ إِلَى اللَّقَا	يَا حَادِيَا بِالْعَيْسِ سَارَ فَأَعْتَقَا
مِنْ أَجْلِهَا تَقْضِي النَّفْسُ تَشْوَقَا	قِفْ رَيْثِمَا يَقْضِي الْمَتِيمُ حَاجَةً
بَاتَتْ مُهْنَةً وَبِتُّ مُرَاقَا	وَتَشِيرُ مِنْ إِحْدَى الْهُوَادِجِ مُقْلَةً
رَقِصْتَ بِالْتَّعْرِيدِ تِلْكَ الْأَيْقَا	لَمْ أَنْسَ إِذْ عَرَدْتَ يَا حَادِي وَقَدْ
قَلْبًا وَرَقَّ مَعَ الْقَسَاوَةِ مَنْطِقَا	وَاسْتَفْتِ تِلْكَ الْيَعْمَلَاتِ بِمَنْ قَسَا
تَمَلُّ أَدَارَ مِنْ السُّلَافِ مُعْتَقَا	وَدَعْتُهُ وَرَجَعْتُ عَنْهُ كَأَنِّي
لَمْ أَصْطَحِبْ إِلَّا فُؤَادًا شَيْقَا	فَأَنَا وَائِمُ اللَّهِ بَعْدَ فِرَاقِهِ
قَمْرًا عَلَى غُصْنٍ يَمِيلُ عَلَى نِقَا	يَا مَنْ رَأَى لِي بَيْنَ أَكْنَافِ الْحِمَا
هَزَّ النَّسِيمُ هُنَاكَ غُصْنَا مُورِقَا	لَعِبَ الشَّبَابُ بِعَطْفِهِ فَكَأَنَّمَا
لَمْ أَدْرِ أَشَامَ رَكْبُهُ أَمْ أَعْرَقَا	وَلَقَدْ سَأَلْتُ الْحَيَّ عَنْهُ فَقَالَ لِي
وَأَنْخِ مَطِيَّكَ حَيْثُ تَلْقَى رَوْتَقَا	يَمِّمُ بَعِيْسِكَ حَيْثُ تَلْقَى بَهْجَةً

²⁸⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

فَهُنَاكَ قَدْ أَمْسَى مَحَطَّ رِحَالِهِ فَانزِلْ بِهِ فَعَسَى يَكُونُ الْمُلْتَقَى

Ey hızlıca yürüyen develerin çobanı! Dur da, ayrılığı vuslata şikâyet edelim.

Âşık bu arzusunu giderinceye kadar dur. Ki onun sayesinde gönüller hasrete son versin.

Deve mahfellerinin birinden bir göz kırptı. O mutlu ben ise uykusuz biri oldum.

Şarkı söylediğin ve nağmenle develeri raks ettirdiğin anı unutamadım ey çoban!

Bu develere, katı kalpli ancak katılığıyla birlikte çok kibar konuşan kişiyi sor.

Onu uğurladım ve yılanmış şaraptan başı dönen bir sarhoş gibi ondan ayrıldım.

Yemin olsun ki ben onun ayrılığından sonra sadece özlem çeken bir gönülü dost edindim.

Ah bana koruluğun gölgeliklerinde, tepede eğilmiş bir dalın üzerindeki ay gibi görünen kişi...

Gençlik onun duygularıyla oynadı. Sanki meltem orada yeşermiş bir dalı salladı.

Mahallesine onu sordum. Dedi ki: “Şam’a mı yoksa Irak’a mı gitti bilmiyorum.”

Deveni neşe bulacağın yere sür ve bineğini güzellikle karşılaşacağın yere çöktür.

Zira orası onun konaklama yeri olmuştur. Orada konakla, belki vuslat gerçekleşir.

Şairin sevgiliden ayrı kaldığı zamanlarda en çok şikâyet ettiği hususlardan biri de uyuyamamaktır. Örneğin, bir kasidesinin giriş bölümünde uykusuzluktan şikâyet ederek kendisine bu konu da yardım edecek birini aramıştır²⁹⁰: [Basîl]

حَتَّى مَ أَسْهَرُ لَيْلًا أَنْتَ رَاقِدُهُ وَلَا سَمِيرِي بِهِ إِلَّا فَرَاقِدُهُ

فَاهِ مِنْ أَرْقٍ أَدَى إِلَى فَلَقٍ يُكَابِدُ الْقَلْبُ مِنْهُ مَا يُكَابِدُهُ

فَهَلْ يُرَى لِي أَخُو وَجَدٍ يُسَاعِدُنِي فِي مِحْنَتِي وَأَنَا أَيْضًا أُسَاعِدُهُ

Senin uykuya daldığın ve yıldızlardan başka sohbet edeceğim bir arkadaşım olmayan gecede ne zamana kadar uyanık kalacağım.

Ah o gama sürükleyen uykusuzluk! Gönül ona katlanabildiği kadar katlanıyor.

Derdimde bana yardım edebilecek benim de ona yardım edebileceğim bir âşık var mı [acaba]?

²⁹⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83. Benzer ifadeler için bkz.: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84, 104, 106.

Kasidenin devamında ise; geceleri uyuyamama sebebinin ayrılık olduğunu şu beyitleri ile ifade etmiştir²⁹¹: [Bâsit]

نَأَى وَشَوْقِي عَلَى بُعْدٍ يُمْتَلَهُ حَتَّى كَأَنِّي عَلَى قُرْبٍ أَشَاهِدُهُ
وَقَاتِلٌ قَالَ كَيْفَ الْقَلْبُ قُلْتُ لَهُ بِاللَّهِ دَعْنِي فَإِنِّي الْيَوْمَ فَاقِدُهُ

Uzaklaşıp ayrıldı. Özlemim ise sanki onu yakından seyrediyormuşum gibi uzaktan onu resmediyor.

“Kalbin nasıl” diyen kişiye dedim ki: “Allah aşkına bırak beni çünkü bugün kaybettim onu.”

Şair başka bir kasidesinde sevgiliden ayrı düştüğü için gözyaşı döktüğünden ve geceleri uykusuz kaldığından bahsettikten sonra, bu ayrılığı bir hastalığa benzetmiş ve bu hastalığın vuslattan başka bir ilacının da olmayacağını şu dizelerle anlatmıştır²⁹²:

[Basît]

سِرُّ الْهَوَى كَيْفَ أُخْفِيهِ وَأَكْتُمُهُ وَأَحْمَرُ الدَّمْعِ قَدْ أَمْسَى يُتْرَجِمُهُ
لِلَّهِ دَرٌّ فُؤَادِي فِي صَبَابَتِهِ لَمْ يَتَّضِحْ أَمْرُهُ حَتَّى جَرَى دَمُهُ
أَسْتَوِدِعُ اللَّهَ مَنْ بَانَتْ مَعَاهِدُهُ عَن نَّاطِرِي وَفِي قَلْبِي مُخَيَّمُهُ
وَمَنْ أَيْتُ أَقَاسِي بَعْدَ فِرْقَتِهِ لَيْلًا طَوِيلًا سَمِيرِي فِيهِ أَنْجَمُهُ
وَفِي الْأَرَكَ رَحِيمِ الصَّوْتِ مُعْتَرِدٌ إِذَا تَرَّمْتُ يُشْجِنِي تَرْتُمُهُ
يُنُوخُ طَوْرًا وَيَيْكِي الْبَيْنَ آوَنَةٌ وَالْبَيْنُ يُدْكَي جَوَى النَّائِي وَيُضْرِمُهُ
يَقُولُ لِي هَاتِ عَن أَهْلِ الْهَوَى نَبَأٌ فَأَتَتْ مِثْلِي كَثِيبُ الْقَلْبِ مُعْرَمُهُ
فَقُلْتُ عِنْدِي حَدِيثٌ مَا أُمِيلِحُهُ لَوْ كُنْتَ تُدْرِكُ مَعْنَاهُ وَتَفْهَمُهُ
مَرَرْتُ بِالشَّادِنِ الْأَلْمَى فَاطْمَعَنِي مِنْهُ النِّفَاتُ وَأَغْرَانِي تَبَسُّمُهُ
وَلَمْ يَمِرَّ بِفِكْرِي إِذْ مَرَرْتُ بِهِ أَنَّ الْهَوَى فِي سُؤِيدَائِي يُحَكِّمُهُ
فَاهٍ مِنْ لَوْعَةٍ دَارَتْ دَوَائِرُهَا عَلَى فُؤَادِي فَمَا تَنْفَكُ تَلْزَمُهُ

²⁹¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

²⁹² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101-102.

وَقَدْ أَتَيْتُ طَيْبَ الْحَيِّ أَسْأَلُهُ عَنْ جُرْحِ قَلْبِي الَّذِي قَدَّ بَاتَ يُؤْلِمُهُ
فَقَالَ لِي إِنَّ هَذَا الْجُرْحَ جُرْحُ هَوَى فَلَا يَكُونُ بَعِيرِ الْوَصْلِ مَرْهَمُهُ
فَعَلَّلَ الْقَلْبَ بِالصَّبْرِ الْجَمِيلِ عَسَى مَنْ ابْتَلَاهُ بِدَاءِ الْحُبِّ يَرْحَمُهُ

Kan rengi gözyaşı açıklarken, ben aşkın sırrını nasıl gizlerim.

Kanı akana dek aşkıyı belli etmeyen gönlüm ne büyük iş yapmıştır.

Sözleştiği yerler gözümde irak, ancak yurdu kalbimde olan kişiyi Allah'a emanet ederim.

Ayrılmasından sonra, sohbet arkadaşımın yıldızlar olduğu uzun bir gecede acı çektığım kişiyi...

Güzel sesli, misvak ağacının üzerinde şaktır. Şarkı söylediğinde nağmesi beni kederlendirir.

Bazen feryat eder, bazen de ayrılığa ağlar. Ve ayrılık, [sevdiğinden] uzak olan kişinin aşkıyı tutuşturup alevlendirir.

Bana şöyle der: "Sevenlerden bir haber getir bana. Zira sen de benim gibi kederlisin ve onun düşkünüsün."

Ben de dedim ki: "Eğer manasını kavrayıp anlayabileceksen söyleyeceğim güzel şeyler var."

Esmer ceylana uğradım. [Bana] yönelmesi beni cezbedi ve tebessümü aklımı başımdan aldı.

Ona uğradığımda aşkın, sevdam konusunda ona yetki vereceğini düşünmezdim.

Ah öyle bir ızdırıp ki musibetleri gönlümde dolaşıp durdu. Hâlâ da ayrılmazlar.

Kalbime acı veren yarayı sormak üzere kabilenin doktoruna geldim.

Bana dedi ki: "Bu yara aşk yarasıdır. Merhemi vuslattan başka bir şey olamaz."

Ve gönlümü, "umulur ki aşk hastalığı ile sınayan kişi merhamet eder" diye sabrı cemil göstermekle avuttu.

Şair, ayrılığın bir sonucu olarak, birçok gazelinde sevgiliye olan özlemine zikretmektedir²⁹³. [Kâmil]

يَا لَوْلَا أَصْدَافُهُ الْيَاقُوتُ قَلْبِي عَلَيْكَ صَبَابَةٌ مَفْتُوتُ

Sedefleri yakut olan inci! Kalbim, senin aşkından dolayı paramparça...

²⁹³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

Başka bir gazelinde de sevgiliye olan özlemini şu şekilde ifade etmektedir²⁹⁴:

[Kâmil]

كَبِدِي مِنَ الشَّوْقِ الْمَلِمِّ عَلِيلَةً وَجُفُونُ عَيْنِي بِالسُّهَادِ كَحِيلَةٍ
عَزَّ الدَّوَاءُ فَلَيْسَ تَنْفَعُ حِيلَةً وَالنَّفْسُ مِنْ أَسْرِ الْعَرَامِ قَتِيلَةً
وَلَكُمْ قَتِيلٌ فِي الْهَوَى لَمْ يَنْعَشْ

Çiğirim başa gelen bu özlemden dolayı onun hastasıdır. Göz kapaklarım ise uykusuzlukla sürmelidir.

Tedavi çok zorlaştı. Artık hiç bir çare fayda vermez. Nefis aşkın esaretinden dolayı harap oldu.

İşte size aşk uğruna ölen ve canlanamayan bir kurban!

Örnek olarak verilen tüm bu beyitlerde esas konunun ayrılık ve özlem olduğunu görmekteyiz. Şair, gazellerinde bu ayrılıktan şikâyet ederken üzerinde bıraktığı etkileri de bizlere aktarmaktadır. Beyitlerden anlaşıldığına göre ayrılık, şairin gözyaşı dökmesine ve uykusuzluk çekmesine neden olurken onu, tahammülü zor durumlara sürüklemektedir. Şairin bir hastalık olarak nitelediği bu durumdan kurtuluş yolu ise sevgiliye kavuşmaktan başka bir şey değildir.

1.2.3. Sitem

es-Sefercelânî'nin afif gazellerinde yer verdiği en önemli konulardan biri de sitemdir. Nitekim şair birçok gazelinde farklı sebeplerden dolayı sitem dolu beyitler kaleme almıştır. Kimi zaman doğrudan sevgiliye, kimi zaman da çevresinde bulunan insanlara sitem ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra şairin, afif gazellerinde en çok yakındığı unsurların arasında kendisini aşk konusunda kınayanlar ve dedikodusunu yapanların da olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.2.3.1. Sevgiliye Sitem

Şair bazı şiirlerinde sevgiliyi ahde vefasız ve ilgisiz olması yönüyle eleştirir ve sitem yüklü beyitler kaleme alır. Ayrılıktan şikâyet ettiği şu şiirinde bunun örneğini görmek mümkündür²⁹⁵: [Tavîl]

²⁹⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 119.

²⁹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 95.

وَمُنْتَسِبٌ لِلتُّرْكِ أَيْضُ قَدْ حَمَى
حَمَى وَرَدُ خَدَيْهِ بِمَرْهَفٍ لَحْظِهِ
أَجُودٌ لَهُ وَهُوَ الْبَحِيلُ بِوَصْلِهِ
بِرُوحِي وَهَذَا مِنْ زِيَادَةِ حَظِّهِ
فَإِنْ جَادَ يَوْمًا جَادَ مِنْ غَيْرِ عَادَةٍ
كَمَا جَاءَ جَمْعُ الْخُلْدِ مِنْ غَيْرِ لَفْظِهِ

Türk asıllı ve beyaz tenlidir. Yanaklarının gülünü bakışının keskinliğiyle korumuştur.

Vuslatı konusunda cimri olmasına rağmen, daha çok mutlu olması için, ruhumu ona feda ediyorum.

Eğer bir gün cömertlik yaparsa alışılmışın dışında cömertlik yapmış olur. “Köstebek” kelimesinin çoğulunun kendi lafzından gelmemesi gibi...

Şair bu dizelerde kendisini ziyaret etmeyen ve ayrılığı uzatan sevgiliden yakınmaktadır. Vuslatın gerçekleşmesi konusundaki ümitsizliğini ise Arap dilinde kelimelerin iştikâkı ile ilgili şâz bir kullanımı örnek vererek anlatmaya çalışmıştır. Zira Arapça’da *köstebek* anlamına gelen “الْخُلْدُ” kelimesinin çoğulu, istisnaî bir kullanım olarak “الْمَنَاجِدُ” şeklinde gelmektedir²⁹⁶. Şair de tıpkı bunun gibi, sevgilinin bir gün kendisini ziyaret etmesinin istisnaî bir durum olacağını söylemiştir.

Başka bir gazelinde ise sevgiliye vefasızlığı sebebiyle şöyle sitem etmektedir²⁹⁷:

[Hafif]

قُلْ لِمَنْ فِي الْعُهُودِ أَصْبَحَ خَافِرٌ
وَأَنَا مِنْهُ بِالْوَفَا غَيْرُ ظَافِرٍ
وَالَّذِي صَارَ يَنْفِرُ الْيَوْمَ مِنِّي
وَفُقَرَادِي مِنْهُ كَذَلِكَ نَافِرٍ
كُنْتُ مِنْ أَوْفَرِ الْمَلَا حِ بَهَاءٍ
أَيْنَ وَلَّى ذَاكَ الْبَهَاءُ الْوَافِرِ
غَيْرُ بَدْعٍ إِذَا بَدَأَ فِيكَ نَقْصٌ
يَعْتَرِي النَّقْصُ كُلُّ بَدْرِ سَافِرِ
إِنَّ ذَاكَ الْجَمَالَ لَمْ يَبْقَ مِنْهُ
غَيْرُ شَيْءٍ يُسَمَّى بِزَادِ الْمُسَافِرِ

Sözlerin bekçisi (Sözüne sadık) o kimseye de ki: Ben ondan hiç ahde vefa göremedim.

²⁹⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 165; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, VIII, 62.

²⁹⁷ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 89.

Bugün benden nefret eder hale gelen kişiden, gönlüm de aynı şekilde nefret etmektedir.

En zarif kişilerdendin. Şimdi bu zerafet nereye gitti!

Sende bir kusurun görünmesi yeni bir şey olmaz. Kusur, giden her dolunayın başına gelir.

O güzellikten geriye yolcunun azığı denen şeyden başka bir şey kalmadı.

Görüldüğü üzere şair her ne kadar sevgiliye karşı sevgi dolu olsa da eksikliklerini gördüğü vakit sitem etmekten ve eleştirmekten geri durmamaktadır.

1.2.3.2. Kınayıcı ve Dedikoduculara Sitem

Afif gazeller incelendiğinde şairin kendisini âşık olmasından dolayı ayıplayanlarla ve sevgilisi ile arasını bozmak için dedikodu yapanlarla sürekli bir mücadele içerisinde olduğu görülmektedir. Şair bu gazellerinde âşık olma nedenlerini ve gerek sevgilinin etrafında gerekse kendisinin çevresinde bulunan bazı insanların dedikodu yaparak kendilerini ayırmaya çalıştıklarını zikretmektedir. Örneğin, ayrılık sebebiyle içine düştüğü durumu anlatan es-Sefercelânî, kınayıcıların sevgilisi ile aralarını bozmak için ellerinden geleni yapsalar da emellerinde başarılı olamayacaklarını şu şekilde ifade etmiştir²⁹⁸: [Recez]

أَفْرَطْتَ فِي هَجْرِي وَهَذَا صَبْرِي وَهِيَ	أَمَّا لِهَذَا الْهَجْرِ مِنْكَ مُنْتَهَى
فَإِنْ تَأَوَّهْتُ فَمَنْ فَرَطِ الْجَوَى	وَلَا يُلَامُ ذُو جَوَى تَأَوَّهًا
وَ رَحْمَتًا لِعَاشِقٍ جُفُونُهُ	قَدْ جَانَسَتْ بَيْنَ السُّهَادِ وَالسُّهَا
تَعَارَضَتْ عِدَالُهُ فِي لَوْمِهِ	وَبَالَغَتْ فِي نَهْيِهِ فَمَا أَنْتَهَى
وَ كَمْ سَعَتْ تِلْكَ الْوُشَاةُ عِنْدَهُ	فَلَمْ تَجِدْهُ مُصْغِيًا يَوْمًا لَهَا
وَ كَيْفَ يُصْغِي لِلْوُشَاةِ عَاشِقٌ	دَهَاهُ فِي حُبِّ الطَّبَّاءِ مَا دَهَا

Ayrılıkta aşırıya gittin ve işte sabrım tükendi. Bu ayrılığa bir son vermeyecek misin?

Ah edersem aşkımın şiddetindedir. Seven kişi ah etmekten dolayı ayıplanmaz.

Gözkapakları uykusuzluk ve Süha yıldızı ile uyum içerisinde olan aşığa çok yazık!

²⁹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 106.

Onu kınayanlar [nasıl] ayıplayacakları konusunda münâkaşa ettiler ve tüm güçleriyle ona engel olmaya çalıştılar. Ancak [bu aşk] bitmedi.

Bu dedikoducular onun yanında ne kadar da çok çabaladılar. Ancak bir gün olsun onlara kulak astığını göremezsin.

Bir âşık dedikoduculara nasıl kulak assın ki! Zaten ceylanların aşkından dolayı başına gelen gelmiş!

Ayrılıktan şikâyet ettiği başka bir gazelinde ise kınayanlara seslenmekte ve sevgiliden ayrı düşen herkesin kendisi gibi şaşkın ve çaresiz bir halde olacağını bu sebeple kınamaya bir son verilmesini istemektedir²⁹⁹: [Remel]

أَبْتُ عَنْهُ وَفُؤَادِي عِنْدَهُ فِي الْحَيِّ مُسْبِي
دَهْشَتِي دَهْشَةٌ صِيبٍ حَيْرَتِي حَيْرَةٌ ضَبٌّ
كَيْفَ أَخْفِي عَنْ عَذُولِي لَوْعَتِي وَالِدَمْعِ يُبْنِي
عَاذِلِي مَهْلًا رُوَيْدًا هَكَذَا شَأْنُ الْمُحِبِّ
لَا تَلْمَنِي فِي هَوَى مَنْ عِنْدَهُ أَوْدَعْتُ قَلْبِي

Ondan ayrıldım. Oysa gönlüm onun yanında, mahallesinde tutsaktır.

Dehşetim musibete uğramış kimsenin dehşeti, şaşkınlığım ise (çölde yolunu kaybetmiş) kertenkelenin şaşkınlığı gibidir.

Gözyaşım haber verirken ben nasıl olur da beni kınayan kimseden derdimi gizlerim!

Az dur, beni kınayan kişi! Böyledir seven kişinin hali.

Kalbimi yanında emanet bıraktığım kimseye olan aşkımdan dolayı kınama beni!

Bunun dışında şair kendisini kınayanlara sitem edip bu tavırlarına son vermelerini isterken içine düştüğü durumun sebebinden bahsetmekte ve bu yüzden kendisini hoş görmelerini beklemektedir. Mazeret olarak da sevgilinin etkileyiciliği güzelliğini göstermektedir³⁰⁰. [Kâmil]

أَكْثَرْتُ لَوْمَكَ يَا عَزُولُ فَأَوْجِزْ لَقَدْ افْتَتَنْتُ بِلِحْظِهِ الْمُنْلُوزِ

²⁹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

³⁰⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 90.

رَشَاءُ صَرَفْتُ اللَّحْظَ عَنْهُ تَحَرُّرًا مِنْ أَدْعَجِيهِ فَمَا أَفَادَ تَحَرُّرِي

Eleştirini çok uzattın kınayan kişi, biraz kısa tut! Zira onun badem gözlerinden büyülenmişim.

Öyle bir ceylan ki siyah gözlerinden sakınmak için bakışlarımı çevirdim ancak sakınmam fayda vermedi.

Görüldüğü üzere şair, bu beyitlerde aşkı konusunda eleştirilmeyi kabullenmemekte; buna gerekçe olarak ise sevgilinin güzel gözlerinin insanı bu hale getirebileceğini göstermektedir. Yine benzer bir bir üslupla kendisine yöneltilen kınama ve eleştirilerin haksızlığını şu dizelerle ortaya koymak istemektedir³⁰¹: [Hafif]

عَادِلِي فِي هَوَى الْأَحْبَةِ مَهْلًا قَدْ صَدَعْتَ الْفُؤَادَ بِاللُّومِ مِنْ لَأ
حَلٌّ عَنِّي فَمَا رَأَيْتُكَ كُفْوًا لِمَلَامِي وَلَا وَجَدْتُكَ أَهْلًا
أَنَا فِي الْحُبِّ قَدْ نَشَأْتُ وَلِيدًا صَبَوْتِي صَبَوْتِي وَلَوْ صِرْتُ كَهْلًا
جِئْتَنِي لَأَحْيَا فَأَوْضَحْتُ عُذْرِي لَكَ هَلًا قَبِلْتَ عُذْرِي هَلًا
أَلْدَاكَ الْجَمَالَ تَجَحَّدُ فَضْلًا مَا سَمِعْنَا يُمَثِّلُ جَهْلَكَ جَهْلًا

Ey beni kınayan kişi! Sevgililerin aşkı konusunda ağır ol. Gönlümü “Hayır” diye azarlayarak paramparça ettin.

Uzak dur benden. Zira seni, beni kınamaya ne muktedir gördüm ne de ehil buldum.

Ben aşkın içinde bir bebek gibi yetiştim. Çocukluğum, çocukluğum... Ah keşke olgun biri olsaydım.

Kınayarak bana geldin. Ben de mazeretimi sana bildirdim. Mazeretimi kabul etseydin ne olurdu!

Bu güzellikten dolayı nezaket göstermeyi kabul etmez misin? Senin cahilliğine benzeyen hiç bir cahillik işitmedik.

Şair, bir önceki şiirde olduğu gibi bu beyitlerde de, sevgilinin güzelliğinin ayıplama ve eleştirilerin haksız olduğunu gösteren bir mazeret olduğunu, bu sebeple de muhatabının nezaket göstermesi gerektiğini zikretmiştir. Hatta bu mazereti kabul etmeyen kimseleri cahillikle suçlamıştır.

³⁰¹ e s-Sefercelânî, *Dîvan*, s. 107. Benzer ifadeler için bkz.: *es-Sefercelânî*, a.g.e., s. 81, 92, 113, 123.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin gerek hissî gerekse afif gazellerinden seçilen örnekler ve bunların tahlillerinden yola çıkarak şu yargılara varmak mümkündür:

Şiirlerin %71'lik bölümünün gazel konulu olması bakımından es-Sefercelânî'nin bir gazel şairi olarak nitelenmesi doğru olacaktır. Şairin kasidelerinde gazeli asıl konuya geçiş için bir mukaddime olarak kullanmayıp müstakil olarak gazel konulu kasideler yazması öne çıkan özelliklerinden biridir. Nitekim Osmanlı dönemi şairlerinin birçoğu geleneksel şiirde olduğu gibi gazele mukaddime bölümlerinde yer vermeyi tercih etmiştir³⁰². es-Sefercelânî ise bu metodu pek takip etmeyerek dönemindeki şairlerin çoğunluğundan ayrı bir yerde durmaktadır.

Gazellerinde yer alan tasvîrlar, şairin klasik dönemlerde söylenen şiirlerden etkilendiğini göstermektedir. Özellikle hissî gazelerde Cähiliye dönemi şiirlerinde çizilen kadın portresinin birebir karşılıkları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra hissî gazellerinde sevgilinin birçok açıdan detaylı bir şekilde tasvîr edilmesi dikkat çekmektedir.

Afif gazellerinde ise merkeze kendisini koyan şair, sevgilinin duygularına hiç yer vermemiştir. Nitekim bu şiirleri incelendiğinde şairin hep seven, acı çeken, ayrılıktan şikâyet eden, kınayıcılar ve dedikoducularla mücadele eden kişi olduğu görülecektir. Öte yandan şairin, müstehcen ifadeleri yok denecek kadar az kullanması da olumlu anlamdaki tespitlerdendir.

Birbirinden farklılık arz eden sevgili tasvirleri göz önüne alındığında şairin tek bir kadından bahsetmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, şairin bu gazelleri gerçekten sevgilisi olan bir kadın için mi yoksa edebî bir gayeyle mi söylediği hususunda net bir yargıya varmak güç görünmektedir. Ancak şiirlerinde 'Alvâ³⁰³, Hind³⁰⁴, Süleymâ³⁰⁵ ve Leylâ³⁰⁶ gibi geleneksel Arap şiirinde farklı dönemlerde sürekli kullanılan ve sevgiliyi temsil eden sembol isimleri³⁰⁷ kullanması gazellerin edebî bir gayeyle söylendiği ihtimalini güçlendirmektedir.

³⁰² Bekrî Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 118.

³⁰³ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 77.

³⁰⁴ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 85.

³⁰⁵ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 85.

³⁰⁶ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 104.

³⁰⁷ İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 761.

2. Atlâl/Kalıntılar

Sevgi, beşerî duyguların en önemlilerinden biridir. Dolayısıyla tüm edebî sanatlarda olduğu gibi şiirde de önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde sevgili ve onunla bir şekilde bağı olan unsurlar da bu ayrıcalığa sahiptir. Geleneksel Arap şiirleri incelendiğinde görüleceği üzere sevgili ile bağı olan unsurların başında onun yaşamış olduğu yerler gelmektedir. Zira sevgilinin hayatının bir kısmını geçirdiği bu yerler, onu seven kişinin özlemini alevlendiren ve anılarını canlandıran en önemli etkenlerden olmuştur³⁰⁸. Câhiliye dönemi şairleri, İmruu'l-Kays'tan itibaren, kasidelerine kalıntılar üzerinde durarak, sevgilinin yurduna ağlayarak ve bu diyarı tasvir ederek başlamayı bir adet haline getirmişlerdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri; göçebeliğin hâkim olduğu o dönemde yerleşik yaşam düzeninin tam olarak gelişmemesidir. Zira insanlar genel olarak çadırlarda yahut uzun ömürlü olmayan yapılarda hayatlarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, sevgilinin buraları terk etmesinden sonra, zamanla rüzgâr, yağmur ve farklı etkenlerle harabe halini alan bu yerler şairleri farklı duygulara sevk etmiş ve kendilerine ilham vermiştir³⁰⁹.

Atlâl, Câhiliye döneminden itibaren gazelle iç içe kullanılan bir konu mahiyetindeydi. Gazel asıl konuya geçiş için bir vesile farz edilirken atlâl da gazel konusunun işlendiği o kısma bir geçiş sadedinde kasidenin baş kısmında yer almaktaydı. Bunun yanı sıra müstakil olarak atlâl konusunun işlendiği ayrıca atlâldan sonra gazele değil de medih ve fahr gibi daha farklı bir konuya doğrudan geçiş yapılan şiirler de yazılmıştır³¹⁰.

Câhiliye döneminden sonra yaşayan şairler de kasidelere atlâla değinerek başlama geleneğini sürdürmüşler, bunlardan bazıları geleneği aynen taklit etmeyi tercih ederken bazıları yaşadıkları coğrafya ve sosyal-edebî çevrenin etkileriyle bazı yenilikler ortaya koymuşlardır³¹¹.

es-Sefercelâni'nin atlâl konulu şiirlerde bazen geleneksel çizgiyi aynen takip ettiği bazen de yaşadığı döneme ve kendi tasarruflarına göre yenilikler ortaya koyduğu

³⁰⁸ İzze Hasan, *Şi'ru'l-Vukûf 'ala'l-Atlâl mine'l-Câhiliyye ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis*, Dimaşk, 1968, s. 9.

³⁰⁹ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 75; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 75-76; Yûsuf Huseyn Bekkâr, *Binâu'l-Kaşide fi'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm fi Dav'i-n-Nakdi'l-Hadîs*, Dâru'l-Endelus, Beyrût, tsz., s. 212; Huseyn 'Atvân, *Muqaddimetü'l-Kaşideti'l-'Arabiyye fi's-Şi'ri'l-Câhilî*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1970, s. 116.

³¹⁰ İzze Hasan, *a.g.e.*, s. 14.

³¹¹ İzze Hasan, *a.g.e.*, s.15.

görülmektedir. Örneğin şiirlerinde yenilik olarak dikkat çeken ilk husus; atlâln kaside içerisinde kullanıldığı bölümlerin, geleneksel yapıdan farklılık arz etmesidir. Çünkü gerek Câhiliye döneminde gerekse onu takip eden dönemlerde genel olarak atlâl ile kasideye giriş yapılmış ardından gazele daha sonra da asıl konuya geçilmiştir. es-Sefercelânî ise bu durumun aksine bazı kasidelerinde hemen hemen her bölümde atlâla değinmiş; asıl konuya geçiş yaptıktan sonra tekrar atlâla dönmüş, bazen de kasidenin son kısmında atlâldan bahsetmiştir. Nitekim aşağıda verilen örnekte es-Sefercelânî, kasideye atlâl üzerinde durarak başlamış ardından sevgiliye olan özlemini dile getirdiği afîf gazele geçmiş, kasidenin son kısmında ise tekrar atlâl konusuna dönüp şiirine son vermiştir³¹². [Kâmil]

قَفْ رَيْثِمَا نَشْكُو الْفِرَاقَ إِلَى اللَّقَا	يَا حَادِيَا بِالْعَيْسِ سَارَ فَأَعْنَقَا
مِنْ أَجْلِهَا تَقْضِي النُّفُوسُ تَشْوُقَا	قَفْ رَيْثِمَا يَقْضِي الْمُتَمِيمُ حَاجَةً
بَاتَتْ مُهْنَاءً وَبِتُّ مَارِقَا	وَتَشِيرُ مِنْ إِحْدَى الْهُوَادِجِ مُقَلَّةً
رَقَّصْتَ بِالْتَّعْرِيدِ تِلْكَ الْأَيْتَقَا	لَمْ أُنْسَ إِذْ عَرَّدْتَ يَا حَادِي وَقَدْ
قَلْبَا وَرَقَّ مَعَ الْقَسَاوَةِ مَنْطِقَا	وَاسْتَفْتِ تِلْكَ الْيَعْمَلَاتِ بِمَنْ قَسَا
تَمَلُّ أَدَارَ مِنْ السُّلَافِ مُعْتَقَا	وَدَعَّعْتُهُ وَرَجَعْتُ عَنْهُ كَأَنِّي
لَمْ أَصْطَحِبْ إِلَّا فُؤَادًا شَيْقَا	فَأَنَا وَإِيْمُ اللَّهِ بَعْدَ فِرَاقِهِ
قَمَرًا عَلَى غُصْنِ يَمِيلُ عَلَى نِقَا	يَا مَنْ رَأَى لِي بَيْنَ أَكْنَافِ الْحِمَا
هَزَّ النَّسِيمُ هُنَاكَ غُصْنَا مُورِقَا	لِعِبِّ الشَّبَابِ بَعْطَفِهِ فَكَأَنَّمَا
لَمْ أَدْرِ أَشْنَامَ رَكْبَهُ أَمْ أَعْرَقَا	وَلَقَدْ سَأَلْتُ الْحَيَّ عَنْهُ فَقَالَ لِي
وَأَنْخَ مَطِيَّكَ حَيْثُ تَلْقَى رَوْنَقَا	يَمُّمٌ بَعِيْسِكَ حَيْثُ تَلْقَى بَهْجَةً
فَأَنْزِلْ بِهِ فَعَسَى يَكُونُ الْمُلتَقَى	فَهُنَاكَ قَدْ أَمْسَى مَحَطُّ رِحَالِهِ

Ey hızlıca yürüyen develerin çobanı! Dur da, ayrılığı vuslata şikâyet edelim.

Âşık bu arzusunu giderinceye kadar dur. Ki onun sayesinde gönüller hasrete son versin.

³¹² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

*Deve mahfellerinin birinden bir göz kırptı. O mutlu ben ise uykusuz biri oldum.
Şarkı söylediğin ve nağmenle develeri raks ettirdiğin anı unutamadım ey çoban!
Bu develere, katı kalpli ancak katılığıyla birlikte çok kibar konuşan kişiyi sor.
Onu uğurladım ve yıllanmış şaraptan başı dönen bir sarhoş gibi ondan ayrıldım.
Yemin olsun ki ben onun ayrılığından sonra sadece özlem çeken bir gönülü dost edindim.*

Ah bana koruluğun gölgeliklerinde, tepede eğilmiş bir dalın üzerindeki ay gibi görünen kişi...

*Gençlik onun duygularıyla oynadı. Sanki meltem orada yeşermiş bir dalı salladı.
Mahallesine onu sordum. Dedi ki: “Şam’a mı yoksa Irak’a mı gitti bilmiyorum.”
Deveni neşe bulacağın yere sür ve bineğini güzellikle karşılaştacağın yere çöktür.
Zira orası onun konaklama yeri olmuştur. Orada konakla, belki vuslat gerçekleşir.*

Bu örnekte olduğu gibi atlâl konusunun bazı kasidelerin farklı bölümlerde yer aldığı görülmüştür.

Kasidelere atlâl ile başlamak edebî bir gelenek haline gelse de bu geleneğe ne ölçüde bağlı kalınması gerektiği ve taklidin sınırlarının ne olacağı konusunda eleştirmenlerin ortaya koydukları farklı görüşler mevcuttur. Eskiye bağlılık açısından en katı değerlendirmeyi İbn Kuteybe (ö. 276/889)’nin yaptığı görülmektedir. Zira ona göre şair, eskilerin yolundan ayrılp harabeye dönüşen evler yerine sağlam yapıların önünde; eskiden olduğu gibi çöl ve orada yetişen bitkiler yerine de yemyeşil bahçe ve vadilerde durarak şiirine başlamamalı; eskilerin kullandıkları lafızları insicamlı bir şekilde şiirine dâhil etmelidir³¹³. Bunun yanı sıra Câhiliye döneminde kullanılan bazı lafız ve manaları aynen kullanmanın şiirin kalitesini düşüreceğini ifade eden âlimler de olmuştur³¹⁴. Kanatimize göre de farklı dönemlerde yaşayan şairlerin belli kalıplara hapsedilmesi hem zor hem de ne kadar doğru olduğu tartışmalı bir meseledir. Nitekim es-Sefercelânî’nin şiirleri incelendiğinde Câhiliye döneminde kullanılan lafız ve manaları aynen kullandığı beyitlerin yanı sıra dönemin şartlarına uyarlanmış farklı beyitlerin olduğu da

³¹³ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 76-77.

³¹⁴ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 222.

görürecektir. Zira şair bir şiirinde klasik dönemde olduğu gibi sevgilinin yurdunu şu şekilde çöl ile ilintilendirirken³¹⁵; [Remel]

يَا صَبَا بِالرَّوْضِ طَابَتْ أَرْحَا حَيِّ عَنِّي بِاللَّوَى مُنْعَرَجَا
وَأَسْأَلُكَ فِي عُذْوَتِي حَرَعَاهُ وَارْجِعِي مِنَّا إِلَيْنَا سَجْسَجَا

Bahçedeki hoş kokulu Saba rüzgârı, benden selam söyle kıvrımlı Livâ'ya...

Kumluklarının iki kıyısını kat et ve oradan bize ılık bir şekilde dön.

Başka bir şiirinde ise hoş kokulu meyvelerin yetiştiği bir bahçeden bahsetmektedir³¹⁶: [Vâfir]

يَأْتِسِيمَ الصَّبَا إِذَا جِئْتَ نَجِدَا وَتَيَمَّمْتَ رَوْضَهَا الْمِعْطَارَا
حَيِّ دَارًا عَنْهَا تَنَاءَتْ غُصُونُ قَدْ عَهَدْنَا ثَمَارَهَا الْأَقْمَارَا

Saba rüzgârı! Eğer Necid'e gelecek olursan ve onun hoş kokulu bahçesine yönelirsen,

Dalların kendisinden uzaklaştığı ve mehtaplı meyvelerini bildiğimiz eve selam söyle.

Atlâl konulu şiirlerde sevgilinin terk edilen diyarı farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Edebî tenkit kitaplarında da bunlar derlenip, atlâl şiirinde işlenmesi gereken konular sıralanmıştır³¹⁷. Bu bilgilerden hareketle, atlâl şiirlerinde genel olarak, sevgilinin terk edilen diyarının tasviri ve orada konaklama, rüzgâr ve yağmur gibi tabiat unsurlarının orayı zamanla harabeye dönüştürmesi, kalıntılar önünde ağlama, sevgilinin yurdu ile konuşma, orada yaşayan vahşi hayvanlar, harabeye dönen yurt için yağmur duası, dostlara hitap ve şairin bu tablo karşısındaki hisleri gibi çok farklı konuların işlendiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen bu konuların tamamı es-Sefercelânî'nin şiirlerinde yer almasa da önemli bir bölümü için örnekler mevcuttur. Tespit edebildiğimiz bu örneklerden yola çıkarak bu konuların “sevgilinin yurdu”, “yurdun selamlanması ve konuşulması”, “dostlara hitap” ve “dua” şeklinde daha genel başlıklar altında incelenmesi uygun olacaktır.

³¹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

³¹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 119.

³¹⁷ Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr el-Âmidî, *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, thk: Ahmed Şakr, 4. b., Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1994, I, 429-439.

2.1. Sevgilinin Yurdu

es-Sefercelânî şiirlerinde Huzvâ³¹⁸, Livâ³¹⁹, Necid³²⁰, Hâcir³²¹, Sâlihîyye, Sel'³²², Zerved³²³ ve Kasyûn gibi birçok yerden bahsetmiş sevgilinin bir zamanlar buralarda yaşadığına işaret etmiştir. Bunlardan bir kısmı Şâm bölgesinde yer alan ve şairin bizzat gözleriyle gördüğü, bir kısmı ise Câhiliye döneminden itibâren adları kasidelerde sıkça zikredilen bölgelerdir. Dolayısıyla şairin bir yandan yaşadığı coğrafyadan öte yandan da klasik şiirlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Örneğin yukarıda adı verilen bölgelerden Livâ'yı İmruu'l-Kays'ın şu meşhur beytinde görmekteyiz³²⁴: [Tavîl]

قفا نَبِكِ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ
بَسِقَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّحُولِ فَحَوْمَلِ

[*Dostlarını*] durun da sevgilinin hatırasına ve Dahûl ve Havmel arasında yer alan Sıktu'l-Livâ'daki evine ağlayalım.

es-Sefercelânî ise aynı kelimeye bir kasidesinin matlâ' beytinde şöyle yer vermiştir³²⁵: [Tavîl]

حَلِيلِيَّ عَرَجًا بِي عَلَى أَيْمَنِ اللَّوَى
وَمُرًّا بِأَيَّاتٍ تَحُلُّ بِهَا عَلَوَى

Dostlarım, Beni Livâ'nın sağ yanına ulaştırın ve Alvâ'nın oturduğu evlere uğrayın!

Bazı şiirlerde ise, yukarıda da ifade edildiği üzere, atlâldan bahsettiği kısımda yaşadığı coğrafyada yer alan bazı bölgeleri zikretmiştir. Mesela, Şam şehrinde bulunan Kasyûn'dan bahsettiği bir şiirde şu ifadeleri kullanmıştır³²⁶: [Kâmil]

³¹⁸ Bkz: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 77, 91. Huzvâ: Temimoğulları diye bilinen bir topluluğun yaşamış olduğu bölgede yer alan bir yer ismidir. (Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 255; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Hımyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberî'l-Aktâr*, thk: İhsan Abbâs, Muessesetu Nâsir li's-Sekâfe, Beyrût, 1980, s. 195).

³¹⁹ Bkz: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 77, 82, 104. Livâ: Kumul anlamı da gelen Livâ Selimoğulları denen bir topluluğun yaşamış olduğu ve şairlerin sıkça şiirlerinde kullandıkları bir yer ismidir. (Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 24).

³²⁰ Bkz: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 119. Necid: Yemen'de yer alan bir yer ismidir. (Ebû 'Ubeyd 'Abdillâh b. 'Abdilaziz el-Bekrî, *Mu'cemu mâ Ustu'cime min Esmâ'î'l-Bilâd ve'l-Mevâdî*, 3.b., 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1982, IV, 1298).

³²¹ Bkz: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 81-82, 119. Hâcir: Burası da Temimoğulları denen topluluğun yaşamış olduğu bölgede yer alan bir yer ismidir. (el-Bekrî, *a.g.e.*, II, 416).

³²² Bkz: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 85. Sel': Medine yakınlarında bulunan bir yer ismidir. (Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, III, 236).

³²³ Bkz: *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 85. Zerved: Kum tepesi anlamına da gelen Zerved, Abbasoğulları ve Yerbu' oğullarının diye bilinen kabilelerin yaşadığı topraklarda bulunan bir yer ismidir. (el-Bekrî, *a.g.e.*, II, 696).

³²⁴ İmruu'l-Kays, *Divân*, 110.

³²⁵ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 77.

يَا صَاحِبِي أَنْحِ الْمَطِيَّ بِقَاسِيُونَ سَقَاهُ وَادِقِ
وَتَضَاحَكَتْ فِي تَيْرِيهِ نُعُورُ أَزْهَارِ الْحَدَاتِقِ

Dostum, deveyi yağmurun suladığı Kasyûn'da çöktür.

Güneşinde ve ayında (gece ve gündüzünde) bahçe çiçeklerinin goncalarının gülüştüğü (Kasyûn).

Görüldüğü üzere dosta hitabın ardından sevgilinin yurdunda konaklamasını isteyerek geleneksel atlâl şiiriyle birebir örtüşür şekilde şiire başlangıç yapan şair, bunun ardından çiçeklerin süslediği ve sağanak yağmurların suladığı Kasyûn'u tasvir etmiş ve klişe haline gelen yer isimlerinin ve çöl tasvirinin dışına çıkmıştır. Başka bir şiirinde de “عَرَّجٌ” diyerek klişe haline gelen bir ifadeyle söze başlayan şair peşinden genelde terk edilmiş, kurak, çöl bitkilerinin olduğu bir bölge tasvirinin yapıldığı klasik çizginin tamamen dışına çıkarak sevgilinin yurdundan şu şekilde bahsetmiştir³²⁷: [Kâmil]

عَرَّجٌ عَلَى الْوَادِي السَّعِيدِ فَقَدْ جَلَا فِيهِ الرَّيِّعُ لَنَا بَدَائِعَ زَهْرِهِ
وَالْعَيْثُ حَاكَ لَهُ بِسَاطَ زُمْرُدٍ لَمَّا هَمَّا وَجَادَ بِدُرِّهِ

Mübarek vadiye uğra. Zira orada bahar bize en eşsiz çiçeklerini gösterir.

Ve yağmur bolca akıp incilerini bahsettiğinde onun için zümrüt elbiseler diker.

Atlâl üzerinde durulan şiirlerde, ilk dönemlerden itibâren sevgilinin yaşadığı yer isimlerinin zikredilmesi ile yetinilmemiş bilakis buralar farklı coğrafi özellikleri yönüyle tasvir edilmiştir³²⁸. es-Sefercelânî'nin divanında da bu tasvirlerle rastlanmaktadır³²⁹.

[Kâmil]

حَازِرٌ إِذَا وَافَيْتَ جَرْعَاءَ الْحِمَى رِبْمًا هُنَاكَ مِنَ الصَّبَا فِي شَرْخِهِ

Himâ'nın düzlüklerine vardığında orada [bulunan ve] gençliğinin baharında olan bir ceylana dikkat et!

³²⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

³²⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 121.

³²⁸ el-Âmidî, a.g.e., I, 430.

³²⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

Bu beyitte Himâ'nın düz bir yapıya sahip olduğunu ifade eden şair başka bir şiirinde ise Livâ'nın kum tepelikleri ile kıvrımlı bir çöl bölgesi olduğunu zikretmiştir³³⁰:

[Remel]

يَا صَبَا بِالرَّوْضِ طَابَتْ أَرْجَا حَيِّ عَنِّي بِاللَّوَى مُنْعَرَجَا
وَاسْلُكِي فِي عُدْوَتِي حَرَعَاهِ وَارْجِعِي مِنْهَا إِلَيْنَا سَحْسَحَا

Bahçedeki hoş kokulu Saba rüzgârı, benden selam söyle kıvrımlı Liva'ya.

Kumluklarının iki kıyısını kat et ve oradan bize ılık bir şekilde dön.

Sonuç olarak, es-Sefercelânî'nin şiirlerinde yer alan birçok yer isminden bazılarının yaşadığı coğrafyadan bazılarının ise klasik Arap şiirinden ilhâm alınarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra şair, bu yerleri coğrafi özellikleri yönüyle de tasvir etmiş kimi zaman klişe ifadelerle yer verse de çoğunlukla farklı tasvirler ortaya koymuştur. Dolayısıyla şairin atlâl konusunu ana konuya geçiş için bir vesile yaparak geleneksel çizgide olduğu, ancak kullanılan lafız ve manaları kendi çevresinden seçmesi yönüyle de yenilik ortaya koyduğu söylenebilir.

2.2. Yurdun Selamlanması ve Konuşturulması

es-Sefercelânî atlâl konusu üzerinde durduğu şiirlerinde tıpkı ilk dönem şairleri gibi sevgilinin yurdunu selamlamıştır. Bazı şiirlerinde kendisi doğrudan selamını iletirken bazı şiirlerinde Saba rüzgârını yahut dostlarını aracı olarak kullanmıştır.

Bir şiirinde saba rüzgârına seslenen şair ondan sevgilinin yurduna ve sevgilinin evine uğrayıp selamını iletmesini istemektedir³³¹. [Hafif]

يَا صَبَا بِالرِّيَاضِ هَبَّتْ صَبَاحًا وَتَمَشَّتْ مَا بَيْنَ تِلْكَ الْوُرُودِ
إِنْ تَدَانَيْتَ مِنْ مَعَالِمِ سَلْعِ وَلَوَيْتَ الْعِنَانَ نَحْوَ زَرُودِ
حَيِّ عَنِّي فِي ذَلِكَ الْحَيِّ بَيْتًا لِسُلَيْمَى فَذَاكَ بَيْتُ الْقَصِيدِ

Bahçelerde sabahleyin esen ve o güller arasında gezinen Saba rüzgârı!

Sel'in önemli yerlerine yaklaşırsan ve dizgini Zerved'e doğru çevirirsen

O mahallede Süleymâ'ya ait eve benden selam söyle. Zira orası arzulanan evdir.

³³⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

³³¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

Şair bu dizelerde, kinayeli bir anlatımla, Süleyma isimli sevgilinin evini ziyaret etme konusundaki arzusunu ve ona olan özlemini ifade etmiştir. Zira beyitlerden anlaşıldığına göre sevgili, şairden uzakta Zerved isimli bir yerde ikâmet etmiştir. Şair bu yerlere gidip sevgilinin evini görme imkânına sahip olmadığı için Sabâ rüzgârının kendisi için oraları ziyaret etmesini ve selamını Süleymâ'nın evine iletmesini istemiştir. Son kısımda yer alan “بَيْتُ الْقَصِيدِ” ibâresi ise Arapçada hem “*en önemli mesele*” hem de “*arzulanan, amaçlanan ev*” olarak anlaşılabilir. Her iki durumda da şairin vurgulamak istediği sevgiliye ve onun yaşamış olduğu yerlere olan özlemidir.

Şairin beyitlerinde çokça zikredilen bir koruluğu selamlaması ise şöyledir³³²:

[Kâmil]

فَعَلَى الْحِمَا مَنِّي سَلَامٌ عَاطِرٌ يَزْدَادُ طَيِّبًا عِنْدَ فَضِّ حَتَامِهِ

O koruluğa, hoş kokan ve mührünün açılmasıyla hoşluğu daha da artan bir selam olsun benden.

İlk dönemlerden itibâren atlâl konulu şiirlerde sevgilinin diyarı konuşturulmuştur. Şairler bu diyarlara sevgiliyi sorarken hiçbir zaman sorularına kesin bir cevap alamamıştır³³³. Aynı durum es-Sefercelânî'nin şiirleri için de geçerlidir³³⁴.

[Kâmil]

وَلَقَدْ سَأَلْتُ الْحَيَّ عَنْهُ فَقَالَ لِي لَمْ أَدْرِ أَشَأْمَ رَكْبُهُ أَمْ أَعْرَفَا

Mahallesine onu sordum. Dedi ki: “Şam’a mı yoksa Irak’a mı gitti bilmiyorum.”

Örnek olarak zikredilen bu beyitlerde, sevgilinin bir süre yaşayıp terk ettiği diyarların selamlanması ve konuşturulması, geleneksel Arap şiirinde işlenen konulara es-Sefercelânî'nin şiirlerinde de belli ölçülerde yer verildiğini göstermektedir.

³³² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104.

³³³ İzze Hasen, Şi’ru’l-Vuķûf ‘ala’l-Atlâl, s.23.

³³⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

يَا صَاحِبِيَّ وَمِنْ مَرَامِ أَخِي الْهُوَى إِنَّ تُسْعِفَاهُ فِي بُلُوغِ مَرَامِهِ
عُوجًا بَعِيشِكُمَا بَعِيسِكُمَا عَلَى حَيِّ الْأَحْبَةِ وَأَنْزِلًا بِخِيَامِهِ

Dostlarım! Eğer ona (seven kişiye) dileklerine ulaşma konusunda yardım edecekseniz, âşığın meramı şudur:

Hayatınız hakkı için develerinizi âşıkların yurduna sürün ve onun çadırında konaklayın.

Bu örneklerden, es-Sefercelânî'nin atlâl konulu beyitlerinde dostlara ve deve çobanlarına hitap konusunda klasik şiirde yer alan lafız ve manaların aynen kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

2.4. Dua

es-Sefercelânî sevgilinin yaşamış olduğu yerlerden bahsederken duayı hiç ihmal etmemiştir. Dualarında genel olarak Câhiliye döneminde de hep kullanılan “سَقِيًّا” ifadesiyle yağmur istemiş ve Allah Teala’dan bu bölgeleri hep korumasını dilemiştir. Duada genellikle orada geçen zamana da vurgu yapılarak hatıralar zikredilmiştir. Nitekim şair bir şiirinde geçmişte kendisine mesken olan bir yerle ilgili şu dizeleri söylemiştir³⁴⁰: [Tavîl]

رَعَى اللَّهُ هَاتِيكَ الْمَعَاهِدَ لَمْ يَكُنْ مَنْأَى إِذَا بَاتَتْ سِوَى جَنَّةِ الْمَأْوَى
وَسَقِيًّا لِرِيحَانِ الشُّبَابِ فَإِنَّا شَمَمْنَا فِيهَا حَيْثُ كَانَتْ لَنَا مَأْوَى

Allah (c.c.) uzak olduklarında Cennet yurdundan başka sığınak kalmayan o yerleri korusun!

Gençlik reyhanına da bol yağmur versin! Zira o [reyhan], bize barınak olan yerlerde kokladık.

Başka bir şiirinde ise sevgilinin yurdunun korunmasını ve bolca yağın yağmurların ardından rengârenk bir bitki örtüsüne bürünmesini dilemiştir³⁴¹: [Hafif]

يَا سَقَى اللَّهُ عَهْدَ تِلْكَ الْمَعَانِي وَحَمَاهَا مِنْ شَرِّ كُلِّ حَسُودٍ

³⁴⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77. Benzer hâtimeler için bkz: Sefercelânî, es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77-78, 99.

³⁴¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

وَحَبَّاهَا بِدُرِّ دُرِّ الْعَوَادِي وَكَسَاهَا مُنَمَّمَاتِ الْبُرُودِ

Allah o evlerin olduğu yere bol yağmur versin ve orayı bütün hasetlerin şerrinden korusun!

Oraya sabah yağmurlarının inci tanelerini bağışlasın ve nakışlı elbiseler giydirdisin.

Sonuç olarak; es-Sefercelânî'nin atlâldan bahsettiği beyitlerinde kimi zaman geleneksel lafız ve manaları aynen kullandığı kimi zaman ise geleneksel motifleri kendi yaşadığı bölgenin özellikleri ile harmanlayıp yeni portreler ortaya koyduğu görülmüştür. Şair atlâla sadece kasidelerin giriş bölümlerinde asıl konuya geçiş mahiyetinde yer vermemiştir. Aksine kasidenin ilerleyen farklı bölümlerinde de bu konuyu işleyerek geleneksel şiir anlayışının dışına çıkmıştır.

3. Dinî Şiir

es-Sefercelânî'nin dinî konuları işlediği şiirleri, “zühd ve tasavvuf” ve “Peygamber methiyeleri” olmak üzere iki kısımda incelenecektir. Şair bu şiirlerinde Mevleviyye ve Şâzeliyye tarikatlarına dair bazı hususlara değinirken, zâhidane bir yaşayışın gerekliliğinden bahsetmekte ve farklı dinî meselelerde tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’i farklı özellikleriyle methedip ehl-i beytine ve ashâbına dair bazı özellikleri de dile getirmektedir.

3.1. Zühd ve Tasavvuf

Zühd Arap şiirinde önemli bir yere sahiptir. Sözlüklerde, rağbet etmemek, dünyaya önem vermemek, az yemek, malı az olmak, hakir görmek manalarına gelen³⁴² zühd, bir edebiyat terimi olarak ise; dünyadan yüz çevirme, nefsi dünyevî sevgi ve meyillerden uzaklaştırma, dünyaya karşı duyulan her türlü rağbeti nefisten söküp atma gibi dinî konuların işlendiği şiir türüne verilen isimdir³⁴³.

Câhiliye döneminde bu tarzda yazılan şiirler, kasidelerin giriş kısımlarında, tecrübeler sonucu öğrenilen, yaşam ve ölümle ilgili söylenen hikmetli sözlerden ibâretti. Arap Yarımadası’nda İslamiyetin yayılması ile dinî şiirler de gelişmeye başladı. Zamanla zühd şiirleri diye isimlendirilen ve İslam’ın getirdiği emir ve yasaklardan bahseden, Allah’ın rızasının nasıl kazanılacağını anlatan, dünya hayatının değersiz oluşuna vurgu

³⁴² Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 12; el-Ezherî, *a.g.e.*, VI, 87; İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 30; Ebu’l-Hasen ‘Ali b. Muhammed b. ‘Ali el-Curcânî, *et-Ta’rifât*, 1. b., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 2000, s. 118.

³⁴³ Cebbûr ‘Abdu’n-Nûr, *el-Mu‘cemu’l-Edebî*, 2.b., Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1984, s. 137.

yapan, ahiret için hazırlanılması gerekliliğini ifade eden şiir türü ortaya çıkmıştır. Bu türün ortaya çıkmasında birçok siyasî, dinî ve sosyal faktör önemli role sahiptir. Nitekim Emevîler döneminde zuhur eden siyasî olaylar, Abbasîler döneminde yaşanan farklı dinî sorunlar, bazı kimselerin dünya hayatından uzaklaşıp insanlara İslam'ın öğretilerini anlatmaya başlamasına, vaaz ve öğütler vermesine yol açmıştır. Bu durum Arap şiirinde de kendini göstermiş ve her dönemde zühd konulu şiirlerin söylenmesini ve bu alanda meşhur şairlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu şairlerden bir kısmı hayatlarının özellikle son dönemlerinde dünyevî lezzetleri anlatan şiirlerden uzaklaşıp, kendilerini tamamen zühd şiirleri söylemeye vermiştir. Bu duruma örnek olarak Ebû Nuvâs (ö. 199/813) gösterilebilir. Zira hayatının son dönemlerinde tamamen zühd ve hikmete dair şiirler kaleme aldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra hayatında zâhidane bir yaşayışa sahip olmamakla birlikte edebî geleneğe uyup zühd şiirleri söyleyen şairler de olmuştur³⁴⁴.

es-Sefercelânî'nin de yaşamış olduğu XVII/XVIII. yüzyıla bakıldığında başta Abdulğani en-Nâblusî olmak üzere zühd şiirlerine önem veren çok sayıda şairin olduğu görülecektir. Mevleviye ve Şâzeliyye gibi tarikatların bu dönemde oldukça yayılmasının bu hususta önemli bir rolü vardır³⁴⁵.

es-Sefercelânî'nin söylediği zühd şiirleri genellikle kısadır. Bu şiirlerinde dünya hayatından, nefsanî arzularından ve hırstan uzak durmayı öğütlerken; salih amel işleyerek Allah'ın rızasını kazanmaya ve Cennet'i hak etmeye teşvikte bulunmaktadır. Ayrıca yaşadığı dönem ve coğrafyada müntesipleri bulunan Mevleviye ve Şâzeliyye tarikatlarından da bahsetmiştir. Örneğin dinî konularda farklı öğütleri barındıran bir şiirinde, salih amel işlemeye teşvikte bulunmuş, insanların bu ameller sayesinde Cennet'e girebileceğini ve oradaki nimetlerden istifade edebileceğini anlatmıştır. Kasidenin şu şekilde bir Cennet tasviri ile başlamaktadır³⁴⁶: [Kâmil]

رَوْضٌ أَرِيضٌ تَحْتَ قَصْرِ عَالٍ لَمْ تَقْتَرِنَ لَدَائِهِ بَزْوَالٍ
وَالرِّيحُ فِي تِلْكَ الرَّوَابِي سَجَسَجَ تَأْتِي إِلَيْكَ بِبَيْلَةٍ الْأَذْيَالِ

³⁴⁴ Şevki Dayf, *et Taşavvur ve't-Tecdid fi's-Şi'ri'l-Arabî*, Kâhire, 1959, s. 55-59; Muhammed Sirâcuddîn, *ez-Zuhd ve't-Taşavvuf fi's-Şi'ri'l-Arabî*, Beyrût, tsz. s., 5-6; Tasa, *a.g.e.*, s. 101; Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", s. 55.

³⁴⁵ Riyâd, *a.g.e.*, s. 117; Bekrî Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 233-235.

³⁴⁶ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 100.

تَسْرِي مِنَ الْفِرْدَوْسِ عَاطِرَةَ الشَّدَا فَكَأَنَّهَا قَدْ ضُمَّخَتْ بِعَوَالِي

Yüksek bir sarayın altında, lezzetleri yok olmayan geniş bir bahçe...

Bu tepelerde rüzgâr ılıktır. Sana esintili geceleri getirir.

Sanki mis sürünmüş gibi firdevs bahçesinden mis kokuları yayılır.

Bu güzel tasvirlerle okuyucunun ilgisini çeken ve asıl söylemek istediklerine hazırlık yapan şair, ardından Cennet'e girebilmenin şartı olarak dünyada salih ameller işlemenin gerektiğini şu dizelerle ifade etmiştir:

فَاغْرِسْ بِهَا مَا تَدُنُ مِنْكَ قُطُوفُهُ وَيَكُونُ مِنْهُ فِي مَدِيدِ ظِلَالِ
فَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ غِرَاسُهَا حَافِظٌ عَلَيْهَا فَهِيَ رَأْسُ الْمَالِ

Oraya meyveleri sana yakın ve boylu boyunca uzanan gölgeleri olan [bir ağaç] dikesin!

Ki [elinde] kalan salih [ameller] oranın filizleridir. Onları muhafaza et zira onlar sermayedir.

Daha sonra ise Cennet'te insanogluna vaat edilen nimetleri şu şekilde sıralamıştır:

فَعَسَاكَ أَنْ تَحْظِيَ هُنَاكَ بِنَظْرَةٍ هِيَ مُتَّهَى آمَالِ ذِي الْأَمَالِ
فَارْفَعْ يَدَيْكَ وَسَلِّ سَبِيلًا لِلْسَّبِيلِ فَوَرْدُ ذَلِكَ الْمَاءِ مَا أَشْهَى لِي
وَلتَسْعَ جُهْدَكَ فِي الْبِنَاءِ بِكَوَاعِبِ أَمَهْرَتُهُنَّ بِصَالِحِ الْأَعْمَالِ
مِنْ كُلِّ طَارِفَةِ الْمَحَاسِنِ زَانَهَا فِي الْخَدِّ خَالٌ مِنْ سَوَادِ بِلَالِ

Umarım orda öyle bir bakışa nail olursun ki dilek dileyenlerin dileklerinin son noktası olsun.

Ellerini kaldır ve [seni] o sebile ulaştıracak bir yol dile. Zira o suya varmak benim için ne kadar lezzetlidir!

Salih amelleri mehir olarak verdiğin, gencecik hurilerle birlikte olmak için uğraş.

Yanaklarındaki Bilal'in siyahından bir benin kendilerini tüm eşsiz güzelliklerle süslediği [hurilerle]...

Bu beyitlerde şair öncelikle Allah'ın cemalini görmekten basediyor. Zira bu, Allah tarafından insana cennette bahşedilecek en büyük nimettir. Dolayısıyla

insanoğlunun dileklerinin son noktası bu yüce cemale bir kez olsun bakabilmektir. Bunun ardından ise kevser ve huriler hakkında malumat vermiştir.

Kasidenin son kısmında ise şair, zühd şiirlerinde adet haline geldiği üzere, Hz. Peygamber'e salât ve selamda bulunmakta ve O'ndan şefaât beklemektedir:

مُتَشَفِّعًا فِي نَيْلِ ذَا بِمُحَمَّدٍ مُتَوَسِّلًا بِالصَّحْبِ ثُمَّ الْآلِ
صَلَّى عَلَيْهِ اللَّهُ مَا شَاقَّ امْرَأً وَصَفَّ الْجَنَانَ فَرَامَ حُسْنَ مَالِ

Buna nail olmak için Hz. Muhammed'den şefaât isteyerek, Ashabına ve ailesine tevessül ederek [dua et!]

Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun! Cennet bahçelerinin vasfı kişinin cennete olan özlemini artırdıkça bu kişi hüsnü hâtimeyi diler.

Görüldüğü üzere şair son beyitte cennete olan özlemini ifade ettikten sonra hayatının güzel bir şekilde sona ermesini dileyerek kasidesine son vermiştir.

es-Sefercelânî'nin zühd şiirlerinde üzerinde durduğu konulardan biri de eğlenceden ve nefsanî arzularından uzaklaşmak ve takvaya yönelmektir³⁴⁷. [Kâmil]

حُدَّ عَنْ طَرِيقِ اللَّهْوِ وَاطْرَحَ الْهَوَى فَأَخُو الذُّنُوبِ كَثِيرَةٌ حَسْرَاتُهُ
وَاجْتَنَحَ إِلَى التَّقْوَى فَطُوبَى لِمَرِيءٍ غَلَبَتْ عَلَيْهِ أَحَادِهِ عَشْرَاتُهُ

Eğlenceyi bırak ve nefsanî arzularından uzaklaş. Çünkü günahkâr kimsenin hüsranı çok olur.

Ve takvaya yönel. Zira iyilikleri kötülüklerine üstün gelen kimseye ne mutlu!

Şair bu şiirde iyiliği “onlar” kötülüğü ise “birler” kelimesi ile ifade etmiştir. Sonuç olarak da; takva sahibi olup hesap gününde sevapları günahlarına üstün gelen kişinin ebedi mutluluğa ulaşacağını zikretmiştir.

Muhammes olarak kaleme aldığı diğer bir şiirinde ise kendine hitap ederek, arzularını ve hırsı terk etmeyi öğütlemektedir. Boş konuşmanın insana fayda vermediğini, bunun yerine gözyaşı dökerek Allah'a yakarmak gerektiğini ifade etmiş ve insanoğlunun tamahkâr olmaması gerektiğini ve rızkın ancak Allah Teala tarafından verilebileceğini belirtmiştir³⁴⁸. [Hafif]

³⁴⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 110.

³⁴⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 118.

أَيُّهَا النَّفْسُ عَنْ أَمَانِيكَ عُدِي وَاتْرُكِي الْحِرْصَ تُصْبِحِي أُخْتِ رُشْدِ
 كَمْ تَقُولِي وَلَيْسَ قَوْلِكَ يُجِدِي أَمْطِرِي لَوْلَا جِبَالَ سَرْنَدِي
 بَ وَفِيضِي آبَار تَكْرُورْتَبِرِ
 حَسْبِي اللَّهُ ذُو الْأَيْدِي مُقِيمَتَا لَمْ أَكُنْ إِنْ سَأَلْتَهُ مَمْقُوتَا
 خَلِي تَبْرًا بَتَجْنِي يَاقُوتَا أَنَا إِنْ عَشْتُ لَسْتُ أَعْدَمُ قُوتَا
 وَإِذَا مِتُّ لَسْتُ أَعْدَمُ قَبْرًا

Ey nefis, arzularından uzaklaş ve hırsı terk et ki rüşd sahibi olasın.

Ne kadar çok şey söylesen de söylediklerin fayda vermez. Serendib dağlarına inci yağdır.

Ve Tekrûr Teber kuyularını taşır.

Koruyucu ve gözetici olarak güç ve kudret sahibi Allah (c.c.) bana yeter. Ondan bir şey istediğimde sıkıntıya düşmedim.

[Nefsim], ham altını boşver yakut toplamayı da... Eğer yaşarsam rızıktan yoksun olacak değilim.

Ölürsem de bir kabirden mahrum kalacak değilim.

Mevleviyye ve Şâzeliyye tarikatlarından bahsedilen bazı şiirler, şairin tasavvufî yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bu şiirlerde, dinî nasihatların yanı sıra bu tarikatlara dair bazı hususların dile getirildiği görülmektedir. Aşağıda verilen şiir bu konuya örnek teşkil etmekte ve şairin de bir Şâzelî olduğunu hissettirmektedir³⁴⁹: [Hafif]

حُدِّ عَنِ الظُّلْمِ جَانِبًا يَا ظَلُومُ وَدَعِ الْبُعْيَ فَهَوَ خُلُقٌ ذَمِيمٌ
 إِنَّ سَهْمَ الدُّعَاءِ سَهْمٌ مُصِيبٌ سِيمًا إِنْ رَمَى بِهِ مَظْلُومٌ
 أَيُّ دَرِّعٍ يَقِيكَ وَهُوَ يَنَاجِي وَالذِّيَّاجِي تَحُومٌ فِيهَا النُّجُومُ
 آهِيَا أَشْرَاهِيَا أَصْبَاوَتُ آلُ شَدَايَا يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ
 وَيَا لَ تَضْرَمَنَّ بِشِرْكِ نَارِي فَحَمَانِي أُسْدٌ بِنَصْرِ تَقُومُ
 وَيَكْفِي لِلشَّاذِلِيَّةِ سَيْفٌ سِرُّهُ فِي غِرَارِهِ مَكْنُومٌ

³⁴⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

رَسَمَتْ شَكْلَهُ الْخَوَاطِرُ حَتَّى
قَامَ فِي الذَّهْنِ شَكْلُهُ الْمَرْسُومُ
أَيْهَذَا الَّذِي تَجَاوَزَ حَدًّا
خَلَّ عَنِّي فَحَدُّهُ مَسْمُومُ
وَبِحَوْلِ إِلَهِ نَحْوِ حِمَائِي
كُلُّ يَوْمٍ تَدُورُ حَاءٌ وَمِيمُ

Ey zalim, zulmetmekten vazgeç! Haksızlığı da terk et. Zira o kötü bir huydur.

Dua hedefe isabet eden bir oktur. Özellikle de onu bir mazlum fırlattırsa...

O [mazlum], karanlıklar içinde yıldızlar süzülürken dua ettiğinde seni hangi zırh koruyabilir!

Güç ve kudret sahibi Rab! Yâ Hayy yâ Kayyûm [diyerek]!

Duymaz mısın, ateşim, şirk ile alevlenmeyecektir. Çünkü aslanlar yardım ederek beni korumaktadır.

Şazelilere sırrı kınında saklı olan bir kılıç yeter.

Hatıralar onu resmetti. Öyle ki zihinde, çizilen şekli belirdi.

Ey haddi aşan, bırak beni! Çünkü o [kılıcın] keskin tarafı zehirlidir.

Ve Allah'ın kudretiyle beni korumak için hergün "Hâ" ve "Mîm" dolaştır.

Görüldüğü üzere şair öncelikle zulümden ve haksızlık yapmaktan kaçınılması gerektiğini ifade etmiş ve mazlûmun gece vakti "yâ Hayy yâ Kayyûm" nidâları ile yapacağı duanın Allah indinde makbul olacağını vurgulamıştır. Ardından, aslanlar olarak nitelediği şazelî müridlerin de yardımı ile şirke düşmeyeceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra 6. beyitten itibaren evliyaların rûhâniyetlerine de işaret etmiş ve şazelilere bu kimselerin yeteceğini söylemiştir.

es-Sefercelânî Şâzeliyye tarikatının yanı sıra Mevleviyye hakkında da şiir söylemiştir. Ancak bu şiirler, Şâzeliyye'ye dair söylenenlerden farklı olarak, şairin bazı gözlemlerini yansıtır niteliktedir. Örneğin sema yapan bir semazen görünce şu dizeleri söylemiştir³⁵⁰: [Kâmil]

أَبْدَى لَنَا ذَا الْمَوْلَى عَجِيَّةً
قَلْبِي لَدَيْهِ بِهَا غَدَاً مَحْوِيًّا
فَمَرَّ جَلَاهُ لَنَا فُضُولُ الرَّيْطِ فِي
فَلَكَ يَرَى دَوْرَانُهُ رَحْوِيًّا

Şu Mevlevi bize görülmemiş bir şey gösterdi. Kalbim onunla, yanında tutsak oldu.

³⁵⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

[O semazen] tennurenin bir yörüngede dönüşüyle değirmen gibi görünen uçlarının bizlere gösterdiği bir aydır.

Bu şiir şairin, hayal dünyası, edebî kabiliyeti ve tasavvuf kültürünü güzel bir şekilde harmanlamayı başardığını ortaya koymaktadır. Ayrıca şair bu dizelerle tarihe ışık tutmaktadır. Zira beyitlerden, yaşadığı dönemde Şam topraklarında Mevlevilerin bulunduğu ve günümüzde olduğu gibi sema törenlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

3.2. Peygamber Methiyeleri

Medih, Arap şiirinde en köklü sanatlardan biridir. İlk dönemlerden itibaren siyaset, korku, beğeni, takdir etme, geçimini temin etme gibi farklı sebeplerden ötürü medih şiirleri kaleme alınmıştır. Arap coğrafyasında zamanla tezâhür eden farklı sebeplerle medih şiiri de gelişim göstermiş yeni alanlara açılmıştır. Bu tezâhürlerden en önemlisi İslamiyetin, peşinden de tasavvuf düşüncesinin bu coğrafyada yayılmasıdır. Bu gelişmeler sonucunda Hz. Peygamber için yazılan şiirler ortaya çıkmıştır³⁵¹. Bu şiirler Peygamber methiyeleri olarak isimlendirilmiştir. Bu şiirlerin klasik medih şiirlerinden ayrılan en önemli yönü tasavvufun yaydığı şiir sanatlarından olmasıdır. Aynı zamanda bu şiir türü dinî duyguları ifade etmekte olup, samimi duygularla dolu kalplerden neşet etmektedir³⁵². Bunun yanı sıra Arap edebiyatında vefat eden birinin arkasından yazılan şiire mersiye denirken, söz konusu olan Hz. Peygamber olunca methiye olmaktadır. Zira bu isimlendirmeye, Hz. Peygamberin rûhâniyetinin kıyamete kadar yaşayacak olması düşünülmüştür³⁵³. Bu yönüyle de bu şiirler mersiyelerden farklıdır. Dolayısıyla konunun dinî şiirler başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Şairler Hz. Peygamber'i methettikleri şiirlerinde onun üstün özellikleri, fiziki yapısı, mucizeleri, ahlakı gibi birçok meseleye değinmiş ve ona olan özlemlerini dile getirmişlerdir. Bazı şiirlerde ise Ehl-i Beyt'e ve ashaba övgülerde bulunmuşlar ve onlara olan özlemi dile getirmişlerdir³⁵⁴.

Osmanlı döneminde yazılan medih şiirleri de genel olarak önceki dönemlerle benzerlik arz etmektedir. Bu dönemde yazılan Peygamber methiyelerinde de daha

³⁵¹ Maḥmûd Sâlim Muhammed, *el-Medâihu'n-Nebeviyye hattâ Nihâyeti'l-'Aşri'l-Memlûkî*, 1.b., Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1996, s. 47.

³⁵² Zeki Mubarek, *el-Medâihu'n-Nebeviyye ve Medâihu Ehli'l-Beyt*, 2.b., Dimaşk, 1997, s. 17; Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri", s. 119.

³⁵³ Maḥmûd Sâlim Muhammed, *a.g.e.*, s. 53.

³⁵⁴ Maḥmûd Sâlim Muhammed, *a.g.e.*, s. 53; Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri", *Marîfe*, VII, 1, s. 120.

önceki devirlerde olduğu gibi Hz. Peygamber’in tüm âlemler için hayır ve rahmet kaynağı olduğundan bahsedilir. O olmasaydı hiçbir şeyin yaratılmayacağına değinilir. Ayrıca tevessül ve şefaât talebi içeren şiirler de oldukça yaygındır³⁵⁵. es-Sefercelâni’nin bu konudaki şiirleri işlenen konular bakımından genel olarak yaşadığı dönemin izlerini yansıtır. Ancak sanatları kullanmadaki becerisini tasavvuf kültürüne hâkimiyeti ile hoş bir şekilde birleştiren şair kimi şiirlerinde kendine has tasvirler ortaya koymayı başarmıştır. Örneğin; Hz. Peygamber’in sûreti ve bazı özellikleri ile ilgili olarak şu dizeleri kaleme almıştır³⁵⁶: [Tavîl]

نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْوَارِ كُؤَنَّ شَكْلُهُ فَلَمْ يَحْكِهِ فِي حُسْنِهِ أَبَدًا شَكْلُ
فَكَانَ يَرَى مِنْ خَلْفِهِ كَأَمَامِهِ وَلَمْ يَدُ لِلرَّائِينَ مِنْ شَخْصِهِ ظِلُّ

Öyle bir peygamberdir ki sureti nurdan yaratılmıştır. Hiçbir suret güzellik konusunda ona benzeyemez.

Arkasında olanı sanki önündeymiş gibi görürdü. Ayrıca bakanlara onun şahsında bir gölge görünmezdi.

Bu şiirde şairin tasavvuf kültürü içerisinde yetiştiği açıkça görülmektedir. Zira bu beyitler tasavvuftaki Nur-u Muhammediyye³⁵⁷ anlayışının tesiri ile yazılmıştır. Bu anlayışın bir tesiri olarak son şatırda Hz. Peygamber’in gölgesinin olmadığını ifade etmesi de dikkat çekicidir. Şair ayrıca Hz. Peygamber’in arkasını da gördüğüne işaret eden hadisten³⁵⁸ esinlenerek O’nun bu özelliğine vurgu yapmış ve bu iki hususu birleştirmiştir. Şair diğer bir şiirinde de benzer ifadelerle Hz. Peygamber’i anlatmıştır³⁵⁹:

[Basîl]

قَدْ جَاءَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَرَى مَنْ خَلْفَهُ كَأَمَامٍ وَهُوَ مَشْهُورُ
وَالْعَيْنُ بِالنُّورِ لِلْأَشْيَاءِ مُدْرِكَةٌ إِيَّاكَ تَعْجَبَ مِمَّنْ كُلُّهُ نُورُ

Hz. Peygamber’in, arkasındaki bir kimseyi sanki önündeymiş gibi gördüğü zikredilir ki bu meşhurdur.

³⁵⁵ el-Ḥımsî, a.g.e., II, 123.

³⁵⁶ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 112.

³⁵⁷ Kavramla ilgili detaylı bilgi için bkz: Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediye”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 180.

³⁵⁸ Söz konusu hadis şöyledir: “أَقِيمُوا الصُّفُوفَ، فَإِنِّي أُرَاكُمْ خَلْفَ ظَهْرِي” (*Safaları düzgün tutun; şüphesiz ben arkamda sizi görüyorum*). el-Buhârî, Ezan, 71.

³⁵⁹ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 112.

Göz, maddeleri ışıkla idrak eder. Tamamı nur olan kimseyi sakın ola garipseme.

Görüldüğü üzere bu şiirde de bir önceki şiire benzer özellikler dile getirilmiştir. Farklı olarak bilimsel bir husus olan nesnelere ışıkla idrâk edilmesine değinilmiş, bu bilimsel olay mümkün oluyorsa Hz. Peygamber'in nurdan yaratılmasında şaşılacak bir durum olmadığına vurgu yapılmıştır.

es-Sefercelâni Hz. Peygamber'in özelliklerinin yanı sıra O'nunla ilgili başka güzel beyitler de kaleme almıştır. Mesela; kabr-i şeriflerine dair şu güzel şiiri söylemiştir³⁶⁰:
[Vâfir]

تَحَايَا يَسْتَفِيدُ الطَّيِّبُ مِنْهَا شَذُو الزَّهْرِ حُسْنًا فِي رُبَاهُ
نُصَافِحُ حُجْرَةٍ قَدْ حَلَّ فِيهَا أَجَلَ الْمُرْسَلِينَ وَصَاحِبَاهُ

[Orayı] miskin, tepelerinden en güzel çiçek kokularını elde ettiği selamlar[la selamlıyorum].

Gönderilenlerin en şerefli ve iki dostunun yerleştiği odayla musafaha ediyoruz.

Hz. Peygamber'e olan özlemini dile getirmek için söylediği, O'nun ayakkabısını tasvir ettiği şu şiiri de şairin, Hz. Peygamber'den bahsederken ne denli içten ve samimi duygularla beyitleri kaleme aldığını göstermektedir³⁶¹: [Kâmil]

لَا تَتْرَبُ الْأَيْدِي التِّي قَدْ صَوَّرَتْ نَعْلًا يَرُوقُ مِثْلَهَا لِلنَّاطِرِ
لَوْ شَاهَدَتْ عَيْنَايَ مِنْهَا مَوْطِنًا لِاتَّخَذَتْ كُحْلِي مَنْ تَرَاهُ الطَّاهِرِ

Bakanların hayran kaldığı bir görünüme sahip olan ayakkabıyı tasvir eden eller toza bulanmaz.

Gözlerim onların bastığı bir yer görseydi, sürmesini onun temiz toprağından elde ederdi.

es-Sefercelânî, şiirlerinde Hz. Peygamber'e olduğu gibi Ehl-i Beyt'e olan özlemini de dile getirmiş ve onlar için de medh-ü senâlarda bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in torunu Hz. Zeynep ile ilgili söylediği şu şiir bunun bir örneğidir³⁶²: [Kâmil]

يَا صَاحِبَ إِنْ وَافَيْتَ حَضْرَةَ زَيْنَبَ وَبَدَأَ لِعَيْنِكَ الصَّرِيحُ الْأَنْوَرُ

³⁶⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 112.

³⁶¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

³⁶² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 112.

مَرَّ خُدُودَكَ فِي ثَرَى أَعْتَابِهَا فَمِنَ الْعَبِيرِ بَعْدَ ذَاكَ الْعَبْرِ

*Dostum, eğer Hz. Zeynep'e gidersen ve o nurlu türbe sana görünürse,
Yanaklarını eşliğine sür. Zira artık ordan geçen kimseden misk kokusu yayılır.*

Başka bir şiirinde ise Ehl-i Beyt için şu dizeleri kaleme almıştır³⁶³: [Kâmil]

يَا آلَ بَيْتِ الْمُصْطَفَى شِعْرِي حَلَا فِيكُمْ وَطَابَتْ بِالْمَدِيحِ لَذَائِدِي
وَافَيْتُكُمْ أَبْغِي حِمَاكُمْ مُنْشِدَا هَذَا مَقَامُ الْمُسْتَجِيرِ الْعَائِدِ

Ey ehl-i beyt-i Mustafa! Şiirim sizinle tatlandı ve medihle, tattıklarım hoş oldu.

Korumanızı umduğumdan şiir söyleyerek size geldim. Bu, yardım isteyen ve sığınanın makamıdır.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin yazdığı dinî şiirlerde tasavvufun önemli bir etkisinden bahsetmek mümkündür. Zira gerek dünya hayatı ve eğlencelerden el etek çekme üzerinde durduğu zühd şiirlerinde gerek Şâzeliyye ve Mevleviyye gibi tarikatlardan etkilendiğini gösteren şiirlerinde bu durum açıkça görülmektedir.

Arap Edebiyatında nebevî methiyelerin nasıl olması gerektiği konusunda zamanla bazı gelenekler ve kurallar gelişmiştir. Bazı edebiyatçılar da bu methiyelere Hicaz kalıntılarını zikretmekle başlanması ve bunların Hz. Peygamber'e salât ve selamla bitirilmesi gerektiği gibi bu bazı şartlar sıralamışlardır³⁶⁴. Ancak es-Sefercelânî'nin şiirlerine bakıldığında işlenen konularda bezerlikler olsa da şiirde izlenen metot bakımından daha önceki dönemlerle aynı çizgide olmadığını görmekteyiz. Zira şair hissettiklerini birkaç beyit halinde kaleme almış, klasik methiyelerde olduğu gibi belli konuların işlendiği uzun kasideler nazmetmemiştir.

4. Tabiat

Tabiat şiirleri Arap Edebiyatı'nda önemli bir yere sahiptir. Zira ilk dönemlerden itibaren şairler farklı tabiat unsurlarını tasvîr ederek ruh hallerini bu vesile ile ifade etmeye çalışmışlardır. Câhiliye döneminden Abbasiler dönemine kadar geçen sürede yazılan şiirler incelendiğinde tabiat şiirlerinin müstakil kasideler halinde değil farklı konularda yazılan kasideler içinde belirli bölümlerde yer aldığı görülmektedir. Ancak

³⁶³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 125.

³⁶⁴ İbn Hıccce el-Ĥamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Ġâyetu'l-Ereb*, şerh: 'İşam Şakıyû, 1.b., Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, 2004, I, 36.

Abbasiler döneminden itibâren müstakil olarak tabiat şiirleri de kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu şiirler, Arap şairlerin yaşadıkları çevreye ait tablolar niteliğindedir. Bu tablolarda çöller, tepeler, vadiler, terk edilen diyara ait manzaralar, yıldızlar, şimşek, bulut, yağmur, bu çevrede yaşayan canlılar ve bitkiler birer belgesel niteliğinde resmedilmiştir. Uygar çevreye geçişten sonra yapılan saraylar, havuzlar, bahçeler, çiçekler, güller, ırmaklar, göller, kurulan şarap meclisleri, düzenlenen av partileri, günlük hayatta kullanılan araç ve gereçler tasvir edilmiştir³⁶⁵.

Ayı şekilde Osmanlı döneminde de tabiat, şiirin en önemli konularından biri olmuştur. Bu dönemdeki şairler kimi zaman klasik şiirden istifade ederek kimi zaman da yaşadıkları coğrafyadan ilhâm alarak tabiat şiirleri söylemişlerdir³⁶⁶. Ayrıca bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de tabiat vasfı konusunun şiirlerde yoğun olarak işlenmesidir.³⁶⁷

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde tabiat bazen şiirin ana konusu iken bazen de farklı konularda yazılan kasidelerin giriş bölümlerinde yer almaktadır. Ayrıca başta gazelleri olmak üzere tüm şiirlerinde şair, duygularını ifade ederken tabiat unsurlarından sıklıkla istifade etmiştir. Bu sebeple tabiatın şairin anlatımında önemli bir yere sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

Çalışmanın bu kısmında ana konusu tabiat olan şiir ele alınarak şairin ortaya koyduğu tasvirler örneklerle incelenecek tabiat unsurlarının teşbîh unsuru olarak kullanıldığı beyitler dikkate alınmayacaktır.

es-Sefercelânî'nin şiirleri incelendiğinde yağmur, bulut, rüzgâr, mevsim, ağaç, çiçek, nehir ve hayvan tasvirlerine rastlanmaktadır.

4.1. Yağmur ve Bulut

es-Sefercelânî şiirlerinde bahar mevsiminin gelişiyile bahçelerin farklı güzelliklere bürünmesini anlatır. Rengârenk bitki örtüsünü ise genel olarak elbise gibi düşünür. İşte bundan yola çıkarak yağmur ve bulutla ilgili çok hoş tasvîrler yapar. Bulutu terziye, yağmur damlalarını inciye, bu damlaların peşi sıra yere düşmesini ise ipliğe benzetir.

³⁶⁵ Ebu'l-Hasen İbn Tabâtabâ Muhammed b. Ahmed el-Huseynî el-'Alevî, *İyârû's-Şi'r*, thk: 'Abdul'azîz b. Nâşır el-Mâni', Mektebetu'l-Hancı, Kâhire, tsz., s. 9; İbn Raşîk, *el-'Umde*, II, 296; er-Râfi'i, *a.g.e.*, III, 80; Nevzat H.Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye-Abbasiler)*, 1.b., Eser Matbaası, Erzurum, 2010, s. 1.

³⁶⁶ Riyâd, *a.g.e.*, s. 108.

³⁶⁷ Bekri Şeyh Emîn, *a.g.e.*, s. 150.

Örneğin bir kasidesinde sevgilinin bir zamanlar yaşadığı yerlerin kalıntılarını zikreden şair o bölge için yağmur duası yapmıştır. Bu duasında oraya sabahleyin düşen yağmur damlalarını, sabah güneşinin de etkisiyle ışıldayan inci tanelerine, bitki örtüsünü ise elbiseye benzetmiştir.³⁶⁸: [Hafif]

وَحَبَّاهَا بِدُرِّ دُرِّ الْعَوَادِي وَكَسَاهَا مُنَمَّمَاتِ الْبُرُودِ

Oraya sabah yağmurlarının inci tanelerini bağışlasın ve nakışlı elbiseler giydirdisin.

Benzer tasvirlerde bulunduğu diğer bir şiirinde de yağmuru bir terziye yağmur damlalarını da inciye benzetmiştir. Yağmur sonucu vadinin yeşermesini ise zümrüt elbiselerin dikilmesi olarak nitelemiştir³⁶⁹: [Kâmil]

عَرَّحَ عَلَى الْوَادِي السَّعِيدِ فَقَدْ جَلَا فِيهِ الرَّيِّعُ لَنَا بَدَائِعَ زَهْرِهِ
وَالْعَيْثُ حَاكَ لَهُ بِسَاطَ زُمْرُدٍ لَمَّا هَمَّا وَجَادَ بِدُرِّهِ

Mübarek vadiye uğra. Zira orada bahar bize en eşsiz çiçeklerini gösterir.

Ve yağmur bolca akıp incilerini bahsettiğinde onun için zümrüt elbiseler diker.

es-Sefercelânî bir bahçeye baharın gelişini anlattığı şiirinde ise şöyle bir tablo ortaya koymuştur³⁷⁰: [Kâmil]

وَرَدَ الرَّيِّعُ إِلَيْهِ نَسَاجًا لَهُ مَا بَاتَ يَعْزِلُهُ الْعَمَامُ خَيْوَطًا

Bahar, bulutun eğirdiği ipleri onun için dokuyarak, oraya geldi.

Görüldüğü üzere şair bu dizelerde bulutları ip eğiren bir kimseye, sicim gibi incecik yağın yağmuru ise bulutların eğirdiği ipe benzetmiştir. Diğer bir taraftan da baharı terziye benzetmiş ve doğanın yeşile bürünmesini baharın bu ipleri dokuması olarak ifade etmiştir.

Diğer bir şiirinde ise bulutu bir terziye benzeterek, onun bahçeye yeşil elbiseler giydirdiğini söylemiştir³⁷¹: [Munserih]

هَذَا ابْنُ وِرْقَاءَ فِي ذُرَى الْقَضَبِ يَدْعُو بِالْحَانِهِ إِلَى الطَّرَبِ
وَالرَّوْضُ يَجْلِي عَلَيْكَ فِي حُلَلٍ قَدْ أَحْكَمْتَ صُنْعَهَا يَدُ السُّحْبِ

³⁶⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

³⁶⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 121.

³⁷⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 94.

³⁷¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79. Benzer tasvirler için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 121.

Bu, ulu ağaçların en yüksek yerlerinde nağmeleriyle neşeye davet eden güvercindir.

Bahçe, bulutların elinin en güzel şekilde yaptığı elbiseler içerisinde, sana kendini gösterir.

Örnek olarak verilen bu dizelerden anlaşılacağı üzere şair, yağmur ve bulut tasviri yaptığı şiirlerinde birkaç benzetme unsurunu bir araya getirerek teşbîh-i temsîlî sanatı yapmakta ve okuyuculara etrafında gördüklerini bir tablo halinde sunmaktadır. Bir yahut iki beyitte sergilemeyi başardığı bu tablolar şairin edebî kabileyitinin bu alanda oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

4.2. Rüzgâr

es-Sefercelânî şiirlerinde hafifçe esen ve etrafa güzel kokular yayan meltem rüzgârlarını ve doğu yönünden ılık bir şekilde esen saba rüzgârını tasvir etmiştir. Mesela bir gazelinde eski günleri yâd ederken meltem rüzgârını zikrederek güzel kokusuna şu şekilde vurgu yapmıştır³⁷²: [Hafif]

وَأَنْبَرَى بَيْنَنَا النَّسِيمُ يُؤَدِّي مِنْ خِلَالِ الرِّيَاضِ نَفْحَةَ نَدِّ

Ve meltem, bahçeler içerisinde tütsünün güzel kokusunu taşıyarak aramızda peyda oldu.

Yukarıda da belirtildiği üzere “saba” sabahleyin esen bir rüzgârdır. Şair bu hususa şu beyitle işaret etmektedir³⁷³: [Hafif]

يَا صَبَّأَ بِالرِّيَاضِ هَبَّتْ صَبَاحًا وَتَمَشَّتْ مَا بَيْنَ تِلْكَ الْوُرُودِ

Bahçelerde sabahleyin esen ve o güller arasında gezinen Saba rüzgârı!

Atlâldan bahsettiği bir şiirinde ise saba rüzgârından sevgilinin diyarına uğramasını ve selamını ileterek elçilik yapmasını isterken onun hoş kokusunu tasvir etmektedir³⁷⁴: [Remel]

يَا صَبَّأَ بِالرُّوْضِ طَابَتْ أَرْجَا حَيِّ عَنِّي بِاللَّوَى مُنْعَرَجًا

Bahçedeki hoş kokulu Saba rüzgârı, benden selam söyle kıvrımlı Liva'ya...

³⁷² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87. Benzer tasvirler için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77, 78, 89, 102, 119.

³⁷³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

³⁷⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

Sabâ rüzgarının güzel kokusu dışında özellikle sabahleyin insana neşe ve keyif verdiğiinden de bahsedilmektedir³⁷⁵: [Kâmil]

نَشْوَانٌ قَدْ هَزَّ الصَّبَا أَعْطَفَهُ فَمَا يَلْتَفِي الْقُرْطِقِ الْمَتَطَرِّزِ

Saba rüzgârının duygularını harekete geçirmesiyle nakışlı elbisesinin içinde salınan bir çaktırkeyftir.

Görüldüğü üzere şair şiirlerinde sabahleyin hafifçe esen ve etrafa güzel kokular yayan meltem ve saba rüzgârlarından bahsetmiştir.

4.3. Mevsimler

Şair gazellerinde ve hamriyyât konulu şiirlerinde genellikle bahar mevsimini tasvîr eder. Çünkü bahar duygularını harekete geçirir. Dostlarıyla birlikte olup güzel vakit geçirebilmesi ve eğlenebilmesi için en uygun mevsim bahardır. Örneğin hamriyyât konulu bir kasidenin muhaddime bölümünde baharın gelişini şöyle anlatır³⁷⁶: [Kâmil]

يَا صَاحِبِي طَابَ الزَّمَانُ فَقُمْ إِلَيَّ رَوْضٌ تُظَلُّ بِظِلِّهِ مَعْبُوطًا
غَنَى الْحَمَامُ بِهِ فَرَقَّصَ بَانَهُ عَطْفًا وَنَقَطَهُ الْحَيَا تَنْقِيطًا
وَرَدَ الرَّبِيعُ إِلَيْهِ نَسَاجًا لَهُ مَا بَاتَ يَعْرِلُهُ الْعَمَامُ خِيوطًا
وَكَأَنَّ الطَّائِفَ مَدَّ جَنَاحَهُ فِيهِ فَلَمْ يَبْرَحْ بِهِ مَبْسُوطًا
أَحْسَنَ بِفَضْلِ تَكْتَسِي بِقُدُومِهِ مِنْ حَوْكِ صَنْعَاءِ الرِّيَاضِ مُرُوطًا
مَا زَالَ مِنْهُ الْيَوْمُ يَفْضُلُ أَمْسَهُ طَوْلًا كَمَا مَدَّ اللَّجَيْنُ شَرِيطًا

Dostum, zaman iyileşti. Bu yüzden gölgesinde mutlu bir şekilde gölgelenebileceğin bahçeye yönel.

Orada güvercin şarkı söyledi ve sorgun ağacını eğilerek dans ettirdi. Yağmur ise orayı benek benek noktaladı.

Bahar, bulutun eğirdiği ipleri onun için dokuyarak, oraya geldi.

Sanki tavuskuşu orada kanadını açmış... Hala da yayılmış bir haldedir.

Ne güzel bir nimet! Bahçeler, onun gelişiyile San'a dokuması yemyeşil elbiseler giyer.

³⁷⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 90.

³⁷⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93-94.

Ondan (bahardan) dolayı, bugünü dününden daha uzun olur. Tıpkı şerit halinde uzatılmış gümüş gibi.

es-Sefercelânî bu dizelerinde, baharı ve onun getirdiği güzellikleri tasvîr etmiştir. Bahar zor ve sıkıntılı günlerin sona erip güzel günlerin başlamasını temsil etmektedir. Nitekim ilk beyitte zaman iyileşti diyerek buna vurgu yapmıştır. Bunun ardından, yağan yağmurlarla tabiatın canlanmasını, kuşların şakımasını ve bahçelerin yeşermesini anlatmıştır. Bunları ifade etmek için de baharı bir terziye benzetmiş bulutun eğirdiği ipleri dokuyarak bahçelere geldiğini, bunun neticesi olarak da tavuskuşunun kanatlarını andıran ve San'a dokuması kumaşlara benzeyen rengârenk bir bitki örtüsünün meydana geldiğini zikretmiştir. Bahar tasviri yapılan şiirlerde karşılaştığımız hususlardan birisi de bu mevsimde günlerin uzamasıdır. Nitekim es-Sefercelânî de bu hususa son beyitte değinmiş ve günlerin uzamasını şerit haline getirilip uzatılan gümüş örneğiyle anlatarak hoş bir tasvir yapmıştır.

Şair, başka şiirlerinde de baharın gelişinden bahsetmiş, yağmurun eşsiz güzellikte çiçeklerin yetişmesini sağladığını ve tabiatı süslediğini ifade etmiştir. Örneğin; ağaçların ilkbaharda yapraklanması ve sonbaharda bu bu yaprakların sararmasını şöyle tasvir etmektedir³⁷⁷: [Basît]

أَهْدَى الرَّبِيعُ إِلَى الْعُصُونِ زَبْرَجَدًا فَأَعَادَهُ فَصْلُ الْخَرِيفِ لَنَا ذَهَبًا

İlkbahar dallara zümrüt hediye etti. Sonbahar ise bizim için onları altına çevirdi.

Görüldüğü üzere şair burada altın ve zümrüt gibi değerli taş ve madenlerinden yola çıkarak hoş bir tasvîr yapmıştır. Ağaç yaprakları, ilkbaharda yeşil olduklarından dolayı, zümrüte benzetilmiştir. Sonbaharda sararmaları ise altına benzetilerek ifade edilmiştir.

Diğer bir şiirinde ise bahar mevsiminin gelmesiyle çiçeklerin açmasını ve tepelere yağmur yağmasını şöyle anlatmıştır³⁷⁸: [Recez]

يَا صَاحِبِي هَذَا الرَّبِيعُ قَدْ أَتَى يَجْلُو عَلَيْكَ جَوْهَرَ الْأَزْهَارِ
أَهْدَى إِلَى تِلْكَ الرَّبَا زُمْرُدًا وَجَادَ فِيهَا الْعَيْثُ بِالْمِذْرَارِ

Dostum! Bu bahar sana kıymetli çiçeklerini göstererek geldi.

³⁷⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

³⁷⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 121; Benzer tasvirler için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 121, 125.

Şu tepelere zümrüt hediye etti ve oralara bol yağmur düştü.

Şair bir şiirinde de kış mevsimi ile ilgili bir tasvir yapmış ve kış mevsimini bir meyveye benzetmiştir³⁷⁹: [Kâmil]

وَأَفَاكُ كَأَنَّهُ بِفَاكِهَةِ الشِّتَا فَتُلُقِ بِالْكَأُونِ ذَاكَ الْقَبَسِ
فَأَنْظُرُ إِلَيْهِ كَأَنَّهُ فِي فَحْمِهِ بَرَقَ تَبَسُّمٌ فِي ظِلَامٍ عَنِ عَبَسِ

Aralık ayı sana kış meyvesini getirdi. Öyleyse şu ateşi ocağa at.

Bak ona, sanki kömürünün içinde öfkeden gülümseyen şimşek gibidir.

Daha çok gazel şiirleriyle tanınan es-Sefercelânî'ni mevsimlerden daha çok baharı tasvir etmektedir. Bu durumda, ilk dönemlerden itibâren gazel konusu ile bahar mevsimi arasında kurulan bağ etkili olmuştur.

4.4. Bahçe

es-Sefercelânî şiirlerinde yemyeşil, farklı türden çiçeklerle bezenmiş, sık ağaçlar sebebiyle gölgeliklerle dolu, kuşların ötüştüğü, yağmurla nemlenmiş ve içerisinde soğuk pınarların aktığı bahçelerden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra şiirlerinde genellikle yağmur ve bahçe tasvirleri birlikte yer almaktadır. Zira bahçelerin sahip olduğu güzelliklere sebep olan yağmurdur. Örneğin, bir şiirinde içinde yüksek ağaçların olduğu, güvercinlerin öttüğü, yağan yağmurlar sebebiyle çiçekler ve yeşilliklerle bezenmiş bir bahçeyi şöyle tasvir etmektedir³⁸⁰: [Munserih]

هَذَا ابْنُ وَرَقَاءَ فِي ذُرَى الْقَضَبِ يَدْعُو بِالْحَانِهِ إِلَى الطَّرَبِ
وَالرَّوْضُ يَجْلِي عَلَيْكَ فِي حُلَلٍ قَدْ أَحْكَمْتَ صُنْعَهَا يَدُ السُّحْبِ
وَتَمَّ نَوْرٌ مُكَلَّلٌ بِنَدَى يَفْتَرُّ مِنْهُ افْتِرَارُ ذِي شَنْبِ
فَأُمَّ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَرَهَا رَحْبَتُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي
وَأَشْتَمُّ رِيحَانَةً تُمِيدُ بِهَا بَيْنَ النَّدَامَى سُلَافَةَ الْأَدَبِ

Bu, ulu ağaçların en yüksek yerlerinde nağmeleriyle neşeye davet eden güvercindir.

³⁷⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 113.

³⁸⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

Bahçe, bulutların elinin en güzel şekilde yaptığı elbiseler içerisinde, sana kendini gösterir.

Orada çiğ taneleriyle taçlandırılmış beyaz bir çiçek vardır. O güzel dişlerin ışıltısı saçılır ondan.

Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim.

Bir tutam fesleğen kokla! Onu dostlar arasında edebiyatın en has şarabı olarak sunarsın.

Başka bir şiirinde ise güzellik sularıyla sulanan, papatyaların ve mersin ağaçlarının yetiştiği bir bahçeyi anlatmaktadır³⁸¹: [Recez]

هَذِي رِيَاضُ الْحُسْنِ قَدْ تَزَخَّرَفَتْ وَهِيَ بِأَمْيَاهِ الْجَمَالِ تَنْضَحُ
أَقَاحَهَا مُبْتَسِمٌ وَأَسْهًا مُخْضَوَضِلٌ وَوَرْدَهَا مُفْتَحُ

Burası süslenmiş bir güzellik bahçesidir. Güzellik sularıyla susuzluğunu giderir.

Papatyaları gülümser. Mersin ağacı tazedir. Gülü ise açmıştır.

Şair çocukluk günlerini geçirdiği bir bahçeyi ise şu dizelerle tasvir etmiştir³⁸²:

[Kâmil]

بُسْتَانُ حُسْنٍ أَيْنَعَتْ ثَمَرَاتُهُ قَدْ طَابَ مِنْهُ الْمُجْتَنِي وَالْمُجْتَلَا
فَشَقِيقُهُ رَوَى بِأَمْوَاهِ الصَّبَا وَأَقَاحُهُ سَقَى الرَّحِيقُ السَّلْسَلَا
أَحْسِنَ بَرَوْضٍ مَحَاسِنَ مِنْ أَجْلِهِ أَهْوَى الْإِقَامَةَ بِالرِّيَاضِ تَعْلَلَا
وَأَهَزَّ عَطْفِي تَحْتَ وَارِفِ ظِلِّهَا طَرَبًا إِذَا نَاغَى الْهَزَارُ الْبُلْبَلَا
أَصْغِي لِشَدْوِهِمَا فَأَذْكَرُ بِالْحِمَى عَهْدَ التَّصَابِي وَالرَّمَانَ الْأَوْلَا

Meyveleri olgunlaşmış bir güzellik bahçesidir. Bakan da devşiren de ondan memnun olur.

Anemon çiçeği gençlik sularına kanmıştır. Papatyalarını ise tatlı bal özü (şarap) sulamıştır.

Öylesine hoş bir güzellik bahçesi ki; onun için, oyalanarak bahçelerde kalmak isterim.

³⁸¹ e s-Sefercelânî, *Dîvan*, s. 82.

³⁸² es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 107-108. Benzer tasvirler için bkz: es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 85, 91, 93, 94, 96, 98, 111, 171.

Şayet Hazar (bülbülü) bülbüle kur yaparsa uçsuz bucaksız gölgeğinde duygularım cûşa gelir.

Şakımalarına kulak veririm ve koruluktaki çocukluk dönemimi ve ilk zamanlarımı hatırlarım.

Yine çiçeklerle süslenmiş ancak içerisinde bir nehir akan bahçe ise şöyle tasvir edilmiştir³⁸³: [Kâmil]

فِي رَوْضَةٍ قَدْ نَوَّرَتْ أَغْصَانُهَا فَكَانَ ذَاكَ النَّهْرُ نُورٌ قَدْ أَضَا

Fidanları çiçek açan bir bahçede, bu nehir ışık saçan bir nurdu.

Örneklere görüldüğü üzere es-Sefercelânî yağmur ile sulanmış, papatya, anemon gibi çiçeklerle süslenmiş, içerisinde bir nehir akan, büyük ağaçların bulunduğu, bülbül ve güvercin gibi kuşların nağmeleri ile orada bulunanları dinlendirdiği bahçeleri şiirlerinde anlatmıştır.

4.5. Çiçek ve Ağaç

es-Sefercelânî'nin yaşadığı Şam bölgesi dağları, ovaları, bahçeleri, yeşillikleri ile tabiat açısından çok zengindir. bu zenginlik ağaç ve çiçek türlerine de yansımıştır. Kaynaklarda o dönemde yazılan şiirlerde geçen çok sayıda çiçek ve ağaç türlerinin isimleri sayılmış ve özellikleri uzun uzun anlatılmıştır³⁸⁴. es-Sefercelânî de bazı çiçek ve ağaçları şiirlerinde sıkça kullanmıştır. Bazı şiirlerinde bunları doğrudan tasvir ederken, birçok gazelinde ise bunları teşbih unsuru olarak kullanmış ve şiirlerini bu açıdan çok zengin tutmuştur. Bu başlık altında ele alınan konunun dışına çıkmamak adına şiirlerinde teşbih unsuru olarak değindiği çiçek ve ağaç türlerine burada değinilmeyecektir.

Şiirlerinde en sık değindiği ağaç türü ban/sorgun ağacıdır. Sorgun ağacının en önemli özellikleri uzun, güzel kokulu ve son derece yeşil oluşudur³⁸⁵. Bu nedenle es-Sefercelânî gazellerinde sevgilinin uzun boylu oluşunu, onu hep bir sorgun ağacına benzeterek ifade etmiştir. Bu gazellerin dışında doğrudan sorgun ağacını tasvir ettiği şiir

³⁸³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

³⁸⁴ Yâkût el-Ĥamevî, a.g.e., II, 463; Zekerîya b. Muhammed b. Muhammed el-Ĥazvîni, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Şâdir, Beyrût, tsz., s. 189.

³⁸⁵ Ebu'l-Bekâ 'Abdullah b. Muhammed el-Bedrî, *Nuzhetu'l-Enâm fî Meĥâsini's-Şâm*, el-Maṭbaatu's-Selefiyye, Kâhire, h. 1341, s. 179.

sayısı oldukça azdır. Bunlardan birinde bir bahçeyi anlatan şair güvercinin ötüşüyle birlikte hafice esen rüzgârla salınan bir sorgun ağacını şöyle tasvir etmiştir³⁸⁶. [Kâmil]

غَنَى الْحَمَامُ بِهِ فَرَقَّصَ بَانَهُ عَطْفًا وَنَقَطَهُ الْحَيَا تَنْقِيطًا

Orada güvercin şarkı söyledi ve sorgun ağacını eğilerek dans ettirdi. Yağmur ise orayı benek benek noktaldı.

Görüldüğü üzere şiirlerinde sevgiliyi genel olarak sorgun ağacına benzeten şair bu beyitte tam tersine, “فَرَقَّصَ بَانَهُ عَطْفًا” ifadesiyle sorgun ağacını sevgileye benzetmektedir.

Sorgun ağacının dışında şiirlerde karşılaştığımız iki ağaç türü daha vardır. Bunlar da turunç ve mersin ağaçlarıdır. Turunç ağacı ile ilgili şöyle bir tasvir yapılmıştır³⁸⁷:

[Kâmil]

لَمَّا أَتَيْتُ الرَّوْضَ قُلْتُ لِصَاحِبِي مَلْ بِي إِلَى نَارِنَجِهِ الْعُضِّ النَّدِيِّ

Bahçeye geldiğimde dostuma dedim ki: Beni onun taze sulu turunç ağacına yaklaştır.

Aynı şekilde bahçede yetişen ve tazeliği ile dikkatini çeken mersin ağacına da bir şiirinde yer vermektedir³⁸⁸: [Recez]

أَقَاحَهَا مُبْتَسِمٌ وَأَسْهَهَا مُخْضَوْضِلٌ وَوَرْدَهَا مُفْتَحٌ

Papatyaları gülümser. Mersin ağacı tazedir. Gülü ise açmıştır.

es-Sefercelânî bazı şiirlerinde ise papatya, menekşe, gül ve anemon gibi çiçekleri tasvir etmektedir. Örneğin Şâlihîyye bahçelerinde gördüğü bir gülü şöyle tasvir etmiştir³⁸⁹: [Kâmil]

هَدِي رِيَاضُ الصَّالِحِيَّةِ قَدْ جَلَا فِيهَا الرَّبِيعُ لَنَا عَجَائِبَ رَقْمِهِ
وَهُنَاكَ زَهْرُ الْوَرْدِ فَتَحَ فِي الرُّبَا وَبَدَا مُضْرَجٌ خَدَّهُ مِنْ كَرْمِهِ

Salihîyye'nin bu bahçelerinde bahar bize en harika işlemlerini gösterir.

Orada, tepelerde açan ve salkımında kan rengi yanakları beliren gül çiçeği vardır.

³⁸⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

³⁸⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 111.

³⁸⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

³⁸⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

Yine bir bahçede şahit olduğu papatyaları ve anemon çiçeklerini şu dizelerinde tasvir etmektedir³⁹⁰: [Kâmil]

بُسْتَانٌ حُسْنٌ أُيْنَعَتْ ثَمَرَاتُهُ قَدْ طَابَ مِنْهُ الْمُحْتَبِيُّ وَالْمُجْتَلَا
فَشَقِيقُهُ رَوَى بِأَمْوَاهِ الصَّبَا وَأَفَاحَهُ سَقَى الرَّحِيقُ السُّسْلَا

Meyveleri olgunlaşmış bir güzellik bahçesidir. Bakan da devşiren de ondan memnun olur.

Anemon çiçeği gençlik sularına kanmıştır. Papatyalarını ise tatlı bal özü (şarap) sulamıştır.

Sonuç olarak tabiatın es-Sefercelânî'nin şiirleri arasında önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar tabiat konulu uzun kasideler kaleme almasa da birçok mukatta'asında ve kasidelerinin farklı bölümlerinde tabiat unsurlarını farklı yönleriyle tasvir etmiştir. Yaşadığı bölge çöl olmadığı için daha çok bahçeler, çiçek ve ağaç türleri, bahar mevsiminin getirdiği farklı güzellikler bu şiirlerine konu olmuştur.

5. Hamriyyât

Hamriyyât Arap Edebiyatı'nda şarap, eğlence meclisleri ve bunlarla ilgili unsurların tasvirini içeren şiirlere verilen genel isimdir³⁹¹. Bu şiir türünde şairler farklı şarap türlerini renk, kalite, eskilik gibi yönlerden tasvir etmektedir. Bunun yanı sıra şarapların sunulduğu kadehler, içildiği meclis, nedîm diye isimlendirilen arkadaşlar, eğlence ve şarap dağıtan sâkiler bu şiir türünde mevzu bahis olmaktadır. Hamriyyât yaklaşık olarak 2/8. yüzyılda müstakil bir tür haline gelmiştir. Ancak bu durum daha önceleri bilinmediği anlamına da gelmemektedir³⁹². Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre ilk defa kimin şarap konulu şiirler kaleme aldığı tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak Câhiliye dönemindeki birçok şairin şarap düşkünü olduğu ve şiirlerinde şarap tasviri yaptıkları bilinmektedir. Hatta bu dönemde Amr b. Kulsûm gibi bazı şairler geleneğin dışına çıkarak atlâl yerine hamriyyâttan bahsederek kasidelerine giriş yapmışlardır. Bunun yanı sıra bu dönemde şarap içmek tıpkı kahramanlık gibi bir

³⁹⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

³⁹¹ Maṭlûb, Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'n-Naḫdi'l-'Arabiyyi'l-Ḳadîm, s. 302.

³⁹² Heddâra, İtticâhâtü's-Şi'r, s. 473.

övinç meselesi addedilmiştir³⁹³. Bu dönemde yaşayan şairler hamriyyât konulu şiirlerde sabahleyin içilen kırmızı ve yılanmış şaraptan, şarkıcı kadınlardan ve sâkilerden söz etmişlerdir. Bununla birlikte bir bütün olarak ve detaylı bir şekilde eğlence meclislerinin tasvir edildiği şiir sayısı oldukça azdır³⁹⁴.

Arap Yarımadası'na İslamiyet geldikten sonra şarap haram kılınmış ve içenlere had cezası uygulanmaya başlanmıştır. Ancak bazı kimseler gizli ve aleni olarak şarap içmeye devam etmişler ve bu konuda şiirler yazmışlardır. Örneğin tarih ve edebiyat kitaplarında Ebû Mihcen eş-Seḳafi isimli şairin şarap içtiği, şarap konulu şiirler yazdığı bu sebeple de çok defa cezaya çarptırıldığı bilgisi bulunmaktadır³⁹⁵. Emevî ve Abbasîler dönemlerinde ise refah seviyesinin artması ve farklı toplumların İslam kültürüne katılması gibi sebeplerle bu şiir türü daha da yaygınlık kazanmıştır. Emevî dönemi şairleri yukarıda sayılan konuların dışında şarabın insan üzerindeki tesirlerine de değinmiştir³⁹⁶. Abbasîler devri ise hamriyyâtın müstakil bir kaside konusu olduğu dönem olarak değerlendirilmektedir. Zira bu dönem şairleri, uzun hamriyyât kasideleri kaleme almışlar, bu kasidelerinde detaylı bir şekilde şarap, eğlence meclisi, sâkî, şarkıcı ve müzik aletleri tasvirleri sunmuşlardır³⁹⁷.

Verilen bilgilerin ışığında İslamiyet ile müşerref olan bu toplumlarda dinimize tamamen ters düşen içki ve eğlence meclislerinin neden bu denli yaygınlaştığı ve sonuçta Abbasîler döneminde müstakil bir konu haline geldiği sorusu zihinleri meşgul etmektedir. Ahmed Emîn ve Şevkî Ḍayf gibi önemli edebiyatçılar da bu meseleyi sorgulamış ve eserlerinde detaylı bilgiler vermişlerdir. Her iki edebiyatçı da bu dönemlerde çok farklı içki türlerinin bulunduğu ve İslam âlimleri tarafından bunlardan bir kısmının haram kılınan şarabın dışında kaldığı yönünde fetvalar verildiğine dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra sarhoşluk vermesi gibi yönleriyle tasvir edilen şarapların haram olması konusunda şüphe de bulunmamaktadır³⁹⁸. Her

³⁹³ İlyâ Hâvî, *Fennu's-Sî'ri'l-Hamrî ve Taṭavvuruhû 'inde'l-'Arab*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1997, s. 11; 'Azîz Fehmî, *el-Muḳârane Beyne's-Sî'ri'l-Emevî ve'l-'Abbâsî fi'l-'Aşri'l-Evvel*, nşr. Muhammed Ḳandîl el-Baḳlî, Ḳâhire, 1980, s. 202; Yanık, *a.g.e.*, s. 83.

³⁹⁴ İlyâ Hâvî, *a.g.e.*, s. 23.

³⁹⁵ Şevki Ḍayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-İslâmî*, Dâru'l-Meârif, Ḳâhire, tsz., s. 377.

³⁹⁶ İlyâ Hâvî, *a.g.e.*, s. 97.

³⁹⁷ Yanık, *a.g.e.*, s. 264.

³⁹⁸ Ahmed Emîn, *Ḍuḥa'l-İslâm*, 7.b., Mektebetu'n-Nahḍa el-Mişriyye, Ḳâhire, tsz., I, 111; Şevki Ḍayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Abbâsî el-Evvel*, Dâru'l-Meârif, Ḳâhire, tsz., s. 65.

halükarda çalışmamızda hamriyyât şiirlerinin dinî değil edebî yönü değerlendirileceğinden bu bilgilerle iktifâ edilmesi uygun olacaktır.

es-Sefercelânî'nin yaşadığı döneme gelecek olursak, Osmanlı İmparatorluğu'yla Abbasî Devleti'nin, yüksek refah seviyesi ve farklı toplumların bir arada yaşaması gibi yönlerden benzerlikler arz ettikleri düşünülürse bu dönemde kaleme alınan hamriyyât şiirlerinde tıpkı Abbasî döneminde olduğu gibi gerek şarap gerek eğlence meclisleri gerekse bu ikisine dâhil edebileceğimiz unsurlarla ilgili detaylı tasvirlerin bulunması doğal görünmektedir. Nitekim es-Sefercelânî'nin şiirleri incelendiğinde birçok şarap isminin zikredilmesi, bunların renk, koku ve kalite bakımından nitelenmesi, eğlence meclislerinden ve bu meclislerdeki şarkıcılardan, müzik aletlerinden bahsedilmesi ve sâkîlerden söz edilmesi hamriyyât şiirlerinde detaylı tasvirlerin olduğunu göstermektedir³⁹⁹.

Şairin şiirleri arasında müstakil olarak hamriyyât konusunun işlendiği 4 kaside 10 mukatta'a bulunmaktadır. Bu kasideler tabiat vasfı ve gazel ile iç içe olması yönüyle daha önceki dönemlerde yazılan hamriyyât şiirleri ile benzerlik arz etmektedir. Zira ilk dönemlerden itibaren şairler hamriyyât kasidelerinin mukaddime bölümlerinde bahçeleri ve bu bahçelerde yetişen farklı çiçek türlerini tasvir etmişler yahut içki faslına başlamadan evvel gazel konulu beyitler sıralamışlardır⁴⁰⁰. Yedi beyitten oluşan ve şairin ilk dört beytinde bahçe ve çiçek tasvirleri yaptığı şu kaside bu hususa örnek teşkil etmektedir⁴⁰¹: [Munserih]

يَدْعُو بِالْحَانِهِ إِلَى الطَّرْبِ	هَذَا ابْنُ وَرْقَاءَ فِي ذُرَى الْقَضَبِ
قَدْ أَحْكَمَتْ صُنْعَهَا يَدُ السُّحْبِ	وَالرَّوْضُ يَجْلِي عَلَيْكَ فِي حُلْلِ
يَفْتَرُّ مِنْهُ افْتِرَارُ ذِي شَنْبِ	وَمَنْ نَوْرٌ مُكَلَّلٌ بِنَدَى
رَحْبَتُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي	فَأَمْ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَرَهَا
بَيْنَ التَّدَامَى سُلَافَةَ الْأَدَبِ	وَأَشْتَمَ رِيحَانَةً تُمِيدُ بِهَا
تَبَسَّمَتْ عَنْ لَالِي الْحَبِّ	وَاسْتَجَلَ يَاقُوتَةَ الْمَدَامِ فَقَدْ

³⁹⁹ el-Ĥımsî, a.g.e., II, 147.

⁴⁰⁰ Heddâra, *İtticâhâtü's-Şi'r*, s. 499.

⁴⁰¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79. Sefercelânî'nin aynı tarzda kaleme aldığı başka bir kasidesi daha vardır. Bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93-94.

مِنْ كَفِّ رَخْصِ الْبَنَانِ مُخْتَضِبٍ مُوَّةٌ مِنْهُ اللَّجِينُ بِالذَّهَبِ

Bu, ulu ağaçların en yüksek yerlerinde nağmeleriyle neşeye davet eden güvercindir.

Bahçe, bulutların elinin en güzel şekilde yaptığı elbiseler içerisinde, sana kendini gösterir.

Orada çiğ taneleriyle taçlandırılmış beyaz bir çiçek vardır. O güzel dişlerin ışıltısı saçılır ondan.

Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim.

Bir tutam fesleğen kokla! Onu dostlar arasında edebiyatın en has şarabı olarak sunarsın.

Saf şarabın inciye benzer kabarcıklarıyla gülümseyen yakutunu (kırmızılığını) keşfet.

Kınalı, yumuşak parmak uçları olan ve gümüşün altınla kaplandığı bir elden...

Görüldüğü üzere kasidenin ilk dört beytinde bahar mevsiminin gelişiyi yeşeren ağaçlar ve açan çiçeklerle rengârenk olan bahçeyi tasvir eden şair, beşinci beyitte tabiat tasvirinden hamriyyâta geçiş yapmış, son iki beyitte ise; öncelikle şarabı tasvir etmiş, ardından da sâkinin ellerini gümüşe, eline dökülen şarabı da rengi dolayısıyla altına benzeterek tipik bir hamriyyât örneği sunmuştur.

Başka bir kasidesinde gazelle başladığı kasidesinde, gazel bölümünün ardından tabiat vafına geçmiş ana konu olan hamriyyâta ise kasidenin son bölümünde değinmiştir⁴⁰²: [Meczû'î-Kâmil]

حَتَّىٰ مَ يَا ظَبِيَّ الْكِنَاسِ أَحْنُو عَلَيَّكَ وَأَنْتَ قَاسِي
أَغْرَيْتَ بِي سَقَمَ الْجُفُو نِ فَمَلَّ مِنِّي كُلُّ آسِ
وَنَسَيْتَ عَهْدًا لَمْ أَكُنْ أَبَدًا لَهُ — وَأَبِيكَ — نَاسِي
مَوْلَايَ لَا تَمْتَدَّ فِي هَجْرِي فَقَدْ عَزَّ الْمَوَاسِي
مُرْنِي بِأَمْرِكَ بِالَّذِي تَهْوَى عَلَى عَيْنِي وَرَاسِي
هَذِي الرِّيَاضُ قَدْ اِنْجَلَتْ فِي حُلَّتِي وَرَدِّ وَأَسِي

⁴⁰² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

فَاجِلِ الْمُدَامِ أَبَا الْحُسَيْنِ وَحَيِّبِي مِنْهَا بِكَاسِ
وَاسْتَنْطِقِ الْوَتَرَ الرَّحِيمِ عَنِ الْفُؤَادِ وَمَا يُقَاسِي

Âh, yuvanın ceylanı! Sert davrandığın halde ne zamana kadar sana meyledeceğim. (merhamet edeceğim)

Gözkapaklarının sukuneti ile aklımı başımdan aldın ve bütün doktorlar benden usandı.

Vallahi benim asla unutmadığım bir yemini sen unuttun.

Efendim, ayrılığı uzatma. Zira dertler ağır geldi.

Bana dilediğini emret. Başım gözüm üstüne...

İşte bu bahçeler, mersin ağacı ve gülden [oluşan] elbiseleri içerisinde belirdi.

Artık şarabı parlat Ebu'l-Huseyn ve bana ondan bir kadehle hayat ver.

Ve sazın [telini] gönlüm ve katlandıkları hakkında konuştu.

Bu kasidelerin dışında gerek gazel gerekse tabiat vasfı konulu şiirlerin farklı bölümlerinde hamriyyâta yer verildiği görülmektedir. es-Sefercelânî bu şiirlerinde daha önceki dönemlerde değinilen hususlara aynen temas etmiştir. Zira bu şiirlerde, şarap başta olmak üzere, eğlence meclisi, bu mecliste kendisine eşlik eden dostları ve şarap dağıtan sâkileri tasvir ettiği dikkat çekmektedir.

Arap dilinde rengi, kalitesi, eskiliği ve içildiği zamana göre şarap türleri için farklı isimler kullanılmıştır⁴⁰³. es-Sefercelânî de divanında farklı şarap isimlerine yer vermiştir.

Bunlar; isfanţ⁴⁰⁴ (الإسفنط), râh⁴⁰⁵ (الراح), sülâfe⁴⁰⁶ (السلافة), şahbâ⁴⁰⁷ (الصهباء), tılâ⁴⁰⁸

(الطلاء) ve müdâme⁴⁰⁹ (المدامة)'dir. Şairin şarap için sadece hamr kelimesini kullanmayıp

değişik isimler kullanması hamriyyât terimlerine yabancı olmadığını göstermektedir.

Şiirlerinde yer alan şarap tasvirlerinde genellikle kırmızılığın ön plana çıktığı görülmektedir. Şair şarabın kırmızılığını ifade etmek için onu yakuta benzetmektedir.

⁴⁰³ Detaylı bilgi için bkz: M. Faruk Toprak, "Arap Şiirinde Adı Geçen Şarap Adları ve Bazı Hamriyyat Terimleri", *Ekev Akademi Dergisi*, c. 2, sy. 3., 169-194.

⁴⁰⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 94.

⁴⁰⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 125.

⁴⁰⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 106, 107, 124.

⁴⁰⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

⁴⁰⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

⁴⁰⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79, 86, 90, 91, 92, 102, 104, 111, 112, 114, 115, 118, 122.

Ayrıca şarabın üzerinde oluşan kabarcıkları da incilere benzeterek şiirini edebî sanatlar açısından zenginleştirmiştir⁴¹⁰. [Munserih]

وَاسْتَجَلْ يَا قُوَّةَ الْمُدَامِ فَقَدْ تَبَسَّمَتْ عَنْ لَالِي الْحَبِّبِ

Saf şarabın kabarcık incileriyle gülümseyen yakutunu (kırmızılığını) keşfet.

Şair yakutun yanı sıra, gazel şiirlerinde hep kırmızılığın vurgu yaptığı sevgilinin yanağını hamriyyât şiirlerinde kendisine benzetilen unsur olarak kullanmış ve şarabı sevgilinin yanağına benzetmiştir⁴¹¹: [Dûbeyt]

فَدَّ أَبْرَزَهَا مِنْ بَاطِنِ الْإِبْرِيْقِ صَهْبَاءَ تُحَاكِي وَجَنَةَ الْمَعْشُوقِ

Ona ibrikten mâşukun yanağına benzeyen bir şarap sundu.

Başka bir şiirinde ise şarabın niteliği ile ilgili bir tasvirde bulunmaktadır. Bu tasvirde şarabın kırmızılığın değinen şair bunun yanında şarabın hafif oluşundan bahsetmektedir⁴¹²: [Hafif]

وَدَعَوْنَا كَأْسَ الْمُدَامِ فَجَاءَتْ خَمْرٌ وَائِيَةٌ كَتَوْرِيدِ خَدِّ

Halis şarap kadehi istedik ancak yanağın kırmızılığı gibi hafif bir şarap geldi.

Bir şiirinde ise şarabın sunulduğu kadehi tasvir eden şair, şarap dolu bir kadehi incilerin süslediği altına benzetmiştir⁴¹³: [Basît]

هَلُمَّ بِي نَحْوَ كَأْسِ زَانَهَا حَبِّبُ كَعَسَجَدٍ نُثِرَتْ مِنْ فَوْقِهِ دُرٌّ

Üzerinde incilerin saçıldığı bir altın gibi kabarcıkların süslediği bir kadehe gideyim.

es-Sefercelânî hamriyyât konusuna yer verdiği şiirlerinde şarap tasvirinin dışında eğlence meclislerine de değinmektedir. Bu şiirlerinde dostlarıyla olan konuşmalarından, şarkıcılardan, farklı müzik aletlerinden ve şarap dağıtan sâkilerden bahsetmekte ve içerisinde bulunduğu ruh hali hakkında bilgi vermektedir. Örneğin; Bir gazelinin mukaddime bölümünde musikînin de yer aldığı ve dostuyla aşk, yergi gibi meseleler hakkında sohbet ettikleri bir meclisi tasvir etmektedir. Uzun bir aradan sonra kendisini ziyarete gelen dostundan bahsederek söze başlayan şair ardından oturdukları meclisi

⁴¹⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

⁴¹¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

⁴¹² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

⁴¹³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

tasvir etmiş daha sonra da gazele geçmiştir. Kasidenin ilk beyitleri şu şekildedir⁴¹⁴:

[Hafif]

زُورَةٌ لِلْحَبِيبِ مِنْ غَيْرِ وَعَدِ إِنَّ أَشْهَى مَوَارِدِ الْعَيْشِ عِنْدِي
بِالتَّصَابِي أُنَى يُجَدِّدُ عَهْدِي مَرَحِبًا مَرَحِبًا بِهِ ضَيْفٍ أَنْسُ
عَطَفْتُهُ عَلَيَّ رِقَّةٌ قَصْدِي لَمْ يَكُنْ قَبْلَهَا يَزُورُ وَلَكِنْ
فِي حَدِيثِ الْهَوَى نُعِيدُ وَنُبْدِي فَأَخَذْنَا فِيمَا يَطِيبُ وَجَلْنَا
يَتَحَلَّى مِنْهَا الزَّمَانُ بَعْدُ وَكُنَّا فِي الْعَتَابِ بَعْضُ فُصُولِ

Bana göre hayat kaynaklarının en lezzetlisi, sevgilinin söz vermeksizin ziyarette bulunmasıdır.

Merhaba, merhaba o sevgimi yenilemek üzere kendine meftun ederek gelen cana yakın konuğa!

Önceleri ziyaret etmezdi ancak onu bana şiiirimin dokunaklı olması meylettirdi.

Güzel şeyleri ele aldık ve aşk hakkında konuşup durduk.

Yergi konusunda da zamanın kendilerinden oluşan bir gerdanlıkla süslendiği bazı fasıllarımız vardı.

Bu dizelerde dostuyla belli bir süreden sonra buluştuklarını ifade eden şair ardından hamriyyât bölümüne geçmiş ve buldukları meclisi şöyle tasvir etmiştir:

وَدَعَوْنَا كَأْسَ الْمُدَامِ فَجَاءَتْ خَمْرٌ وَآيَةٌ كَثُورِيْدٍ خَدَّ
وَطَفِقْنَا نَسْتَنْطِقُ الْعُودَ عَمَّا قَدْ نَوَى فِي الضُّلُوعِ مِنْ حَرٍّ وَجَدِ
وَدُخَانَ الْكِبَاءِ تُزْجِي إِلَيْنَا مِنْهُ سَحْبًا رَذَاذَهَا مَاءٌ وَرَدِ
وَأَنْبَرَى بَيْنَنَا التَّسِيمُ يُؤَدِّي مِنْ حِلَالِ الرِّيَاضِ نَفْحَةَ نَدِّ

Halis şarap kadehi istedik ancak yanağın kırmızılığı gibi hafif bir şarap geldi.

Kaburga kemiklerinin içinde (yürekte) bulunan aşk ateşi hakkında udu konuşturmaya başladık.

Buhurun dumanı bize yağmuru gül suyu olan bir bulut getirdi.

⁴¹⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86-87.

Ve meltem, bahçeler içerisinde tütünün güzel kokusunu taşıyarak aramızda peyda oldu.

Görüldüğü üzere ilk olarak şarabın rengini belirtmiş peşinden de eğlence meclisinde udla icra edilen müzikten bahsederek buhur ve tütsüyle değişen ortamı tasvir etmiştir. Bu örnekte olduğu gibi şair başka şiirlerinde de eğlence meclislerinde müzik aletleriyle müzik icra edildiğinden ve buralarda şarkıcıların şarkı söylediklerinden bahsetmiştir. Nitekim sâkîye hitap ettiği bir şiirinde kendisinden ud çalmasını istemektedir⁴¹⁵: [Meczûu'l-Kâmil]

فَاجْلِ الْمُدَامَ أَبَا الْحُسَيْنِ وَحِينِي مِنْهَا بِكَاسِ
وَاسْتَنْطِقِ الْوَتَرَ الرَّحِيمَ عَنِ الْفُؤَادِ وَمَا يُقَاسِي

Artık şarabı parlat Ebu'l-Huseyn ve bana ondan bir kadehle hayat ver.

Ve sazın [telini] gönlüm ve katlandıkları hakkında konuşur.

Başka bir şiirinde ise şarkıcının musikî icrasının kendisinde bıraktığı etkiyi belirtmiştir⁴¹⁶: [Kâmil]

حَتَّامَ تُضْرِمُ أَهْذَا الشَّادِي نَارَ الْعَرَامِ بَرَقَةَ الْإِنشَادِ

Ey şarkıcı! Ne zamana kadar ince icranla aşk ateşini yakacaksın.

es-Sefercelânî hamriyyât konulu birçok şiirinde sâkîlere yer vermiş, bazen onlarla konuşmuş bazen de tavırlarını ya da fiziksel özelliklerini tasvir etmiştir. Örneğin; bir eğlence meclisinde şarap dağıtan sâkînin elinden kadehi düşürmesi üzerine şu beyitleri kaleme almıştır⁴¹⁷: [Basât]

سَاقٍ جَلَا بَيْنَنَا كَأْسَ الطَّلِي فَهَوَتْ مِنْ كَفِّهِ يَا فَدْتَهُ النَّفْسُ مِنْ سَاقِ
عَاتِبَتْهُ فِي سُفُوطِ الْكَاسِ مِنْ يَدِهِ فَقَالَ لِي عَاقَرْتَهَا حَمْرُ أَحْدَاقِي

O sâkî ki aramızda şarap kadehini çıkardı. Ve [kadeh] elinden düştü. Kurban olayım o sâkîye!

Kadeh elinden düşmesin diye ona sitem ettim. Bunun üzerine bana dedi ki: “O [şarap kadehini] göz bebeklerimin şarabı [kendisine] bağımlı yaptı.

⁴¹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

⁴¹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 117.

⁴¹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

Görüldüğü üzere şair burada sâkînin gözbebeklerinin şaraptan daha etkili olduğunu ifade etmiştir. Husnu't-ta'îl sanatına da güzel bir örnek teşkil edecek şekilde kadehin düşmesini gözbebeklerinin bağımlılık yapan etkisiyle izah etmiştir.

Başka bir şiirinde ise sâkîyi kadehi düşürmemesi için şöyle uyarmaktadır⁴¹⁸:

[Kâmil]

خَمْرُ اللَّوَّاحِظِ فِي الْكُؤُوسِ مُؤْتِرٌ فِتْلَافَ كَاسِكَ أَيُّهَذَا السَّاقِي
وَاحْذَرِ عَلَيْهِ مِنَ السَّقُوطِ فَرَبِّمَا يُمَسِّي صَرِيْعَ مُدَامَةِ الْأَحْدَاقِ

Bakışların şarabı kadehleri etkiler. Bu yüzden doğrult kadehini ey sâkî!

Ve dikkat et düşmesin. Zira belki gözbebeklerinin şarabına müptelâ olur.

Görüldüğü üzere şair bu dizelerle kadehi elinden düşürmek üzere olan sâkîyi kaba bir şekilde değil aksine onun bakışlarını bir şaraba, kadehi ise bu şaraptan sarhoş olup düşmek üzere olan bir kimseye benzeterek etkili ve kibar bir üslupla uyarmaktadır.

Şair bazı şiirlerinde sâkîlerin fiziksel özelliklerine de değinmiştir. Örneğin bir beytinde şarap dağıtan sâkînin elini şu şekilde tasvir etmiştir⁴¹⁹: [Kâmil]

أَفْدِيهِ مِنْ سَاقٍ سُلَافَةٌ كَأْسِهِ صَبَعَتْ بَيَاضَ الْكَفِّ مِنْهُ أَحْمَرًا

Kurban olayım o sâkîye! Kadehindeki şarap beyaz elini kırmızıya boyamıştır.

es-Sefercelânî bir şiirinde ise; sâkîye hitap ederek baharın geldiğini haber vermekte, bahar mevsimi ile şarap arasında bir bağ kurup sâkîden şarap dağıtmasını istemektedir⁴²⁰: [Kâmil]

يَا صَاحِ هَذَا الرَّوْضِ أَبْدَعَ وَشَيْهُ فَصَلُّ الرَّيْعِ وَطَيْرُهُ فَذْ صَاحَا
قُمْ فَاجْلِ فِيهِ أَكُؤُسَ الرَّاحِ الَّتِي زَوَّقْتَهَا لِتُعِيدَهَا أَفْدَاحَا

Dostum! Bahar mevsimi bu bahçenin süsünü ortaya çıkardı. [Bahçenin] kuşları da uyandı.

Kalk ve kadeh kadeh tekrar sunmak için süslediğin şarap kadehlerini parlat.

Sonuç olarak; şairin şiirleri arasında hamriyyât şiirlerinin de önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Müstakil olarak hamriyyât konusunu işlediği çok sayıda mukatta'a

⁴¹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

⁴¹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 124. Benzer tasvirler için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 121.

⁴²⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 125.

ve kasidesi bulunmaktadır. Bu şiirlerde şarap çeşitleri renk, kalite, eskilik ve yenilik gibi yönlerden tasvir edilmiştir. Bunun yanı sıra eğlence meclisleri ile ilgili detaylı tasvirler de dikkat çekmektedir. Hamriyyât konulu şiirler kimi zaman gazellerle kimi zaman ise tabiat vasfı ile iç içe geçmiş haldedir. es-Sefercelânî bu şiirlerinde genel olarak geleneksel şiirlerde yer alan lafız ve manaları aynen kullanmıştır.

6. Diğer Konular

es-Sefercelânî az sayıda hikmet, ihvaniyyât ve medih konulu şiirler de söylemiştir.

Divanda ihvaniyyât olarak değerlendirilebilecek üç şiir yer almaktadır. Bu şiirlerin tamamı mukatta'adır. Ayrıca hepsi gazelde kullanılan lafız ve manalarla iç içedir. Dolayısıyla ilk bakışta asıl konunun gazel olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Örneğin aşağıda yer alan beyitler bu hususu göstermektedir⁴²¹: [Basît]

يَا مَعْهَدَ الْأُنْسِ وَاللِّذَاتِ حَيِّتَا وَلَا رَأَيْتَ لِحَمْعِ الشَّمْلِ تَشْتِيَتَا
كَأَنْتَ مَوَاقِيتُ وَصَلِّ مِنْكَ تَجْمَعُنَا لِلَّهِ مَا كَانَ أَحْلَاهَا مَوَاقِيَتَا
أَفْدِيكَ يَا سَاحِرَ الطَّرْفَيْنِ مِنْ رَشْنَا رَنَا فَأَعْجَزَ هَارُوتَا وَمَارُوتَا
أَجْرَيْتُ دَمْعِي دِمَاءً فِي الْخُدُودِ وَقَدْ فَتَّتَ قَلْبِي بِهَذَا الْهَجْرِ تَمْتِيَتَا
أَلْقَيْتَ فِي مَسْمَعِي يَوْمَ النَّوَى دُرًّا وَرَدَّهَا الْبَيْنُ مِنْ عَيْنِي يَاقُوتَا

Selam sana ey dostluk ve eğlence meclisi! Sevgide birleşen kalplerin ayrıldığını hiç görmeyesin!

*Bizleri bir araya getiren sendeki kavuşma anlarıydı Allah için, ne tatlı zamanlardı!
Canım feda olsun sana, büyüleyici gözleri olan ve bir bakışıyla Hârût ve Mârût'u aciz bırakan ceylan yavrusu.*

Gözyaşımı yanaklarımda kan olarak akıttım. Kalbim bu ayrılıktan dolayı paramparça oldu.

Uzaklaştığın gün kulağıma inciler attın. Ayrılık ise onları gözlerimden [dökülen] yakut olarak geri verdi.

Şiirden de anlaşılacağı üzere şair ismini zikretmediği arkadaşı ile bir arada oldukları günleri hatırlamakta, o günlerin güzelliğine vurgu yapmakta ve duada

⁴²¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

bulunmaktadır. Asıl vurgulamak istediği husus ise dostundan ayrı kalmanın kendisini maruz bıraktığı zor durumdur. el-Muhibbî'ye yazmış olduğu ta'miyede de benzer şekilde ayrılık konusunu işlemektedir⁴²²: [Tavîl]

أَمُولَايَ هَلْ تَحْظَى بِقُرْبِكَ مُهْجَةً أَطَلَّتْ بِنِيرَانِ الْبِعَادِ عَذَابَهَا
وَهَلْ لَأَوَامِ الْقَلْبِ يُوجَدُ مُحَمَّدٌ فَحَبَّتَهُ حَرُّ الْجَوَى قَدْ أَذَابَهَا

Efendim! Azap ateşlerini uzun süre yaktığın bir kalp sana yakın olabilir mi?

Kalbin yangınını söndürecek biri var mıdır? Zira aşk ateşi onun bir kısmını eritti.

Her iki şiir de her ne kadar gazel konusunda yazılan şiirleri çağrıştırsa da ayrılık konusunun işlendiği ihvâniyyât şiiri olarak değerlendirilmeleri daha isabetli olacaktır. Çünkü şair sevgilisinden değil, dostundan ayrı kaldığından bahsetmektedir.

es-Sefercelânî kimi mukatta'larında ise bazı hikmetli sözlere yer vermektedir. Örneğin özünde kin, nefret ve düşmanlık yapma gibi duygular olan bir insanın şerrinden, yumuşak huyluluk göstererek kaçınmanın mümkün olmadığına dair şu beyitleri söylemiştir⁴²³: [Tavîl]

عَدُوَّكَ لَا تَدْفَعُ بِلِينِكَ شَرَّهُ فَمَا يَنْطَفِي يَوْمًا بِذَاكَ أَوْرَاهُ
فَلَوْ بَقِيَ الصَّوَانُ فِي الْمَاءِ عُمُرُهُ وَعَرَضَتْهُ لِلْقَدَحِ طَارَ شِرَارُهُ

Düşmanın kötülüğüne şefkatle mani olamazsın. Çünkü o kıvılcımları bu şekilde sönmeyiz.

Çakmak taşı ömür boyu suyun içinde kalsa da onu kadehe çarptığında kıvılcımları uçuşur.

Hikmet içeren diğer bir şiirinde ise şiire gönül vermiş kimselerin dinledikleri şiirlerden güzel olanlarını yazmalarını, en güzel olanları ise ezberleyip başkalarına aktarmalarını şu şekilde talep etmektedir⁴²⁴: [Kâmil]

أَكْتُبُ مَحَاسِنَ مَا سَمِعْتَ وَلَا تَكُنْ فِي حِفْظِ أَحْسَنِ مَا سَمِعْتَ مُقْصِرًا
وَأَنْتَرُ جَوَاهِرَ مَا حَفِظْتَ فَهَكَذَا شَأْنُ الَّذِي وَشَى الْكَلَامَ وَحَبْرًا

Dinlediklerinden güzel olanları yaz ve işittiklerinin en güzel olanını ezberleme konusunda ihmalkâr olma.

⁴²² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 124.

⁴²³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

⁴²⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 114.

Ve ezberlediklerinin değerli taşlarını saç. İşte sözü ve mürekkebi (yazıyı) güzelleştiren kişinin hali böyledir.

Bir başka şiirinde ise her ne kadar iç âlemimizi dışa yansıtmama gayreti içerisinde olsak da yüz hatlarımızın ruh halimizi aşikâr kıldığını şu şekilde ifade etmektedir⁴²⁵:

[Tavîl]

أَسَارِيرُ مَنْ يُخْفِي عَلَى النَّاسِ سِرَّهُ تُبِينُ لَنَا عَنْهُ وَتُنْبِي عَنِ الْكُنْهِ
وَتُظْهِرُ فَوْقَ الْوَجْهِ رَقْمَ فُؤَادِهِ أَلَا فَاقْرَأُوا رَقْمَ الْفُؤَادِ مِنَ الْوَجْهِ

İnsanlardan sırrını gizleyen kişinin yüz hatları bize kendisini anlatıyor ve iç yüzünden haber verir.

Ve yüzünde, kalbinin mührünü gösterir. Öyleyse [o kişinin] yüzünde, kalbinin mührünü okuyun.

Son olarak, şairin iki mukatta'asını medih konusunda söylediği görülmektedir. Bunlardan birinde güzel yazısı ile tanıdığı memdûha şu şekilde seslenmektedir⁴²⁶: [Basît]

يَا كَاتِبًا حَازَ فِي فَنِّ الْبِرَاعَةِ مِنْ رَأْسِ الْبِرَاعَةِ مَا أَبَدَى لَنَا عَجَبًا

Yazma sanatında bize şaşkınlık veren bir ustalığa ulaşan kâtip!

“Haydar” ismini ta'miye yoluyla gizlediği diğer bir şiirinde ise memdûhun cömertliğini şöyle övmektedir⁴²⁷: [Vâfir]

جَوَادٌ جَاءَ خَادِمُهُ بِكَيْسٍ فَأَفْرَعَتْ الدَّنَانِيرُ النَّفِيسَةَ
فَفَرَّقَ قَبْضَةً مِنْهَا وَأَلْقَى لِي الْبَاقِيَ وَرَدَّ إِلَيْهِ كَيْسَهُ

Öyle bir cömert ki hizmetçisi bir kese getirdi ve eşsiz dinarlar döküldü.

Onlardan bir avuç ayırdı ve kalanını bana attı sonra ona keseyi geri verdi.

Bu şiir ilk bakışta para kazanmak maksadıyla yazılmış bir şiir izlenimi uyandırmaktadır. Ancak sadece iki beyit göz önünde bulundurulurken şairin para kazanmak maksadıyla şiir yazdığı yargısına varmak mümkün değildir.

Görüldüğü üzere şair ayrı başlıklar altında değerlendirilen gazel, atlâl, zühd, tabiat vasfı ve hamriyyât konulu şiirlerin dışında çok az sayıda ve tamamı mukatta'a olan ihvâniyyât, hikmet ve medih konulu şiirler kaleme almıştır. Ancak bu konular

⁴²⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

⁴²⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 113.

⁴²⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 119.

divanda kapladıkları yer ve kısa oluşları itibari ile şairin şiirlerini edebî yönden yansıtmak nicelikte değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ES-SERCELÂNÎ'NİN ŞİİRİNDE
ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

ES-SEFERCELÂNÎ'NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın bu bölümünde es-Sefercelânî'nin söylediği şiirler, şekil ve üslup olmak üzere iki ana başlıkta incelenecektir.

1. Şekil Özellikleri

es-Sefercelânî'nin şiirleri şekil açısından incelenirken öncelikle şiirlerin uzunluk ve kısalık açısından değerlendirilmesi yapılacak ardından da bunlardan en az 7 beyit olanların yani kasîdelerin yapısı tahlil edilecektir. Son olarak ise şairin, şiirlerinde kullandığı bahirlerle ilgili kısaca bilgi verilecektir.

1.1. Uzunluk Bakımından Şiirleri

es-Sefercelânî'nin 122 mukatta'a 57 kasidesi vardır. Bunların en kısası 2, en uzununu 22 beyittir. Bu sebeple, şairin genel olarak kısa şiirler söylediğini ve duygularını kısa ve öz bir şekilde ifade etmeyi tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Şiirlerin uzun ya da kısa oluşunun, şiirin edebî kalitesini hangi yönde etkileyeceği konusu Arap şairlerin ve eleştirmenlerin üzerinde durduğu bir meseledir. Bunlardan bir kısmı, konusu ne olursa olsun, şiirin gereksiz yere uzatılmamasından yana görüşlerini belirtmişlerdir. Nitekim kısa şiirleri ile meşhur şairlere bunun sebebi sorulduğunda kısa şiirin kulakta yer etmesinin ve dilden dile dolaşmasının daha kolay olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca kaynaklarda, şiirlerde tekrarların ve gereksiz bilgilerin olmaması ve konunun öz bir biçimde sunulması gerektiğine dair görüşler de mevcuttur⁴²⁸. Nitekim Arap Edebiyatı tarihinde önemli dâimilerden biri olan Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1004), genellikle kısa kasideler kaleme alan Ebu Nuvâs (ö. 199/813) hakkında fikir beyan ederken, şairin kısa kasideler yazmasındaki en önemli sebebin şiirleri süzgeçten geçirerek kısa ve öz bir şekilde sunması olduğunu belirtmiştir⁴²⁹. Bazı eleştirmen ve şairler ise kasidenin uzun olmasının önemli olduğunu ve şiirdeki kaliteyi artırdığını savunsa da⁴³⁰ genel kanaat şiirin mukteza-ı hâle uygun olmasıdır. Yani şiirin yazılma sebebi ve şairin söylemek istedikleri şiirin uzun olmasını gerektirmiyorsa şairin, kısa ve

⁴²⁸ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 174; İbrahim b. 'Ali b. Temîm Ebû İshâk el-Huşrî el-Şayrânî, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, Dâru'l-Cil, Beyrût, tsz., III, 694; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 187.

⁴²⁹ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 147.

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 255; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 186.

öz bir şekilde şiirini yazması en muteber olandır⁴³¹. Modern kaynaklarda ise şiirin uzun ya da kısa olmasında, özünde neyin anlatılmak istendiğinin en önemli etken olduğuna vurgu yapılmaktadır. Örneğin duyguların, coşkulu bir şekilde ve içten geldiği haliyle ifade edildiği şiirler genellikle kısa ve etkileyici olurken, bir fikir ve düşüncenin işlendiği şiirler çoğunlukla uzun olabilmektedir⁴³².

Çoğunlukla duygu ve heyecan yüklü şiirler yazan es-Sefercelânî'nin, hislerini coşkulu bir dille, içten ve fazla uzatmadan ifade ettiği aşikârdır. Ayrıca beyit sayısı ne olursa olsun duygularını şiirine başarılı bir şekilde yansıttığı da görülmektedir. Beş beyitten meydana gelen ve şairin hislerini başarılı bir biçimde aktardığı şu şiiri bu hususta örnek olarak göstermek mümkündür⁴³³: [Basît]

يَا مَعَهْدَ الْأُنْسِ وَاللَّدَاتِ حَيِّتَا وَلَا رَأَيْتَ لِحَمْعِ الشَّمْلِ تَشْتِينَا
كَانَتْ مَوَاقِيتُ وَصَلٍ مِنْكَ تَجْمَعُنَا لِلَّهِ مَا كَانَ أَحْلَاهَا مَوَاقِيتَا
أَفْدِيكَ يَا سَاحِرَ الطَّرْفَيْنِ مِنْ رَشَا رَنَا فَأَعْجَزَ هَارُوتَا وَمَارُوتَا
أَجْرَيْتُ دَمْعِي دِمَاءً فِي الْخُدُودِ وَقَدْ قُتَّتْ قَلْبِي بِهَذَا الْهَجْرِ تَفْنِينَا
الْفَيْتَ فِي مَسْمَعِي يَوْمَ النَّوَى دُرَرًا وَرَدَّهَا الْبَيْنُ مِنْ عَيْنِي يَاقُوتَا

Selam sana ey dostluk ve eğlence meclisi! Sevgide birleşen kalplerin ayrıldığını hiç görmeyesin!

Bizleri bir araya getiren sendeki kavuşma anlatıydı. Allah için, ne tatlı zamanlardı!

Canım feda olsun sana, büyüleyici gözleri olan ve bir bakışıyla Hârût ve Mârût'u aciz bırakan ceylan yavrusu.

Gözyaşımı yanaklarımda kan olarak akıttım. Kalbim bu ayrılıktan dolayı paramparça oldu.

Uzaklaştığın gün kulağıma inciler attın. Ayrılık ise onları gözlerimden [dökülen] yakut olarak geri verdi.

⁴³¹ el-Âmidî, *a.g.e.*; I, 484; Ebu'l-Feth İbn Cinnî Osman el-Mevsilî, *el-Hasâis*, 4.b., el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-Âmme, Kâhire, tsz., I, 84.

⁴³² Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Arapça Çeviri: Abdulhalîm en-Neccâr, 5.b., Dâru'l-Meârif, Kâhire, tsz., I, 46; Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 254.

⁴³³ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 80.

Görüldüğü üzere şiir, anılarla dolu bir meclisin şairi etkilemesi üzerine, şairin içinden geldiği şekilde ve çarpıcı ifadelerle ayrılıktan şikâyete dair yazdığı beyitlerden oluşmaktadır. Şair bu şiirinde dosttan ayrı kalmanın kendisini ne kadar üzdüğünü anlatmak istemiş ve beş beyitle de bu amacına ulaşmıştır.

Mu'ammâ tarzında yazılan şiirler konusunda devrin tanınan şairlerinden birisi olan es-Sefercelânî'nin bu tarzda çok sayıda şiir kaleme alması da⁴³⁴ divanının daha çok kısa şiirlerden oluşmasının nedenlerinden biridir. Divanın son bölümlerinde “فِي هَاشِمٍ” (Hâşim hakkında)”, “فِي حَوْهَرٍ” (Cevher hakkında)” ve “فِي حَيْدَرٍ” (Haydar hakkında)” gibi başlıklar altında yer alan bu şiirlerin tamamı iki beyitten oluşmaktadır.

Divanda yer alan şiirlerin beyit sayılarına göre üç nazım türüne ayrılması mümkündür. Zira Arap edebiyatında bir beyitlik şiirler *yetim*, iki beyit olanlar *nütfe*, üç-altı beyit arası *mukatta'a*, en az yedi beyitten oluşan şiirler ise *kaside* olarak isimlendirilmektedir⁴³⁵. es-Sefercelânî'nin şiirlerinde bu türlerin dağılımı şu şekildedir:

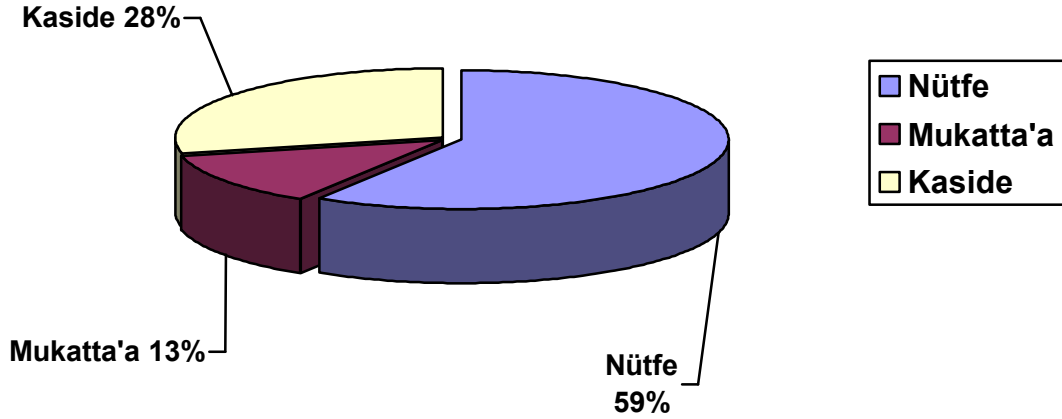
Beyit Sayısına Göre Nazım Türleri	Şiir Sayısı	Toplam Beyit Sayısı
2 Beyit (Nütfe)	118	236
3-6 Beyit (Mukatta'a)	24	133
7-22 Beyit (Kaside)	57	623
TOPLAM	199	992

Tablodan anlaşılacağı üzere divandaki beyitlerin dörtte üçlük bölümü nütfe ve mukatta'alardan meydana gelmektedir. Geri kalan kısmın ise kaside olduğu görülmektedir. Bu dağılımı yüzdelik olarak şu şekilde gösterebiliriz:

⁴³⁴ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 481.

⁴³⁵ Tural, *a.g.e.*, s. 23.

Nazım Türleri (Yüzdeler)

İlk tablo ile 199 şiirin dağılımının yüzdeler olarak verildiği grafik karşılaştırıldığında kasidelerin, sayı olarak az olmasına karşın, 992 beyitten meydana gelen divanın yarısından fazlasına tekabül ettiği görülmektedir.

1.2. Kaside Yapısı

Arap şiiri tarihsel süreçte farklı merhalelerden geçerek en gelişmiş hali olan kaside formuna ulaşmıştır. Dilbilimcilere göre Arap şiirinin en eski biçimi recezdır⁴³⁶. Bunun, Arap şiirindeki gelişimin ilk safhası sayılması mümkündür. Ardından şairler yeni vezinler ve kalıplar kullanarak mukatta'alar yazmaya başlamışlar, duygu ve ihtiyaçlarını bu kalıplar içerisinde kısa bir şekilde ifade etmişler, ancak belli bir konu üzerinde uzun şiirler yazmamışlardır. İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 232/846) bu duruma “İlk dönem Arapların şiirleri, bazı ihtiyaçlarını ifade etmek için söyledikleri birkaç beyittir” sözü ile işaret etmektedir⁴³⁷.

Arap şiirindeki evrimin en önemli aşaması ise vezin, kafiye, beyit yapısı, şiirde işlenen konular ve bunların işleniş biçimi yönüyle en gelişmiş hali olan kasidelerin yazılmaya başlanmasıdır⁴³⁸.

⁴³⁶ Recez: Bir bahir ismi olarak kullanıldığı gibi her mısrası tek şatırdan meydana gelen Arap şiirinin ilk formuna verilen isimdir. (Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Muştalâhâtî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, s. 235)

⁴³⁷ Muhammed b. Sellâm b. Ubeydullâh el-Cumahî, *Tabakâtu Fuḥûli's-Şu'arâ*, thk: Maḥmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, tsz., I/26; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 189.

⁴³⁸ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 178; Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 25; 'Atvân, *a.g.e.*, s. 72; Tuleymât, *a.g.e.*, s. 22; Yahya Suzan, “Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Muhammes”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2010, sy.4, s. 18.

Klasik kaynaklarda kasidenin tanımı ilgili bilgiler incelendiğinde, kasidenin çoğulu olan “kasîd” kelimesinin iki mısrası tamamlanmış şiir beyti, “kaside”nin ise vezin, kafiye ve anlam bakımından birbirine uyumlu şiir beyitleri olarak tarif edildiği görülecektir⁴³⁹. Ayrıca bir şiirin kaside olabilmesi için en az kaç beyit olması gerektiği konusunda çok farklı görüşler serdedilmiştir.⁴⁴⁰ Ancak genel olarak tercih edilen görüşün kasidenin en az yedi beyitten oluşmasıdır. Çalışmamızda da es-Sefercelânî'nin söylediği şiirlerden beyit sayısı yedi ve daha fazla olanlar kaside olarak değerlendirilmiştir.

Klasik Arap şiirinde kasidenin içyapısı, ana konuyla da birbirine bağımlı olarak, üç aşamadan meydana gelmekteydi. Şair, terk edilmiş bir diyar tasviri ile başladığı şiirinin birinci kısmında ayrılık ve hatıra konularını işledikten sonra sevgilisinden ve ona olan aşkıdan bahseder, ikinci kısımda çölde geçen uzun ve yorucu yolculuklardan bahsederek karşılaştığı hayvanların, özellikle de devenin tasvirini yapardı. Kasidenin son kısmında ise ana konuya geçerek şiirini sonlandırır⁴⁴¹. Ancak ilk dönemlerde kasidenin iç planı kesin kurallarla tespit edilmediğinden bu söylenen aşamalara bağlı kalmadan şiir nazmeden şairler de olmuştur.

Farklı dönemlerde yetişen şiir eleştirmenlerinin birçoğu Câhiliye dönemi kaside yapısını değişmez kıtas kabul edip değerlendirmelerini bu minvalde yapmışlardır⁴⁴². Zira kaynaklarda, Câhiliye döneminde ortaya konan esaslara uyulması gerektiği konusunda birçok eleştirmenin görüşleri mevcuttur⁴⁴³. Bu bağlamda İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin klasik kaside hakkındaki değerlendirmeleri çok önemlidir. Ona göre şairler klasik dönemde, yani Câhiliye döneminde uygulanan daha sonraları ise bir gelenek haline gelen metotları terk etmemelidir. Örneğin ilk dönem şairleri terk edilmiş ve harabeye dönüşmüş mekânların önünde durup ağlayarak kasideye başlıyorsa sonraki dönem şairleri de aynı şekilde şiire başlamalıdır. Sağlam ve mamur yapıları anlatarak şiire başlamamalıdır. Aynı şekilde klasik kasidelerde binek hayvanı olarak deve geçtiği için sonraki dönem şairleri de şiirlerinde bu hayvanı binek olarak kullanmalıdırlar.

⁴³⁹ İbn Dureyd, *a.g.e.*, II, 653; el-Ezherî, *a.g.e.*; VIII, 275; el-Cevherî, *a.g.e.*; II, 574; İbn Fâris, *a.g.e.*; V, 96; ez-Zebîdî, *a.g.e.*; IX, 40; Nihad Mazlum Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 70.

⁴⁴⁰ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 188-189; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 355; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, IX, 40

⁴⁴¹ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 59-60; Çetin, *a.g.e.*, s. 72; Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 562; Tasa, *a.g.e.*, s. 129.

⁴⁴² Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 28.

⁴⁴³ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 190; İbnu'l-Eşîr, *a.g.e.*, III, 271.

Şairin, iyi bir şair olabilmesi için bu ve benzer meselelerde klasik dönemi takip etmesi, söz konusu geçişleri güzel bir şekilde yapabilme yeteneğine sahip olması gereklidir⁴⁴⁴. Arap edebiyat tarihinde önemli eleştirmenlerden biri olan İbn Ṭabâtabâ (ö. 322/933) da kasidenin ne şekilde nazmedileceği konusunu anlatırken şairlerin klasik dönem şiirlerine hâkim olmaları gerektiğini, onların kullandıkları lafızları, manaları, sanatları ve metotları yeri geldiğinde aynen kullanabilmelerinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir⁴⁴⁵.

es-Sefercelâni'nin geleneksel yapıya ne kadar bağlı kaldığının, ortaya koyduğu yeniliklerin ve kasidelerindeki içyapının görülebilmesi için şiirlerine nasıl başladığının, giriş bölümünde hangi konulara değindiğinin, bu girişten ana konuya nasıl geçtiğinin ve kasidesine nasıl son verdiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın bu bölümünde kasidenin giriş beyti olan matla' beyti ve kasidenin ana konusuna giriş sadedinde yazılan ve mukaddime bölümünü oluşturan beyitler incelenecektir. Ardından mukaddime bölümünden ana konuya geçiş, "tehallus" başlığı altında değerlendirilecektir. Bunun ardından ise kasidenin son bölümü "hâtîme" başlığı altında değerlendirilecektir.

1.2.1. Matla' Beyitleri

Matla' kelimesi sözlükte doğuş yeri, güneşin doğduğu yer anlamlarına gelmektedir⁴⁴⁶. İstilahta ise kasidenin ilk beytine verilen addır⁴⁴⁷.

Klasik kaynaklarda matla'ın gerek nesir gerekse manzûm olarak ortaya konan bütün edebî türlerde önemli olduğuna işaret edilmiştir. Bunun yanı sıra, şiir kilide matla' beyti ise bu kilidi açan anahtara benzetilmiştir⁴⁴⁸. Matla', kasidede ilk işitilen ve kasidenin kalan kısmı için fikir veren beyittir. Şayet, etkileyici, çarpıcı bir şekilde ve ustaca kaleme alınırsa, dinleyici ve okuyucuların dikkatini kasidenin kalan kısmına çekmesi mümkün olur⁴⁴⁹. Matla' beyitlerinde, "sözün halin gereğine uygun olması" gibi temel belagat kurallarına uymak gereklidir. Ayrıca şiirde işlenecek konu ile matla'ın

⁴⁴⁴ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 76-77.

⁴⁴⁵ İbn Ṭabâtabâ, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁴⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 11; İbn Dureyd, *a.g.e.*, II, 915; el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 303; İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 419.

⁴⁴⁷ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şi'r*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1991, s. 412; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 14. b., Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 238.

⁴⁴⁸ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 431; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 218.

⁴⁴⁹ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 433; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 218; Ebu'l-Hasen Hâzîm el-Kartacennî, *Minhâcu'l-Bulağâ ve Şerhu'l-Udebâ*, thk: Muhammed el-Hüce, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1986, s. 309.

birbiriyle uyum içerisinde olması gerekmektedir. Bunun dışında matla' beyitlerinde özgünlük, lafız ve manalarda kalite ve etkileyicilik bulunmalıdır⁴⁵⁰. Arap edebiyatçılarının ortaya koyduğu bu kıstaslar çerçevesinde es-Sefercelânî'nin kasidelerindeki matla' beyitleri dört başlık altında değerlendirilecektir.

1.2.1.1. Ana Konuyla Uyum

Matla' beyitlerinde bulunması gereken hususiyetlerin başında kasidede işlenen konu ile uyumlu olması ve bu beyti işiten kişilerin dikkatini çekebilecek kadar etkileyici ve çarpıcı olması gelir. Zira daha önce de zikredildiği üzere matla' beytinin, dinleyicinin duyduğu ilk beyit olması hasebiyle, kaside hakkında genel kanaat uyandırması gerekmektedir. Örneğin; ana konusu fahr olan bir kasideye yüceltme ifade eden çarpıcı lafızlarla, gazel konulu şiirlere ise kulağa hoş gelen, tatlı, ince ve telaffuzu kolay ibârelerle başlanması daha uygun görülmektedir⁴⁵¹.

es-Sefercelânî'nin kasidelerinde yer alan matla' beyitleri incelendiğinde genel olarak ana tema ile uyum içerisinde oldukları, kasidede işlenecek olan asıl mesele hakkında ipuçları verdikleri görülmektedir. Örneğin şair hamriyyât konulu bir kasidesine bir güvercin tasviri ile şöyle başlamıştır⁴⁵²: [Munserih]

هَذَا ابْنُ وَرَقَاءَ فِي ذُرَى الْقَضَبِ يَدْعُو بِالْحَنَانِ إِلَى الطَّرَبِ

Bu, ulu ağaçların en yüksek yerlerinde nağmeleriyle kedere davet eden güvercindir.

İlk dönemlerden itibaren şairler, tabiat ve içki arasında bir bağ kurmuşlardır. Bahar mevsimi, bahar mevsiminin getirdiği güzellikler, ağaçlar, çiçekler ve kuşlar şairlerin zihninde insanları içki meclislerine götüren etkenler olarak tasavvur edilmiştir. es-Sefercelânî de bu kasidesine bir güvercin tasviri ile başlayarak dinleyicilerin zihninde ana konunun hamriyyât olduğu algısını oluşturmaktadır.

Yine hamriyyât konulu bir kasidenin ilk beytinde, şair baharla birlikte güzel günlerin geldiğini ifade etmiş, bahçelere gidip gölgeliklerde dinlenme arzusunu belirtmiştir.⁴⁵³: [Kâmil]

⁴⁵⁰ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 222; Bekkâr, *Binâu'l-Şâsîde*, s. 205.

⁴⁵¹ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 431; el-Şartacennî, *a.g.e.*, s. 309

⁴⁵² *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 79.

⁴⁵³ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 93.

يَا صَاحِبِي طَابَ الزَّمَانُ فَقُمْ إِلَيَّ
رَوْضٍ تُوْضِي تُوْظِلُّ بِظِلِّهِ مَعْبُوطًا

Dostum, zaman iyileşti. Bu yüzden gölgesinde mutlu bir şekilde gölgelenebileceğin bahçeye yönel.

Şair, bu beyitte dostuna seslenip bahçede güzel vakit geçirmekten bahsederek kasidenin asıl konunun hamriyyât olduğu hissini uyandırmaktadır. Diğer bir şiirinde ise kasidenin ilk beytinde uykusuzluktan şikâyet etmektedir⁴⁵⁴: [Basît]

حَتَّى مَ أَسْهَرُ لَيْلًا أَنْتَ رَاقِدُهُ
وَلَا سَمِيرِي بِهِ إِلَّا فَرَاقِدُهُ

Senin uykuya daldığın ve yıldızlardan başka sohbet edeceğim bir arkadaşım olmayan bir gecede ne zamana kadar uyanık kalacağım.

Uykusuzluk, sevgiliden ayrı düşen şairlerin dem vurdukları hususlardan biridir. Nitekim ilk dönemlerden itibaren şairler sevgiliden ayrı düştüklerinde geceleri uyuyamamaktan şikâyet etmişler ardından da içerisine düştükleri bu hale sebep olan aşklarından bahsetmişlerdir⁴⁵⁵. es-Sefercelânî'nin de kasidesine bu şekilde başlaması kasidenin ana konusunun gazel olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim diğer beyitler okunduğunda kasidede işlenen ana temanın gazel olduğu görülecektir.

es-Sefercelânî genel olarak Cennet'ten ve Allah'ın rızasını kazanarak Cennet'e girebilmek için yapılması gerekenlerden bahsettiği zühd konulu bir şiirine ise; konuyla uyumlu olarak, kasidenin kalan kısmında da Cennet olduğu anlaşılan bahçeyi tasvir ederek başlamıştır⁴⁵⁶: [Kâmil]

رَوْضٌ أَرِيضٌ تَحْتَ قَصْرِ عَالٍ
لَمْ تَقْتَرِنُ لَدَائِهِ بِزَوَالٍ

Yüksek bir sarayın altında, lezzetleri yok olmayan geniş bir bahçe...

Bu örneklerde olduğu gibi şairin farklı konulara yer verdiği hemen hemen tüm şiirlerinde matla' beyti ile asıl konu arasındaki uyum dikkat çekmektedir. Ancak bu başlıkta seçilen örneklerin matla' beyti ile ana konunun birebir aynı olmadığı kasidelerden seçildiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Zira, kimi kasidelerde ilk beyitten son beyte kadar aynı konu işlenmektedir. Dolayısıyla bu kasidelerde uyumdan daha ziyade etkileycilik, lafız ve manalar üzerinde durulacaktır.

⁴⁵⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

⁴⁵⁵ Bekkâr, Binâu'l-Kaşîde, s. 212.

⁴⁵⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 100.

1.2.1.2. Etkileyicilik

es-Sefercelânî kasidelerine başlarken farklı yöntemlerle okuyucuların ilgisini çekmektedir. Nitekim kasideleri incelendiğinde dikkat çeken hususlardan biri, birçoğuna istifhâm ya da nidâ edatları ile başlangıç yapılmasıdır. Şair bazen bülbül ve güvercine bazen de kendisini kınayan ve eleştiren bir kimseye seslenmektedir. Bu yolla okuyucuların dikkatini çekerek etkileyici bir başlangıç yapmaktadır. Örneğin bir gazeline güvercine seslendiği şu beyitle başlamıştır⁴⁵⁷: [Hafif]

يَا ابْنَ وِرْقَاءَ يَا رَقِيمَ الْجِدِّ قَدْ صَدَعْتَ الْفُوَادَ بِالتَّغْرِيدِ

Ey güvercin, divit boyunlum! Nağmenle gönlümü paramparça ettin.

Nidâ edatıyla başlangıç yaptığı başka bir gazelinde ise bülbüle seslenmektedir⁴⁵⁸:

[Kâmil]

يَا بُبْلُلَ الدَّوْحِ الَّذِي تَغْرِيدُهُ أَذْكَى جَوَائِي وَزَادَ فِي بَلْبَالِي

Ey büyük ağacın şakıması içimi yakan ve cefamı artıran bülbül!

es-Sefercelânî birçok kasidesine, içerisine düştüğü durumu, sorular yardımıyla ifade ederek başlamıştır. Bu soruların muhatabı kimi zaman okuyucu, kimi zaman sevgili, kimi zaman da kendisi olabilmektedir. Örneğin; bir gazelin matla' beytinde katı yürekliliğinden şikâyet ettiği sevgiliye şu soruyu yöneltmiştir⁴⁵⁹: [Kâmil]

حَتَّى مَ يَا ظِيَّيِّ الْكِنَاسِ أَحْنُو عَلَيَّكَ وَأَنْتَ قَاسِي

Ey yuvanın ceylanı! Sert davrandığın halde ne zamana kadar sana meyledeceğim.

Başka bir gazelinin matla' beytinde ise geçmişte yaşanan güzel günleri, başından geçenleri anlatmadan önce şöyle bir sualle kasideye giriş yapmıştır⁴⁶⁰: [Tavîl]

أَرَأَيْكَ خَفَقَ الْقُرْطِ أَمْ شَاقَكَ الْمَهْوَى فَبِتَّ كَثِيبَ الْقَلْبِ صَبًّا بِمَنْ تَهْوَى

Küpenin sallanması mı yoksa uzun gerdanı mı hoşuna gitti ki arzu ettiğin kişinin aşkından dolayı kalbin kum yığını haline geldi!

Çaresizlik ve ümitsizlik duygularının hâkim olduğu bir kasidesine de olumsuzluk ifade eden şu soruyla başlayarak duygularını güçlü bir anlatımla sunmuştur⁴⁶¹: [Hafif]

⁴⁵⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

⁴⁵⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 99.

⁴⁵⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

⁴⁶⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

مَنْ لِقَلْبٍ قَدْ بَاتَ يَضْرِمُ نَارَهُ نَبْتُ رَيْحَانِهِ عَلَا حُلْنَارَهُ

Narçiçeklerinin üzerinde fesleğenleri olan bir bitkinin aşk ateşini alevlendirdiği kalbe kim yardım edebilir?!

Örnek olarak verilen bu beyitler, kasidelerin çarpıcı bir üslupla başlamasını ve okuyucuların dikkatinin şiire yönelmesini sağlamaktadır.

Şair, matla' beyitlerindeki etkileyiciliği, soru ve nidâ edatlarının yanı sıra bazen mübâlağalı bir üslupla bazen de seçtiği kelimeler ve kullandığı sanatlarla sağlamaktadır⁴⁶². [Basît]

سِرُّ الْهَوَى كَيْفَ أَخْفَيْهِ وَأَكْتُمُهُ وَأَحْمَرُ الدَّمْعِ قَدْ أَمْسَى يُتْرَجْمُهُ

Kan rengi gözyaşı açıklarken, ben aşkın sırrını nasıl gizlerim.

Görüldüğü üzere şair bu beyitte ağladığından bahsetmektedir. Ancak bunun şiddetini ifade etmek için gözyaşlarını kana benzetererek daha etkileyici bir üslup kullanmıştır. Şair bunun yanı sıra matla' beyitlerinde çokça bedi'î sanat kullanmakta ve bu şekilde dizeyi etkileyici bir hale getirmektedir⁴⁶³. [Tavîl]

غَرَامِي بِهِ قَدْ تَرَجَّمْتُهُ رَسَائِلِي وَسَائِلٌ دَمْعِي عِنْدَهُ مِنْ وَسَائِلِي

Yalvarmalarımın dolay gözyaşım akarken [yazdığım] mektuplarım ona olan aşkımlı anlattı.

Örnek olarak seçilen bu beyitte şair hem birinci ve ikinci şatır sonlarını aynı kafiyede yazarak tasrî' sanatını hem de ikinci şatırda yer alan “وَسَائِلٌ (ve akan)” ve “وَسَائِلِي (yalvarmalarım)” kelimelerinde tam cinas sanatını kullanırken, “تَرَجَّمْتُهُ” ve “رَسَائِلِي” ifadelerinde istiâre yapmıştır. Sanatların bu şekilde bol ve ustaca kullanılması da dizeleri etkileyici bir hale getirmektedir.

1.2.1.3. Lafız ve Manada Seçicilik

Eleştirilenlerin matla' beyitleriyle ilgili değindikleri hususlardan biri de bu beyitlerde seçilen lafızların ve manaların dil yönünden kaliteli olması ve gramer

⁴⁶¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 88.

⁴⁶² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

⁴⁶³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

hatalarından uzak olmalarıdır. Nitekim eş-Se‘âlibî (ö. 429/1038) ve el-Âmidî (ö. 371/981) gibi eleştirilenlerin matla‘ beytinde lafızların ve mananın hoş, akıcı, kusursuz ve mümkün olduğunca gramer hatalarından uzak olması gerektiğini savumuşlardır. eş-Se‘âlibî, el-Mütenebbî’nin, bu şartlara uymadığını iddia ederek, el-Âmidî ise el-Buhturî’nin bazı şiirlerine matla‘ beyitleri konusunda eleştiride bulunmuştur⁴⁶⁴. es-Sefercelânî’nin kasidelerinde yer alan matla‘ beyitleri incelendiğinde gerek kullanılan kelimelerin herkes tarafından bilinen, anlaşılması kolay ve nitelikli oldukları gerekse gramer açısından tenkit edilebilecek çok unsurun olmadığı görülmektedir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir beyitte vezni bozmama kaygısıyla kelimenin yapısında değişikliğe gitmiştir. Söz konusu beyit de şu şekildedir⁴⁶⁵: [Kâmil]

يَمُّمٌ بِهَا تَلْقَاءَ حُرُوى وانزِلْ عَلَيَّ آيَاتِ عُلُوى

Ona, Huzvâ kentine yönel ve ‘Alvâ’nın evlerinde konakla!

Şair ikinci şatırda yer alan “آيَاتِ عُلُوى” ibâresiyle “‘Alvâ’nın evleri”ni kastetmektedir. Oysa “بيت” kelimesi ev anlamında kullanıldığında çoğulu “بيوت” gelmelidir. Şairin vezni bozmamak adına kelimedeki yaptığı bu değişikliğin zarurât-ı şîriyye olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bunun matla‘ beytinde olması tenkit konusu olmaktadır. Ancak es-Sefercelânî’nin matla‘ beyitlerinde genel olarak gramer hatalarına yer vermediği ve Arap edebiyatında kabul görmüş ve kulak tırmalamayan lafız ve manaları tercih ettiğinin söylenmesi mümkündür.

1.2.1.4.Özgünlük

Şiir eleştirilenleri, şairlerin geleneksel şiirleri aynen taklit etmesinin bir za‘fiyet olduğunu ifade etmişler ve söyledikleri beyitlerde kendi hayal dünyalarını da ortaya koymaları gerektiğini vurgulamışlardır.⁴⁶⁶ Nitekim İbn Raşîk el-Ğayravânî (ö. 456/1064) kasidenin ilk beytinde “ألا”، “قد”، “حليلي”، gibi klasik şiirlerde klişe haline gelen ifadeleri çok kullanmanın şiirin kalitesini düşüreceğini söylemiştir. Ancak bu

⁴⁶⁴ el-‘Âmidî, *a.g.e.*, I, 440; Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ‘îl Ebû Mansûr eş-Se‘âlibî, *Yetîmetu’d-Dehr fi Mehâsini Ehli’l-‘Aşr*, thk: Mufid Muhammed Ķumhîyye, 1.b., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1983, I, 181. Söz konusu tenkitler ve beyitler için bakınız: Bekkâr, *Binâu’l-Ğaşîde*, s. 209.

⁴⁶⁵ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 76.

⁴⁶⁶ İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 222; Bekkâr, *Binâu’l-Ğaşîde*, s. 206-207.

durumun ilk dönem şairleri için geçerli olmadığını çünkü onların bizzat böyle bir yöntem ve üslup geliştirdiklerini ifade etmiştir⁴⁶⁷.

Bu bilgiler ışığında es-Sefercelânî'nin kasidelerinde yer alan matla' beyitleri incelendiğinde Câhiliye döneminin etkisi açık bir şekilde görülecektir. Şair bazen kendi hayal dünyasından esinlenerek ve yaşadığı ortamdan etkilenerek yeni unsurlar eklemiş ve dizelere farklılık katmıştır. Ancak bazen de taklitten öteye geçememektedir. Örneğin; bir gazelinin ilk beytinde sevgiliden ve onun yaşamış olduğu yerlerden bahsederek söze başlarken, klasik dönem şiirlerinde sıkça rastlanan bir yer ismi olan Huzvâ'yı ve sevgili ismi olarak kullanılması adet haline gelen 'Alvâ'yı, şöyle zikretmiştir⁴⁶⁸: [Kâmil]

يَمِّمُ بِهَا تَلْقَاءَ حُزْوَى وَاَنْزَلَ عَلَيَّ آيَاتِ عُلُوَى

Ona, Huzvâ kentine yönel ve 'Alvâ'nın evlerinde konakla!

Aynı şekilde Câhiliye dönemi şiirlerinin matla' beyitlerinde sık olarak rastladığımız saba rüzgârı tasviri ve bu rüzgârdan, sevgilinin yaşamış olduğu yerlere selam iletmesi talebi de es-Sefercelânî'nin şiirlerinde mevcuttur⁴⁶⁹. [Remel]

يَا صَبَا بِالرَّوْضِ طَابَتْ أَرْجَا حَيَّ عَنِّي بِاللَّوَى مُنْعَرَجَا

Bahçedeki hoş kokulu Saba rüzgârı, benden selam söyle kıvrımlı Livâ'ya...

es-Sefercelânî başka bir kasidesine ise “قَدْ” harfi ile başlamıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu Câhiliye dönemine has bir tarz olup İbn Raşîk sonraki dönemlerde yaşayan şairlerin bu şekilde şiire başlamalarını doğru bulmamıştır⁴⁷⁰. Söz konusu beyit şu şekildedir⁴⁷¹: [Hafîf]

قَدْ ذَوَى قَوْسَ حَاجِبِيهِ الْقَطُوبُ فَخَلَّاصُ الْقُلُوبِ مِنْهُ عَجِيبُ

Aslan, kaşlarını çattı. Artık kalplerin ondan kurtulabilmesi şaşılacak bir şey olur.

Şairin geleneksel çizgiyi matla' beyitlerinde yansıttığı bu beyitler hemen hemen bütün şiirleri için geçerlidir. Farklılık olarak sadece Câhiliye döneminde kullanılan yer isimlerinin yerine bazen kendi yaşadığı çevreyi kullanmasını zikretmek mümkündür.

⁴⁶⁷ İbn Raşîk, a.g.e., I, 218.

⁴⁶⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76.

⁴⁶⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

⁴⁷⁰ İbn Raşîk, a.g.e., I, 218.

⁴⁷¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 78.

Zira bazı kasidelerin matla' beyitlerinde Şam bölgesinde yer alan bazı mesire yerlerinin zikredildiği görülmektedir⁴⁷²: [Meczû'1-Kâmil]

يَا صَاحِبِي أَنْخِ الْمَطِيَّ بِقَاسِيُونَ سَقَاهُ وَادِقِ

Dostum, deveyi Kasyûn'da çöktür. Orayı sağanak yağmur sulasın!

Zikredilen bu örnekler ve kasidelerinde yer alan benzer nitelikteki matla' beyitleri şairin özgünlük konusunda öne çıkmadığını genel olarak geleneksel motifleri matla' beyitlerinde yansıttığını ortaya koymaktadır.

Matla' beyitleriyle ilgili olarak kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; es-Sefercelânî'nin bu beyitleri kaleme alırken eleştirmenlerin üzerinde durduğu hususlara genel olarak dikkat ettiği görülmektedir. Kasidelerdeki ilk beyitler okunduğunda ana konunun ne olabileceği konusunda ipuçları mevcuttur. Dolayısıyla matla' beyitleri ile kasideler birbirinden kopuk değil bilakis uyum içerisindedir. Bunun yanı sıra matla' beyitlerinde etkileyici, dikkat çekici lafızlar kullandığı ve genel olarak gramer hatalarından uzak durduğu da mülahaza edilmektedir. Özgünlük konusunda ise şairin ön plana çıkan beyit sayısı oldukça azdır.

1.2.2. Mukaddime

Arap şiirinde konuya giriş mahiyetinde yazılan mukaddime bölümleri büyük bir öneme sahiptir. Arap edebiyatçıları, mukaddime bölümünün kasidenin muhtevasını yansıtmaya gerektiği konusunda hemfikirdir. Ayrıca kasideye ana konuya uygun tabirlerle başlanmasının ve dinleyenleri etkileyebilecek güzel sözcükler kullanılmasının önemini de vurgulamışlardır⁴⁷³.

Mukaddime bölümü ile ilgili esaslar ilk olarak Câhiliye döneminde ortaya konmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise kimi şairler bu prensipleri aynen kasidelerinde kullanmış kimileri ise bunları geliştirmiş hatta yeni usülleri Arap şiirine kazandırmışlardır. Mukaddimedeki işlenen konuların şekillenmeye başladığı Câhiliye döneminde şairler genellikle atlâl ve gazel ile kasidelerine giriş yapmışlardır. Sevgilinin terk ettiği diyardan bahseden şairler, bu diyarın harabeye dönüşmüş halinin kendilerini

⁴⁷² es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁷³ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 98; er-Râfî'î, *a.g.e.*, III, 132; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâ-i Luğati'l-'Arab*, Muessesetu'l-Meârif, Beyrût, tsz., I, 38; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Câhilî*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, tsz., s. 294; 'Atvân, *a.g.e.*, s. 81; Tasa, *a.g.e.*, s. 130.

nasıl etkilediğinden bahsederek, geçen güzel günler için gözyaşı dökmüşler, ardından da mukaddime bölümünün etkileyici olabilmesi için gazel konulu beyitler kaleme almışlardır. Gazel beyitlerini yazarken lafız ve mana bakımından çok hoş, telaffuzu ve anlaşılması kolay kelimeler kullanmışlar ve dinleyicinin dikkatini asıl konuya çekmişlerdir⁴⁷⁴. Her ne kadar atlâl ve gazel ilk dönem kasidelerinin mukaddime bölümlerinde en çok kullanılan iki unsur olsa da şairler sadece bu ikisiyle kendilerini sınırlamamışlardır. Bu konuların dışında, geçmişe ve gençlik günlerine olan özlemlerini ifade ederek, yaşlılıktan dem vurarak, sevgiliye ulaşmak için yapmış oldukları uzun ve zorlu gece yolculuklarını anlatarak ve sevgilinin hayalini tasvir ederek başladıkları da olmuştur⁴⁷⁵. Her şairin kendine has bir hayal dünyasının olması ve farklı hayat tecrübelerine sahip olması bu çeşitliliği sağlayan en önemli unsurlardandır.

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde başta Câhiliye olmak üzere Emevî ve Abbasî dönemleri mukaddime tarzını kasidelerine yansıtmıştır. Bunun yanı sıra kendi hayal dünyasından ve yaşamış olduğu edebî-sosyal çevreden esinlenerek ortaya koyduğu farklı ve yeni hususların olduğu da görülmektedir. Bu durum es-Sefercelânî'nin belli kalıplara hapsolmayıp ortaya yeni bir şeyler koyma arzusuna sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bazı kasidelerine geleneksel Arap şiirinde uygulanan metotları kullanarak başlaması da Arap şiiri kültürüne hâkim olduğunu ve Arap edebiyatında kabul görmüş şairlerden ve onların eserlerinden haberdar olduğunu ortaya koymaktadır.

es-Sefercelânî mukaddime bölümünde işlediği konu yelpazesini oldukça geniş tutmuş, gerek Câhiliye gerekse farklı dönemlerde mukaddime bölümünde yer alan hususları kullanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde es-Sefercelânî'nin mukaddime bölümlerinde hangi konulara yer verdiğini, bu konuların geleneksel Arap şiiriyle ne ölçüde örtüştüğünü ve şairin ortaya koyduğu yenilikleri tespit etmeye gayret gösterilecektir.

1.2.2.1. Atlâl

Klasik Arap şiirinde kasideye atlâldan söz ederek başlamak bir adet haline gelmiştir. İmruu'l-Ğays, Tarafa b. 'Abd, Zuheyir b. Ebî Sulmâ gibi Câhiliye döneminin en önde gelen şairleri birçok kasidesine sevgilinin terk ettiği diyardan ve o bölgeye ait kalıntılardan tafsilatlı bir şekilde bahsederek giriş yapmışlardır. Dolayısıyla bu şairler

⁴⁷⁴ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 74-75; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 225.

⁴⁷⁵ Bekkâr, *Binâu'l-Ğaşîde*, s. 215; 'Aţvân, *a.g.e.*, 98-107.

kasidelere atlâl ile başlama konusunda bazı prensipleri ortaya koymuşlardır. Sonraki dönemlerde gelen şairler ise kimi zaman onları aynen taklit etmişler kimi zaman da ortaya koydukları yeni unsurlarla bu metodu geliştirmeye gayret etmişlerdir⁴⁷⁶.

es-Sefercelânî'nin atlâla değinerek başladığı kasidelerinde dikkat çeken en önemli husus Câhiliye döneminden farklı olarak, atlâl üzerinde sözü fazla uzatmaması, kısa bir tasvirin ardından hemen ana konuya geçmesidir. Zira mukaddimesi atlâl olan kasideleri incelendiğinde genel olarak atlâldan birkaç beyitte yüzeysel olarak bahsettiği ve detaya girmediği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; şair bir gazel şiirinde eski şiirlerde gelenek haline gelen bir hitap tarzıyla saba rüzgârına seslenmekte, ondan Livâ diye bilinen ve şairlerin kasidelerinde sıkça kullandıkları yere selamını iletmesini talep etmektedir. Bu hitapla birlikte o bölgenin coğrafi yapısı ile ilgili kısaca tasvirde bulunmaktadır⁴⁷⁷: [Remel]

يَا صَبَا بِالرَّوْضِ طَابَتْ أَرْجَا حَيِّ عَنِّي بِاللَّوَى مُنْعَرَجَا
وَأَسْأَلُكَ فِي عُذْوَتِي جِرْعَانَهُ وَارْجِعِي مِنهَا إِلَيْنَا سَجْسَجَا

*Bahçedeki hoş kokulu Saba rüzgârı, benden selam söyle kıvrımlı Livâ'ya...
Kumluklarının iki kıyısını kat et ve oradan bize ılık bir şekilde dön.*

es-Sefercelânî başka bir gazeline yine Câhiliye dönemi kasidelerinde sıkça zikredilen lafızları kullanarak ama detaya girmeden şu şekilde bir giriş yapmıştır⁴⁷⁸:

[Meczûu'l-Kâmil]

يَمِّمْ بِهَا تَلْقَاءَ حُزْوَى وَانزِلْ عَلَيَّ أَيْتَاتِ عَلْوَى
وَأَنْشُدْ فُرَادَا لَمْ يَكُنْ فِي الْحُبِّ يَعْرِفُ قَطُّ سَلْوَى
وَأَرْفَعُ هُنَالِكَ قِصَّةً فِيهَا مِنَ الْأَشْوَاقِ شَكْوَى

Oraya, Huzvâ kentine yönel ve 'Alvâ'nın evlerinde konakla!

Aşk hususunda teselli etmesini kesinlikle bilmeyen kalbi ara!

Ve orada, içerisinde özleminden dolayı yakınma bulunan hikâyeyi anlat!

⁴⁷⁶ Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 212; Çetin, *a.g.e.*, s. 73-74; 'Atvân, *a.g.e.*, 112.

⁴⁷⁷ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 81.

⁴⁷⁸ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 76.

Şair örnek olarak verilen bu iki kasidede ve buna benzer şiirlerinde atlâla kısaca değindikten sonra asıl konu olan gazele geçerek sevgilinin fiziksel özelliklerini tasvir etmiş ve ona olan hislerini ifade etmeye çalışmıştır.

es-Sefercelânî'nin genel olarak kısa kasideler yazması mukaddime bölümlerini de kısa tutmasının en önemli sebeplerinden birisidir. Zira en uzun kasidesinin yirmi iki beyit olduğunu düşünürsek mukaddime bölümlerinin de bu duruma paralel olarak kısa olması doğal görünmektedir.

Mukaddime bölümlerinin kısa olmasındaki diğer bir neden ise es-Sefercelânî'nin sadece Câhiliye dönemi değil diğer dönemlerde yaşayan şairlerden de etkilenmiş olmasıdır. Daha önce ifade edildiği gibi birçok eleştirmen, şairlerin geleneksel Arap şiirine belli ölçüde bağlı kalmasının gerekli olduğunu savunsa da Emevîler ve Abbasîler döneminde yaşamış bazı önemli şairler kasidelere atlâl ile başlamayı çok da önemli görmemişlerdir. Bunların başında Emevî döneminin en önemli isimlerinden biri olan Ömer b. Ebî Rebî'a gelmektedir. Zira Câhiliye dönemi şairleri kadar kasidelere atlâl ile başlamaya özen göstermemiş, atlâl ile başladığı zaman da genel olarak bu girişi kısa tutmuştur. Bazen bir beytin ardından bazen de mukaddime bile olmaksızın doğrudan ana konuya girmiştir⁴⁷⁹. Nitekim es-Sefercelânî yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere atlâl üzerinde Ömer b. Ebî Rebî'a gibi uzun durmamış hatta onun gibi bazı kasidelerine mukaddime bölümü olmaksızın doğrudan ana konuyla başlamıştır. Örneğin muhammes olarak yazdığı aşağıdaki kasidesi mukaddime olmaksızın doğrudan asıl konuya başladığı kasidelerine güzel bir örnek teşkil etmektedir⁴⁸⁰: [Kâmil]

رَشَا يَصُولُ بِلَحْظِهِ لَا يَخْتَشِي وَرَدُّ الْخُدُودِ بِمِسْكِ صُدْعَيْهِ وَشِي
يَا لَأَيْمِي فِي ذَا الْجَمَالِ الْمُدْهِشِ الْقَلْبُ مِنْ خَمْرِ التَّصَابِي مُنْتَشِي
مَنْ ذَا عَذِيرِي مِنْ شَرَابٍ مُعْطَشِي
كَبِدِي مِنَ الشَّوْقِ الْمَلْمِ عَلَيْهِ وَجُفُونُ عَيْنِي بِالسُّهَادِ كَحِيلَةٍ
عَزَّ الدَّوَاءُ فَلَيْسَ تَنْفَعُ حِيلَةٌ وَالنَّفْسُ مِنْ أَسْرِ الْعَرَامِ قَتِيلَةٌ
وَلَكُمْ قَتِيلٌ فِي الْهَوَى لَمْ يَنْعَشْ

⁴⁷⁹ Fayşal, *a.g.e.*, s. 431 Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 215.

⁴⁸⁰ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 118-119.

Bakışıyla korkusuzca atılan bir ceylandır. Yanakların gülü zülüflerin miskini renk renk işlemiştir.

Ey beni bu harika güzellikten dolayı kınayan! Kalp işve şarabından dolayı kendinden geçmiş.

Kim beni susuz bırakan bu şaraptan dolayı mazur görecek?

Ciğerim başa gelen bu özlemden dolayı onun hastasıdır. Göz kapaklarım ise uykusuzlukla sürmelidir.

Tedavi çok zorlaştı. Artık hiç bir çare fayda vermez. Nefis aşkın esaretinden dolayı harap oldu.

İşte size aşk uğruna ölen ve canlanamayan bir kurban!

Görüldüğü üzere şair bu kasidesinde belli bir konunun üzerinde durduğu bir mukaddime bölümü yazmamış doğrudan konuya girmiş ve Câhiliye dönemi kaside yapısından farklı bir şekilde gazel şiiri kaleme almıştır. Bu örnekte olduğu gibi kasidenin hiçbir bölümünde atlâla değinmeyen ve mukaddime olmaksızın doğrudan ana konuya giren, dolayısıyla Emevî dönemi şairlerinden Ömer b. Ebî Ebî Rebî'a'dan kısmen etkilendiği görülen es-Sefercelânî'nin etkilendiği diğer bir isim de Abbasî dönemi şairlerinden biri olan Ebû Nuvâs (ö. 199/813) olarak görülmektedir. Zira Ebû Nuvâs bazen Câhiliye dönemi kaside yapısının dışına çıkarak hamriyyât ve "gazel lil müzekker" gibi konularla kasidelerine başlamış hatta bazı şiirlerine atlâla değinmenin gereksiz olacağını vurgulayarak giriş yapmıştır⁴⁸¹. Örneğin Ebû Nuvâs bir kasidesinin mukaddime bölümünde şu ifadelerle yer vermektedir⁴⁸²: [Vâfir]

دَعِ الْأَطْلَالَ تَسْفِيهَا الْجَنُوبُ وَتُبْلِ عَهْدَ جَدَّتِهَا الْخُطُوبُ

وَخَلَّ لِرَاكِبِ الْوَجَائِ أَرْضًا تَخُبُّ بِهَا النَّجِيَّةُ وَالنَّجِيبُ

Bırak kalıntıları, lodos onları savursun ve geçmiş zamanlarını musibetler eskitsin!

Bırak toprağı develerin çobanına, soylu ve asil kimseler orada gezinsin!

Bu ifadelerle kasideye atlâl ile başlamanın gereksiz olduğunu savunan Ebû Nuvâs sonraki beyitlerde hamriyyât ve gazel li'l müzekker konulu beyitler getirmiştir. Bu ifade tarzına benzer bir şekilde es-Sefercelânî de kaside yazmış ve kasidenin başında atlâla değinmeye gerek olmadığını söyleyerek hamriyyât, tabiat tasviri ve gazel lil

⁴⁸¹ Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 215; Çetin, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁸² Ebû Nuvâs, el-Hasen b. Hâni', *Dîvân*, Dâru Şâdir, Beyrût, tsz., s. 35.

müzekker ile ilgili beyitlere geçmiştir. Söz konusu kasidenin mukaddime bölümü şu şekildedir⁴⁸³: [Hafîf]

وَأَنْفُ هَمِّي بِالْفَهْوَةِ الْحَنْدَرِيسِ خَلٌّ ظَبِيٌّ الْفَلَا لِحَادِي الْعَيْسِ
عَسَجَدًا ذَابَ فِي لُجَيْنِ الْكُوسِ طُفٌ بِهَا كَيْ تَرَى النَّوَاطِرُ مِنْهَا

Çöl ceylanını deve çobanına bırak ve benim derdimi Handerîs şarabıyla gider!

Onu dolaştır ki gözler kadehin gümüşünde eriyen altını görsün!

es-Sefercelânî'nin benimsediği kaside yapısıyla ilgili olarak vurgulanması gereken hususlardan biri de geleneksel yapı, lafız ve manaları kendi yaşamış olduğu çevreye uyarlama gayretidir. Daha önce de ifade edildiği gibi başta İbn Kuteybe olmak üzere kimi eleştirilenler eski şairlerin kullandıkları metodun aynen takip edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Nitekim İbn Kuteybe'ye göre, yeni şair, eserinde, eskilerin yolundan ayrılıp mamur ve sağlam yapıtlı menzillerin önünde durarak şiire başlamamalı, yolculuğunu deveden başka bir binek hayvanı ile yapmamalıdır. Hatta yolculuk yaptığı arazi nergis, gül ve mersin gibi doğa güzelliklerini ve canlılığı temsil eden bitkiler olamaz. Çünkü eskiler bu arazilerde yavşan otu, fesleğen gibi bitkilerin varlığından söz etmiştir⁴⁸⁴. Ancak es-Sefercelânî'nin mukaddime bölümlerinde sunmuş olduğu atlâl tasvirleri göz önüne alındığında İbn Kuteybe'nin bu görüşlerini benimsemediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir gazel şiirine klasik şiirde çokça kullanılan “يا صَاحِبِي” hitabıyla dostuna seslenerek başlayan şair ardından şu ifadelerle yer vermektedir⁴⁸⁵:

[Meczû'l-Kâmil]

يَا صَاحِبِي أَنْخِ الْمَطِيَّ بِقَاسِيُونَ سَقَاهُ وَادِقِ
وَتَضَاحَكْتَ فِي نَيْرِيهِ تُعُورُ أَزْهَارِ الْحَدَائِقِ
فَلَقَدْ كَرَعْنَا فِيهِمَا فِي مَوْرِدِ الْعَيْشِ رَائِقِ

Dostum, deveyi Kasyûn'da çöktür. Orayı sağanak yağmur sulasın!

Güneşinde ve ayında (gece ve gündüzünde) bahçedeki çiçeklerin goncaları gülüşsün!

⁴⁸³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91-92.

⁴⁸⁴ İbn Kuteybe, a.g.e., I, 76-77; Çetin, a.g.e., s. 73.

⁴⁸⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96. Benzer bir mukaddime bölümü için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77

Biz o ikisinde (gecesinde ve gündüzünde) saf hayat pınarından yudumlamıştık.

Görüldüğü üzere es-Sefercelânî'nin üslubu Câhiliye dönemi şairleri ile örtüşse de kullanılan manalar çok farklıdır. Terk edilmiş, virane haline gelmiş arazilerin yerine Kasyûn'da bulunan pınarların aktığı, yağmurların suladığı ve çok sayıda çiçek türünün yer aldığı bir bahçeden bahsedilmektedir.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin bazı kasidelerine atlâl üzerinde durarak, yani sevgilinin yaşayıp terk ettiği diyardan ve evden bahsederek başladığı görülmektedir. Şair mukaddime bölümlerinde atlâlî zikrederken bazen Câhiliye döneminde kullanılan lafız ve manaları aynen kullanmıştır. Ancak bu kasidelerinde sözü fazla uzatmamış, tasviri oldukça kısa tutmuştur. Bunun dışında Emevî ve Abbasî dönemlerinde Câhiliye dönemi şiir yapısının dışına çıkarak farklarını ortaya koyan Ömer b. Ebî Rebî'a ve Ebû Nuvas gibi şairlerden etkilendiği de dikkat çekmektedir. Şairin atlâldan bahsettiği mukaddimelerindeki en önemli hususlardan biri de yaşadığı coğrafyayı dizelere dâhil etme çabasıdır.

1.2.2.2. Gazel

Arap şairler Câhiliye döneminden itibaren başta medih şiirleri olmak üzere farklı konulara dair yazılan kasidelere gazelle başlamayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Bu bölüme ayrılık, özlem, gözyaşı, sevgilinin maddi ve manevî güzellikleri gibi hususlar konu olmaktadır⁴⁸⁶. Mukaddime bölümleri dönemlere göre farklı gelişimler kaydetmiş, zamanla Câhiliye döneminde oluşan çizginin dışına çıkmıştır. Abbasîler dönemi bu gelişimlerin zirveye ulaştığı nokta olarak dikkat çekmektedir. Geleneksel şiirde özellikle medih konulu kasidelerin giriş kısmında yer verilen gazel içerikli beyitler bu dönemden itibaren hamriyyât ve tabiat vasfı şiirleriyle de iç içe girmeye başlamıştır⁴⁸⁷.

es-Sefercelânî'nin, gazelleri mukaddime bölümünde kullandığı kasidelerin genel olarak Abbasî dönemi şiir anlayışını yansıttığı söylenmelidir. Zira bu kasidelerin tamamı hamriyyât konulu olup mukaddime bölümleri gazelden meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra mukaddime bölümünde işlenen gazel konusu asıl konudan daha uzun olup,

⁴⁸⁶ Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 212; 'Atvân, , *a.g.e.*, s. 128.

⁴⁸⁷ Heddâra, *İtticâhâtü's-Şî'r*, s. 499.

tabiat vasfı ile de birlikte yer almaktadır. Bu hususa şu kasidenin örnek olarak verilmesi mümkündür⁴⁸⁸: [Recez]

مَلَا حَةَ ضَمَّتْ إِلَيْهَا مَلْحٌ وَمَنْظَرٌ سِوَاهُ لَا يُسْتَمْلَحُ
وَالْقُلُوبُ وَالْعُيُونُ حَيْثُمَا كَانَ الْجَمَالُ مَطْمَعٌ وَمَطْمَحُ
لَكِنَّ دُورَيْنَ ذَلِكَ الْحُسْنَ هَوَىٰ بَيْنَ الضُّلُوعِ زَنْدُهُ يُقْتَدَحُ
وَأَعْجَبُ الْأَشْيَاءِ إِنَّ سَقَطَهُ تَشْبِهُهُ مَدَامِعُ تَنْسَفِحُ
قَدْ كُنْتُ قَبْلَ الْعِشْقِ أَحْسَبُ الْهَوَىٰ شَيْئًا بِهِ يَلْهُو الْفَتَىٰ وَيَمْرَحُ
حَتَّىٰ بَدَأَ لِي وَجْهُ مَنْ أَحْبَبْتَهُ وَشَاقِي مَنْظَرُهُ الْمُنْفِرُ
وَعَازَلْتَنِي مُفَلَّتَا شُوَيْدِنِ لَهُ الْفُرَادُ مَرْتَعٌ وَمَسْرَحُ
أَحْسَسْتُ بِالِدَاءِ الْعُضَالِ وَالَّذِي يِلَازِمُ الْقَلْبَ وَلَيْسَ يَبْرَحُ
فَأَيْنَ مَنْ يَأْسُو جِرَاحَاتِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ قَلْبِي فِي الْهَوَىٰ مُنْجَرِحُ
أَبَا الْحُسَيْنِ أَنْتَ سَوْلِي فِي الْمَنَىٰ وَوَصْلِكَ الْبُعْيَةُ وَالْمَقْتَرِحُ
قُمْ عَاطِنِيهَا ذَهَبًا فِي فِضَّةٍ فَقَدْ شَكَأَ طُولَ الْبِعَادِ الْقَدْحُ
هَذِي رِيَاضُ الْحُسْنِ قَدْ تَزَحْرَفَتْ وَهِيَ بِأَمْيَاهِ الْجَمَالِ تَنْصَحُ
أَفَاحَهَا مَبْتَسِمٌ وَأَسْهَا مُخْضَوُضِلٌ وَوَرْدَهَا مُفْتَحُ

Tatlı sözlerle bezenmiş bir zerafet... Ve öyle bir sima ki kendisinden başkası güzel bulunmaz.

Kalpler ve gözler nerede olursa olsun, arzu edilen güzelliğ[i]dir.

Ancak bu güzelliğin altında kaburga kemiklerinin arasında (yüreğinde) alevlenen bir sevda vardır.

En ilginç olanı da; düşmesi, dökülen gözyaşlarına benzer.

Aşık olmadan önce aşkı delikanlının zevk aldığı ve eğlendiği bir şey zannedirdim.

⁴⁸⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

Sonunda sevdiğim kişinin yüzü bana göründü ve neşe saçan siması beni heyecanlandırdı.

O ceylan yavrusunun gözleri bana kur yaptı. Gönül onun için bir mera, bir otlaktır.

Kalbe yapışıp ayrılmayan amansız hastalığı hissettim.

Aşk yaralarını saracak kişi nerede? Zira kalbim aşk uğruna yaralıdır.

Ebu'l-Huseyn, sensin dileklerimde arzu ettiğim. Sana kavuşmak da istediğim ve arzuladığım şeydir.

Kalk ve bana onu (vuslatı) gümüşün içerisinde altın olarak ver. Zira kadeh dahi (aramızdaki) mesafenin uzaklığından şikâyet etti.

Burası süslenmiş bir güzellik bahçesidir. Güzellik sularıyla susuzluğunu giderir.

Papatyaları gülümser. Mersin ağacı tazedir. Gülü ise açmıştır.

Görüldüğü üzere şair kasidenin ilk dokuz beytinde afif gazele giren konuları işlemiştir. Ardından sâkiye seslenerek hamriyyât konulu bölüme geçmiştir. Bunun ardından ise hâtîme bölümünde yer alan tabiat vasfı ile kasidesini sonlandırmıştır.

Şair başka bir kasidesinde de benzer şekilde afif gazelle giriş yapmış ardından da tabiat ve hamriyyât konulu beytlere yer vermiştir⁴⁸⁹: [Meczû'l-Kâmil]

أَحْنُو عَلَيْكَ وَأَنْتَ قَاسِي	حَتَّى مَ يَا ظَمِي الْكِنَاسِ
نِ فَمَلَّ مِنِّي كُلُّ آسٍ	أَغْرَيْتَ بِي سَقَمَ الْجُفُو
أَبْدًا لَهُ — وَأَيِّكَ — نَاسِي	وَوَسَّيْتَ عَهْدًا لَمْ أَكُنْ
هَجْرِي فَقَدْ عَزَّ الْمَوَاسِي	مَوْلَايَ لَا تَمْتَدَّ فِي
تَهْوَى عَلَى عَيْنِي وَرَاسِي	مُرْنِي بِأَمْرِكَ بِالَّذِي
فِي حُلَّتِي وَرَدٍ وَأَسِي	هَذِي الرِّيَاضُ قَدْ ائْجَلَتْ
وَحِينِي مِنْهَا بِكَاسِي	فَاجَلِ الْمُدَامَ أَبَا الْحُسَيْنِ
عَنِ الْفُؤَادِ وَمَا يُقَاسِي	وَاسْتَنْطِقِ الْوَتَرَ الرَّحِيمِ

⁴⁸⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91. Benzer kasideler için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93, 107.

Âh, yuvanın ceylanı! Sert davrandığın halde ne zamana kadar sana meyledeceğim. (merhamet edeceğim)

Gözkapaklarının sukuneti ile aklımı başımdan aldın ve bütün doktorlar benden usandı.

Vallahi benim asla unutmadığım bir yemini sen unuttun.

Efendim, ayrılığı uzatma. Zira dertler ağır geldi.

Bana dilediğini emret. Başım gözüm üstüne...

İşte bu bahçeler, mersin ağacı ve gülden [oluşan] elbiseleri içerisinde belirdi.

Artık şarabı parlat Ebu'l-Huseyn ve bana ondan bir kadehle hayat ver.

Ve sazın [telini] gönlüm ve katlandıkları hakkında konuşur.

Görüldüğü üzere şair bu şiirinde de gazelle giriş yapmış ardından da mersin ağaçlarının ve güllerin yer aldığı bir bahçeyi tasvir etmiştir. Bunun ardından ise sâkiden şarap isteme ve eğlence faslına değindiği kısım olan ana konu yer almıştır.

Hamriyyât şiirlerinin dışında şairin gazele mukaddime kısmında değindiği bir örnek mevcut değildir. Dolayısıyla şairin bu hususta Câhiliye dönemi şairlerinden daha ziyade Abbasî dönemi şairlerinden etkilendiğini ve onların metotudunu takip ettiğini söylemek doğru olacaktır.

1.2.2.3. Tabiat Tasviri

Tabiat tasviri ilk dönemlerden itibâren kaside içerisinde işlenen konulardan biridir. Câhiliye döneminde başlı başına bir şiir konusu olmayan tabiat tasviri, genellikle şairlerin göç etmiş sevgilisine olan aşkını ve çektiği acıları anlattığı atlâl ve gazel kısımlarından sonra yer almaktaydı. Bu bölümde şair, çöldeki yolculuğunu anlatmaya başlar ve farklı tabiat unsurlarını da tasvir ederdi⁴⁹⁰. Emevî dönemi şairlerinin yaşadığı dinî, edebî ve sosyal çevre Câhiliye döneminden büyük ölçüde farklı olmasına rağmen, bu değişimin şiire çok yansımadağı görülmektedir. Nitekim bu dönem şairleri atalarının izinden gitmiş, genel olarak kasidelerin giriş bölümünde atlâldan, sonrasında ise sevgilileri ile ilgili anılardan bahsederek çölde yapılan uzun yolculukların ve bazı tabiat unsurlarının tasvirine geçmişlerdir⁴⁹¹. Abbasî dönemi şairleri ise ortaya koydukları yeniliklerle Arap şiirinin çehresinin değıştiği dönem olmuştur. Bu dönemde zamanın

⁴⁹⁰ Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s.212-214; Yanık, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁹¹ Yanık, *a.g.e.*, s. 87-88.

sosyal, edebî ve coğrafi özellikleri şiirlere yansıtılmış, şairler Câhiliye döneminden farklı olarak kalıntı, çöl ve gece yolculuğunun yanı sıra kasidelerine doğrudan farklı doğal güzellikleri tasvir ederek yahut hamriyyât konulu dizelerle de başlamışlardır⁴⁹².

es-Sefercelânî de bahçe, çiçekler, ağaçlar gibi farklı tabiat unsurlarını ayrıntılı bir şekilde tasvir ederek şiirlerine başlamıştır. Bu şiirlerin ana konusu genellikle hamriyyâttır. Nitekim bir hamriyyât şiirine şu şekilde bir bahçe tasviri yaparak giriş yapmıştır⁴⁹³: [Munserih]

هَذَا ابْنُ وَرْقَاءَ فِي ذُرَى الْقَضَبِ يَدْعُو بِالْحَانِهِ إِلَى الطَّرَبِ
وَالرَّوْضُ يَجْلِي عَلَيْكَ فِي حُلَلِ قَدْ أَحْكَمْتَ صُنْعَهَا يَدُ السُّحْبِ
وَتَمَّ نَوْرٌ مُكَلَّلٌ بِنَدَى يَفْتَرُّ مِنْهُ افْتِرَارُ ذِي شَنْبِ
فَأُمَّ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَزَهَا رَحْبَتُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي
وَأَشْتَمَّ رِيحَانَةً تُمِيدُ بِهَا بَيْنَ النَّدَامَى سُلَافَةَ الْأَدَبِ
وَأَسْتَجَلُ يَاقُوْتَةَ الْمُدَامِ فَقَدْ تَبَسَّمَتْ عَنْ لَالِي الْحَبِّبِ
مِنْ كَفِّ رَخِصِ الْبِنَانِ مُخْتَضِبِ مُوَهُ مِنْهُ اللَّجَيْنِ بِالذَّهَبِ

Bu, ulu ağaçların en yüksek yerlerinde nağmeleriyle neşeye davet eden güvercindir.

Bahçe, bulutların elinin en güzel şekilde yaptığı elbiseler içerisinde, sana kendini gösterir.

Orada çiğ taneleriyle taçlandırılmış beyaz bir çiçek vardır. O güzel dişlerin ışıltısı saçılır ondan.

Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim.

Bir tutam fesleğen kokla! Onu dostlar arasında edebiyatın en has şarabı olarak sunarısın.

Saf şarabın inciye benzer kabarcıklarıyla gülümseyen yakutunu (kırmızılığını) keşfet.

Kınalı, yumuşak parmak uçları olan ve gümüşün altınla kaplandığı bir elden...

⁴⁹² Bekkâr, *İtticâhâtü'l-Ğazel*, s. 72-79; Yanık, a.g.e., s. 121.

⁴⁹³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

Görüldüğü üzere şair yüksek ağaçların üzerinde ötmekte olan bir güvercini tasvir ederek başladığı şiirine, yağmurun yağmasıyla bahçenin ne kadar etkileyici ve güzel bir hale geldiğini anlatarak devam etmiştir. Beşinci beyitten itibâren ise hamriyyât terimlerini tabiat unsurlarına mezcederek usta bir şekilde asıl konu olan hamriyyâta geçiş yapmıştır. Başka bir şiirinde de aynı şekilde güvercin tasviri yaparak başladığı kasidenin mukaddime bölümünde yağmuru, baharın gelişini ve baharla birlikte bahçenin sahip olduğu güzellikleri anlatmıştır⁴⁹⁴. [Kâmil]

رَوْضٍ تُظَلُّ بِظِلِّهِ مَعْبُوطًا	يَا صَاحِبِي طَابَ الرَّمَانُ فَقُمْ إِلَيَّ
عَطْفًا وَتَقَطُّهُ الْحَيَا تَنْقِيطًا	غَنَى الْحَمَامُ بِهِ فَرَقَّصَ بَانَهُ
مَا بَاتَ يَعْرِضُهُ الْعَمَامُ خَيْوطًا	وَرَدَ الرَّبِيعُ إِلَيْهِ نَسَاجًا لَهُ
فِيهِ فَلَمْ يَبْرَحْ بِهِ مَبْسُوطًا	وَكَأَنَّمَا الطَّائِفُ مَدَّ جَنَاحَهُ
مِنْ حَوْكِ صَنْعَاءِ الرِّيَاضِ مُرُوطًا	أَحْسِنْ بِفَضْلِ تَكْتَسِي بِقُدُومِهِ
طُولًا كَمَا مَدَّ اللَّحِينَ شَرِيطًا	مَا زَالَ مِنْهُ الْيَوْمُ يَفْضُلُ أَمْسَهُ
قَدْ قَلَّدَتْ دُرَّ الْحَبَابِ سُمُوطًا	فَأَدْرَ عَلَيَّ أبا الْحُسَيْنِ مُدَامَةً
فِينَا وَسَلَطَهَا الْهَوَى تَسْلِيطًا	فَعَلَّتْ جُفُونُكَ فِي الْقُلُوبِ كَفَعْلِهَا

Dostum, zaman iyileşti. Bu yüzden gölgesinde mutlu bir şekilde gölgelenebileceğin bahçeye yönel.

Orada güvercin şarkı söyledi ve sorgun ağacını eğilerek dans ettirdi. Yağmur ise orayı benek benek noktaladı.

Bahar, bulutun eğirdiği ipleri onun için dokuyarak, oraya geldi.

Sanki tavuskuşu orada kanadını açmış... Hala da yayılmış bir haldedir.

Ne güzel bir nimet! Bahçeler, onun gelişiyile San'a dokuması yemyeşil elbiseler giyer.

Oranın bugünü dününden daha uzun olmaya devam etmektedir. Gümüşün bir şerit halinde uzatılması gibi...

Bana şarap getir Ebu'l-Huseyn! Aşk incisini gerdanlık gibi takmışım.

⁴⁹⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93; Benzer bir mukaddime için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

Gözkapakların, bizi etkilediği gibi kalplere de tesir etti. Ve aşk onları ele geçiriverdi.

Şair altıncı beyte kadar tabiat tasviri yapmıştır. Bahar mevsiminde gündüzlerin daha uzun ve değerli olduğunu belirtmek için günlerin uzamasını bir şerit gibi uzatılan gümüşe benzettikten sonra da sâkî ve şarap tasviri ile asıl konu olan hamriyyâta geçmiştir.

Örnek olarak verilen her iki kasideye de tabiat tasviri ile başlayan şair, daha sonraki bölümlerde hamriyyâtla birlikte sâkî tasvirine geçmiştir. Bu üslup bizlere başta Ebû Nuvas olmak üzere Abbasî döneminde yaşayan yenilikçi şairlerin kasidelerini hatırlatmaktadır. Zira o dönemde başlayan yenilikçi hareketlerle hamriyyât konulu şiirler tabiat, içki meclisleri, sâkiler ve şarabın birlikte zikredilip ayrıntılı tasvirlerin yapıldığı bir hal almıştır⁴⁹⁵.

es-Sefercelânî hamriyyât şiirlerinin yanı sıra bir zühd şiirine de tabiat tasviri ile başlamıştır. Ancak bu kasidesine, diğer şiirlerinde olduğu gibi, gördüğü herhangi bir bahçe yahut tabiat unsurunun tasviri ile değil, dinî birikimi ve hayal dünyasını kullanarak yapmış olduğu cennet bahçelerinin tasviri ile başladığını belirtmemiz gerekmektedir. Söz konusu şiirin mukaddime bölümü şu şekildedir⁴⁹⁶: [Kâmil]

لَمْ تَقْتَرِنِ لَدَائِهِ بَزْوَالِ	رَوْضِ أَرِيضٍ تَحْتَ فَصْرِ عَالِ
تَأْتِي إِلَيْكَ بَلِيلَةَ الْأَذْيَالِ	وَالرَّيْحُ فِي تِلْكَ الرَّوَابِي سَجَسَجِ
فَكَأَنَّهَا قَدْ ضُمَّخَتْ بَعْوَالِي	تَسْرِي مِنَ الْفِرْدَوْسِ عَاطِرَةَ الشَّدَا
وَيَكُونُ مِنْهُ فِي مَدِيدِ ظِلَالِ	فَاغْرَسَ بِهَا مَا تَدُنُ مِنْكَ قُطُوفُهُ
حَافِظٌ عَلَيْهَا فَهِيَ رَأْسُ الْمَالِ	فَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ غِرَاسُهَا

Yüksek bir sarayın altında, lezzetleri yok olmayan geniş bir bahçe...

Bu tepelerde rüzgâr ılıktır. Sana esintili geceleri getirir.

Sanki mis sürünmüş gibi firdevs bahçesinden mis kokuları yayılır.

Oraya meyveleri sana yakın ve boylu boyunca uzanan gölgeleri olan [bir ağaç] dikesin!

⁴⁹⁵ Heddâra, *İtticâhâtü's-Şi'r*, s. 499.

⁴⁹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 100.

Ki [elinde] kalan salih [ameller] oranın filizleridir. Onları muhafaza et zira onlar sermayedir.

Görüldüğü üzere şair ilk üç beyitte sonsuz nimetlerle bezenmiş, esintili ve mis kokuları yayılan bir bahçeden söz etmektedir. Kasidenin devamından da anlaşılacağı üzere burası bir cennet bahçesidir. Şair bu tasvirin sonunda, kulun bu bahçeye dikmesi gereken bir ağaçtan söz ederek ana konuya geçmektedir. Zira bu ağacı dikebilmek için öncelikle filizlere sahip olmak gerekmektedir. Bu filizler ise dünya hayatında yapılan salih amellerdir. es-Sefercelânî, daha sonraki beyitlerde ise duanın önemini zikretmiş, Hz. Peygamber'e salat-u selam getirmiş ve asıl yurt olan ahiret ve Cennet'e olan özlem ve arzusunu dile getirerek şiirine son vermiştir.

1.2.2.4. Uykusuzluktan Şikâyet

İlk dönemlerde bazı şairlerin kasidelerine uykusuzluktan dem vurarak başladıkları bilinmektedir. Bu mukaddime tarzı atlâl ve gazel kadar çok kullanılmamıştır. Geceleri gözlerine uyku girmeyen şairler yıldızlarla sohbet ederek teselli bulduklarını ifade etmişler ve bunun yanı sıra kendilerini ziyarete gelen sevgilinin hayalinden bahsetmişlerdir⁴⁹⁷. es-Sefercelânî'nin kasidelerinde de bu şekilde mukaddimeler bulunmaktadır. Şair bu tarz mukaddimelerinde aslında sevgileye olan derin ve tarifsiz özlemini dile getirmek istemektedir. Zira ayrılık kendisini öylesine etkilemektedir ki geceleri uyku nedir bilmemekte ve teselliyi yıldızlarla sohbet etmekte aramaktadır. Bununla birlikte derin düşüncelere dalan şair, hakikatte gerçekleştirmediği vuslatı zihin dünyasında gerçekleştirmek için sevgilinin hayalini kendisini ziyarete gelmiş birisi gibi düşünerek onunla konuşmaktadır. Kasideye bu şekilde giriş yapan şair ilerleyen beyitlerde sevgilinin güzelliklerini sıralayarak ona olan sevgisini ifade etmektedir. Örneğin bir gazeline uyuyamamaktan şikâyet ederek şu dizelerle başlamıştır⁴⁹⁸: [Basît]

وَلَا سَمِيرِي بِهِ إِلَّا فَرَاقِدُهُ حَتَّى مَ أَسْهَرُ لَيْلًا أَنْتَ رَاقِدُهُ
يُكَابِدُ الْقَلْبُ مِنْهُ مَا يُكَابِدُهُ فَآه مِنْ أَرْقٍ أَدَّى إِلَى قَلْقٍ

⁴⁹⁷ Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 212.

⁴⁹⁸ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 83.

Senin uykuya daldığın ve yıldızlardan başka sohbet edecek bir arkadaşım olmayan gecede ne zamana kadar uyanık kalacağım?

Ah o gama sürükleyen uykusuzluk! Gönül ona katlanabildiği kadar katlanıyor.

Bu dizelerden sonra ayrılık sebebiyle çekilen acılar anlatılmakta ve sevgilinin güzelliklerinden bahsedilmektedir. Yine benzer bir şiirinde gece uyuyamayan şair kasidesine uykusuzluktan ve yıldızlarla sohbet edişinden bahsederek şöyle giriş yapmıştır⁴⁹⁹: [Recez]

عَرَامُهُ مَتَّقِدُهُ وَصَبْرُهُ مُنْفَقِدُهُ
وَفِي الدُّجَى سَمِيرُهُ نَحْمُ السُّهَى وَالْفَرْقِدُهُ
حَارِبُهُ رُقَادُهُ وَقَدْ حَفَاهُ الْمَرْقِدُهُ
وَصَدَّ عَنْهُ مَنْ عَلَى وَدَادَهُ يَعْتَقِدُهُ

Sevdası alev alev, sabrı tükenmiş,

Gecenin karanlığında arkadaşı Süha ve Kutup yıldızlarıdır.

Uykusu kendisine isyan etmiş ve döşeği onu terk etmiş

Sevgisine inandığı kişi ondan yüz çevirmişti.

Şair bu şiirinde sevgilinin kendisine yüz çevirmesi sebebiyle içerisine düştüğü durumu anlatmaya çalışmış ve teselliyi yıldızlarla sohbet etmekte aramıştır. Ayrılık acısını bazı kasidelerinde bu şekilde uykusuzluktan bahsederek ifade eden es-Sefercelânî bazı kasidelerinde ise sevgilinin hayalini tasvir etmiş hatta bazen hayale gerçeklik kazandırarak onunla karşılıklı konuşma yapmıştır. Mesela bir gazelinde sevgilinin hayalini şu şekilde tasvir etmektedir⁵⁰⁰: [Kâmil]

طَيْفٌ أَلَمَ فَكَانَ فِي إِمَامِهِ أَشْهَى لَطْرِفِي مِنْ لَذِيدِ مَنَامِهِ
أَهْلًا بِهِ طَيْفًا أَتَى بِسَلَامٍ مَنْ قَدْ كَانَ يَبْخُلُ بِقِطْعَةٍ بِسَلَامِهِ
أَنْزَلْتُهُ فِي مُقَلَّتِي كَرَامَةٍ وَأَقُولُ قَدْ قَصَّرْتُ فِي إِكْرَامِهِ

⁴⁹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

⁵⁰⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104.

وَإِذَا يُجَدِّدُ عَهْدَهُ بِعَرِيمِهِ كَيْمَا يُجَدِّدُ عَهْدَهُ بِعَرَامِهِ
وَأَخُو الْعَرَامِ يَرَى الْخَيَالَ تَخَيُّلًا فَيُظَنُّهُ وَأَفَاهُ فِي أَحْلَامِهِ
قُولُوا لِمَنْ أَعْرَى السُّهَادَ بِمُقَلَّتِي وَاللَّيْلُ قَدْ أَرْحَى سَتُورَ ظَلَامِهِ
يُهْدِي لِجَفْنِي نَعْسَةً فَعَسَى بِهَا يَهْدِي اضْطِرَابُ الْقَلْبِ مِنَ آلَامِهِ

Bir hayal ziyarete geldi. Ziyaretinde gözüme en lezzetli uykulardan dahi daha lezzetliydi.

Uyanırken selamını esirgeyen kişinin selamını getiren hayal hoş gelmiş.

Onu şeref duyarak gözlerimde ağırladım. Ve ikramda kusurda bulunduğumu da söylerim.

Sevdiği ile [beraber olduğu] ve sevgi [dolu] zamanı yenilemek üzere geldi.

Sevdalı, hayali zihninde canlandırarak görür. Ama kendisine rüyalarında geldiğini zanneder.

Gece, karanlığının perdesini salarken, gözlerimi uykusuzluğa sevk edene şöyle deyin:

Ki o, belki kalbimin ızdırabı acılarından kurtulur diye gözlerime uykusuzluğu hediye eder.

Şair bu kasidesinde de esas olarak sevgiliye olan özlemine dile getirmek istemektedir. Nitekim sonraki beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir. Ayrıca bu dizelerde hakikatte gerçekleşmeyen vuslatı zihin dünyasında gerçekleştirme arzusunu ortaya koymaktadır. Şairin beşinci beyitte söyledikleri ise bu hayale ne denli gerçeklik kazandırdığını ortaya koymaktadır. Zira şair neredeyse bu hayalin bile bir rüya olduğunu zannetmektedir.

es-Sefercelânî'nin bu şekilde uykusuzluktan şikayet ederek ve sevgilinin hayalini tasvir ederek giriş yaptığı üç kasidesi daha mevcuttur⁵⁰¹. Dolayısıyla Klasik Arap kasidelerinde az da olsa şahit olduğumuz bu mukaddimleri kendi şiirine uyarlayan şairin geleneksel şiir kültüründen haberdar olduğu ve bunu belli ölçüde kasidelerine yansıttığını söylemek mümkündür.

⁵⁰¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 97, 98, 105.

1.2.2.5. Geçmişe Özlem

Çok yaygın olmamakla birlikte Câhiliye döneminde bazı kasidelere bu şekilde başlandığı olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de şairler belli bir yaşa eriştikten sonra gençlik günlerine özlem duymuş ve özellikle gazel konulu kasideler yazmak istediklerinde mukaddime bölümünde bu özelemlerini dile getirmişlerdir⁵⁰². Aynı şekilde es-Sefercelânî'nin özellikle gazel konulu şiirlerinde giriş bölümünde genel olarak geçmişte yaşanan güzel günlere ve gençlik zamanında sahip olduğu nimetlere değindiği görülmektedir. Bu kasideler incelendiğinde, şairdeki bu özlem duygusunu farklı unsurların alevlendirdiği dikkat çekmektedir. Zira şair bazen ötmekte olan bir bülbül ya da farklı bir kuş türünün, bazen bir şimşeğin parlıtısının, bazen de bir müzik aletinin hoş sedasının kendisini geçmiş günlere götürdüğünü ifade ederek şiirine başlamaktadır. Bu kasidelerinde gençlik günlerine ve geçmişte yaşadığı güzel günlere özlemini dile getirdikten sonra sevgilisini anarak onun sahip olduğu fiziksel ve manevî güzellikleri sıralamaktadır.

Bir gazelinde santur isimli çalgının sesiyle geçmiş günlere giden şair, o günlerdeki güzel yaşantısına, özellikle de yaşadığı yerlere olan özlemini şu şekilde ifade etmektedir⁵⁰³: [Kâmil]

فَالْقَلْبُ مِنْ طَرْبٍ يَكَادُ يَطِيرُ	نَبَّهْتَ شَوْقِي أَيَّهَا السَّنْطِيرُ
قَدْ كُنْتُ فِيهِ أَزُورُهَا وَتَزُورُ	أَذْكَرْتَنِي عَهْدًا لِعِزَّةِ بِالْحِمَا
إِلَّا تَنَازَعَ عَنَبِيرٌ وَعَبِيرُ	وَمَلَاعِبًا مَا هَيَّيْنَمْتُ فِيهَا الصَّبَا
تَرْتُو إِلَيْنَا مِنْ كُوَاهَا الْحُورُ	تَسْمُو الْعُيُونُ بِهَا لِأَسْنَى غُرْفَةٍ
تَبْكِي وَتَضْحَكُ لِلْأَفَاحِ تُعُورُ	لَا زَالَتْ الْأَنْوَاءُ فِي أَدْوَاهِهَا

Özlemimi artırdın ey santur, öyle ki, gönül neredeyse neşeden uçacak.

Bana, onun beni benim de onu ziyaret ettiğim koruluktaki izzetli günleri hatırlattın.

Saba rüzgârının hafifçe esmesiyle anber ve misk kokularının birbiriyle çekiştiği eğlence yerlerini (hatırlattın.)

⁵⁰² Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 212.

⁵⁰³ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 87.

Gözler o yerlerle, pencerelerinden bizlere hurilerin bakmakta olduğu en aydınlık odaya yükselir.

Meyveler hala ulu ağaçlarındadır. Papatyaların ağızları bir ağlar bir güler...

Görüldüğü üzere şair, mukaddime bölümünde öncelikle geçmişe olan özlemini dile getirmiş ardından da yaşamış olduğu yerleri tasvir etmiştir. Dolayısıyla mukaddime bölümünde birden fazla konuya yer vermiştir. Bu tasvirin ardında ise asıl konu olan gazele geçiş yapmıştır.

es-Sefercelâni başka bir gazelinin mukaddime bölümünde ise güvercinin sesinden etkilenerek geçmişe olan özlemini şu şekilde dile getirmiştir⁵⁰⁴: [Hafîf]

يَا ابْنَ وَرَقَاءَ يَا رَقِيمَ الْجَدِيدِ قَدْ صَدَعْتَ الْفُوَادَ بِالتَّعْرِيدِ
وَيَاكَ قَدْ هَجَّتْ لِي كَوَى مِنْ وَجْدٍ فِي زَوَايَا ذَاكَ الْفُوَادِ الْعَمِيدِ
فَتَلَفَّتْ نَحْوَ مَعَهْدِ سَعْدٍ وَتَذَكَّرْتُ مَا مَضَى مِنْ عُهُودِي
إِذْ بَقَاعُ الْحِمَا مِيَادِينُ لِعَهْدِي وَشَبَابِي مَخْضُوضِلُ الْأُمُودِ

Ey güvercin, divit boyunlum! Nağmenle gönlümü paramparça ettin.

Yazık sana! Şu meftûn gönlün köşelerindeki aşk ateşlerini alevlendirerek beni heyecanlandırdın.

Mutlulukla bilinen yere yönelip, geçen zamanlarımı hatırladım.

Sevdamın meydanları olan o koruluk topraklarını ve körpecik gençliğimi...

Şair bu girişin ardından ana konu olan gazele geçmiş ve sevgilinin fiziksel özelliklerini tasvir etmiştir. Buna benzer bir kasidesinde ise bir bülbülün sesinden dolayı Şâlihiye’de yaşadığı güzel günleri hatırlamış, o günlere olan özlemini ifade etmeye çalışmış, ardından da gazel bölümüne geçerek sevgiliden ve ona olan sevgisinden bahsetmiştir⁵⁰⁵.

Sonuç olarak; es-Sefercelâni’nin söylediği kasidelerin mukaddime bölümlerinde beş konu üzerinde daha çok durduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilk ikisi klasik Arap şiirinde de temel mukaddime konularından olan atlâl ve gazeldir. Atlâla değindiği beyitlerine bakıldığında şairin kimi zaman Arap şiirinde gelenek haline gelen lafız ve manaları aynen dizelerinde kullandığı kimi zaman ise atlâl beyitlerini kendi döneminin

⁵⁰⁴ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 85.

⁵⁰⁵ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 99.

özelliklerine ve hayal dünyasına göre yeniden şekillendirdiği görülecektir. Bunun yanı sıra Klasik Arap şiirinden farklı olarak sevgilinin terk ettiği diyarı tafsilatlı bir şekilde değil, birkaç beyitte yüzeysel olarak tasvir ederek ana konuya geçmiştir.

Câhiliye döneminde kasidelere gazel ile başlanması da bir gelenek haline gelmiş ve atlâl ile birlikte kasidelerin mukaddime bölümünde en çok işlenen iki konudan biri olmuştur. Ancak es-Sefercelânî'nin şiirlerinde gazelin bir mukaddime konusu olmaktan daha ziyade birçok kasidenin ana konusu olduğu görülmüştür. Gazelin mukaddime bölümlerinde yer aldığı kasideleri ise yalnızca hamriyyât konulu olanlardır. Bunda en önemli etken, beyit sayısına göre kaside olarak değerlendirdiğimiz şiirlerinin, birkaç zühd ve hamriyyât şiiri dışında, tamamen gazellerden oluşmasıdır. Bunun yanı sıra şair kasidelerin bir kısmına herhangi bir mukaddime olmaksızın doğrudan ana konuyla başlamıştır. Ayrıca incelediğimiz kasidelerin arasında medih, ihvaniyyât ve fahr konulu şiirler olmaması da doğal olarak gazelin bir mukaddime konusu olarak kullanılmamasına yol açmıştır. Zira Osmanlı döneminde yazılan medih, ihvaniyyât ve fahr gibi konuların ana tema olduğu şiirlerde gazelin mukaddime bölümünde işlendiği bilinmektedir⁵⁰⁶.

Şair gazellerin mukaddime bölümlerinde genel olarak uykusuzluktan yakınmış, sevgilinin hayalini tasvîr etmiş ve geçmişe olan özlemini dile getirmiştir. Bu konuları her ne kadar gazel ana çatısı altında düşünmemiz mümkün olsa da kasidenin kalan kısmından belirgin bir şekilde ayırt edildikleri için mukaddime olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Zira birçok kasideye aynı şekilde bu iki konuya değinerek giriş yapan es-Sefercelânî'nin bunu bir metot olarak benimsediği ortaya çıkmaktadır.

Şairin, tabiat tasvirine ise hamriyyât ve zühd şiirlerinin mukaddime bölümlerinde yer verdiği dikkat çekmektedir. Câhiliye başta olmak üzere Emevî ve Abbasî dönemi kaside yapılarının şiirlerine aynen yansıdığını gördüğümüz es-Sefercelânî'nin mukaddime bölümlerinde genel olarak geleneği devam ettirdiği, bunun yanı sıra bazı beyitlerine kendi sosyal, edebî ve coğrafi çevresinin etkilerini de katarak kısmen yenilikler ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

⁵⁰⁶ Tasa, *a.g.e.*, s. 132; Mesut Ergin, *İbnu'n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri*, s. 96.

1.2.3. Tehallus

Arap edebiyatında tehallus, kaside ve nesirde, giriş bölümünden sonra asıl konuya geçme sanatı olarak tarif edilmektedir⁵⁰⁷. Bu geçişin güzel bir şekilde yapılması ise *husnu't-tehalluş* olarak isimlendirilir. Nitekim husnu't-tehalluş kaynaklarda, “Şairin bir temadan başka bir temaya, lafız ve manaları aynı kalıptan çıkarırmışçasına, ustaca kullanarak, dinleyiciye hissettirmeden hoş bir şekilde geçiş yapması⁵⁰⁸” şeklinde ifade edilmiştir.

Vezin ve kafiye uyumunun da gözetilmesi gereken kasidede, tehallus nesre göre oldukça zor ve yetenek gerektiren bir sanat olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle eleştirmenler kasidede tehallusa büyük önem atfetmiş ve geçişin nasıl olması gerektiği konusunda bazı şartlar ortaya koymuşlardır. Bunların en önemlisi, iki konu arasında mana ve lafızlarda kopukluk meydana gelmemesidir. Bunun için geçiş yapılan beyitlerde seçilen kelime ve manaların her iki konuyla da uyum içerisinde olması, bağlantının ustaca kurulması ve dinleyenlerin bu geçisi hissetmemeleri için her iki konunun da adeta iç içe girmesi gerekmektedir⁵⁰⁹.

Edebiyat âlimlerinin tehallusla ilgili olarak üzerinde durdukları hususlardan biri de geçiş yapılan beyitlerde dinleyenlerin ilgisini çekebilecek daha hoş lafızların kullanılması ve söz diziminin daha itinalı yapılmasıdır. Bu âlimler matla' beyitlerinin kasidede işitilen ilk beyitler olması hasebiyle sahip olması gereken bazı hususiyetlerin aynı şekilde tehallus beyitlerinde de bulunmasının, dinleyicinin merakını uyandırıp kasidenin kalan kısmına olan ilgisini artıracaklarını savunmuşlardır⁵¹⁰.

Tehallus, her ne kadar mukaddimededen şiirin asıl konusuna geçiş olsa da, şiirin farklı bölümlerinde yer alan farklı konular arasındaki geçişin de güzel ve yumuşak olması, anlam bütünlüğünü sağlayıp şiirin edebî kalitesini artıracaktır⁵¹¹. Nitekim İbn

⁵⁰⁷ Muhammed 'Ali b. 'Ali et-Tehânevî, *Keşşâf-u İştîlâhâtî'l-Funûn*, Maḥbaat-ı İkdâm, bsy., h.1317, II, 425; Maḥlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nakdî'l-'Arabîyyî'l-Ḳadîm*, s. 143.

⁵⁰⁸ İbn Hicce el-Hamevî, *a.g.e.*, I, 329.

⁵⁰⁹ İbn Ṭabâtabâ, *a.g.e.*, s. 184; Ebû Muhammed İbn Sinân 'Abdullâh b. Muhammed b. Sa'îd el-Hafâcî, *Sırru'l-Feşâha*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1982, s. 268; İbnu'l-Eşîr, *a.g.e.*, III, 121; İbn Ebi'l-İşba' Abdul'azîm b. el-Vâhid b. Zâfir el-'Advânî, *Tahrîru't-Tahbîr fî Sinâ'ati's-Şî'ri ve'n-Nesr ve Beyâni İcâzi'l-Ḳur'ân*, thk: Muhammed Şeref, Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, bsy., tsz.; s. 433; el-Ḳartacennî, *a.g.e.*, s. 320-321; el-Mueyyed-billâh, Yahyâ b. Ḥamza el-'Alevî, *eṭ-Ṭirâzu'l-Mutedammîn li Esrâri'l-Belâğa ve 'Ulûmi Haḳâiki'l-İcâz*, 1.b., el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, Beyrût, h. 1423, II, 173.

⁵¹⁰ el-Ḳartacennî, *a.g.e.*, s. 321.

⁵¹¹ Tasa, *a.g.e.*, 143.

Raşîk “*husnu't-tehalluş*” diye isimlendirilmeye en layık olan geçişlerin, farklı konular arasında geçiş yaptıktan sonra ilk konuya dönülerek yapılanlar olduğunu ifade etmiştir⁵¹².

Eleştirilenlerin ortaya koyduğu ve özetlenmeye çalışılan bu şartları taşımayan geçişlere ise *iktidâb* denmektedir. İktidâb; şairin bir konu hakkında sözünü bitirip hemen ardından başka bir konuya başlamasıdır. Bu metod daha çok Arap Edebiyatının ilk dönemlerine hastır. Zira İmruu'l-Kays, en-Nâbiğa ez-Zubyânî ve Tarafa b. 'Abd gibi Câhiliye dönemi şairlerinin mukaddime bölümlerinden asıl konuya bu şekilde geçtikleri bilinmektedir⁵¹³.

es-Sefercelânî'nin kasideleri incelendiğinde tehallusu genel olarak eleştirilenlerin ortaya koyduğu kaideleri gözeterek başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği görülmektedir. Divanda yer alan bir gazeli buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Şair söz konusu gazelin mukaddime bölümünde meltem rüzgârına hitap etmekte ve ondan sevgilinin yaşadığı eve uğrayıp selamını iletmesini istemektedir⁵¹⁴: [Hafîf]

يَا نَسِيمًا بِالرَّوْضِ رَقَّ هُبُوبًا حَيِّ بِالنَّيِّرَيْنِ مَعْنَى رَحِيًّا
وَتَرَدَّدَ فِي غُدُوَّتَيْهِ صَبَاحًا فَهُوَ مِمَّا يَزِيدُ عَرَفَكَ طِيًّا
وَأَتْنِي مِنْ بَأَنَةِ إِلَى الرَّئِدِ عَطْفًا لِيُصِيبَا مِنَ الْعِنَاقِ نَصِيًّا

Bahçede hafifçe esen meltem! Güneş ve ay[ın üzerinde]ki ferah eve selam söyle.

Ve sabahleyin onun çevresinde dolaş. Çünkü o [ev] senin güzel kokunu daha da güzelleştirir.

Sorgun ağacından [geçerek] defneye yönel ki o ikisi de [seninle] kucaklaşmaktan nasiplerini alsınlar.

Bu dizelerle kasideye giriş yapan şair, asıl konuya geçiş yapmak için hem mukaddime bölümüne hem de asıl konu olan gazele uygun lafız ve manalar kullanarak tehallusu şöyle gerçekleştirmektedir⁵¹⁵: [Hafîf]

وَتَلَطَّفَ فِي بَثِّ أَخْبَارِ صَبٍّ وَرَدَّ الْبَيْنُ دَمْعَهُ الْمَصْبُوبًا

⁵¹² İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 237-238.

⁵¹³ Bekkâr *Binâu'l-Kaşîde*, s. 228.

⁵¹⁴ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 77.

⁵¹⁵ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 78.

وَأْمَلِ عَنِّي أَلْوَكَةَ مِنْ عِتَابِ
وَاحِكِ عَنْ صَبْوَةِ أَلْمَتِ بِقَلْبِي
سِحْرُ أَلْفَاطِهَا يَشُوقُ الْقُلُوبَا
فَاسْتَحَالَتْ فِي أَضْلَعِي أَلْهُوبَا
تُمْ صِفْ يَا نَسِيمُ شَوْقِي وَحَازِرْ
أَنْ يَكُونَ الرَّقِيبُ مِنْكَ قَرِيبَا
قُلْ لِصِنْوِ أَلْعَزَالِ تَقْدِيهِ رُوحِي
مِنْ عَزَالِ أَمْسَى بِلَبِّي لَعُوبَا

Ve ayrılığın, dökülen gözyaşlarını kırmızıya boyadığı aşığın hikâyelerini nazik bir şekilde anlat.

Benim hakkımda, sihirli lafızlarınla, kalpleri şevke getiren bir şikâyet mektubu yaz!

Ve kalbime düşüp alevlere dönüşen çocukluğu anlat.

Daha sonra ey meltem, arzumu anlat ancak casusun sana yakın olma[ma]sına dikkat et.

Ceylana benzeyene de ki: “Kalbime işve yapan ceylana canım feda olsun.”

Görüleceği üzere kasidede dördüncü beyitten itibaren asıl konu olan gazeli çağrıştıran lafız ve manalar kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim “دَمْعَ”, “نَيْنَ”, “صَبَّ”, “مَصْبُوبَ” ifadeleri gazel şiirlerinde sıkça rastladığımız tabirlerdendir.

Ancak şairin, diğer bir taraftan da kasidenin mukaddime bölümünde olduğu gibi meltem rüzgârına hitap etmeyi sürdürdüğünü dolayısıyla da mukaddime bölümü ile olan irtibatı koparmadığını görmekteyiz. Sekizinci beyit ise sevgilinin bir ceylana benzetilmesiyle artık ana konu olan gazelin başladığı kısım, yani tehallus beytidir. Bu kasidede olduğu gibi, es-Sefercelânî'nin şiirlerinde tehallus bölümü genel olarak bir yahut iki beyitten meydana gelmektedir.

es-Sefercelânî'nin mukaddime bölümlerini genellikle çok uzatmadığı daha önce de ifade edilmişti. Öyle ki bazı şiirlerinde bir yahut iki beyitten oluşan mukaddimeler mevcuttur. Şair bu tarz şiirlerinde de ana konuyla bu kısa mukaddime arasında bağlantı kurmaya gayret göstermiş, geçişi daha güzel hale getirmiştir. Bu şiirlerinde tehallusun da oldukça kısa olduğu görülmektedir. Atlâla değinerek başladığı şu gazeli bu hususa güzel bir örnektir⁵¹⁶: [Remel]

⁵¹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

بَيْنَنَا بِنَسَبَةٍ حُبُّ فَاحْسِ الرَّكْبِ وَقِفْ بِي
قِفْ عَلَى حَيِّ ظَبَاءٍ قَدْ تَلَاعَبْنَ بِلَبِّي

Aramızda bir sevgi bağı var. Bu yüzden kafiyei durdur ve yanımda kal.

Kalbimle alay eden ceylanların mahallesinde dur!

Görüldüğü üzere şair birinci beyitte kafiyei idare eden deve çobanını kastederek onun, sevgilinin yaşadığı yerlerde durmasını istemektedir. Bir beyitlik bu kısa mukaddimeye rağmen ikinci beyitte yer alan “قِفْ”, “حَيِّ”, “ظَبَاءٍ” ve “تَلَاعَبْنَ بِلَبِّي” gibi atlâl ve gazelde çokça kullanılan ifadelerin iç içe kullanılması, şairin asıl konu olan gazele güzel bir şekilde geçme isteğini ortaya koymaktadır.

Şair, gazellerin dışında hamriyyât konulu kasidelerinde de husnu't-tehalluş örnekleri sergilemektedir. Nitekim bir kasidesinin mukaddime bölümünde bahçe tasviri yapan şair asıl konuya şu dizelerle geçmiştir⁵¹⁷: [Munserih]

فَأَمَّ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَزَهَا رَحْبَتُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي
وَأَشْتَمَّ رِيحَانَةً تُمِيدُ بِهَا بَيْنَ النَّدَامَى سُلَافَةَ الْأَدَبِ

Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim.

Güzel kokulu bitkileri (Bir tutam fesleğen) kokla! Onları dostlar arasında edebiyatın en has şarabı olarak sunarısın.

Bahçe tasviri ile başlayan bu şiirde şair, dostuna seslenerek gezintide kendisine eşlik etmesini isteyerek ve “رِيحَانَةً”, “نَدَامَى” ve “سُلَافَةَ” kelimelerini kullanarak mukaddime bölümü ile asıl konu arasındaki münasebeti kurmuş ve sonraki beyitte hamriyyâta devam etmiştir.

Buraya kadar verilen örnekler es-Sefercelânî'nin mukaddime bölümünden asıl konuya husnu't-tehalluş olarak değerlendirdiğimiz geçişlerini göstermektedir. Eleştirilenlerin üzerinde durduğu hususlardan biri de kasidenin tamamında temadan temaya geçiş yaparken tehallusun tıpkı mukaddimededen ana konuya geçişte olduğu gibi yumuşak ve dinleyicilerin hissedemeyeceği bir şekilde olması gerektiğidir. es-Sefercelânî'nin şiirlerinin bu açıdan da incelenmesi yerinde olacaktır. Zira birçok

⁵¹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

kasidesinde farklı bölümlerde konudan konuya geçişlerin olduğunu görmekteyiz. Önemli şiir eleştirmenlerinden biri olan İbn Raşîk konuyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: “ *Tehallus olarak değerlendirilmeye en layık şiirlerde şair bir konudan başka bir konuya geçer ardından ilk konuya döner. Bunun ardından daha farklı bir konuya geçen şair son olarak asıl meseleye döner*⁵¹⁸.”

İbn Raşîk’in vurguladığı husus es-Sefercelânî’nin bazı kasidelerinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin asıl konusu gazel olan bir kasidesinin ilk beş beytinde sevgilinin hayalinden ve uykusuzluktan bahseden şair altıncı beyitten itibaren şu ifadelerle yer vermektedir⁵¹⁹: [Kâmil]

قُولُوا لِمَنْ أَغْرَى السُّهَادَ بِمُقَلَّتِيَّ وَاللَّيْلُ قَدْ أَرْخَى سَتُورَ ظَلَامِهِ
يُهْدِي لِحَفْنِي نَعْسَةً فَعَسَى بِهَا يَهْدِي اضْطِرَابُ الْقَلْبِ مِنْ آلامِهِ
كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَى التَّخْلِصِ مِنْ هَوَى جَاَزَ الْحُدُودَ وَجَارَ فِي أَحْكَامِهِ

Gece, karanlığının perdesini salarken, gözlerimi uykusuzluğa sevk edene şöyle deyin:

Ki o, belki kalbimin ızdırabı acılarından kurtulur diye gözlerime uykusuzluğu hediye eder.

Haddi aşan ve hükümlerinde zalim olan bir aşktan kurtulmanın yolu nedir?

Şair “قُولُوا لِمَنْ أَغْرَى السُّهَادَ بِمُقَلَّتِيَّ” ibâresi ile mukaddime bölümüyle ana konu

arasında ilk bağı kurmakta sonraki beyitte yer alan “حَفْنٌ”, “نَعْسَةٌ”, “قَلْبٌ” ve “آلَامٌ” gibi ifadelerle de her iki konuya ait lafızları birlikte kullanarak afif gazele geçiş yapmakta ve hislerini anlatmaktadır. Bundan sonra gelen beyitte ise konuyu şu şekilde değiştirmektedir:

يَا صَاحِبِي وَمَنْ مَرَامُ أَحِي الْهُوَى إِنْ تُسْعِفَاهُ فِي بُلُوغِ مَرَامِهِ
عُوجًا بَعِيثِكُمْمَا بَعِيثِكُمْمَا عَلَى حَيِّ الْأَحْبَةِ وَأَنْزِلَا بِخِيَامِهِ

Dostum ve âşığın arzusu olan kimseler! Eğer ona (seven kişiye) dileklerine ulaşma konusunda yardım ederseniz,

⁵¹⁸ İbn. Raşîk, a.g.e., I, 237.

⁵¹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104. Benzer tehallus örnekleri için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77, 85, 90, 99.

Hayatınız hakkı için develerinizi sevenlerin yurduna sürün ve onun çadırında konaklayın.

Görüldüğü üzere şair atlâl konulu şiirlerde klişe haline gelen “يَا صَاحِبِي” şeklinde dostlara hitapla başladığı bu kısımda, “هَوَى”, “عُوجَا”, “أَحَبَّة”, “حَيَام” gibi atlâl ve gazel şiirlerinde çok kullanılan lafızları birlikte zikrederek iki konu arasında bir bağ kurmuş ve hoş bir şekilde atlâla geçiş yapmıştır. Ancak atlâla kısaca değinen şair hemen ardından tekrar asıl konu olan gazele dönmektedir.

es-Sefercelânî bu geçişleri sebep sonuç ilişkisi dâhilinde sıralayarak ve geçişlerde uygun lafız ve manaları seçerek kasidenin tek bir konudan oluştuğu hissini uyandırmayı başarmaktadır. Bu da şairin, tehallusu gerek mukaddimededen asıl konuya geçişte gerekse kasidenin farklı bölümlerinde temalar arasındaki geçişlerde başarılı bir şekilde uyguladığını ortaya koymaktadır.

1.2.4. Hâtîme

Klasik kaynaklarda makta' ve intihâ olarak da isimlendirilen hâtîme, kasidenin son bölümüne verilen isimdir⁵²⁰. Edebiyat âlimleri matla' beyti, mukaddime ve tehallusta olduğu gibi hâtîme bölümünde de bazı hususlara riâyet edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişler, buna sebep olarak da hâtîme bölümünün şiiri okuyan kimsenin zihninde yer edecek son cümleler olduğunu belirtmişlerdir⁵²¹. Ayrıca önemli eleştirmenlerden İbn Raşîk hâtîme bölümünü kaside yapısının üzerine oturduğu temel olarak nitelemiş ve matla' beytini kasideyi açan anahtara, hâtîmeyi ise kasidenin yapısının muhkem ve sağlam olabilmesi için son bölümüne vurulan bir kilite benzetmiştir⁵²².

Eleştirmenlerin konuyla ilgili olarak üzerinde durdukları hususların başında hâtîmenin, kasidenin tabiatına uygun olması gerektiği; yani şiirin, işlenen konuya münasip bir şekilde sonlandırılması gerektiğidir⁵²³. es-Sefercelânî şiirlerinde bu hususa dikkat etmiş ve kasidelerini asıl konuya uygun bir şekilde sonlandırmıştır. Örneğin gazel

⁵²⁰ Ahmed Maflûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğîyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Lübnân, 2007, s. 111.

⁵²¹ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 442; Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdilvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-Veşâik, Kâhire, h. 1423, VII, 135; İbn Hicce el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 493.

⁵²² İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 239.

⁵²³ el-Kartacennî, *a.g.e.*, s. 306; İbn Hicce el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 493-494.

konulu bir kasidesini kendisini kınayan kimseye şu şekilde hitap ederek bitirmektedir⁵²⁴:

[Remel]

عَاذِلِي مَهْلًا رُوَيْدًا هَكَذَا شَأْنُ الْمُحِبِّ
لَا تَلْمَنِي فِي هَوَى مَنْ عِنْدَهُ أَوْدَعْتُ قَلْبِي

Az dur, beni kınayan kişi! Böyledir, seven kişinin hali.

Kalbimi yanında emanet bıraktığım kimseye olan aşkımdan dolayı kınama beni!

Şair bu kasidesinde sevgiliye karşı olan saf sevgisini anlattıktan sonra kasidenin hâtime bölümünde, içinde bulunduğu durum sebebiyle kendisini kınayan kimseye seslenmiş ve bu halin sadece kendisine has değil bütün sevenlerle ilgili bir durum olduğunu ifade ederek bir genellemeyle şiirini sonlandırmıştır.

es-Sefercelânî birçok gazelinde ayrılığı anlatmakta ve bu ayrılığın sebep olduğu uykusuzluk, hastalık, acı çekme gibi hallerinden bahsetmektedir. Bu tür gazellerin hâtime bölümünde genellikle bu sıkıntılı durumuna uygun dizelerle kasidesine son vermektedir. Örneğin ayrılık sebebiyle geceleri uyuyamamaktan ve çekmiş olduğu acılardan bahsettiği bir gazelinin hâtime bölümü şu şekildedir⁵²⁵: [Basît]

وَقَدْ أَتَيْتُ طَيْبَ الْحَيِّ أَسْأَلُهُ عَنْ جُرْحِ قَلْبِي الَّذِي قَدَّ بَاتَ يُؤْلِمُهُ
فَقَالَ لِي إِنَّ هَذَا الْجُرْحَ جُرْحُ هَوَى فَلَا يَكُونُ بِغَيْرِ الْوَصْلِ مَرْهَمُهُ
فَعَلَّلَ الْقَلْبَ بِالصَّبْرِ الْجَمِيلِ عَسَى مَنْ ابْتَلَاهُ بِدَاءِ الْحُبِّ يَرْحَمُهُ

Kalbime acı veren yarayı sormak üzere kabilenin doktoruna geldim.

Bana dedi ki: “Bu yara aşk yarasıdır. Merhemi vuslattan başka bir şey olamaz.”

Ve gönlümü, “umulur ki aşk hastalığı ile sınayan kişi merhamet eder” diye sabr-ı cemil göstermekle avuttu.

Görüldüğü üzere şair ayrılığın etkisini, kalbine acı veren bir yaraya benzetmiş, tedavisinin de vuslat dışında bir şey olamayacağını vurguladıktan sonra sevgilinin, haline acıması ve vuslatın gerçekleşmesi temennîsi ile kasidesine son vermiştir.

Şair bir hamriyyât şiirinde ise konular arası geçişe çok güzel örnekler sunmuş, gazelle başladığı şiirinde gazel ve içki arasında irtibat kurarak hamriyyâta geçmiş

⁵²⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

⁵²⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 102.

ardından da içki ile tabiat arasında bir bağ kurarak kasideyi bir bahçe tasviri ile sonlandırmıştır. Söz konusu kasidenin hâtime bölümü şu şekildedir⁵²⁶: [Recez]

هَدِي رِيَاضِ الْحُسْنِ قَدْ تَزَحْرَفَتْ وَهِيَ بِأَمْيَاهِ الْحَمَالِ تَنْصَحُ
أَفَاحَهَا مُبْتَسِمٌ وَأَسْهًا مُخْضَوِّضٌ وَوَرْدَهَا مُفْتَحٌ

Burası süslenmiş bir güzellik bahçesidir. Güzellik sularıyla susuzluğunu giderir.

Papatyaları gülümser. Mersin ağacı tazedir. Gülü ise açmıştır.

Edebiyat âlimleri kasidenin son kısmında yer alan harikulade teşbihleri, insanların dillerine pelesenk olmuş deyim, atasözü ya da buna benzer ifadeleri husnu'l-hâtime olarak değerlendirmişlerdir⁵²⁷. es-Sefercelânî de kasidelerini bu tarz ifadelerle bitirmeye özen göstermiş hâtime bölümünü kasidede yer alan en güzel tasvirlerle ve insanların belli durumlarda söyledikleri meşhur sözlerle sonlandırmıştır. Ayrıca bu tasvir ve ifadeleri seçerken gerek anlam ve gerekse kurgu bakımından sadeliğe dikkat etmiş, okuyucuyu yormamıştır. Örneğin, bir gazelinde vuslatın imkânsızlığını ifade etmek için, sevgilinin söylediği şu sözlerle kasideyi tamamlamıştır⁵²⁸: [Tavîl]

فَقَالَ وَلَا فِي الْقُرْطِ يَوْمًا تَنَالُهَا وَأَيْنَ الثَّرِيَّا مِنْ يَدِ الْمُتَنَاولِ

Bana dedi ki: “Hiçbir gün yoktur ki küpeye nail olasın. Süreyyâ yıldızına erişebilen bir el nerede!”

Görüldüğü üzere şair ancak gerçekleşmesi imkânsız bir durum için söylenebilecek “وَأَيْنَ الثَّرِيَّا مِنْ يَدِ الْمُتَنَاولِ” (*Süreyyâ yıldızına erişebilen bir el nerede!*) ifadesini kullanarak hâtimeyi güzel bir hale getirmiştir. Diğer bir gazelinin sonuç bölümünde ise sevgilinin insanların kınamalarına maruz kaldığını belirttiikten sonra eleştirinin duruma göre bazen yapıcı bazen ise yıkıcı olduğunu şu sözlerle ifade ederek bir husnu'l-hâtime örneği sunmuştur⁵²⁹: [Recez]

وَعَاذِلِي بِذِكْرِهِ لَهُ لِسَانٌ لَهْجُ
يُقَوُّهُ فِي الْعَدْلِ بِهِ وَالْعَدْلُ حُلُوٌّ سَمِحُ

⁵²⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

⁵²⁷ el-Mueyyed-billâh, a.g.e., III, 104; el-‘Askerî, a.g.e., s. 442

⁵²⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 99.

⁵²⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

Beni eleştiren kimsenin onu (sevgiliyi) sürekli anan bir dili vardır.

[Söylediklerini] eleştirmek için söyler. Oysa eleştiri hem tatlı hem çirkindir.

es-Sefercelânî kasideyi çok hoş tasvirlerle bitirerek de husnu't-tehalluş yapmaktadır. Örneğin, sevgilinin fiziksel özelliklerinden bahsettiği bir hissî gazelin hâtime bölümü şu şekildedir⁵³⁰: [Kâmil]

ذَا دَهْشَةٍ إِنْ جِئْتَهُ مُسْتَفْهِمًا عَنْ شَأْنِهِ لَا يَسْتَطِيعُ تَكْلُمًا
لَوْلَا ابْتِسَامُ الدُّرِّ فِي يَاقُوتِهِ لَمْ يُدْرَ بَدْرُ الْأَرْضِ مِنْ بَدْرِ السَّمَاءِ

Çok garip! Durumunu anlamak üzere ona gelirsen konuşamaz.

Yakutundaki incilerin tebessümü olmasaydı yeryüzünün dolunayı gökyüzünün dolunayından ayırt edilemezdi.

Görüldüğü üzere şair bu dizelerde peş peşe çok hoş tasrîhî isti'ârelerde bulunmaktadır. Öncelikle sevgilinin dişlerini inciye, ağzını ise yakuta benzetmiştir. Ayrıca dolunaya benzettiği sevgiliyi gerçek dolunaydan ayıran özelliğinin, gülümsemesi ile beliren dişleri olduğunu ifade ederek yine çok hoş bir tasvirle kasideyi bitirmiştir. Başka bir kasidesinin hâtime bölümünde ise sevgilinin uzun saçlarını şu şekilde tasvir etmiştir⁵³¹: [Hafif]

وَأَعْتَنَقَ فِي مَنْمَمِ الْبُرْدِ حُوطًا رَنَحَتْ خَمْرَةَ الشَّبَابِ قَوَامَهُ
وَلْتَدَاعِبْ لَهُ ذُوَابَةُ شَعْرِ مِنْهُ طَالَتْ فَقَبَلَتْ أَقْدَامَهُ

Gençlik şarabının başını döndürdüğü, süslü elbisesinin içindeki körpe fidana sarıl.

Kâküllerinin uzayıp ayaklarını öptüğü o [körpe fidana] kur yap!

İbn Raşîk medih şiirleri dışında kasidenin dua ile sonlandırılmasının edebî bir zayıflık olduğunu zikretmiştir⁵³². Ancak, es-Sefercelânî'nin kasidelerinde en sık karşılaştığımız hâtime türlerinden biri de duadır. Hicri 463 yılında vefat eden İbn Raşîk'in yaşadığı dönem dikkate alınırsa, kasidelerin muhteva yönünden ne kadar büyük değişim ve gelişim kaydettiği görülse de aynı durumun kaside yapısı açısından söylenmesi mümkün değildir. Zira o dönemde Câhiliye dönemi kaside yapısı hala Arap

⁵³⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104.

⁵³¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 103.

⁵³² İbn Raşîk, a.g.e., I, 241.

şiiiri üzerinde hâkim durumdaydı. Değerlendirmeler de bu minvalde yapılmaktaydı. Ancak es-Sefercelânî'nin yaşadığı dönem her açıdan İslam kültürünün Arap toplumlarına etkisinin gerçekleştiği bir dönemdir. Dolayısıyla kaside yapısında da bunun tesirlerinin görülmesi çok doğaldır. Müslüman bir toplumda duanın önemi ve dillerde ne kadar kalıcı olduğu düşünülürse kasidelerin tema ile uyumlu dua ile bitirilmesinin edebî bir zafiyet olarak değil aksine husnu't-tehâlluş olarak düşünülmesi gerekmektedir. Nitekim es-Sefercelânî de kaside de işlemiş olduğu temaya uygun olarak güzel hâtîme örnekleri sunmuştur. Örneğin; zühd konusunda kaleme aldığı bir kasidesinin hâtîme bölümünde öncelikle Hz. Peygamber'e salât ve selamda bulunan şair, bunun ardından da ahirete güzel bir şekilde intikal etme konusunda şöyle duada bulunmaktadır⁵³³:

[Kâmil]

مُتَشَفِّعًا فِي نَيْلِ ذَا بِمُحَمَّدٍ مُتَوَسِّلًا بِالصَّحْبِ ثُمَّ الْآلِ
صَلَّى عَلَيْهِ اللَّهُ مَا شَاقَّ امْرَأً وَصَفُ الْجَنَانِ فَرَامَ حُسْنِ مَالِ

Buna nail olmak için Hz. Muhammed'den şefaât isteyerek, ashâbına ve ailesine tevessül ederek [dua et!]

Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun! Cennet bahçelerinin vasfî kişinin cennete olan özlemini arttırdıkça bu kişi hüsnü hâtîmeyi diler.

Görüldüğü üzere kaside “حُسْنِ مَالِ” ifadesi ile son bulmaktadır. Güzel bir şekilde ölmeyi ifade eden bu ibâreyi kasidenin sonunda kullanan şair manalar arasında da hoş bir münasebet kurarak üzerine söz söylenenemeyecek bir tarzda şiirini sonlandırmıştır.

Bir gazel şiirinde ise sevgiliye olan özlemini dile getiren şair gençlik günleri ve bu günleri geçirdiği topraklar için şu şekilde duada bulunarak husnu'l-hâtîme yapmaktadır⁵³⁴: [Tavîl]

رَعَى اللَّهُ هَاتِيكَ الْمَعَاهِدَ لَمْ يَكُنْ مَنْأَى إِذَا بَأْتَتْ سِوَى جَنَّةِ الْمَأْوَى
وَسَقِيًّا لِرِيحَانِ الشَّبَابِ فَإِنَّا شَمَمْنَا فِيهَا حَيْثُ كَانَتْ لَنَا مَأْوَى

Allah (c.c.) uzak olduklarında Cennet yurdundan başka sığınak kalmayan o yerleri korusun!

⁵³³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 100.

⁵³⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77. Benzer hâtîme örnekleri için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77, 99.

Gençlik reyhanına da bol yağmur versin! Zira o [reyhanı], bize barınak olan yerlerde kokladık.

es-Sefercelânî'nin, geleneksel dönem ve Osmanlı dönemi şiir yapısından farklı olarak, kasidelerinin hâtîme bölümünde atlâla da yer verdiği dikkat çekmektedir. Nitekim gazel konulu bir şiirinin hâtîme bölümü şu şekildedir⁵³⁵: [Hafîf]

يَا صَبًّا بِالرِّيَاضِ هَبَّتْ صَبَاحًا وَتَمَشَّتْ مَا بَيْنَ تِلْكَ الْوُرُودِ
إِنْ تَدَانَيْتَ مِنْ مَعَالِمِ سَلْعٍ وَلَوَيْتَ الْعِنَانَ نَحْوَ زُرُودِ
حَيٌّ عَنِّي فِي ذَلِكَ الْحَيِّ بَيْتًا لَسَلِيمِي فَذَاكَ بَيْتُ الْقَصِيدِ

Bahçelerde sabahleyin esen ve o güller arasında gezinen Saba rüzgârı!

Sel' in önemli yerlerine yaklaşırsan ve dizgini Zerved'e doğru çevirirsen

O mahallede Süleymâ'ya ait eve benden selam söyle. Zira bu en önemli olan şeydir.

Şair başka bir gazelinin hâtîme bölümünde de atlâla yer vermiş ve şu dizeleri söylemiştir⁵³⁶: [Kâmil]

وَلَقَدْ سَأَلْتُ الْحَيَّ عَنْهُ فَقَالَ لِي لَمْ أَدْرِ أَشَأْمَ رَكْبُهُ أَمْ أَعْرَقَا
يَمِّمٌ بَعِيْسِكَ حَيْثُ تُلْقَى بِهَجَّةً وَأَنْخِ مَطِيَّكَ حَيْثُ تُلْقَى رَوْنَقَا
فَهُنَاكَ قَدْ أَمْسَى مَحَطُّ رِحَالِهِ فَانْزِلْ بِهِ فَعَسَى يَكُونُ الْمُلتَقَى

Mahallesine onu sordum. Dedi ki: “Şam’a mı yoksa Irak’a mı gitti, bilmiyorum.”

Deveni neşe bulacağın yere sür ve bineğini güzellikle karşılaştacağın yere çöktür.

Zira orası onun konaklama yeri olmuştur. Orada konakla, belki vuslat gerçekleşir.

Sonuç olarak; es-Sefercelânî'nin, kasidelerin son bölümünde ana konuyla irtibatı koparmadan, kulağa hoş gelen ve anlaşılır ifadeler kullanarak, kimi zaman dillerde dolaşan meşhur sözleri zikrederek kimi zaman da duada bulunarak husnu'l-hâtîme sanatını başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra hâtîme bölümlerinde gerek kendisinden önce gerekse döneminde kaleme alınan kasidelerde

⁵³⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

⁵³⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

çok rastlamadığımız bir şekilde atlâla yer vererek kendine has bir yöntem ortaya koymaktadır.

1.3. Vezin

es-Sefercelânî, söylediği 199 şiirde klasik şiirlerde olduğu gibi aruz veznini kullanmıştır. Şiirleri incelendiğinde 11 farklı bahrin kullanıldığı görülecektir. Bunlar; kâmil, basît, tavîl, hafîf, vâfir, recez, munserih, remel, dûbeyt, medîd ve serîf'dir. Şairin kullandığı bu bahirler şu tabloda görülmektedir:

Bahirler Tablosu

Şiir	Bahir	Konu	Şiir	Bahir	Konu	Şiir	Bahir	Konu
1	Hafîf	Gazel	68	Kâmil	Gazel	135	Vâfir	Gazel
2	Kâmil	Gazel	69	Basît	Gazel	136	Kâmil	Gazel
3	Tavîl	Gazel	70	Basît	Gazel	137	Medîd	Gazel
4	Hafîf	Gazel	71	Recez	Gazel	138	Kâmil	Gazel
5	Hafîf	Gazel	72	Kâmil	Gazel	139	Tavîl	Gazel
6	Kâmil	Gazel	73	Hafîf	Hamriyyât	140	Basît	Gazel
7	Munserih	Hamriyyât	74	Hafîf	Gazel	141	Kâmil	Gazel
8	Remel	Gazel	75	Kâmil	Gazel	142	Tavîl	Gazel
9	Kâmil	Gazel	76	Hafîf	Gazel	143	Kâmil	Gazel
10	Basît	İhvaniyyat	77	Basît	Gazel	144	Tavîl	Gazel
11	Kâmil	Gazel	78	Basît	Gazel	145	Dûbeyt	Gazel
12	Recez	Gazel	79	Tavîl	Hikmet	146	Dûbeyt	Gazel
13	Remel	Gazel	80	Kâmil	Zühd	147	Kâmil	Gazel
14	Recez	Hamriyyât	81	Kâmil	Tabiat	148	Hafîf	Zühd
15	Basît	Gazel	82	Basît	Gazel	149	Kâmil	Gazel
16	Basît	Gazel	83	Kâmil	Gazel	150	Vâfir	Hamriyyât
17	Basît	Gazel	84	Kâmil	Gazel	151	Kâmil	Gazel
18	Munserih	Gazel	85	Basît	Gazel	152	Vâfir	Gazel
19	Recez	Gazel	86	Tavîl	Gazel	153	Hafîf	Atlâl
20	Vâfir	Gazel	87	Basît	Gazel	154	Vâfir	Medih
21	Hafîf	Gazel	88	Basît	Gazel	155	Munserih	Gazel

22	Hafif	Gazel	89	Hafif	Gazel	156	Hafif	Gazel
23	Tavil	Gazel	90	Kâmil	Zühd	157	Tavil	Tabiat
24	Hafif	Gazel	91	Basit	Gazel	158	Munserih	Hamriyyât
25	Kâmil	Gazel	92	Basit	Gazel	159	Tavil	Hikmet
26	Kâmil	Gazel	93	Hafif	Gazel	160	Kâmil	Tabiat
27	Hafif	Gazel	94	Basit	Gazel	161	Vâfir	Gazel
28	Hafif	Gazel	95	Kâmil	Gazel	162	Basit	Hamriyyât
29	Hafif	Gazel	96	Kâmil	Gazel	163	Dûbeyt	Hamriyyât
30	Hafif	Gazel	97	Munserih	Gazel	164	Tavil	Gazel
31	Hafif	Gazel	98	Kâmil	Gazel	165	Recez	Gazel
32	Serî'	Gazel	99	Kâmil	Gazel	166	Kâmil	Lügaz
33	Kâmil	Gazel	100	Kâmil	Tabiat	167	Kâmil	Tabiat
34	Kâmil	Gazel	101	Tavil	Tabiat	168	Kâmil	Tabiat
35	Vâfir	Gazel	102	Tavil	Zühd	169	Recez	Tabiat
36	Kâmil	Hamriyyât	103	Basit	Zühd	170	Munserih	Tabiat
37	Hafif	Gazel	104	Vâfir	Zühd	171	Kâmil	Tabiat
38	Remel	Gazel	105	Hafif	Zühd	172	Recez	Hamriyyât
39	Kâmil	Gazel	106	Kâmil	Zühd	173	Kâmil	Gazel
40	Basit	Gazel	107	Tavil	Gazel	174	Basit	İhvaniyyat
41	Kâmil	Gazel	108	Vâfir	Gazel	175	Basit	Lügaz
42	Munserih	Gazel	109	Tavil	Gazel	176	Kâmil	Gazel
43	Kâmil	Hamriyyât	110	Basit	Medih	177	Kâmil	Gazel
44	Kâmil	Gazel	111	Kâmil	Gazel	178	Basit	Gazel
45	Tavil	Gazel	112	Kâmil	Gazel	179	Kâmil	Gazel
46	Tavil	Gazel	113	Hafif	Gazel	180	Kâmil	Gazel
47	Recez	Gazel	114	Basit	Gazel	181	Tavil	Gazel
48	Kâmil	Gazel	115	Basit	Gazel	182	Basit	Gazel
49	Kâmil	Gazel	116	Kâmil	Tabiat	183	Hafif	Gazel
50	Kâmil	Gazel	117	Tavil	Gazel	184	Vâfir	Gazel
51	Kâmil	Gazel	118	Kâmil	Gazel	185	Recez	Gazel
52	Vâfir	Gazel	119	Basit	Zühd	186	Tavil	Gazel

53	Tavîl	Gazel	120	Kâmil	Tabiat	187	Basît	Gazel
54	Munserih	Gazel	121	Kâmil	Hikmet	188	Tavîl	Gazel
55	Medîd	Gazel	122	Kâmil	Gazel	189	Tavîl	İhvaniyyat
56	Tavîl	Gazel	123	Kâmil	Gazel	190	Remel	Hamriyyât
57	Kâmil	Gazel	124	Vâfir	Gazel	191	Kâmil	Gazel
58	Kâmil	Zühd	125	Kâmil	Tabiat	192	Kâmil	Gazel
59	Kâmil	Gazel	126	Basît	Hamriyyât	193	Basît	Gazel
60	Bu şiir şaire ait değildir.			Kâmil	Hamriyyât	194	Kâmil	Gazel
61	Kâmil	Lügaz	128	Tavîl	Gazel	195	Basît	Gazel
62	Hafîf	Zühd	129	Kâmil	Gazel	196	Basît	Gazel
63	Basît	Gazel	130	Kâmil	Gazel	197	Kâmil	Hamriyyât
64	Hafîf	Gazel	131	Kâmil	Zühd	198	Tavîl	Zühd
65	Kâmil	Gazel	132	Kâmil	Gazel	199	Kâmil	Zühd
66	Kâmil	Gazel	133	Kâmil	Zühd	200	Mevâliyyâ	Gazel
67	Kâmil	Gazel	134	Tavîl	Zühd			

Tabloya göre şairin en çok kullandığı bahir kâmidir. Zira 52 gazel, 9 tabiat, 7 zühd, 4 hamriyyât, 2 lügaz ve 1 hikmet konulu şiirinin bu bahirde söylendiği görülmektedir. Kâmil bahrinin her konu için uygun olması ve klasik dönemlerden modern döneme kadar birçok şairin en sık kullandığı bahirlerden olması⁵³⁷ bu noktada önemlidir. Nitekim es-Sefercelânî'nin de başta gazel olmak üzere birçok farklı konuda bu bahri kullandığını görmekteyiz.

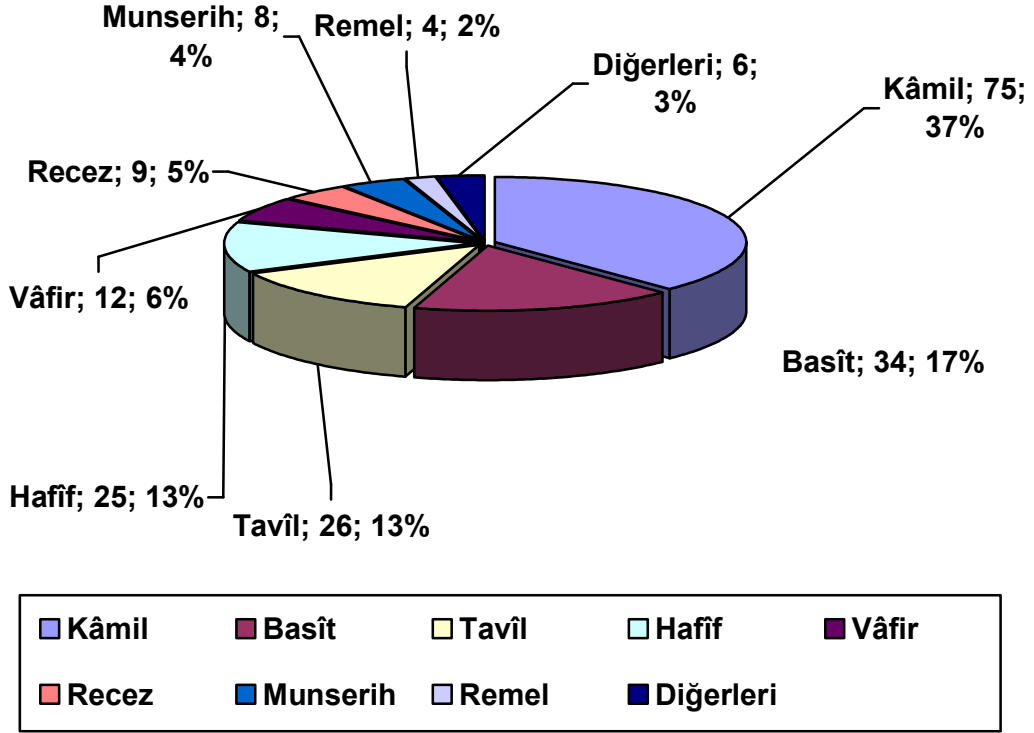
Kâmilden sonra ise, inceliği ve akıcılığıyla bilinen bir bahir olan basît⁵³⁸ kullanım sıklığı bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Bu bahirle yazılan şiirlerden 25'i gazeldir. Bu iki bahrin dışında şairin en sık kullandığı bahirlerin tavîl ve hafîf olduğu görülmektedir. Ayrıca şairin bu bahirleri belli bir konuya hasretmeyip bütün konularda kullandığı da ortaya çıkmaktadır. Bunların dışında kalan vâfir, remel ve recezin ise birkaç istisna dışında sadece gazel şiirlerinde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Tüm bu bahirlerin kullanım sıklığını daha net görmek için aşağıdaki grafiğin verilmesi uygun olacaktır.

⁵³⁷ Emîl Bedî', el-Mu'cemu'l-Mufasssal, s. 114

⁵³⁸ Emîl Bedî', el-Mu'cemu'l-Mufasssal, s. 74

Bahirlerin Yüzdelerik Dağılımı

Grafikten de anlaşılacağı üzere şairin söylediği yarıdan fazlasının kâmil, basît ve tavîl bahirlerindedir. Ayrıca hafîf ve vâfirin de nispeten tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bunların dışında kalan remel, recez, dúbeyt gibi bahirlerin kullanımı oldukça azdır.

2. Üslup Özellikleri

Yazar veya şairin, duygu ve düşüncelerini başkalarına aktarırken kullanmış olduğu anlatım yöntemleri manasına gelen üslup bütün edebî türlerde büyük öneme sahiptir⁵³⁹. Arap Edebiyatı'nda da dil bilginlerinin, yazarların ve şairlerin edebî türlerde üslup meselesine hak ettiği önemi verdikleri görülmektedir. Klasik kaynaklarda üslup; nazmın ve onda izlenen yolun bir türü⁵⁴⁰, lafızların ve cümlelerin dokunduğu tezgâh ya da duygu ve düşüncelerin döküldüğü kalıp⁵⁴¹ şekillerinde tarif edilmektedir. Modern Arap Edebiyatı'nda da bu tariflerin çok dışına çıkılmamıştır. Zira farklı eserlere bakıldığında üslubun genel olarak; edebî türlerde duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi için kullanılan anlatım biçimleri, herhangi bir maksadı ifade etmek için kelimelerin

⁵³⁹ Mañlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Ķadîm*, s. 77.

⁵⁴⁰ Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdirrahmân el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, thk: Mañmûd Muhammed Şâkir, 3.b., Dâru'l-Medenî, Ķâhire, 1992, I, 469.

⁵⁴¹ Bekkâr, *Binâu'l-Ķaşîde*, s. 148.

seçilmesi ve bunlarla hale uygun cümleler kurulması, nazımda izlenen yolun bir türü⁵⁴² şekillerinde tarif edildiği görülmektedir.

Duygu ve düşüncelerin farklı üsluplarla ifade edilmesi ancak dil ile mümkün olmaktadır. Zira dil dış dünya ile iletişimimizi sağlayan en önemli unsurdur. Örneğin bir şair coşkusunu, hüznünü, düşüncesini, gördüklerini veya farklı maksatlarını, konuştuğu bir dilden derlediği farklı kelimelerle ifade edebilir. Maksadını daha tesirli, güzel ve özgün bir hale getirmek için ise hayal dünyasını ve kullandığı dilin sahip olduğu bütün imkânları harmanlamak durumundadır⁵⁴³. Dolayısıyla üslup ile dilin bir bütün halinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Edebiyat âlimlerinin üzerinde durduğu hususlardan biri de işlenen konu ile belirlenen üslubun uyum içerisinde olmasıdır. Bu âlimler özetle, gazel, medih, mersiye ve hamriyyât gibi farklı şiir türlerinde her birine uygun düşecek anlatım biçimlerinin kullanılmasının gerekliliğine vurgu yapmışlardır⁵⁴⁴. Dolayısıyla üslup ile konu arasında sağlam bir bağ olduğu ve kasidenin içeriğine göre bir üslup belirlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır⁵⁴⁵.

Bu bilgiler çerçevesinde es-Sefercelânî'nin şiirleri üslup bakımından incelendiğinde şairin duygu ve düşüncelerini ifade ederken çok farklı üslup teknikleri kullandığı görülmektedir. Şiirlerinde işlediği konuya uygun kelimeleri seçip farklı cümle yapılarını kullanması, dilin kendisine sunmuş olduğu imkânları nahiv kurallarının dışına çıkmadan ve edebî sanatları bolca kullanarak değerlendirmesi gibi dille ilgili tasarrufları kendisini tekdüzelikten uzak, farklı üslupları başarılı bir şekilde kullanabilen bir şair haline getirmektedir. Bunun yanı sıra duruma göre tahkiye, muhavere, iktibâs ve tazmin gibi farklı anlatım yöntemlerini kullanması da şiirlerinin üslup açısından zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Anahatları ile bahsedilen bu hususiyetlerin farklı başlıklar altında ve örnekleri ile birlikte incelenmesi konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.

2.1. Kelime Dağarcığı

es-Sefercelânî'nin şiirleri incelendiğinde kullandığı kelimelerin konuyla uyumlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak gazel konulu şiirler yazdığı için şiirlerinin

⁵⁴² Ahmed eş-Şâyib, *el-Uslûb*, 8.b, Mektebetu'n-Nahda, Kâhire, 1991, s. 44.

⁵⁴³ eş-Şâyib, *a.g.e.*, s. 45; Şerif Aktaş, *Şiir Tahlihi*, 1.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 32.

⁵⁴⁴ el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 146; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 199.

⁵⁴⁵ Tasa, *a.g.e.*, s. 152.

genelinde telaffuzu kolay, hoş manaları içeren, herkes tarafından bilinen zarif kelimeler kullanılmaktadır. Nitekim eleştirilenler de gazellerde izlenmesi gereken yolun zerâfet ve letâfeti içeren tatlı ve hoş lafızlardan geçtiğini ifade etmişlerdir⁵⁴⁶. Örneğin “فؤاد”

(gönül) kelimesi otuz sekiz, “قلب” (kalp) otuz beş “هوى” (aşk) altmış bir, “حب” (sevgi) ise yirmi üç defa zikredilmektedir. Burada zikredilenlerin dışında şairin şiirlerinde en sık kullandığı kelimeler incelendiğinde bunların genellikle gazel konusu ile bağlantılı olduğu görülmektedir⁵⁴⁷. Konunun daha net anlaşılması için bir örnek üzerinde incelenmesi uygun olacaktır⁵⁴⁸. [Basît]

وَأَحْمَرُ الدَّمْعِ قَدْ أَمْسَى يُتْرَجِمُهُ	سِرُّ الْهَوَى كَيْفَ أُخْفِيهِ وَأَكْتُمُهُ
لَمْ يَتَّضِحْ أَمْرُهُ حَتَّى جَرَى دَمُهُ	لِلَّهِ دَرُّ فُؤَادِي فِي صَبَابَتِهِ
عَنْ نَاطِرِيَّ وَفِي قَلْبِي مُخَيَّمُهُ	أَسْتَوِدِعُ اللَّهَ مَنْ بَانَتْ مَعَاهِدُهُ
لَيْلًا طَوِيلًا سَمِيرِي فِيهِ أَنْجُمُهُ	وَمَنْ أَيْبَتْ أَفَاسِي بَعْدَ فِرْقَتِهِ
إِذَا تَرَّمَّ يُشْجِنِي تَرْتُمُهُ	وَفِي الْأَرَاكِ رَحِيمُ الصَّوْتِ مُعْتَرِدُ
وَالْبَيْنُ يُدْكِ جَوَى النَّائِي وَيُضْرِمُهُ	يُنُوخُ طَوْرًا وَيِيكِي الْبَيْنِ آوِنُهُ
فَأَنْتَ مِثْلِي كَثِيبُ الْقَلْبِ مُغْرَمُهُ	يَقُولُ لِي هَاتِ عَن أَهْلِ الْهَوَى نَبَأُ
لَوْ كُنْتَ تُدْرِكُ مَعْنَاهُ وَتَفْهَمُهُ	فَقُلْتُ عِنْدِي حَدِيثُ مَا أُمِيلِحُهُ
مِنْهُ التِّفَاتُ وَأَغْرَانِي تَبَسُّمُهُ	مَرَرْتُ بِالشَّادِنِ الْأَلْمَى فَأَطْمَعِنِي
أَنَّ الْهَوَى فِي سُؤِيدَاتِي يُحَكِّمُهُ	وَلَمْ يَمُرَّ بِفِكْرِي إِذْ مَرَرْتُ بِهِ
عَلَى فُؤَادِي فَمَا تَنْفَكَ تَلْزَمُهُ	فَاهُ مِنْ لَوْعَةٍ دَارَتْ دَوَائِرُهَا
عَنْ جُرْحِ قَلْبِي الَّذِي قَدَّ بَاتَ يُؤْلِمُهُ	وَقَدْ أَتَيْتُ طَيْبَ الْحَيِّ أَسْأَلُهُ
فَلَا يَكُونُ بَعِيرِ الْوَصْلِ مَرَهْمُهُ	فَقَالَ لِي إِنَّ هَذَا الْجُرْحَ جُرْحُ هَوَى

⁵⁴⁶ Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁴⁷ es-Sefercelânî'nin divanında yer alan kelimelerin kök harfleri ve kullanıldığı yerlere göre derlendiği sözlük çalışması için bkz: Riyâd Abdülhamîd Murâd, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁴⁸ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 101.

فَعَلَّلَ الْقَلْبَ بِالصَّبْرِ الْجَمِيلِ عَسَى
مَنْ ابْتَلَاهُ بِدَاءِ الْحُبِّ يَرْحَمَهُ

Kan rengi gözyaşı açıklarken, ben aşkın sırrını nasıl gizlerim.

Kanı akana dek aşkını belli etmeyen gönlüm ne büyük iş yapmıştır.

Sözleştiği yerler gözümden irak, ancak yurdu kalbimde olan kişiyi Allah'a emanet ederim.

Ayrılmasından sonra, sohbet arkadaşımın yıldızlar olduğu uzun bir gecede acı çektiğim kişiyi...

Güzel sesli, misvak ağacının üzerinde şakır. Şarkı söylediğinde namesi beni kederlendirir.

Bazen feryat eder bazen de ayrılığa ağlar. Ve ayrılık, [sevdiğinden] uzak olan kişinin aşkını tutuşturup alevlendirir.

Bana şöyle der: "Sevenlerden bir haber getir bana. Zira sende benim gibi kederlisin ve onun tutkunusun."

Bende dedim ki: "Eğer manasını kavrayıp anlayabileceksen söyleyeceğim güzel şeyler var."

Esmer ceylana uğradım. [Bana] yönelmesi beni cezbetti ve tebessümü aklımı başımdan aldı.

Ona uğradığımda aşkın, sevdam konusunda ona yetki vereceğini düşünmezdim.

Ah öyle bir ızdırıp ki musibetleri gönlümde dolaşıp durdu. Hala da ayrılmazlar.

Kalbime acı veren yarayı sormak üzere kabilenin doktoruna geldim.

Bana dedi ki: "Bu yara aşk yarasıdır. Merhemi vuslattan başka bir şey olamaz."

Ve gönlümü, "umulur ki aşk hastalığı ile snayan kişi merhamet eder" diye sabr-ı cemil göstermekle avuttu.

Görüldüğü üzere koyu renkle işaretlenen "الْهَوَى", "الدَّمْع", "فُؤَاد", "صَبَابَةٌ", "قَلْب", "فَرْقَةٌ", "الْبَيْن", "مُعْرَم", "لَوْعَةٌ" ve "الْحُب" gibi kelimeler doğrudan gazel ile ilgili meşhur kelimelerdir. Bunun yanı sıra kasidenin genelinde "سَمِير", "طَوِيل", "رَحِيم", "أَلْمَى", "كَتِيب", "سُوَيْدَاء", "طَيْب", "مَرْهَم" ve "جَمِيل" gibi hem telaffuz olarak hem de mana olarak kolay kelimeler yer almaktadır. Kasidenin bu şekilde ana konuya uygun lafız ve

manalarla örülmesi üslupla konu arasındaki uyumu sağlamakta ve şairin bu alandaki yeteneğini ortaya koymaktadır.

Şairin farklı konularda kaleme aldığı diğer şiirlerinde de konuyla seçilen kelimelerin uyum içerisinde olduğu mülâhaza edilmektedir. Ayrıca şairin şiir söylediği alanlarda genel bir kültüre sahip olduğu ve o alanda kullanılan lafız ve manalara da hâkim olduğu görülmektedir. Örneğin zühd alanında yazdığı şiirlerinde tasavvufla alakadar olduğuna işaret eden “مُتَشَفِّعًا” (şefaata dileyerek), “مُتَوَسِّلًا” (tevessül ederek), “شَادِلِيَّةً”, “مَوْلَوِيَّ”, “فُضُولُ الرَّيِّطِ” (eteğin uç kısımları) ve “فَلَكٌ” (yörünge, felek) gibi kelimelerin yanı sıra “السَّبْعُ الْمَثَانِي” (Fâtîha Suresi), “عَشْرَاتٌ” (sevaplar) ve “آحَادٌ” (günahlar) lafızlarında olduğu gibi Kur’an-ı Kerim ve hadislerde bazı kelimelere yüklenen özel manalardan da haberdar olduğunu gösteren ifadeler bulunmaktadır. Dolayısıyla şair işlediği konunun literatürüne hâkim olması sayesinde üslubunu konuya uygun bir biçimde şekillendirmeyi başarabilmektedir.

es-Sefercelânî’nin kelime dağarcığında tabiatın da önemli bir unsur olduğu dikkat çekmektedir. Zira asıl konusu tabiat tasviri olsun ya da olmasın bütün şiirlerinde doğanın izlerini görmek mümkündür. Bu şiirlerde seçtiği kelimeler kimi zaman sevgilinin güzelliğinin daha etkili bir biçimde anlatılması için bir benzetme unsuru olurken kimi zaman da şairin iç dünyasındaki duygulardan birini sembolize etmektedir. Şairin tabiatla arasındaki bu sıkı bağ Arap şiirinde gelenek haline gelen bazı sembollerle kurulmaktadır. Nitekim şiirlerinde yer alan tabiatla ilgili kelimeler genel olarak belli manaları ifade etmektedir. Örneğin ceylan sevgiliyi, karanlık, dolunay, yakut, inci ve dal ise sırasıyla onun saçını, yüzünü, dudağını, dişlerini ve ince belini temsil eder. Aynı şekilde rüzgâr bir elçiyi temsil eder. Çünkü âşıktan sevgiliye selam götüren ve sevgilinin güzel kokusuyla dönen hep odur. Deve ayrılık anlamına gelir. Çünkü sevgilinin yurdundan göç ettiği anı anlatır. Bahçe ise neşeyi ve mutluluğu temsil eder. Câhiliye döneminden itibaren hemen hemen tüm şairlerin kullanmış oldukları bu lafızları es-Sefercelânî’nin de aynı şekilde kullanması geleneğe olan bağlılığını ve klasik şiir kültürüne hâkim olduğunu ortaya koymaktadır.

Çok olmasa da bazı şiirlerinde yabancı dillere ait kelimelere de rastlanmaktadır. Örneğin bir zühd şiirinde şöyle bir ifade yer almaktadır⁵⁴⁹: [Hafif]

آهيا أشراهيا اصباوت آل شداي يا حى يا قيوم

Güç ve kudret sahibi Rab! Ya Hay Ya Kayyûm!

Şairin bu beyitte kullanmış olduğu “آهيا أشراهيا اصباوت آل شداي” ifadesinde aslı Yunanca, Süryanice ya da İbranice olduğu söylenen kelimeler bulunmaktadır⁵⁵⁰. O dönemdeki bazı sufilerin kullanmış olduğu bu ibâre tasavvuf kültürünü yakından bilmeyenler açısından anlaşılabilir niteliktedir. Ancak beytin yer aldığı kasidede Şazeliyye tarikatından bahsedildiği için üslup ve ana konu arasında uyumsuzluğa neden olmamaktadır.

Özetlemek gerekirse, şairin daha çok gazel konusunun tabiatına uygun kelimeler kullandığı ortaya çıkmaktadır. Divanda yer alan şiirlerin büyük çoğunluğunun gazel olması sebebiyle bu durum doğaldır. Ayrıca divanın genelinde anlaşılması kolay, kulağa hoş gelen kelimelerin tercih edilmesi konu ile lafızlar arasındaki uyumun bir göstergesidir. Bu uyum sadece gazeller için değil hamriyyât, zühd, tabiat ve diğer konularda yazılan şiirler için de geçerlidir. Bunun dışında tabiatın, şairin hayal dünyasında önemli bir yere sahip olduğu, şairin tabiatla yer alan birçok unsuru kendisinden önce yaşayan şairlerin de kullandıkları anlamlarda şiirlerine aktardığı görülmektedir. Bazen vezin kaygısı bazen de herhangi bir konudaki bilgi birikimini ortaya koymak için kullandığı yabancı kelimeler ise şiirlerde hâkim olan akıcı, kolay ve kulağa hoş gelen üslubu etkileyecek kadar çok değildir.

2.2. Cümle Yapıları

Çalışmanın bu kısmında belâğat eserlerinde *Me'âni İlmi* başlığı altında incelenen konular ele alınacaktır. es-Sefercelanî'nin şiirlerinde me'âni ilmi altında değerlendirilen her hususa belli sayıda örnek tespit etmek mümkün olsa da asıl amaç şiirlerinde genel olarak dikkat çeken hususları incelemek olacaktır. Dolayısıyla şairin söylediği cümlelerin, duruma ve muhataba göre ne denli uygun olduğu ve anlamı zenginleştirmek için hangi cümle yapılarını daha çok kullandığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu

⁵⁴⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

⁵⁵⁰ el-Fîrûdâbâdî, a.g.e., s. 1248; ez-Zebîdî, a.g.e., XXXVI, 414.

bağlamda yapılan incelemelerde, divanda yer alan şiirlerin haber, inşâ, takdim, tehir ve itnâb başlıkları altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

2.2.1. Haber

Herhangi bir dilde kurulan bütün cümleler ya haber ya da inşâ olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü söyleyen kişiye; o sözünde doğrudur yahut yalancıdır diyebildiklerimize haber; doğrulama veya yalanlama yapamadığımız sözlere ise inşâ denmektedir⁵⁵¹.

Haber cümleleri içerisinde bulunulan duruma göre sayısız gaye için söylenmiş olabilir. Ancak temelde, bir durumu dinleyene bildirmek (lâzım-ı haber) yahut konuşan kişinin, dinleyicinin bildiği bir hususu kendisinin de bildiğini ifade etmesi (lâzım-ı fâide-i haber) için kullanılır⁵⁵². Bunun yanı sıra haberin *ibtidâi*, *ṭalebî* ve *inkârî* olmak üzere üç çeşidi vardır. Bunlar da muhatabın durumuna göre cümlenin tekidli ya da sade bir biçimde kurulmasıyla alakalıdır⁵⁵³.

es-Sefercelânî'nin şiirlerine bakıldığında haber olarak değerlendirilebilecek cümlelerin çoğunluğunun, bir hususu dinleyene bildirmek gayesiyle ve tekid edatlarının yer almadığı ibtidâi haberler tarzında kurulduğu görülecektir. Ayrıca bu cümlelerin büyük bir kısmı fiil cümlesidir. Bu durum şiirin kendi içerisinde yenilenip taze kalmasına ve anlatımdaki sürekliliğe katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bu tarzdaki haber cümleleri, modern şiir dünyasında tahkiye (hikâye) ve özellikle de muhâvere (karşılıklı konuşma) diye bilinen şiir içerisindeki farklı anlatım yöntemlerinin oluşmasını sağlamaktadır. Haber cümlelerinin es-Sefercelânî'nin şiirlerinde en çok temayüz eden yönü de budur. Bu bağlamda bu konunun çalışmamızın *Anlatım Yöntemleri* başlığı altında *Muhâvere* ve *Tahkiye* olarak değerlendirilmesi tercih edilmiştir.

⁵⁵¹ Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 2.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1987, s. 166; el-Haṭîb Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Kazvîni, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk: Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hafâcî, 3.b, Dâru'l-Cil, Beyrût, tsz., III, 51; el-Mueyyed-billâh, *a.g.e.*, III, 155; Ahmed. b. İbrahim b. Mustafâ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk: Yusuf eş-Şumeylî, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrût, tsz., s. 55; Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye*, s. 478.

⁵⁵² Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye*, s. 479.

⁵⁵³ Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye*, s. 195.

2.2.2. İnşa

Duygu dolu ve coşkulu bir üslupla şiirler yazan es-Sefercelânî'nin şiirlerinde genel olarak inşâî cümleler hâkimdir. Zira şiirleri incelendiğinde her bir kaside ve mukatta'anın emir, nehiy, nidâ, istifhâm ve temennî gibi *talebî inşa*⁵⁵⁴; te'acub ve teraccî gibi de *talebî olmayan inşa* türüne giren cümlelerle örülü olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere inşâî üsluplar aslî manalarında kullanılabilirdikleri gibi farklı delaletlerle asıl anlamlarının dışında da kullanılabilir. es-Sefercelânî de dilin imkân tanıdığı bu farklı kullanımlara şiirlerinde bolca yer vererek şiir dilini tekdüzelikten uzak tutmayı başarmaktadır. Şairin şiirlerinde yer alan emir, nehiy, istifhâm, nidâ, ve te'acüb yapılarının inşa cümleleri dâhilinde değerlendirilmesi mümkündür.

2.2.1.1. Emir

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde sıklıkla emir lââmı, emr-i hazır kipi ve emir anlamlı mastarlar kullanılmaktadır. Bu emirler genellikle rica/iltimâs, dua, irşâd ve azarlama manası içermektedir. Şairin dostlarına seslendiği şu dizeler iltimâs manasına örnek teşkil etmektedir⁵⁵⁵: [Munserih]

فَأَمِّ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَرَهَا رَحْبَتُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي

Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim.

Atlâldan, geçmiş güzel günlerden ve bazı şahıslardan bahsedilirken kullanılan emir anlamlı mastarlar ise bazen dua mahiyetindedir⁵⁵⁶: [Tavîl]

وَسَقِيَا لِرِيحَانِ الشَّبَابِ فَإِنَّا شَمَمْنَا فِيهَا حَيْثُ كَانَتْ لَنَا مَأْوَى

Gençlik reyhanına da bol yağmur versin! Zira o [reyhanı], bize barınak olan yerlerde kokladık.

Zühd ve hikmet içerikli şiirlerde yer alan emir kipleri ise daha çok irşâd yani yol gösterme manasında kullanılmaktadır⁵⁵⁷: [Kâmil]

⁵⁵⁴ Herhangi bir isteğe delalet eden inşa cümlesine talebî bir isteğe delalet etmeyen inşa cümlesine ise gayr-ı talebi inşa denmektedir. bkz: Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğıyye.*, s. 195; Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, 3.b., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 193

⁵⁵⁵ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 79.

⁵⁵⁶ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 77.

⁵⁵⁷ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 100.

فَاعْرِسْ بِهَا مَا تَدُنْ مِنْكَ قُطُوفُهُ
 فَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ غِرَاسُهَا
 فَعَسَاكَ أَنْ تَحْطَى هُنَاكَ بِنَظْرَةٍ
 فَارْفَعْ يَدَيْكَ وَسَلْ سَبِيلًا لِلْسَّبِيلِ
 وَيَكُونُ مِنْهُ فِي مَدِيدِ ظِلَالِ
 حَافِظٌ عَلَيْهَا فَهِيَ رَأْسُ الْمَالِ
 هِيَ مُنْتَهَى آمَالِ ذِي الْأَمَالِ
 فَوَرُدْ ذَاكَ الْمَاءِ مَا أَشْهَى لِي
 وَأَمَهْرْتُهُنَّ بِصَالِحِ الْأَعْمَالِ
 وَلِتَسْعَ جُهْدَكَ فِي الْبِنَاءِ بِكَوَاعِبِ

Oraya meyveleri sana yakın ve boylu boyunca uzanan gölgeleri olan [bir ağaç] dikesin!

Ki [elinde] kalan salih [ameller] oranın filizleridir. Onları muhafaza et zira onlar sermayedir.

Umarım orda öyle bir bakışa nail olursun ki dilek dileyenlerin dileklerinin son noktası olsun.

*Ellerini **kaldır** ve [seni] o sebile ulaştıracak bir yol dile. Zira o suya varmak benim için ne kadar lezzetlidir!*

*Salih amelleri mehir olarak verdiğin, gencecik hurilerle birlikte olmak için **uğraş**.*

Görüldüğü üzere dizelerde yer alan “فَاعْرِسْ”, “حَافِظٌ عَلَيْهَا”, “فَارْفَعْ” ve “وَلِتَسْعَ” emirlerinin her biri muhataba dinî bir hususta yol göstermek maksadıyla söylenmiştir. Benzer manalar hikmet konulu bir şiirde de ortaya çıkmaktadır⁵⁵⁸: [Kâmil]

أُكْتُبُ مَحَاسِنَ مَا سَمِعْتَ وَلَا تُكُنْ
 فِي حِفْظِ أَحْسَنِ مَا سَمِعْتَ مُقْصِرًا
 وَأَنْشُرُ جَوَاهِرَ مَا حَفِظْتَ فَهَكَذَا
 شَأْنُ الَّذِي وَشَى الْكَلَامَ وَحَبْرًا

*Dinlediklerinden güzel olanları **yaz** ve işittiklerinin en güzel olanını ezberleme konusunda ihmalkâr olma.*

*Ve ezberlediklerinin değerli taşlarını **saç**. İşte sözü ve mürekkebi (yazıyı) güzelleştiren kişinin hali böyledir.*

Şairin gazellerinde kendisini kınayan ve eleştiren kimselere emir yoluyla hitap etmesi ise genellikle azarlamak manasındadır⁵⁵⁹: [Hafif]

⁵⁵⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 114.

⁵⁵⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

خَلَّ عَنِّي فَمَا رَأَيْتِكَ كُفْرًا
لِمَلَامِي وَلَا وَحَدُّتِكَ أَهْلًا

Uzak dur benden. Zira seni beni kınamaya ne muktedir gördüm ne de ehil buldum.

Diğer bir gazelinin mukaddime bölümünde ise tahkîr yani küçümseme manasına örnek bulunmaktadır⁵⁶⁰. [Hafîf]

خَلَّ ظَبِيَّ الْفَلَا لِحَادِي الْعَيْسِ
وَأَنْفَ هَمِّي بِالْقَهْوَةِ الْخَنْدَرِيْسِ

Çölün geyiğini deve çobanına bırak da Handerîs şarabıyla kederimi yok et!

Bu beyitte anlatılmak istenen kasidelere atlâl ile başlamanın sözü uzatmaktan başka bir şey olmadığı, doğrudan konuya girilmesi gerektiğidir.

2.2.1.2. Nehiy

es-Sefercelânî şiirlerinde nehiy kipini çok farklı anlamları ihtiva edecek şekilde kullanmıştır. Bunların başlıcaları, kınama, küçük görme, uyarı ve irşaddir.

Şairin kendisini kınayanlara hitaben söylediği nehiy kipindeki fiiller genel olarak kınama manası içermektedir. Şu dizeler bu hususa örnek teşkil etmektedir⁵⁶¹: [Remel]

عَاذِلِي مَهْلًا رُوَيْدًا
هَكَذَا شَأْنُ الْمُحِبِّ
لَا تَلْمِنِي فِي هَوَى مَنْ
عِنْدَهُ أَوْ دَعَتْ قَلْبِي

Az dur, beni kınayan kişi! Böyledir, seven kişinin hali.

Kalbimi yanında emanet bıraktığım kimseye olan aşkımdan dolayı kınama beni!

Bir gazel şiirinde dostu uyarı mahiyetinde yapılan şu dizeler de dikkat çekicidir⁵⁶²: [Basît]

يَا صَاحِ خُدِّ بِي فِي طُرُقِ النَّجَاةِ فَقَدْ
نَضَتْ لَنَا بِيضَهُنَّ الْأَعْيُنُ السُّودُ
لَا يَخْدَعَنَّكَ بَدْرٌ تَحْتَ حُنْحِ دُجَى
أَقْلُهُ مِنْ فُرُوعِ الْبَانَ أُمْلُودُ
وَلَا يَغْرُكَ يَأْقُوتُ تَصَاحُكُهُ
يَسْتَوْفِفُ الطَّرْفَ دُرٌّ مِنْهُ مَنْضُودُ
وَلَا يَرُوقُكَ وَرْدٌ عَلَى خَدِّهِ
فَكَادَ يَقْطُرُ مِنْ خَدَّيْهِ تَوْرِيدُ

Beni kurtuluş yollarına götür ey dost. Zira siyah gözler beyazını bize çekti.

⁵⁶⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

⁵⁶¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

⁵⁶² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

Gecenin karanlığındaki ay seni **aldatmasın**. Onun aşağısı sorun ağacından daha narindir.

Yakutun yapmacık gülümsemesi de seni **kandırmasın**. Ki ondaki dizili inciler bakışları celbeder.

Yanağındaki gül **hoşuna gitmesin**. Zira yanaklarından neredeyse boya damlayacak.

Görüldüğü üzere bu beyitlerde şairin dostuna yapmış olduğu uyarılar vardır. Ancak bu uyarıların mecâzî manada olduğu ve uyarıda bulunduğu hususlarda aslında kendisinin çaresiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şair her dizeye nehiyle başlayarak anlatımını pekiştirmekte, bir yandan da sevgilinin daha çok özelliğini zikretme olanağı bulmaktadır.

Tıpkı emirler gibi nehiyeler de hikmet ve zühd şiirlerinde genellikle irşâd manasında kullanılmaktadır⁵⁶³: [Tavîl]

عَدُوَّكَ لَا تَدْفَعُ بِلِينِكَ شَرَّهُ فَمَا يَنْطَفِي يَوْمًا بِذَاكَ أَوْرَاهُ
فَلَوْ بَقِيَ الصَّوَانُ فِي الْمَاءِ عُمَرُهُ وَعَرَّضْتَهُ لِلْقَدْحِ طَارَ شِرَارُهُ

Düşmanın kötülüğüne yumuşaklıkla **mani olma!** Çünkü onun kıvılcımları bu şekilde sönmez.

Çakmak taşı ömür boyu suyun içinde kalsa da onu kadehe çarptığında kıvılcımları uçuşur.

2.2.1.3. İstifham

es-Sefercelânî'nin şiirlerini üslup açısından zenginleştiren en önemli hususlardan biri soru cümlelerinin çok farklı anlamlarda kullanılmasıdır. Şiirleri incelendiğinde emir cümlelerinin duruma göre yakınma, sitem, azarlama, olumsuzluk (bir durumun gerçekleşmesinin mümkün olmaması), dilek, inkâr (bir durumun hoş görülmemesi) gibi farklı manaları içermekte olduğu görülecektir. Sitem ve yakınma anlamlarını muhtevi sorular için şu beyitler güzel bir örnek durumundadır⁵⁶⁴: [Hafîf]

أَلَدِيهِ عِلْمًا بَأَنِّي عَانَ وَأُعَانِي مِنْهُ جَوِّي وَنَحِييَا

⁵⁶³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

⁵⁶⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77-78.

يَا لِقَوْمِي لَقَدْ أَضَاعَ عُهُودِي وَأَطَاعَ الْمَلَامَ وَالتَّائِبِيَا
أَلذَّنْبِ قَدْ كَانَ مِنِّي حَتَّى جَاءَ هَذَا الصُّدُودُ لِي تَأْدِيَا

Biliyor mu ki ben onun yüzünden ağlamanın ve sızlanmanın mübtelası oldum ve [hala da] mübtelasıyım.

Yetişin kavmim! Yeminlerimi yitirdi. Kınamaya ve azara boyun eğdi.

Benden kaynaklanan bir günah sebebiyle mi bu ayrılık terbiye etmek için başıma geldi.

Görüldüğü üzere ilk beyitte şair soru yoluyla sevgiliye sitem etmekte son beyitte ise ayrılığın neden vuku bulduğuna anlam verememekte, yakınmasını ise aynı şekilde soru ile ifade etmektedir.

Şiirlerinde yer alan soru ifadeleri bazen bir durumun imkânsızlığını yahut çok güç oluşunu ifade eder. Konuyla ilgili olarak şu örneklerin zikredilmesi mümkündür⁵⁶⁵:

[Remel]

كَيْفَ أَخْفِي عَنْ عَدُوِّي لَوْعَتِي وَالِدَّمَعُ يُنْبِي

Gözyaşım haber verirken ben nasıl olur da beni kınayan kimseden derdimi gizlerim!

Aşkın basit bir sevgi olmadığını ifade etmek için söylediği şu beyitlerde ise istifhâmı olumsuzluk için kullanmıştır⁵⁶⁶: [Tavîl]

لَوْ قَسْتُمْ وُدَّ الْمُحِبِّ بَعِيرِهِ وَقَدْ قَلْتُمْ هَذَا لِهَذَا يُجَانِسُ
فَهَلْ يَسْتَوِي فِي الرَّوْضِ غَضٌّ وَوَابِلُ وَأَضْعَاثُ رِيحَانٍ حَيٌّ وَيَابِسُ

Sevenin aşkını başka bir (sevgiyle) kıyaslayacak olursanız bu durum şuna benzer dersiniz:

Bir bahçedeki taze [bitki] sağlıklı olanlarla; taze toplanmış reyhan demetleri de kurumuşları ile bir olur mu?

Haksızlığa uğrayan bir kimsenin geceleyin yaptığı dualarının kesinlikle makbûl olacağını ise şu dizeyle anlamıştır⁵⁶⁷: [Hafif]

⁵⁶⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

⁵⁶⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 117.

⁵⁶⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

أَيُّ دِرْعٍ يَقِيكَ وَهُوَ يُنَاجِي وَالذِّيَاجِي تَحُومُ فِيهَا التُّجُومُ

O [mazlum], karanlıklar içinde yıldızlar süzülürken dua ettiğinde seni hangi zırh koruyabilir!

İlk örnekte şair gözyaşlarının, durumunu gizlemeyi imkânsız hale getirdiğinden bahsederken ikinci örnekte kuru reyhan demetlerinin tazeleri ile denk olup olmadığını sorarak seven bir kimsenin aşkının başka bir sevgiyle eşit olamayacağını anlatmak istemiştir. Bir zühd şiiri olan son örnekte ise geceleyin kalkıp beddua eden mazlumun bedduasından kaçmanın mümkün olmadığını belirtmiştir.

Kendisini kınayan kimseye seslendiği örnekte ise şair açık bir şekilde hoş görmediği bir durumu soru sorarak belirtmekte hatta muhatabının tavrını cahillik olarak nitelendirmektedir⁵⁶⁸: [Recez]

أَلَذَاكَ الْجَمَالَ تَجْحَدُ فَضْلاً مَا سَمِعْنَا يُمَثِّلُ جَهْلَكَ جَهْلاً

Bu güzellikten dolayı nezaket göstermeyi kabul etmez misin? Senin cahilliğine benzeyen hiç bir cahillik işitmedik.

Şiirlerinde sıkça karşılaştığımız ve teraccî olarak da ifade edebileceğimiz dilek manasının örneği ise şu beyittir⁵⁶⁹: [Recez]

فَأَيْنَ مَنْ يَأْسُو جِرَاحَاتِ الْهُوَى فَإِنَّ قَلْبِي فِي الْهُوَى مُنْجَرِحٌ

Aşk yaralarını saracak kişi nerede? Zira kalbim aşk uğruna yaralıdır.

Şair bu beyitte ayrı düştüğü sevgiliyle kavuşmayı ve dertlerinin son bulmasını dilemektedir.

2.2.1.4. Nidâ

Şiirlerde yer alan nidâ yapıtlı cümleler yardım istemek, tezekkür (hatırlama), teraccî, te'accub, nüdbe ve temennî manalarında kullanılmaktadır. Bu manaların her biri için birer örnek vermek gerekirse şu beyitlerin zikredilmesi uygun olacaktır⁵⁷⁰: [Hafif]

يَا لِقَوْمِي لَقَدْ أَضَاعَ عُهُودِي وَأَطَاعَ الْمَلَامَ وَالتَّائِبِيَا

Yetişin kavmim! Yeminlerimi yitirdi. Kınamaya ve azara boyun eğdi.

⁵⁶⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

⁵⁶⁹ e s-Sefercelânî, Dîvan, s. 82.

⁵⁷⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

Yakınlarından yardım isteyen şairin bu beyitteki nidâsı istiğâse yani yardım isteme manasındadır.

Bir başka şiirinde ise nidâ daha farklı bir manayı içermektedir⁵⁷¹: [Basît]

يَا مَعْهَدَ الْأُنْسِ وَاللِّذَاتِ حَيِّتَا وَلَا رَأَيْتَ لِحَمْعِ الشَّمْلِ تَشْتِيَتَا

Selam sana ey dostluk ve eğlence meclisi! Sevgide birleşen kalplerin ayrıldığını hiç görmeyesin!

Şair bu beyitte dostluk meclislerine hitap ederek o günleri hatırladığını (tezekkür) ifade etmiş ve geçmiş günlere özlemini dile getirmiştir.

Bazı şiirlerde nidâ içeren cümlelerin peşpeşe kullanıldığı dikkat çekmektedir⁵⁷²:

[Basît]

يَا صَائِدَ الْقَلْبِ يَا مَنْ قَدْ تَعَرَّضَ لِي بِالْحَذِّعِ يَوْمًا فَعَالَتْنِي مَصَائِدُهُ
وَمُطْلِعَ الْبَدْرِ مِنْ أَطْوَاقِ قُرْطِقِهِ يُقْلُهُ أَسْلَى الْقَدِّ مَائِدُهُ
وَجَاعِلَ السَّحْرِ كُحْلًا فِي لَوَاحِظِهِ فَلَيْسَ تَكْحُلُهُ إِلَّا مَرَاوِدُهُ
مَهْلًا بَتَعْدِيبِ صَبٍّ دَقٍّ مِنْ سُمْمٍ إِنْ لَمْ تَرِقَّ لَهُ رَقَّتْ قَصَائِدُهُ

Ey gönül avcısı, gençliğimde bir gün yoluma çıkan ve tuzakları beni helak eden kişi!

Elbisesinin yakalarında, narin endamının salınmasının taşıdığı bir dolunay doğuran kişi!

Bakışlarında sürme ile sihir yapan ve sürme çekmesi sadece milleriyle olan kişi!

Hastalıktan zayıf düşen kimseye eziyet etmeyi bırak! Sen ona merhamet etmezsen kasideleri ince olur.

Bu beyitlerde yer alan nidâ edatları şairin sevgiliden bir beklenti içerisinde olduğunu (teraccî) ortaya koyarken üç beyitte de nidânın tekrar edilmesi anlamı daha çok pekiştirmektedir.

Nüdbe edatı kullanılarak söylenen bir nidâ cümlesinde ise şair içinde bulunduğu durumdan dolayı şu şekilde sızlanmaktadır⁵⁷³: [Seri?]

⁵⁷¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

⁵⁷² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83-84.

⁵⁷³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

وَأَحْرَّ قَلْبَاهُ مِنْ شَادِنٍ أَصْلُ الْبَلَاءِ مِنْ طَرْفِهِ الْأَحْوَرِ

Dertlerin kaynağı, siyah gözleri olan bir ceylandan dolayı vah yanan kalbe!

Güzelliğinden etkilendiği bir bahçeyi tasvir eden şair, nidâ edatı yardımıyla bu güzellik karşısındaki şaşkınlığını (te'accüb) şu şekilde ifade etmiştir⁵⁷⁴: [Tavîl]

سَقَى اللَّهُ رَوْضًا كَلَّمَا سَرَّحَ امْرُؤٌ نَوَاطِرَهُ فِيهِ رَأَى مَا اشْتَهَى
يَزِيدُ بَهَاءً فِي الْعُيُونِ بَهَارُهُ فَيَا حُسْنَهُ رَوْضًا حَوَى الْحُسْنَ وَالْبَهَا

Allah, kişinin baktığı zaman arzuladığı bahçeye bereket versin.

Parlaklığı, gözlerdeki güzelliği artırır. Ne güzel bir bahçedir ki parlaklığı ve ihtişamı barındırır.

Nidâ edatları pişmanlık duygusunu belirtmek ve temennî için de kullanılmıştır. Bunun örneği de şu beyittir⁵⁷⁵: [Kâmil]

أَعْطَيْتُهُ قَلْبِي وَقُلْتُ يَصُونُهُ فَأَضَاعَهُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُعْطِهِ

Ona kalbimi verip korumasını söyledim. Ancak onu kaybetti. Keşke vermez olaydım onu.

Görüldüğü üzere şair bu beyitte vefasızlık gördüğü sevgiliye karşı beslemiş olduğu aşk duygusunun pişmanlığını yaşamakta ve geçmişte böyle bir şeyin olmaması yönündeki temennisini ifade etmektedir.

2.2.1.5. Te'accub

es-Sefercelânî şiirlerinde kimi zaman sevgilinin kimi zaman da gördüğü bir bahçenin güzellikleri karşısındaki şaşkınlığını ve beğeni duygusunu te'accub bildiren lafız ve yapıları kullanarak ifade etmektedir. Ayrıca şair bazen kendi filleri övmek yahut bunlardan hoşnut olduğunu göstermek amacıyla da bu üsluba başvurmuştur. Örneğin, bir gazelinde sevgilinin dişlerini inciye benzetirken, tasvirini te'accub ifade eden ibârelerle de süsleyerek şu hoş dizeleri söylemiştir⁵⁷⁶: [Kâmil]

أَحْبَبُ بِهِ سِمَطًا يُنَاسِبُ دُرَّهُ فَأَتَى بَدِيعِ النَّظْمِ وَهُوَ شَتِيتٌ

⁵⁷⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 111.

⁵⁷⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 94.

⁵⁷⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

يَسْتَوْقِفُ الْأَبْصَارَ بِأَهْرُ حُسْنِهِ فَالطَّرْفُ فِي لَالَائِهِ مَبْهُوتٌ
عَجَبًا لَهُ دُرٌّ عَلَى مَا فِيهِ مِنْ صِعْرٍ لَهُ بَيْنَ الْجَوَاهِرِ صِيْتٌ

İncisiyle uyum içinde olan ne sevimli bir gerdanlık! Oysa bu manzûmenin yazarı dağılmış bir halde geldi.

Göz alıcı güzelliği bakışları [kendisine] çeker. Ve göz[ler] ışıltısından dolayı şaşkına döner.

Ne kadar tuhaf bir inci! Küçüklüğüne rağmen mücevherler arasında bir şöhreti vardır.

Görüleceği üzere ilk beyitte “أَحِبُّ بِهِ سَمِطًا” üçüncü beyitte ise “عَجَبًا لَهُ دُرٌّ عَلَى” ibâreleri şairin şaşkınlığını ve beğenisini ortaya koymaktadır. Başka bir gazelde ise şair kendi durumuyla ilgili olarak şu beyitleri söylemiştir⁵⁷⁷: [Basît]

سِرُّ الْهَوَى كَيْفَ أَخْفِيهِ وَأَكْتُمُهُ وَأَحْمَرُ الدَّمْعِ قَدْ أَمْسَى يُتْرَجِمُهُ
لِلَّهِ دُرٌّ فُوَادِي فِي صَبَابَتِهِ لَمْ يَتَّضِحْ أَمْرُهُ حَتَّى جَرَى دَمُهُ

Kan rengi gözyaşı açıklarken, ben aşkın sırrını nasıl gizlerim.

Kanı akana dek aşkını belli etmeyen gönlüm ne büyük iş yapmıştır.

Burada da “لِلَّهِ دُرٌّ فُوَادِي” ibâresi te‘accub anlamı taşımakta olup aynı zamanda şairin kendi fiillerinden memnuniyetini ve bunlardan pişmanlık duymadığını göstermektedir.

Sevgili hakkında söylemiş olduğu şu dizede de farklı bir teccub sigası örneği görülmektedir⁵⁷⁸: [Hafîf]

وَأَبْنُ وُدِّي وَمَا أَلَذَّ لِقَلْبِي شَادِنًا قَدْ نَعْتُهُ بِأَبْنِ وُدِّي

Sevdiğim... Gönlüm için ne kadar da tatlı bir ceylandır. Öyle ki onu “sevdiğim” diye niteledim.

Konuyu uzatmamak adına farklı manalarla ilgili birer örnekle yetindiğimiz bu başlıkta es- Sefercelânî’nin şiirlerinde “أَحِبُّ بِهِ” ve “مَا أَلَذَّ لِقَلْبِي” te‘accub sigalarını, yine

⁵⁷⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

⁵⁷⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86.

“لله دَرٌّ” ve “عَجَبًا لَهُ” te‘accub bildiren ibâreleri sıkça kullandığını ve bu üslubu özellikle sevgilinin güzellikleri karşısındaki hayranlığını ortaya koyarken kullandığı görülmektedir.

2.2.3. Zikir ve Hazif

Sözlükte anlatmak, zikretmek, anmak gibi manalara gelen zikir bir meâni terimi olarak söylenilmesi gerekli olanı cümle içerisinde zikretmek⁵⁷⁹ anlamında kullanılmaktadır. Hazif ise; sözlükte atmak, düşürmek manalarına gelirken ıstılahta söylenilmesi gerekli görülmeyen lafızların cümle içerisinde zikredilmemesi anlamında kullanılmaktadır⁵⁸⁰. Belağat eserlerinde asıl gayesi açıklamak olan zikrin, duruma göre muhataba saygı göstermek, onu küçümsemek veya onu anmaktan hoşlanmak gibi farklı sebeplerle de yapıldığı söylenmektedir⁵⁸¹.

es-Sefercelânî’nin şiirleri incelendiğinde zikir konusu altında değerlendirilmesi mümkün olan çok sayıda örneğin olduğu görülmektedir. Şair bu yolla genel olarak bir manadan başka bir manaya geçişi daha etkili bir biçimde yapmayı ya da söylediği bir ifadenin değerini ve önemini vurgulamayı amaçlamıştır.

Kendisini âşık olması sebebiyle eleştiren kimseye hitab ettiği bir şiirinde aşkını şu şekilde gerekçelendirmektedir⁵⁸²: [Recez]

يَا عَادِلِي مَهْلًا فَقَدْ قَامَتْ عَلَيْكَ الْحُجُجُ
صَبَابَتِي حَيْثُ يُرَى ذَاكَ الْمُحَيَّا الْبُهْجُ
وَحَيْثُ يَيْدُو لِلْبَهَا عَلَى التَّرَاقِي زَبْرُجُ
وَحَيْثُ يَمْشِي مُصْغِيَا إِلَى الْوَشَاحِ الدُّمْلُجُ

Beni kınayan kişi yeter artık! Zira deliller senin aleyhindedir.

Benim aşkım mutluluk veren çehresi görüldüğünde vardır.

Ziyneti köprücük kemiklerinde güzellik vermek için görüldüğün de vardır.

Bileziği şalına kulak vererek yürüdüğünde (hareket ettiğinde) vardır.

⁵⁷⁹ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 131; Maṭlûb, *Mu‘cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye*, s. 492.

⁵⁸⁰ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 131; Maṭlûb, *Mu‘cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye*, s. 456.

⁵⁸¹ Muhammed Muhammed Ebû Musâ, *Haşâişu't-Terâkib*, 4.b., Mektebe Vehbiyye, Kâhîre, 1996, s. 292; Bolelli, *a.g.e.*, s. 299.

⁵⁸² es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 81.

Şair, bu şiirde “حَيْثُ” lafzını kullanmadan, atıf harfî yardımıyla da cümleleri birbirine bağlayabilecekken kelimeyi her yeni cümlenin başında zikrederek anlatımını çarpıcı bir hale getirmiş ve okuyucuların dikkatini çekmiştir.

es-Sefercelânî şiirlerinin genelinde sevgilinin bakışlarından etkilendiğine dair beyitler söylemiştir. Ancak bir şiirinde bunu çok farklı bir üslupla anlattığı dikkat çekmektedir. Şair bu şiirde ilk beyitten başlayarak son beyte kadar “بِالَّذِي” ibâresini zikretmiştir. Sevgilinin kendisine bakması üzerine heyecanlandığı anlaşılan şairin, bu bakışın ne anlama geldiğini yanındaki arkadaşından öğrenmek için söylediği bu dizeler çok hoş ve ilginçtir. Şair bu dizelerde arkadaşına şu şekilde seslenmektedir⁵⁸³: [Hafif]

وَجَلًّا تَحْتَ غَيْهَبِ الشَّعْرِ بَدْرًا	بِالَّذِي فِي الْعَقِيقِ رَصَعَ دُرًّا
ثُمَّ أَجْرَاهُ فِي الْمَرَاشِفِ حَمْرًا	وَالَّذِي أَوْدَعَ الْمَبَاسِمَ شُهْدًا
خُطًّا فِيهَا مِنَ الْبِنْفَسِجِ سَطْرًا	وَالَّذِي صَيَّرَ الشَّقَائِقَ طِرْسًا
نَدًّا خَالَ يَرْبَى عَلَى النَّدِّ نَشْرًا	وَالَّذِي فِي لَهَيْبِ خَدِّكَ أَلْقَى
لَوْ رَأَهُ هَارُوتُ سَمَاهُ سِحْرًا	وَالَّذِي خَصَّ أَدْعَجِيكَ بِشَيْءٍ
يَتَهَادَى مِنَ الشَّيْبَةِ سَكْرًا	وَالَّذِي هَزَّ مِنْ قَوَامِكَ خُوطًا
لَكَ جِسْمًا مِنْ نَاعِمِ الْخَزْرِ أَطْرًا	وَالَّذِي صَاغَ مِنَ الْقُشُورِ اللَّالِي
لَسْتَ مِنْهَا مَدَى زَمَانِكَ تَعْرًا	وَالَّذِي قَدْ كَسَاكَ حُلَّةَ حُسْنٍ
حُكْمَهَا فِي الْقُلُوبِ نَهْيًا وَأَمْرًا	وَالَّذِي سَلَطَ الْجُفُونََ وَأَمْضَى
قَالَ قَالَتْ يَا قَلْبُ كُنْ بِي مُغْرًا	مَا الَّذِي قَالَتْ الْعُيُونُ لِقَلْبِي

Akik taşının içerisine incileri bezeyen ve simsiyah saçın altında dolunayı parlatan [Allah] aşkına!

Ağızlara balı koyan sonra da onu dudaklarda şarap olarak akıtan [Allah] aşkına!

Şakakları, içinde menekşeden bir satır yazılan sayfaya çeviren [Allah] aşkına!

Aleve benzer yanaklarına miskten daha güzel kokan, kokulu bir ben atan [Allah] aşkına!

⁵⁸³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 88.

*Hârut'un gördüğünde sihir diye isimlendireceği bir şeyi kara gözlerine has kılan
[Allah] aşkına!*

*Tazelighinden dolayı sarhoş gibi salınan selvi boyunu kımıldatan [Allah] aşkına!
Senin için inci kabuklarından en yumuşak ipekten de yumuşak bir ten yaratan
[Allah] aşkına!*

*Sana hiçbir anında çıkarmadığın bir güzellik elbisesi giydiren [Allah] aşkına!
Kalplerde emir ve nehiyle hükmünü icra eden gözkapaklarına güç veren [Allah]
aşkına!*

[O] gözlerin kalbime söylediği şey nedir? Dedi ki: “Bana koşan biri ol, dediler.”

Aynı zamanda hazif konusuna da örnek teşkil eden “بَالَّذِي” ifadesinin tam hali
“أَسْتَحْلِفُكَ بِاللَّهِ الَّذِي” şeklindedir. Yani Türkçe’deki “Allah aşkına” ifadesinin karşılığıdır.

Şair bu beyitlerin her birinde sevgilinin güzelliklerini çok hoş edebî sanatlarla anlatırken bir yandan da bu güzelliklerin yaratıcısının Allah Teâla olduğunu vurgulamaktadır. İlk beyitten sonra yukarıda verilen örnekte olduğu gibi atıf harfî yoluyla değil “بَالَّذِي” lafzını her beytin başında zikrederek cümleleri birbirine bağlamıştır. İlk dokuz beyitteki bu güzel ifadelerin ardından şair son beyitte muhatabına soruyu yöneltmekte ve cevap da aynı beytin ikinci şatırında gelmektedir. es-Sefercelânî ile yakın dönemde yaşayan Muhammed el-Ḥarfûşî⁵⁸⁴ (ö. 1059/1649), İbn Muğayzel⁵⁸⁵ (ö. 1073/1662) ve Mustafâ en-Nablusî⁵⁸⁶ (ö. 1153/1741), gibi isimlerin söylediği bazı şiirlere bakılınca bu üslûbun o dönemde yaygın olduğu anlaşılmaktadır⁵⁸⁷. el- Ḥarfûşî’ye ait olan şu şiir şairlerin üsluplarındaki benzerliği ortaya koymaktadır⁵⁸⁸: [Mezcûu’r-Remel]

بَالَّذِي أَنشَاكَ فَرْدًا وَكَسَا حَدَيْكَ وَرَدًا
وَالَّذِي أَوْلَى فُؤَادِي مِنْكَ إِعْرَاضًا وَصَدًّا
صِلْ مُعْتَى فَيْكَ يَقْضِي اللَّيْلَ تَسْهِيدًا وَوَجْدًا

Seni eşsiz olarak yaratan ve yanaklarına gülü giydiren [Allah] aşkına!

⁵⁸⁴ Bkz: Zirikli, *a.g.e.*, VI, 293; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 304.

⁵⁸⁵ Bkz: el-Murâdî, *a.g.e.*, III, 42.

⁵⁸⁶ Bkz: el-Murâdî, *a.g.e.*, IV, 184.

⁵⁸⁷ Bu üslupta yazılmış farklı şiirler için bkz: el-Murâdî, *a.g.e.*, IV, 185 vd.

⁵⁸⁸ el-Murâdî, *a.g.e.*, IV, 185.

Gönlüme senden dolayı ayrılık [acısını] veren [Allah] aşkına!

Senin için geceyi uykusuzluk ve hüznle geçiren dertliye gel[erek lütufta bulun].

Gerek es-Sefercelânî'nin gerekse kendisiyle aynı dönemde yaşayan şairlerin kullanmış oldukları üslup bizlere, şiirlerinde genel olarak bu tarz tekrarlara başvuran Ebu'l-'Atâhiye (ö. 130/748)'yi ve şu şiirini hatırlatmaktadır⁵⁸⁹: [Kâmil]

سُبْحَانَ مَنْ لَا شَيْءَ يَحْجُبُ عِلْمَهُ فَالسرُّ أجمعُ عندهُ إعلانُ
سُبْحَانَ مَنْ هُوَ لَا يَزَالُ مُسَبِّحًا أبداً وليسَ لغيره السُّبحانُ
سُبْحَانَ مَنْ تَجْرِي فَضَايَاهُ عَلَى مَا شَاءَ مِنْهَا غَائِبٌ وَعَيَانُ
سُبْحَانَ مَنْ هُوَ لَا يَزَالُ وَرَزْفُهُ لِلْعَالَمِينَ بِهِ عَلَيْهِ ضَمَانُ

Hiçbir şeyin ilmine perde çekemediği ve bütün sırların, katında aşikâr olduğu (Rabbi) tesbîh ederim.

Ebediyen tesbîh edilecek olan ve kendisi dışında Sübhân olmayan (Rabbi) tesbîh ederim.

Gizli, açık her şeyde dilediği hükümlerin geçerli olduğu (Rabbi) tesbîh ederim.

Ebedî olan ve âlemlere rızkı garanti eden (Rabbi) tesbîh ederim.

Her ne kadar şiirlerde işlenen konular birbirinden çok farklı olsa da şairler tekrar edilen lafızlar sayesinde bir manadan diğerine geçiş yapmıştır. Ebu'l-'Atâhiye tekrar ettiği “سُبْحَانَ” lafzından sonra Allah Teâla'nın güç ve kudretine dair farklı cümlelere yer verirken es-Sefercelânî ise tekrar edilen “بِالذِّبِ” ifadesinden sonra Allah Teâla'nın sevgiliye bahşettiği farklı güzellikleri sıralamıştır.

Şairin, söylediği bir cümlenin değerini göstermek ya da onu vurgulamak maksadıyla yapmış olduğu zikre ise şu beyti örnek olarak göstermek mümkündür⁵⁹⁰:

[Recez]

يَزْدُوْجُ الْبَدْرُ بِهِ وَالْبَدْرُ لَا يَزْدُوْجُ

Dolunay [kimseye] eş olmazken ona eş olur.

⁵⁸⁹ Ebu'l-'Atâhiye, İsmâil b. el-Kâsım, *Dîvân*, Dâru Beyrût, Beyrût, 1986, s. 419.

⁵⁹⁰ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 81.

Görüldüğü üzere şair ikinci şatırda “الْبُدْرُ” kelimesine dönen bir zamir ile cümleyi kurabilecekken onu aynen tekrar ederek ifadesini darb-ı mesel niteliğinde söylemektedir. Bu da ilk cümleyi anlam olarak güçlendirmekte ve değerini artırmaktadır.

Şiirde hazif meselesi de en az zikir kadar önemli görülmektedir. Nitekim ‘Abdulḳâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) hazifle ilgili olarak, bazı durumlarda bir lafzın hazfedilmesinin zikredilmesinden daha büyüleyici, sessizliğin ise anlatımdan daha açıklayıcı olduğu değerlendirmesini yapmıştır⁵⁹¹.

es-Sefercelânî’nin şiirleri incelendiğinde özellikle gazellerinde çok defa hazif yaptığı görülmektedir. Bu hazif örnekleri genellikle mübteda olmaksızın doğrudan haber ile cümleye başlaması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim ‘Abdulḳâhir el-Curcânî birçok şairin, belli bir kimseden bahsederken mübtedayı hazfederek o şahıs ile ilgili bir durumu anlatan haber ile cümleye giriş yaptıklarını ifade ederek⁵⁹² bu metodun aslında Arap şiirinde gelenek haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Şair bu metodu genel olarak gazellerinde özellikle de sevgili ile ilgili çarpıcı benzetmeler ve tasvirler yapmak istediğinde kullanmaktadır. Ayrıca şiirlerinde belli lafızları sadece sevgiliye has kıldığı için o lafızların geçtiği her yerde mübtedayı yani sevgiliye dönen bir zamiri yahut ismi tekrar etmekten kaçınmıştır. Mesela sevgilinin inceliğini ve zerafetini ifade ettiği bir şiirinde cümleye şöyle başlamaktadır⁵⁹³: [Hafif]

شُوَيْدِنُ لَوْ مَشَى عَلَى كَيْدِي لَمَا أَحَسَّتْ بِمَشِيهِ الْكَيْدِ

[O] öyle bir ceylan ki ciğerimde yürüse ciğer onu hissetmez.

Görüldüğü üzere şair bu beyitte mübtedayı hazfetmiş ve doğrudan ceylan lafzı ile cümleye başlamıştır. Şiirlerinde aynı ifadeye sıklıkla rastlanmaktadır. Bunun dışında sevgilinin farklı özelliklerinden bahsedilirken de aynı yöntemin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin sevgilinin yanaklarından ve gençliğinden bahsedilirken mübteda yine hazfedilmiş sevgilinin özelliklerini anlatan haber ile cümleye başlanmıştır⁵⁹⁴:

[Munserih]

صَفِيْلَةٌ الْعَارِضِيْنَ مُبِيضَةٌ كَأَنَّمَا صُوِّرَتْ مِنَ الْفَضَّةِ

⁵⁹¹ ‘Abdulḳâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-Îcâz*, I, 146.

⁵⁹² ‘Abdulḳâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-Îcâz*, I, 147.

⁵⁹³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 88.

⁵⁹⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

طَرِيَّةٌ أَفْرَطَتْ بَضَاضَتَهَا أَفْدِي بِرُوحِي الطَّرِيَّةَ البَضَّةَ

Yanakları sanki gümüşten yaratılmış gibi bembeyaz ve parlaktır.

Son derece narin bir körpe... Canım bu tazecik körpeye feda olsun!

Sevgiliyi bir aya ve dal parçasına benzeten şair yine mübtedayı hazfetmiş ve şu şekilde söze girmiştir⁵⁹⁵: [Hafîf]

قَمْرٌ فِي ابْتِدَائِهِ تَمَّ حُسْنًا وَسَمًا فِي الْكَمَالِ أَوْفَى سُمُوًّا

وَقَضِيبٌ غَضُّ النَّبَاتِ رَطِيبٌ عَلٌّ مِنْ حُمْرَةِ الشَّبَابِ وَرَوِيٌّ

Yaratılışı güzellik bakımından kusursuz ve kemal bakımından en üst derecede olan bir ay parçası...

Taze, yumuşak bir fidandır. Gençlik şarabından tekrar tekrar içip susuzluğunu gidirmiştir.

Buna benzer daha birçok örneğe⁵⁹⁶ şiirlerinde yer veren es-Sefercelânî'nin gazellerinde uygulamış olduğu bu hazifler şairin anlatımını gereksiz tekrarlardan arındırmıştır.

Şair dinî içerikli şiirlerinde de bazı kelimeleri hazfetme yolunu tercih etmiştir. Örneğin cenneti tasvir ettiği bir zühd şiirinin ilk beyti şu şekildedir⁵⁹⁷: [Kâmil]

رَوْضٌ أَرِيضٌ تَحْتَ قَصْرِ عَالٍ لَمْ تَقْتَرِنِ لِدَائِهِ بِرِوَالٍ

[Orası] yüksek bir sarayın altında, lezzetleri yok olmayan geniş bir bahçedir.

Hz. Peygamber'in suretini anlattığı bir şiirinde de benzer şekilde mübteda olabilecek bir kelimeyi hafzederek doğrudan haberi zikretmekle söze şu şekilde başlamıştır⁵⁹⁸: [Tavîl]

نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْوَارِ كَوَّنَ شَكْلَهُ فَلَمْ يَحْكِهِ فِي حُسْنِهِ أَبَدًا شَكْلُ

فَكَانَ يُرَى مِنْ خَلْفِهِ كَأَمَامِهِ وَلَمْ يَيْدُ لِلرَّائِينَ مِنْ شَخْصِهِ ظِلُّ

Öyle bir peygamberdir ki nurdan yaratılmıştır sureti. Hiçbir suret güzellik konusunda ona benzeyemez.

⁵⁹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

⁵⁹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76, 78, 80, 82, 103, 111, 119.

⁵⁹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 100.

⁵⁹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 112.

Arkasında olanı sanki önündeymiş gibi görürdü. Ayrıca [O'na] bakanlara onun şahsında bir gölge görünmezdi.

Her iki şiirde de mübtedaların hazfinin hangi amaçla yapıldığını anlayabilmek için öncelikle Kur'ân-ı Kerim'den bir örneği hatırlamak faydalı olacaktır. Nitekim Nûr suresinin ilk ayeti de benzer bir şekilde mübteda hazfedilerek “سورة” lafzı ile başlamıştır⁵⁹⁹:

سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

Müfessirlere göre buradaki hazifle surenin önemine vurgu yapılmaktadır⁶⁰⁰. Dolayısıyla es-Sefercelânî'nin dinî şiirlerindeki haziflerin de benzer gaye ile yapıldığını söylemek mümkündür.

Kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; es-Sefercelânî içerisinde bulunduğu durumu, ruh halini ve konuştuğu meseleyi dikkate alarak bazı lafızları zikretme ya da hazfetme yöntemini tercih etmiştir. Zikir ve hazif meselesi ile ilgili olarak belağat kaynaklarında yer alan bilgiler, Arap şiirinde gelenek haline gelen ve örnek olarak verilen bazı kullanımlar da dikkate alınırsa es-Sefercelânî'nin bu alanda başarılı olduğu söylenebilir.

2.2.4. İtnâb

Sözlükte sözü uzatmak manasına gelen itnâb bir meâni terimi olarak anlamı pekiştirmek yahut kapalılığı gidermek gibi gayelerle ibârenin manadan uzun tutulması⁶⁰¹ olarak tanımlanmaktadır. Kaynaklarda itnâbın kapalılığı açıklamak, genelle ilgili olandan sonra özeli ya da özelle ilgili olandan sonra geneli zikretmek, tezyîl (ek yapmak) ve manayı zihne yerleştirmek için ibâreyi tekrar etmek gibi farklı yollarla yapıldığına dair geniş açıklamalar mevcuttur⁶⁰². es-Sefercelânî'nin şiirleri incelendiğinde kaynaklarda yer alan bu itnâb türlerinin bir çoğuna örnek bulmak mümkündür. Ancak şiirlerinin

⁵⁹⁹ Nûr 24/1.

⁶⁰⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, 1.b., Muessesetu'r-Risâle, bsy., 2000, XIX, 86; Nâsıruddîn Ebû Sa'îd el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk: Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'âşî, 1.b., Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, Beyrût, h. 1418, IV, 98.

⁶⁰¹ Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Hayevân*, 2.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, h. 1424, VI, 322; el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 190; es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 283; İbnu'l-Eşîr, *a.g.e.*, II, 119; Ahmed b. 'Ali b. Ahmed el-Çalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz., II, 360.

⁶⁰² el-Çazvîni, *a.g.e.*, III, 196; el-Çalkaşendî, *a.g.e.*, II, 361-364.

genelinde başvurduğu ve duygularını ifade etmede bir üslup haline getirdiği itnâb türlerini değerlendirmeye tabi tutmak çalışmanın amacına daha uygun olacaktır. Bu bağlamda şiirleri incelendiğinde özellikle tezyîl diye isimlendirilen; bir cümleye, mana ve lafzını pekiştiren başka bir cümle ilave etmek yoluyla⁶⁰³ itnâb yaptığı görülmektedir. Bu tezyîllerin büyük çoğunluğu önceki cümleye anlam bakımından bağımlı olmayıp darb-ı mesel niteliğindedir. Bunun yanı sıra söylediği bir cümleyi, manayı pekiştirmek ve okuyucuların dikkatini çekmek için benzer ifadelerle tekrar ederek yahut farklı duygularını daha güçlü ifade etmek için aynı cümle içerisinde bazı lafızları tekrar ederek itnâb yaptığı da olmuştur.

Şair sevgilinin kendisine bakarak iç âleminde bıraktığı tesiri anlattığı bir beytin ikinci şatırında tezyîl yoluyla birinci şatır anlam bakımından şöyle te'kid etmektedir⁶⁰⁴:

[Hafîf]

أَصْلُ مَا بِي مِنْ نَظْرَةٍ سَبَقَتْ مِنِّي وَالنَّارُ أَصْلُهَا مِنْ شِرَارِهِ

Başıma gelenin sebebi önceden bana bir bakış atmasıdır. Ateşin aslı kıvılcımdır.

Görüldüğü üzere darb-ı mesel niteliğine sahip ve ilk şatır olmasa da anlaşılabilir bir ifade olan “Ateşin aslı kıvılcımdır” cümlesi ilk cümlelerin manasını daha da güçlendirmiştir.

Şair sitem yüklü duygularla yazdığı bir şiirinde ise sevgilinin kendisinden uzak durarak sahip olduğu güzellikleri yitirdiğini şu şekilde ifade etmektedir⁶⁰⁵: [Hafîf]

كُنْتُ مِنْ أَوْفَرِ الْمَلَا حِ بَهَاءٍ أَيْنَ وَكَيْ ذَاكَ الْبَهَاءُ الْوَا فِرُّ
غَيْرُ بَدْعٍ إِذَا بَدَأَ فِيكَ نَقْصٌ يَعْتَرِي النَّقْصُ كُلَّ بَدْرِ سَافِرٍ

En zarif kışilerdendin. Şimdi bu zerafet nereye gitti!

Sende bir kusurun görünmesi yeni bir şey olmaz. Kusur, batan her dolunayın başına gelir.

İkinci beyitte yer alan “Eksiklik batmakta olan her ayın başına gelir” ibâresi bir önceki cümleyi tekid etmiş ve şair yapmış olduğu bu tezyîlle sitemini hem okuyucu hem de muhatabı için daha etkili bir hale getirmiştir.

⁶⁰³ İbn Ebi'l-İşba‘, a.g.e., s. 387; İbn Hıccce el-Hamevî, a.g.e., I, 242.

⁶⁰⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

⁶⁰⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

Şair kimi zaman ümitsizliğini ya da bir durumun imkânsızlığını ifade etmek için de tezyîl yapmaktadır. Nitekim sevgiliden peçesini açmasını isteyip onun da bunu reddetmesini şu şekilde ifade etmiştir⁶⁰⁶: [Tavîl]

فَقَالَ وَلَا فِي الْقُرْطِ يَوْمًا تَنَالَهَا وَأَيْنَ الثَّرِيَّا مِنْ يَدِ الْمُتَّوَلِ

Bana dedi ki: “Hiçbir gün yoktur ki küpeye nail olasın. Hani Süreyya yıldızına erişebilen bir el (var mı)!?”

Bu beytin ikinci şatırındaki Süreyyâ yıldızına ulaşmanın imkânsızlığını ifade eden soru, birinci şatırdaki manayı pekiştirmiş ve bir tezyîl örneği oluşturmuştur.

Divanda yer alan az sayıdaki hikmet şiirlerinin birinde, özünde kötülük bulunan bir düşmanın yumuşak huylulukla alt edilemeyeceğini ifade eden şair, bu yargısını ikinci beyitte yer alan şu hoş tezyîl örneği ile güçlendirmektedir⁶⁰⁷: [Tavîl]

عَدُوَّكَ لَا تَدْفَعُ بَلِينِكَ شَرَّهُ فَمَا يَنْطَفِي يَوْمًا بِذَاكَ أَوْرَاهُ
فَلَوْ بَقِيَ الصَّوَانُ فِي الْمَاءِ عُمُرُهُ وَعَرَضَتْهُ لِلْقَدَحِ طَارَ شِرَارُهُ

Düşmanın kötülüğüne yumuşaklıkla mani olma! Çünkü onun kıvılcımları bu şekilde sönmez.

Çakmak taşı ömür boyu suyun içinde kalsa da onu kadehe çarptığında kıvılcımları uçuşur.

Şiirlerinde yer alan bu tezyîl örneklerinin dışında şairin sıkça başvurduğu itnâb yollarından biri de söylediği ibâreyi, duygularının yoğunluğunu ifade etmek için yakın anlamdaki benzer bir ifade ile tekrarlamasıdır. Örneğin sevgiliyle kavuşma anını anlattığı bir beytinde mutluluğunu ifade etmek için birinci ve ikinci şatırda aynı manaya gelen farklı cümleleri zikretmiştir⁶⁰⁸: [Hafîf]

حَادَ لِي بِالْوِصَالِ مِنْ بَعْدِ صَدِّ وَحَبَانِي بِالْقُرْبِ مِنْ بَعْدِ بُعْدِ

Bana ayrılıktan sonra vuslatı bağısladı. Uzaktan sonra yakınlığı hediye etti.

Sevgilinin yüzünü bahçeye benzettiği bir beytinde ise gözlerin, onun güzelliğinden kendisini alamadığını, sevgilinin yüzünün gözler için adeta bir yurt

⁶⁰⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 99.

⁶⁰⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

⁶⁰⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu bu beytin ikinci şatırında bir önceki cümlede yer alan manayı tekrarlamak suretiyle de itnâb yapmış ve anlamı pekiştirmiştir⁶⁰⁹. [Hafîf]

وَرِيَاضًا تَأْوِي الْعُيُونَ إِلَيْهَا فَهِيَ مَثْوَى لَهَا وَدَارُ قَرَارٍ

Ve gözlerin kendisine sığındığı bahçelere [baktık]. O [bahçeler] onlar için bir barınak ve yurttur.

Bir gazelinde de şu şekilde bir itnâb örneği sunmuştur⁶¹⁰: [Hafîf]

شَادِنٌ عَنْ لِي نَهَارَ الْعِيدِ وَرَمَى لِي بِقُبْلَةٍ مِنْ بَعِيدٍ
قَدْ رَمَى لِي بِهَا هُنَاكَ فَضَاعَتْ بَيْنَ وَعْدٍ مِنْهُ وَبَيْنَ وَعِيدٍ

Bir bayram günü bana görünüp uzaktan buse yollayan ceylan

Bana o (buseyi) orada yolladı ancak (buse) onun va'd ve va'idi (müjde ve uyarı) arasında kayboldu.

Görüldüğü üzere şair sevgilinin uzaktan işaret yoluyla buse göndermesinin kendisini ne kadar çok mutlu ettiğini ifade etmek için ikinci beytin ilk şatırında önceki cümleyi tekrar etmiştir.

es-Sefercelânî bazı şiirlerinde memnuniyet, pişmanlık gibi duygularını daha net açıklamak gayesiyle bazı lafızları peşpeşe tekrar ederek anlatımına zenginlik katmaktadır. Bu tekrarlar şiirin akışında eksikliğe neden olmamakta aksine şairin o anda yaşadığı duyguları okuyucuların da aynen hissetmesini sağlamaktadır. Örneğin, bir dostunun kendisini beklenmedik bir anda ziyaret etmesi üzerine memnuniyetini anlatan şair, bu duygusunu onu tekrar tekrar selamlamak suretiyle şöyle ifade etmiştir⁶¹¹: [Hafîf]

إِنَّ أَشْهَى مَوَارِدِ الْعَيْشِ عِنْدِي زَوْرَةٌ لِلْحَبِيبِ مِنْ غَيْرِ وَعَدٍ
مَرْحَبًا مَرْحَبًا بِهِ ضَيْفٍ أَنْسٍ بِالتَّصَابِي أْتَى يُجَدِّدُ عَهْدِي

Bana göre hayat kaynaklarının en lezzetlisi, dostun söz vermeksizin ziyarette bulunmasıdır.

Merhaba, merhaba o sevgimi yenilemek üzere kendine meftun ederek gelen cana yakın konuğa!

⁶⁰⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

⁶¹⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86.

⁶¹¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86.

Kendisini eleştiren şahsa seslendiği başka bir şiirinde ise, bu kişiden eleştirilerine son vermesini rica etmekte ayrıca özeleştiride bulunup bir konudaki pişmanlığını dile getirmektedir. Şair bu dizelerinde gerek talebini gerekse pişmanlık duygusunu daha etkili ve gerçekçi bir hale getirmek için kelime tekrarı yoluna gitmiştir. Söz konusu şiir şu şekildedir⁶¹²: [Hafif]

عَاذِلِي فِي هَوَى الْأَحْبَةِ مَهْلًا قَدْ صَدَعْتَ الْفُؤَادَ بِاللُّومِ مِنْ لَأ
خَلَّ عَنِّي فَمَا رَأَيْتُكَ كُفُؤًا لِمَلَامِي وَلَا وَجَدْتُكَ أَهْلًا
أَنَا فِي الْحُبِّ قَدْ نَشَأْتُ وَلِيدًا صَبَوْتِي صَبَوْتِي وَلَوْ صِرْتُ كَهْلًا
جَعْتَنِي لَأَحْيَا فَأَوْضَحْتُ عُذْرِي لَكَ هَلَّا قَبِلْتَ عُذْرِي هَلَّا

Ey beni kınayan kişi! Sevgililerin aşkı konusunda ağır ol. Gönlümü “Hayır” diye azarlayarak paramparça ettin.

Uzak dur benden. Zira seni beni kınamaya ne muktedir gördüm ne de ehil buldum.

Ben aşkın içinde bir bebek gibi yetiştim. Çocukluğum, çocukluğum... Ah keşke yetişkin biri olsaydım.

Kınayarak bana geldin. Ben de mazeretimi sana bildirdim. Ne olurdu, mazeretimi kabul etseydin ne olurdu!

Görüldüğü üzere şair üçüncü beyitte “صَبَوْتِي” ifadesini tekrar ederek aşk konusunda çocukça davrandığı için ne denli pişman olduğunu ifade etmiştir. Sonraki beyitte ise “هَلَّا” lafzını tekrar ederek eleştirilerin son bulması için adeta yalvarmaktadır.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin gerek tezyîl yoluyla gerekse mana ve kelimeleri tekrar ederek şiirlerinde itnâb yapması duygularını daha net ifade edebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca aynı manayı farklı biçimlerde ifade etmesi ve ibâreleri darb-ı mesel niteliğindeki cümlelerle pekiştirmesi şiirine zenginlik katmaktadır.

2.3. Anlatım Yöntemleri

es- Sefercelânî'nin şiirlerinde duygu ve düşüncelerin ifade edilme yönteminde genel olarak dört ana başlığın temayüz ettiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilk

⁶¹² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

ikisi haber başlığı altında da kısaca değinildiği üzere *muhâvere* ve *tahkiye* yöntemleridir. Bunların dışında *bedi'î sanatların kullanımı* ve *tasvir* de şairin üslubu açısından üzerinde durulması gereken hususlardır.

2.3.1. Muhâvere

es-Sefercelânî'nin en sık kullandığı anlatım yöntemlerinden biri muhavere üslubudur. Şair, genel olarak ruh halini ve sevgilinin fiziksel güzelliklerini daha etkileyici bir biçimde ortaya koymak için bu üslubu kullanmaktadır.

Ayrılıktan şikâyet ettiği bir gazelinde misvak ağacının üzerinde ötmekte olan bir kuşla diyaloga girerek içerisinde bulunduğu hali bu metotla anlatmaya çalışmıştır⁶¹³:

[Basît]

وَفِي الْأَرَاكِ رَحِيمُ الصَّوْتِ مُعْتَرِدُ إِذَا تَرَنَّمَ يُشَجِّبِنِي تَرْتُمُهُ
يُنُوحُ طَوْرًا وَيَيْكِي الْبَيْنَ آوِنَةٌ وَالْبَيْنُ يُدْكِي جَوَى النَّائِي وَيُضْرِمُهُ
يَقُولُ لِي هَاتِ عَن أَهْلِ الْهَوَى نَبَأَ فَأَنْتَ مِثْلِي كَتِيبُ الْقَلْبِ مُعْرَمُهُ
فَقُلْتُ عِنْدِي حَدِيثُ مَا أُمِيلِحُهُ لَوْ كُنْتَ تُدْرِكُ مَعْنَاهُ وَتَفْهَمُهُ
مَرَرْتُ بِالشَّادِنِ الْأَلْمَى فَأَطْمَعَنِي مِنْهُ التَّفَاتُ وَأَغْرَانِي تَبْسُمُهُ

Güzel sesli, misvak ağacının üzerinde şakır. Şarkı söylediğinde nağmesi beni kederlendirir.

Bazen feryat eder bazen de ayrılığa ağlar. Ve ayrılık, [sevdiğinden] uzak olan kişinin aşkını tutuşturup alevlendirir.

Bana şöyle der: “Sevenlerden bir haber getir bana. Zira sende benim gibi kederlisin ve onun düşkünüsün.”

Bende dedim ki: “Eğer manasını kavrayıp anlayabileceksen söyleyeceğim güzel şeyler var.”

Esmer ceylana uğradım. (Bana) yönelmesi beni cezbetti ve tebessümü aklımdan aldı.

Görüldüğü üzere şair öncelikle bu kuş ile arasında bir bağ kurmuş ve onun ötüşünü, kendisinin ayrılık için feryat etmesine benzetmiştir. Ardından da kuşu konuşturarak söze başlamış ve aralarında geçen diyalogta içerisinde bulunduğu hali

⁶¹³ *es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.*

okuyuculara sunmuştur. Kasidenin devam eden bölümünde sevgiliye olan aşkını ifade eden şair son olarak ayrılığın vuslattan başka bir çaresinin olmadığını kendisinden teselli beklediği bir doktorla girmiş olduğu diyalog yoluyla şu şekilde anlatmak istemiştir:

وَقَدْ أَتَيْتُ طَبِيبَ الْحَيِّ أَسْأَلُهُ عَنْ جُرْحِ قَلْبِي الَّذِي قَدْ بَاتَ يُؤْلِمُهُ
فَقَالَ لِي إِنَّ هَذَا الْجُرْحَ جُرْحُ هَوَى فَلَا يَكُونُ بَعِيرِ الْوَصْلِ مَرْهَمُهُ
فَعَلَّلَ الْقَلْبَ بِالصَّبْرِ الْجَمِيلِ عَسَى مَنْ ابْتَلَاهُ بِدَاءِ الْحُبِّ يَرْحَمَهُ

Kalbime acı veren yarayı sormak üzere kabilenin doktoruna geldim.

Bana dedi ki: “Bu yara aşk yarasıdır. Merhemi vuslattan başka bir şey olamaz.”

Ve gönlümü, “umulur ki aşk hastalığı ile sınayan kişi merhamet eder” diye sabr-ı cemil göstermekle avuttu.

Şair bir gazelinde ise muhavere yoluyla sevgilinin ten rengini anlatmıştır⁶¹⁴:

[Hafif]

قَالَ مَا لَوْنُهَا فَقُلْ لِي مَا هُوَ قُلْتُ بَيْنَ الْبَيَاضِ وَالتَّوْرِيدِ
قَالَ إِنْ صَحَّ ذَا فَقَدْ مَوْهُوَهَا بَبَيَاضِ الطَّلَا وَوَرْدِ الْخُدُودِ

Dedi ki: “Rengi nedir, söyle bana nedir o?” Kırmızı ile beyaz arasında, diyerek cevap verdim.

O da şöyle dedi: Eğer bu doğruysa onu yavru ceylanın akı ve yanakların gülü ile yaldızlamışlardır.

Bir şiirinde de sevgilinin yanağına sarkan saçları tasvir eden şair muhavere üslubunu kullanmış ve şu hoş dizeleri söylemiştir⁶¹⁵: [Hafif]

قَالَ صِفْ لِي فَرْعِي الَّذِي قَدْ تَدَلَّى فَوْقَ حَدِّي إِنْ كُنْتَ مِنْ وَاصِفِيهِ
قُلْتُ مَاذَا أَقُولُ فِي وَصْفِ رَوْضٍ قَدْ تَدَلَّتْ عَرِيشَةُ الْحُسْنِ فِيهِ

Dedi ki: Onu bana vasfedecek kişi sensen yanağımdan sarkan saçımı bana vasfet!

Şöyle cevap verdim: Güzellik mahfelinin kendisine sarktığı bir bahçenin vasfi konusunda ne söyleyebilirim ki!

⁶¹⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86.

⁶¹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 113.

Diğer bir kasidesinde ise dostun fiziksel özelliklerini tasvir eden şair dostunu konuşurmuş ve bu tasvirin edebî açıdan daha etkileyici bir hale gelmesini sağlamıştır. Söz konusu kasidenin ilk bölümünde Sa'd isimli bu arkadaşının uzun bir aradan sonra kendisini ziyaret etmesine ve onun, ahlakıyla insanlar arasında seçkin bir yere sahip olmasına değinen şair ardından şu dizeleri kaleme almıştır⁶¹⁶: [Basît]

طَارِحُهُ مَا لَهَيْبٌ قَدْ أَحَاطَ بِهِ	مَاءٌ يَرِفُ فَلَا يَخْبُو تَوَقُّدُهُ
فَقَالَ لِي ذَاكَ خَدِّي بَاتَ يُخْضِلُهُ	رَوْقُ الشَّبَابِ وَقَدْ أَمَسَى يُورِدُهُ
فَقُلْتُ مَا لَوْلُو فِي الْعَذْبِ قَدْ نَشَأَتْ	أُصُولُهُ وَنَمَّا حُسْنًا مُنْصَدَّهُ
فَقَالَ لِي ذَاكَ نَعْرِي وَالرُّضَابُ بِهِ	مَاءُ الْحَيَاةِ الَّذِي قَدْ عَزَّ مَوْرِدُهُ
فَقُلْتُ مَا شَمْسُ أَفْقٍ فِي دُجَى بَرَعَتْ	وَأَمْتَدَّ مِنْهَا شُعَاعٌ لَسْتُ تَجْحَدُهُ
فَقَالَ ذَاكَ جَبِينِي تَحْتَ فَرْعِي مَنْ	يَضِلُّ فِي لَيْلٍ شَعْرِي فَهَوَ يُرْشِدُهُ
فَقُلْتُ مَا صَارِمٌ بِالْفَتَكِ مُسْتَهْرٌ	يَفْرِي الْقُلُوبَ وَلَا كَفُّ يُجْرِدُهُ
فَقَالَ ذَاكَ طَرْفِي زَانَهُ كُحْلٌ	يَصُولُ بِالْأَبْيَضِ الْفَتَاكِ أَسْوَدُهُ
فَقُلْتُ هَاتِ عَنِ الْوَاوِ الَّتِي انْتَقَطَتْ	وَنَقَطُهَا لَمْ نَكُنْ فِي الْخَطِّ نَشْهَدُهُ
فَقَالَ لِي ذَاكَ صُدْغِي دُونَ عَطْفَتِهِ	خَالَ مِنَ الْمِسْكِ جَلَّ اللَّهُ مُوجِدُهُ
فَهَاكَ عَنْ كُلِّ بَيْتٍ قَدْ أَتَيْتُ بِهِ	بَيْتًا يُجِيئُكَ عَمَّا أَنْتَ تَقْصِدُهُ

Ona, kendisini suyun kuşatmasına rağmen titretilen bir şekilde yanan ve sönmeyen alev nedir, diye sordum.

Dedi ki: Kendisini sulamakta olan gençliğin ilk yıllarının, kırmızıya boyadığı yanağımdır.

Dedim ki: Kökleri tatlı suda gelişen ve dizilmiş [hal]i daha da güzel olan güzel inci nedir?

Öndişlerimdir, onlardaki su ise kaynağı kıymetli olan hayat suyudur, dedi.

Dedim ki: Ufukta, karanlıkta doğan ve kendisinden, görmezden gelemeyeceğin hüzmeler yayılan güneş nedir?

⁶¹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82-83.

Dedi ki: O saçlarımın altındaki alnımdır. Kim saçlarımın gecesinde kaybolursa ona yol gösterir.

Kan dökmekle meşhur, kalpleri yarmasına rağmen hiç bir elin çekemediği kılıç nedir, dedim.

Dedi ki: O sürmenin süslediği, siyahının, öldürücü beyazıyla saldırdığı gözümdür.

Dedim ki: Öyle bir vav [harfî] getir ki noktalanmış olsun ancak onun noktasını yazıda hiç görmemiş olalım.

Dedi ki: O zülüfümdür. Kıvrımlarının altında Allah'ın yarattığı miskten bir ben vardır.

İşte her birini, istediklerine cevap veren bir beyit olarak sana getirdim.

Çeşitli tasvirlerde bulunduğu şiirlerinin hemen hemen tamamında benzetme yoluna başvuran şairin bu kasidede farklı bir yöntem kullandığı görülmektedir. Zira şiirlerinin genelinde önce benzeyen unsur ardından da kendisine benzetilen unsur zikredilmektedir. Ancak bu kasidede dostunun fiziksel özelliklerini anlatan şair, öncelikle soru yoluyla kendisine benzetilen unsur ya da unsurları ardından da dostun ağzından, benzeyen unsuru veya unsurları ifade etmiştir. Dolayısıyla, teşbih sanatını muhavere üslubunun yardımıyla farklı bir biçimde kullanması tasviri daha dikkat çekici bir hale getirmiştir.

Örnek olarak verilen bu şiirlerde şair bir kuşla, doktorla, sevgiliyle veya dostuyla karşılıklı olarak konuşmaktadır. Bu konuşmaların *dış konuşma* olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Bunun dışında şairin doğrudan kendisine seslendiği ve *iç konuşma* olarak değerlendirilebilecek beyitlerine de rastlanmaktadır. Bu dizelerde her zaman gönlünü bir şahıs olarak görmüş ve kendisiyle diyalogunu gönül üzerinden kurmuştur.

Ayrılığın katlanılmaz bir hale geldiğini düşünen şair kendi kendine bu durumun daha ne kadar devam edeceğini sormuştur. Ancak bu soru yukarıda da ifade edildiği üzere doğrudan kendisine değil bir şahısmış gibi düşünülen gönüle yöneltilmiştir⁶¹⁷:

[Kâmil]

وَالِي مَ أَنْتَ بِرَشَقِهَا تَتَلَدُّ حَتَّى مَ نَصْبِرُ يَا فُوَادُ لِنَبَلِهِ

⁶¹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

Ne zamana kadar ona kavuşmak için sabredeceğiz gönül! Ne zamana kadar oklarından tat alacaksın!

Benzer bir üslup kullandığı başka bir şiirinde de aşkı dolayısıyla çektiği sıkıntılardan şikâyet eden şair öncelikle gönlüne hitap ederek kendisiyle konuşmuş ardından ise sevgiliyi konuşturmuştur. Dolayısıyla iki beyitte hem iç konuşma hem de dış konuşma örneği sergilemiştir⁶¹⁸: [Basît]

يَكْفِيكَ يَا قَلْبُ مَا قَاسَيْتَ مِنْ شَعْفٍ بِالْأَثْعِ لَيْسَ يُثْنِي مِنْهُ تَفْنِيدُ
يُبَدِّلُ الْقَافَ هَمْزًا فِي تَكَلُّمِهِ سَأَلْتُهُ عَنْ فُؤَادِي قَالَ مَفْؤُودُ

Yalanlaması engellenemeyen bir pelteğin sevdasından çektiklerin sana yeter gönül!

Ki o konuşmasında “kâf” harfini hemzeye çevirir. Ona gönlümü sordum “kayıp” dedi.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin duygu ve düşüncelerini ifade ederken muhavere üslubu diye isimlendirilen ve gerek dış dünyadan bir şahıs veya unsurla yapmış olduğu karşılıklı konuşmalara gerekse iç dünyasında gerçekleştirdiği iç konuşmalara başvurduğu görülmektedir. Şair bu üslup yardımıyla zihninde tasarladıklarını okuyucuya daha etkili bir biçimde sunmaktadır.

2.3.2. Tahkiye

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde hâkim olan anlatım yöntemlerinden biri de duygularını hikâye tarzında aktarmasıdır. Şiirlerinden hiç birinde baştan sona kadar belli bir olayı hikâye şeklinde sunmayan şair, kasidelerin belli bölümlerinde geçmiş günlerde yaşadıklarını hikâye tarzında anlatmaktadır. Bu üslup daha çok atlâldan bahsettiği dizelerin hemen ardından o bölgeye ait hatıraların anlatılması yahut bir şarkıcının veya kuşun, nağmeleriyle şairi geçmişe götürmesinin ardından güzel günlerin yâd edilmesi şeklinde tezâhür etmektedir. Örneğin şair bir kasidesinde klasik şiirlerde karşılaşılan tarzda dostu seslenerek ondan Kâsîyûn'da konaklamasını istemiş ardından da şu şekilde maziden kesitler sunmuştur⁶¹⁹: [Meczûu'l-Kâmil]

⁶¹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

⁶¹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

بِقَاسِيُونَ سَفَاهُ وَاذِقِ	يَا صَاحِبِي أَنْخِ الْمَطِيَّ
تُعُورُ أَزْهَارِ الْحَدَائِقِ	وَتَضَاحَكْتُ فِي نَيْرِيهِ
فِي مَوْرِدِ الْعَيْشِ رَاتِقِ	فَلَقَدْ كَرَعْنَا فِيهِمَا
نَمْرَائِهِ فِي الْحُسْنِ فَائِقِ	وَحَلَلْتُ رَوْضًا أَيْنَعْتُ
بِ بِهِ مَعَ الْخَلِّ الْمُوَافِقِ	وَصَبَحْتُ غُلُوءَ الشَّبَابِ
نَحْوِي وَبِتُّ لَهَا مُعَانِقِ	وَهَصْرْتُ قَامَةَ بَانِهِ
مَى مَا يَطِيبُ لِكُلِّ نَاشِقِ	وَشَمَمْتُ مِنْ عَرَفِ الْخَزَا
رِيحَانِ فِي حَدِّ الشَّقَائِقِ	وَنَعَمْتُ فِيهِ بِعَارِضِ الْ

Dostum, deveyi Kasyûn'da çöktür. Orayı sağanak yağmur sulasın!

Güneşinde ve ayında (gece ve gündüzünde) bahçedeki çiçeklerin goncaları gülüşsün!

Biz o ikisinde (gecesinde ve gündüzünde) saf hayat pınarından yudumlamıştık.

Meyveleri son derece güzel ve olgun bir bahçeye girmiştim.

Orada, sadık bir dost ile gençliğin enerjisine gelmiştim.

Selvi boyluyu kendime doğru çekip onunla sarmaş dolaş olmuşum.

Lavanta çiçeğinin, koklayan herkese hoş gelen o güzel kokusunu koklamıştım.

Orada gelincik çiçeklerinin yanağında biten fesleğenlerle güzelce yaşamıştım.

Dostuna hitap ettikten sonra Kasyûn'un zihninde çarıştıklarını anlatmaya başlayan şairin özellikle fiil cümlelerini tercih ettiği dikkat çekmektedir. Her bir beyitte peşi sıra farklı fiilleri kullanarak aktardığı bu bilgiler, üslubunda canlılığı sağlamakta, adeta her bir cümle ile şiir yeniden tazelenmektedir.

Başka bir gazelinin ilk kısmında ise yine klasik şiirlerde sıkça karşılaşılan bir konu olan sevgilinin göç ettiği zamanı şöyle anlatmaktadır⁶²⁰: [Tavîl]

فَبِتَّ كَثِيبَ الْقَلْبِ صَبًّا بِمَنْ تَهْوَى	أَرَأَيْكَ حَفَقَ الْقُرْطِ أَمْ شَاقَكَ الْمَهْوَى
---	---

⁶²⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

نَعَمْ حَازَ بِي حَادِي الْمَطِيِّ عَلَى الْحِمَا
وَفَاجَأَنِي سِرْبٌ تَعَرَّضَ مِنْ حُرْوَى
وَفِيهِ غَزَالٌ أَوْطَفُ الْجَفْنِ أَحْوَرُ
تَصَدَّى لِأَخَذِ الْقَلْبِ بِالنَّاطِرِ الْأَحْوَى
تَبَسَّمَ بِالْيَاقُوتِ عَنِّ سِمْطُ لَوْلُؤٍ
وَبَانَةٌ ذَاكَ الْقَدِّ فَوْقَ النَّقَا تَلَوَّى

Küpenin sallanması mı yoksa uzun gerdanı mı hoşuna gitti ki arzu ettiğin kişinin aşkından dolayı kalbin kum yığını haline geldi!

Evet, Himâ'da bana bir deve çobanı uğradı. Ayrıca Huzvâ tarafından kıvrılıarak gelen bir topluluk bir anda karşıma çıktı.

O (topluluğun) içinde bembeyaz, uzun kirpikleri olan ve yeşil gözüyle kalp çalmaya uğraşan bir ceylan vardı.

Yakutu ile gülümsedi ve inci gerdanlık belirdi. Ve o fidan boylu, kum tepesinin üzerinde salındı.

Görüldüğü üzere ilk beyitte başka birinin dilinden kendisine kalbinin neden kötü bir halde olduğunu soran şair ardından bunun sebebinin sevgilinin göç etmesi olduğunu hikâye tarzında anlatmıştır.

Şairin ötmekte olan bir kuşun nağmeleriyle geçmiş günleri hatırlayıp güzel hatıralarından bazılarını anlatmasına da şu kasideyi örnek olarak vermek mümkündür⁶²¹: [Hafif]

يَا ابْنَ وَرَقَاءَ يَا رَقِيمَ الْجِيدِ
وَيْكَ قَدْ هَجَّتْ لِي كَوَى مِنْ وَجْدٍ
فَتَلَفَّتْ نَحْوَ مَعْهَدِ سَعْدٍ
إِذْ بِقَاعِ الْحِمَا مِيَادِينُ لِعَهْدِي
حَازَ بِي سِرْبُهُ فَعَارَضَ نَحْوِي
حَازَ لُبِّي غَمَزُ الْحَوَاجِبِ مِنْهُ
يَا سَقَى اللَّهُ عَهْدَ تِلْكَ الْمَعَانِي
قَدْ صَدَعْتَ الْفُؤَادَ بِالتَّعْرِيدِ
فِي زَوَايَا ذَاكَ الْفُؤَادِ الْعَمِيدِ
وَتَذَكَّرْتُ مَا مَضَى مِنْ عَهْدِي
وَشَبَابِي مَخْضُوضِلُ الْأُمُودِ
مِنْهُ أَحْوَى اللَّحَاطِ قَانِي خُدُودِ
وَاسْتَبَانِي سِحْرُ الْعَيُونِ السُّودِ
وَحَمَاهَا مِنْ شَرِّ كُلِّ حَسُودِ

⁶²¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 85.

وَحَبَّاهَا بِدُرِّ دُرِّ الْعَوَادِي وَكَسَاهَا مُتَمَمَاتِ الْبُرُودِ
كَمْ نَزَلْنَا فِيهَا بِرَوْضِ أَرِيضٍ وَكَرَعْنَا فِي سَلْسِيلِ بَرُودِ
وَنَعَمْنَا فِيهَا مِنَ الدَّهْرِ حِينًا بِظَبَاءِ غَيْدٍ وَعَيْشِ رَغِيدِ

Ey güvercin, divit boyunlum! Nağmenle gönlümü paramparça ettin.

Yazık sana! Şu meftûn gönlün köşelerindeki aşk ateşlerini alevlendirerek beni heyecanlandırdın.

Mutlulukla bilinen yere yönelip, geçen zamanlarımı hatırladım.

Hani o sevdanın meydanları olan koruluk topraklarını ve körpecik gençliğini...

İçlerinde yeşil gözlü, kırmızı yanaklı biri olan bir topluluk bana doğru gelip karşıma çıktı.

Kaşlarının işareti aklımı başımdan aldı ve siyah gözlerin büyüğü görüldü.

Allah o yerlerin zamanına bereket versin ve orayı bütün hasetlerin şerrinden korusun!

Oraya sabah yağmurlarının inci tanelerini bağışlasın ve nakışlı elbiseler giydirdsin.

Orada geniş bir bahçede nice defalar konaklamış ve soğuk bir pınardan yudumlamıştık.

Orada bazı zamanlar zarif ceylanlar ve müreffeh bir yaşamla nimetlenmiştik.

Şair bu kasidenin ilk dört beytinde, güvercinin nağmeleriyle kendisini bir korulukta geçen gençlik günlerine götürdüğünü ifade etmiş ardından da o günlerde yaşadıklarını aktarmıştır.

Sonuç olarak muhavere gibi tahkiye üslubu da şiiirlere farklılık katmakta ve anlatımda canlılığı sağlayarak okuyucunun adeta şiiirleri yaşamasına imkân tanımaktadır.

2.3.3. Bedi'î Sanatlardan Yararlanma

Osmanlı dönemi şiiirlerinin en önemli özelliklerinden biri gerek teşbih ve isti'âre gibi beyan ilmine dahil sanatların gerekse şiiiri lafzen ve manen güzelleştiren bedi'î sanatların bolca kullanılmasıdır⁶²². Bu hususun es-Sefercelâni'nin şiiirlerinde de açık bir şekilde mülâhaza edildiğini belirtmek gerekmektedir. Öyle ki bazı şiiirlerinde sanatlar manayı dahi ikinci plana atacak derecede yoğun kullanılmaktadır.

⁶²² Zeydân, a.g.e., III, 291-292; el-Bustânî, a.g.e., III, 210-211; Heddâra, *Dirâsât.*, s. 15; Riyâd, a.g.e., s. 128.

Çalışmanın bu kısmında şairin şiirlerinde ön plana çıkan ve şiirdeki üslubuna şekil veren bedîî sanatlar ele alınacaktır. Teşbih, istiâre, mecâz gibi beyan sanatları ise *Tasvîr* bölümünde incelenecektir.

2.3.3.1. Cinas

Sözlükte iki farklı şeyin birbirine benzemesi anlamına gelen cinas ıstilahta yazılış ve telaffuzları aynı yahut benzer ancak manaları farklı olan kelimelerin şiir ve nesirde bir arada kullanılmasına verilen isimdir⁶²³. Başarılı kullanıldığı takdirde hoş bir fikir oyunu haline gelen cinas şiirin zarif bir hale gelmesindeki önemli sanatlardan biridir⁶²⁴. Belağatçılar cinası vücûh-u erba'a denilen dört özellikteki uyuma göre tam ve nâkıs cinas olmak üzere iki ana başlıkta ele almaktadır. Bu iki ana başlığın altında da cinası birçok farklı türe ayırmaktadırlar. Çalışmamızın asıl amacı es-Sefercelânî'nin cinas yoluyla şiirlerine kazandırdığı akıcılık ve edebî kaliteyi ortaya koymak olduğu için şiirlerinde yer alan cinas örneklerini genel olarak tam ve nâkıs cinas şeklinde tanımlamak uygun olacaktır.

Cinas es-Sefercelânî'nin şiirlerinde özel önem verdiği ve sıkça kullandığı bedîî sanatlardan biridir. Dolayısıyla divanda yer alan şiirlerin hemen hemen tamamında belağat eserlerinde tanımlanan cinas türlerinden birine örnek teşkil edebilecek beyitler bulmak mümkündür.

Tam cinasla ilgili olarak şu örnekleri zikretmek mümkündür⁶²⁵: [Hafîf]

حَيِّ عَنِّي فِي ذَلِكَ الْحَيِّ بَيْتًا لَسُلَيْمَى فَذَاكَ بَيْتُ الْقَصِيدِ

O mahallede, Süleymâ'ya ait eve benden selam söyle. Zira bu en önemli olan şeydir.

Şair bu beyitte selamlamak anlamına gelen gelen “حَيًّا” fiilinin emri hazır kipi “حَيِّ” ile mahalle anlamındaki “حَيِّ” kelimesi arasında tam cinas örneği sunmuştur.

Başka bir beyitte ise iki harfin birleşmesinden oluşan terkiplerle bir fiil tam cinasa örnek teşkil etmektedir⁶²⁶: [Recez]

⁶²³ el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 321; İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 321; ‘Abdulhâhir el-Curcânî, *Esrâru’l-Belâğa*, thk: Maḥmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-Medenî, Kâhîre, tsz., s. 7; es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 429; İbnu’l-Eşîr, *a.g.e.*, I, 262.

⁶²⁴ İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1992, s.20.

⁶²⁵ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 85.

أَفْرَطْتَ فِي هَجْرِي وَهَا صَبْرِي وَهَى أَمَا لِهَذَا الْهَجْرِ مِنْكَ مُنْتَهَى

Ayrılıkta aşırıya gittin ve işte sabrım tükendi. Bu ayrılığa bir son vermeyecek misin?

İlk şatırda yer alan “وَهَى” fiili ve “وَهَا” ibâresi arasında tam cinas vardır.

Şair iki ismi, yine tam cinas olacak tarzda aynı beyitte şöyle kullanmıştır⁶²⁷:

[Basîl]

يَقُولُ قَلْبِي لِسَهْمٍ قَدْ رَمَاهُ بِهِ أَهْلًا لِمَا لَمْ أَكُنْ أَهْلًا لِمَوْقِعِهِ

Kalbim kendisine atılan oka “sana layık değilim ama hoş geldin” der.

İkinci şatırdaki “أَهْلًا” kelimeleri arasında tam cinas vardır. Çünkü birisi ehil

olmak, layık olmak anlamına gelirken diğeri hoş geldin ve merhaba anlamındadır.

es-Sefercelânî bazı beyitlerinde birden çok cinas örneği sergilemektedir. Öyle ki bu dizeleri cinas konusundaki kabiliyetini ortaya koymak adına yazdığı izlenimi uyanmaktadır⁶²⁸. [Tavîl]

عَلَى قُوَّةِ اللَّهِ الْقَوِيِّ تَوَكَّلِي إِذَا مَا عَدَى عَادٍ وَجَاءَ مُعَادِيَا
وَمِنْ حَوْلِهِ جَرَدَتْ حَوْلِي قَوَاضِيَا أَكْفُ بِهَا عَنِّي أَكْفُ الْأَعَادِيَا

Biri düşmanlık yaptığında ve bana düşmanlık yaparak geldiğinde Allah’a tevekkül ederim.

Onun kudretiyle etrafıma kılıçları çekerim ve onlarla düşmanların ellerini engellerim.

Görüldüğü üzere ilk beyitte yer alan “قُوَّة” ve onunla aynı kökten türeyen “قَوِي” kelimeleri ayrıca “عَدَى” fiili ile onun ism-i faili olan “عَادٍ” kelimesi arasında nâkıs cinas bulunmaktadır. İkinci beyitte ise güç ve kudret anlamına gelen “حَوْل” ve etraf, çevre

⁶²⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 106.

⁶²⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 110.

⁶²⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 116.

anlamında kullanılan “حَوْلَ” kelimeleri arasında tam cinas bulunurken sadece bir hareke farklılığı olan “أَكْفُ” ve “أَكْفُ” kelimeleri arasındaki da nâkıs cinas vardır.

Başka bir şiirinde de aynı kelimeyi birçok farklı manada kullanarak cinas için çok hoş bir örnek addedilebilecek şu dizeleri söylemiştir⁶²⁹: [Basît]

أَفْدِي مَلِيحًا يَفُوقُ الْبَدْرَ مُسْتَرًا تَحْتَ الْقِنَاعِ اسْتَتَارَ الْعَيْنِ بِالْعَيْنِ
أَنْشَاهُ مُبَدِّعُهُ كَالدَّرِّ مُكْتَمَلًا حُسْنًا وَوَقَاهُ شَرَّ الْعَيْنِ بِالْعَيْنِ
أَشْكُو إِلَى رِيْقِهِ حَرَّ الْأَوْامِ فَكَمَّ قَدْ رَدَّ قَاصِدُ هَذَا الْعَيْنِ بِالْعَيْنِ
وَرَاعَ قَلْبِي فَمَا حَاوَلْتُ مِنْهُ وَفَا أَمَى بِتَصْحِيفِ تِلْكَ الْعَيْنِ بِالْعَيْنِ

Peçenin altında, güneşin bulutla gizlendiği gibi saklı olduğu halde bile dolunaydan üstün olan dilbere canım feda olsun!

Yaratanı onu bir inci gibi güzellik bakımından kusursuz yaratmış ve gözlerden [kalbindeki] bir perde ile korumuş.

Tükürüğüne susuzluğun hararetini şikâyet ettim. Oysa o hayat kaynağına susuzluktan yönelen niceleri geri çevrilmişti.

Kalbim neşv-ü nema buldu. Ancak kendisinden ne zaman vefâ arzu etsem şu “ayn” harfini “ğayn” olarak yazdı.

Şair bu şiirinde “الْعَيْنِ” ve “الْعَيْنِ” kelimelerini her beyitte farklı bir manayı ifade edecek şekilde kullanmıştır. Zira “الْعَيْنِ” kelimesi sırasıyla güneş, göz, hayat kaynağı ve “ayn harfini ifade ederken; “الْعَيْنِ” kelimesi bulut, perde, susuzluk ve ğayn harfini karşılamaktadır⁶³⁰.

Bu örneklerin dışında birçok şiirin, farklı nâkıs cinas örnekleriyle bezenerek söylendiği dikkat çekmektedir. Manaları farklı olan ve telaffuz ve yazılışta birbirine benzeyen kelimeler arasındaki hareke, harf sayısı, harflerin yerleri gibi bazı hususlarda farklılıklar bulunması hasebiyle nâkıs cinas olarak değerlendirdiğimiz bu örnekler şiiri okuyanların ilgisini çekmekte ve şiire hoş bir ahenk katmaktadır.

⁶²⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 105.

⁶³⁰ Söz konusu kelimelerin açıklamaları için bkz: el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 493.

Şairin şiirlerinde karşımıza şu örneklerde olduğu gibi sıklıkla, yazılışı aynı, anlamı farklı ancak sadece bir hareke farkı bulunan cinas örnekleri çıkmaktadır:

فَأُمَّ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَرَهَا رَحْبُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي

*Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim*⁶³¹.

كَيْفَ الْخَلَاصُ رَكِبْتُ بَحْرًا مِنْ هَوَى شَوْفًا إِلَيْهِ فَشَطَّ بِي عَنْ شَطِّهِ

*Nasıl kurtulabilirim! Onun özlemiyle sevdadan bir ummana açıldım. O ise beni kıyısından uzaklaştırdı*⁶³².

غَرَامِي بِهِ قَدْ تَرَجَمْتُهُ رَسَائِلِي وَسَائِلُ دَمْعِي عِنْدَهُ مِنْ وَسَائِلِي

*Yalvarmalarından dolayı gözyaşım akarken [yazdığım] mektuplarım ona olan aşkımlı anlattı*⁶³³.

وَأَفَاكَ كَأْتُونَ بِفَاكِهَةِ الشِّتَا فَتُلْقِ بِالْكَأْتُونَ ذَاكَ الْقَبَسِ

*Aralık ayı sana kış meyvesini getirdi. Öyleyse şu ateşi ocağa at*⁶³⁴.

Beyitler incelendiğinde “أُمَّ”, “شَطَّ”, “وسَائِلُ” ve “كَأْتُونَ” ibârelerinde nâkıs cinas olduğu görülmektedir. Zira “أُمَّ” hem *eşlik et* anlamında emr-i hazır hem *anne*, “شَطَّ” hem *uzaklaştırmak* hem *kıyı*, “وسَائِلُ” hem “وسيلة” kelimesini çoğulu olarak *yalvarmalar* hem atıf harfî ile “سَائِلُ” kelimesinin birleşiminden oluşan bir terkip olarak *ve akan*, “كَأْتُونَ” ise hem *aralık ayı* hem de *ateş ocağı* anlamlarında kullanılmıştır. Bu örnekler yazılış bakımından aynı olmakla birlikte aralarında hareke farklılığı olması yönüyle nâkıs cinas olarak değerlendirilmektedir.

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde, harflerdeki, harf sayısındaki ve harflerin yerlerindeki farklılıklar sebebiyle nâkıs cinas olarak isimlendirilen birçok örnek de karşımıza çıkmaktadır. Birkaç misal vermek gerekirse şu dizelerin zikredilmesi mümkündür:

⁶³¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

⁶³² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 94.

⁶³³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

⁶³⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 113.

وَالْقُلُوبُ وَالْعُيُونُ حَيْثُمَا كَانَ الْجَمَالُ مَطْمَعٌ وَمَطْمَحٌ

*Kalpler ve gözler nerede olursa olsun, arzu edilen güzelliğ[i]dir*⁶³⁵.

وَأَرْحَمَنَا لِعَاشِقِي حُفُوهُ قَدْ جَانَسَتْ بَيْنَ السُّهَادِ وَالسُّهَا

Gözkapakları uykusuzluk ve Süha yıldızı ile uyum içerisinde olan aşığa çok yazık!

636

فَمَنْدَا رَأَى مِنْ قَبْلِ قَلْبِي مَنْزِلًا يَسِيرٌ اشْتِيَاقًا حَيْثُ سَارَ نَزِيلُهُ

*Kalbimden evvel bir konak gören o kişi, konuğunun yürüdüğü yerde özlemle yürüyor*⁶³⁷.

Bu dizelerde yer alan “مَطْمَعٌ” ve “مَطْمَحٌ” kelimeleri arasında harf farklılığı “السُّهَادُ” ve “السُّهَا” kelimelerindeki harf sayısının farklı olması “قَبْلِ” ve “قَلْبٌ” kelimelerinde ise harflerin yerlerinin değişik olması sebebiyle nâkıs cinas bulunmaktadır⁶³⁸.

Görüldüğü üzere es-Sefercelânî şüirlerinin genelinde cinas sanatını başarılı bir şekilde kullanıp şüirlerine hoş bir ahenk ve ritim katmaktadır. Bu durum okuyucuların şüirden zevk almasını ve şüirin edebî kalitesinin artmasını sağlamaktadır.

2.3.3.2. İktibâs

İktibas kelimesi sözlükte, ateşten kor almak, birinden faydalanmak ya da ilim almak gibi manalara gelmektedir⁶³⁹. Bir belağat terimi olarak ise; manzûm ve mensûr eserlerde lafzı güzelleştirmek maksadıyla Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis’ten kaynak gösterilmeksizin yapılan alıntıyı ifade eder. Bu alıntı bazen bir kelime olabildiği gibi bazen bir ibâre olabilmektedir⁶⁴⁰. Ayrıca ayet ya da hadislerde geçen ibâreler değişiklik yapılmaksızın aynen şüirde ve nesirde kullanıldığı gibi bazı durumlarda mana korunmakla birlikte, vezin ve kafiye gereği, ibârede bazı değişiklikler

⁶³⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

⁶³⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 106.

⁶³⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 116.

⁶³⁸ Farklı cinas örnekleri için bkz: es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81, 86, 87, 94, 99, 104, 106, 122.

⁶³⁹ Zeynuddîn Ebû ‘Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Bekr er-Râdî, *Muhtârü’s-Sıhâh*, thk: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, 5.b., el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, Beyrût, 1999, s. 246; İbn Manzûr, a.g.e., VI, 167; ez-Zebîdî, a.g.e., XVI, 350.

⁶⁴⁰ el-Kalkaşendî, a.g.e., I, 241; İbn Hıccce el-Hamevî, a.g.e., II, 455.

yapılabilmektedir⁶⁴¹. Ancak bazı dil bilginleri bunun çok hoş olmadığını ve iktibâs yapılırken ayet ve hadis lafızlarında değişiklik yapılmamasının daha doğru olduğunu savunmaktadır⁶⁴².

es-Sefercelânî özellikle zühd konulu şiirlerinde Kur’ân-ı Kerîm’den iktibâs yapmış, manayı bu yolla daha etkili hale getirmiş ve anlatımını güçlendirmiştir. Bu iktibâslar incelendiğinde bazılarının lafız ve mana aynen korunarak yapıldığı bazılarında ise farklı lafızlarla Kur’ân-ı Kerîm’deki manaya işaret edildiği görülmektedir. Şairin anlatımında Kur’ân-ı Kerîm’den etkilendiğine dair şu örneklerin verilmesi mümkündür⁶⁴³: [Hafîf]

آهِيَا أَشْرَاهِيَا أَصْبَاوَتُ آلُ شَدَايَا يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ

Güç ve kudret sahibi Rab! Yâ Hayy Yâ Kayyûm [diyerek]!

Bu dizede “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ” “Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.” ayetinden⁶⁴⁴ iktibâs vardır.

Yine bir zühd şiirinde şu şekilde bir iktibâsa rastlanmaktadır⁶⁴⁵: [Hafîf]

وَبِحَوْلِ اللَّهِ نَحْوَ حِمَائِي كُلُّ يَوْمٍ تَدُورُ حَاءٌ وَمِيمٌ

Ve Allah’ın kudretiyle beni korumak için hergün “Hâ” ve “Mîm” dolaşır.

Bu beyitte yer alan “حَاءٌ وَمِيمٌ” lafızları bazı surelerin⁶⁴⁶ başında yer alan ve hurûf-u mukatta’a diye isimlendirilen harflerden iktibâstır.

Şair cennetten ve salih amellerden bahsettiği bir şiirinde de Kur’ân-Kerîm’den etkilenmiştir⁶⁴⁷: [Kâmil]

فَاغْرَسَ بِهَا مَا تَدُنُّ مِنْكَ قُطُوفُهُ وَيَكُونُ مِنْهُ فِي مَدِيدِ ظِلَالِ

فَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ غِرَاسُهَا حَافِظٌ عَلَيْهَا فَهِيَ رَأْسُ الْمَالِ

⁶⁴¹ Abdulhâdî el-Fukeykî, *el-İktibâs mine'l-Kurâni'l-Kerîm*, 1.b., Dâru'n-Nemîr, Dimaşk, tsz., s.12

⁶⁴² İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, I, 134.

⁶⁴³ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 101.

⁶⁴⁴ Bakara 2/255, Âl-i İmrân 3/2.

⁶⁴⁵ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 101.

⁶⁴⁶ Mü'min 40/1; Fuşşilet 41/1; Şûrâ 42/1; Zuhûr 43/1; Duĥân 44/1; Câşiye 45/1; Ahkâf 46/1.

⁶⁴⁷ *es-Sefercelânî, a.g.e.*, s. 100.

Oraya meyveleri sana yakın ve boylu boyunca uzanan gölgeleri olan [bir ağaç] dikesin!

Ki [elinde] kalan salih [ameller] oranın filizleridir. Onları muhafaza et zira onlar sermayedir.

Şair bu şiirinde öncelikle vezin gereği lafızlarda bazı değişiklik yaparak “قُطُوفُهَا” “Onun meyveleri sarkar (Kolayca devşirilebilir)” ayetinden⁶⁴⁸ ardından da Kehf ve Meryem surelerinde yer alan “وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا” “Kalıcı salih ameller Rabbinin katında sevap bakımından daha hayırlıdır” ayetlerinden⁶⁴⁹ iktibâs yapmıştır.

Şair diğer bir şiirinde cennete girecek kulların Rablerini görerek en büyük nimete nail olacaklarını şu şekilde ifade etmiştir⁶⁵⁰: [Kâmil]

فَعَسَاكَ أَنْ تَحْظَىٰ هُنَاكَ بِنَظْرَةٍ هِيَ مُنْتَهَىٰ آمَالِ ذِي الْأَمَالِ

Umarım orda öyle bir bakışa nail olursun ki dilek dileyenlerin dileklerinin son noktası olsun.

Bu beyitte “وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ” “O gün bir takım yüzler aydındır.

Rablerine bakarlar.” ayetlerinin⁶⁵¹ ifade ettiği mana iktibâs edilmiştir.

es-Sefercelânî'nin ayetlerden etkilenip manalarından iktibâs yapmasına şu hoş beyitler de örnek teşkil etmektedir⁶⁵²: [Kâmil]

حُدَّ عَنْ طَرِيقِ اللَّهْوِ وَأَطْرَحَ الْهَوَىٰ فَأَخُو الدُّنُوبِ كَثِيرَةٌ حَسْرَاتُهُ
وَاجْتَنَحَ إِلَى التَّقْوَى فَطُوبَى لِمَرِيٍّ غَلَبَتْ عَلَىٰ أَحَادِهِ عَشْرَاتُهُ

Eğlenceyi bırak ve nefsanî arzularından uzaklaş. Çünkü günahkâr kimsenin hüsrânı çok olur.

Ve takvaya yönel. Zira iyilikleri kötülüklerine üstün gelen kimseye ne mutlu!

⁶⁴⁸ Hâkka 69/23.

⁶⁴⁹ Kehf 18/46; Meryem 19/76.

⁶⁵⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 100.

⁶⁵¹ Kıyâme 75/22-23.

⁶⁵² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 110.

Şairin bu beyitlerde geçen “آحَاد” ve “عَشْرَات” kelimeleriyle, “مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ” “عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ” ayetinden⁶⁵³ iktibâs yaptığı görülmektedir. Zira söz konusu ayette Allah Teala “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez” buyurmuştur. es-Sefercelânî de bu ayetten esinlenerek iyiliği “onlar” kötülüğü ise “birler” kelimeleri ile ifade etmiştir. Sonuç olarak da; takva sahibi olup hesap gününde sevaplarının günahlarına üstün gelen kişinin ebedi mutluluğa ulaşacağını zikretmiştir.

Tüm bu örneklerden hareketle es-Sefercelânî’nin özellikle zühd şiirlerinde Kur’ân-ı Kerîm’den etkilendiği ve gerek ayetlerde yer alan bazı lafızları gerekse manayı iktibâs ederek anlatımını güçlendirdiği ortaya çıkmaktadır.

2.3.3.3. Tazmîn

Bedi’î sanatlardan sayılan tazmin şairin, başka şairlerin şiirlerinden alıntılar yapıp bunları kendi şiirlerine dâhil etmesidir. Bazı âlimlere göre alıntı yapılan şiir ve şair meşhur değilse tazmin yapıldığına dair bir işaretin olması gerekmektedir⁶⁵⁴.

es-Sefercelânî’nin şiirleri incelendiğinde aynı dönemde yaşadığı şairlerin ve daha önce yaşamış olanların şiirlerinden tazmin yaptığı görülmektedir. Bu tazminler, kimi zaman lafızların aynen kullanılması kimi zaman ise lafızlar farklı olsa da mananın şiire dâhil edilmesi şeklindedir.

es-Sefercelânî’nin en çok etkilendiği kişilerin başında el-Muhibbî’yi zikretmek gerekmektedir. Zira el-Muhibbî aralarındaki dostluğun ne kadar güçlü olduğunu eserinde vurgulamıştır⁶⁵⁵. Tespit edebildiğimiz kadarıyla her iki isim edebî yönden de iletişim halinde olup birbirlerine çok değer vermektedir. Nitekim el-Muhibbî kendisine ait olan bir şiiri es-Sefercelânî’nin işittiğini, ardından da farklı lafızlarla benzer manaya gelen birkaç mukatta’a kaleme aldığını bizzat kendisi ifade etmektedir. el-Muhibbî’ye ait söz konusu beyit şu şekildedir⁶⁵⁶: [Tavîl]

⁶⁵³ En’âm, 6/160.

⁶⁵⁴ İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 84; İbnu’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 203; İbn Ebi’l-İşba’, *a.g.e.*, s. 140; en-Nuveyrî, *a.g.e.*, VII, 126; el-Ğalkaşendî, *a.g.e.*, I, 324.

⁶⁵⁵ el-Muhibbî, *Nefhatu’r-Rayhâne*, I, 480.

⁶⁵⁶ el-Muhibbî, *Nefhatu’r-Rayhâne*, I, 482.

إِذَا فَوَّقَتْ سَهْمَ الْمُنُونِ جُفُونَهُ لِقَلْبِ سِوَى قَلْبِي تَمَنِّيْتُهُ قَلْبِي

Gözkapakları ölüm okunu kalbimden başka bir kalbe doğrultsa [o kalbin] benim kalbim olmasını dilerim.

el-Muhibbî'den bu beyti işiten es-Sefercelânî aynı manayı ifade etmek üzere şu dizeleri kaleme almıştır⁶⁵⁷: [Basîl]

وَرَأَشِقُّ لَمْ يَطِشْ سَهْمٌ لِمُقَلَّتِهِ وَلَمْ أَكُنْ عَنْ هَوَاهَا قَطُّ مُنْصَرِفًا

مَا فَوْقَ السَّهْمِ إِلَّا وَاعْتَرَضْتُ لَهُ كَيْلًا يَكُونُ سِوَى قَلْبِي لَهُ هَدَفًا

Öyle bir avcı ki bakışının oku hiç hedeften sapmadı. Ben de onun aşkından asla vaz geçemedim.

Ne zaman okuyla nişan alsın ben ona kalbimden başka hedefi olmaması için karşı çıktım.

Bu beyitlerde hem mananın hem de bazı lafızların tazmin yoluyla kullanıldığı görülmektedir. es-Sefercelânî başka bir şiirinde de benzer manayı şu şekilde ifade etmiştir⁶⁵⁸: [Kâmil]

رِيمٌ تَصَدَّى لِلرَّمَايَةِ لِحِظُهُ يُصْمِي الْقُلُوبَ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ

فَإِذَا رَمَتْ سَهْمًا إِلَيَّ جُفُونَهُ جَارَاهُ قَلْبِي فِي الْمَسِيرِ إِلَيْهِ

Kalpleri öldürüveren bakışıyla avcılığa koyulmuş bir ceylandır. Ancak onun suçu yoktur.

Zira gözkapakları ne zaman bana bir ok fırlatsa kalbim o oka koşarak gider.

el-Muhibbî meçhul bir şaire ait olduğunu belirttiği şu beyitleri zikrederek es-Sefercelânî'nin bu şiirden de tazmin yaptığını belirtmiştir⁶⁵⁹: [Kâmil]

لَا غَرَوْ أَنْ صَادَ الْفُؤَادَ بِنَظْرَةٍ رِيمُ الْمُهَا فَلَهُ بِذَاكَ أَشَايِرُ

فِي خَدِّهِ فَخٌّ لِعِطْفَةِ صُدْغِهِ الْخَالُ حَبْتُهُ وَقَلْبِي الطَّائِرُ

Bir bakışla gönülleri avlaması şaşılacak bir şey değildir. [O] böyle alametleri olan bir ceylan yavrusudur.

⁶⁵⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 111.

⁶⁵⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 111.

⁶⁵⁹ el-Muhibbî, *Neḥḥatu'r-Rayḥâne*, I, 483.

Yanağında zülüflerinin kıvrımlarının bir tuzağı vardır. Ben onun habbesidir (av aleti), gönlüm ise kuş...

Şair bu beyitten şöyle tazminde bulunmuştur⁶⁶⁰: [Kâmil]

أَفْدِيهِ صَيَّادًا تَعُودُ فِي الْهَوَىٰ صَيْدَ الْقُلُوبِ بِمَكْرِهِ وَبِكَيْدِهِ
كَمْ صَادَ قَلْبًا طَارَ نَحْوَ حِمَالِهِ وَالْخَالُ تَحْتَ الصُّدُغِ آلَةٌ صَيْدِهِ

Aşk konusunda hile ve tuzağıyla kalpleri avlamaya alışan o avcıya kurban olayım.

Güzelliğine doğru uçan nice kalpleri avladı. Zülûfünün altındaki ben ise av aletidir.

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde bunların dışında çok farklı şairlerden etkilendiğine dair ipuçları bulmak da mümkündür. Nitekim el-Muhibbî ile yaptıkları bir sohbet esnasında, farklı edebiyat derslerinde Ebû Temîm el-Ma'z⁶⁶¹, Ebû Ca'fer el-Muhtâr⁶⁶² ve Mencek Paşa⁶⁶³ (ö. 1080/1669) gibi şairlerin bazı şiirlerini okuduklarını zikreder tazminde bulunduğu bazı örnekleri zikreder⁶⁶⁴. Bunlar arasında Mencek Paşa'ya ait olan dizeler şu dizeler de vardır⁶⁶⁵: [Tavîl]

لَقَدْ زَارَنِي مِنْ بَعْدِ حَوْلٍ مُودِعًا وَطَوَّقُ الدُّجَى قَدْ صَارَ فِي قَبْضَةِ الْفَجْرِ
فَأَحْجَلْتُهُ بِالْعُتْبِ حَتَّى رَأَيْتَهُ يُزِيحُ الشَّرِيًّا بِالْهِلَالِ عَنِ الْبَدْرِ

[Sevgili] tam bir yıl sonra, karanlığın tasması şafak vaktinin avuçlarındayken, veda etmek üzere beni ziyaret etti.

Sitem ederek onu utandırdım. Sonunda onun, Süreyyâ yıldızını, dolunaydan hilali ile sildiğini gördüm.

es-Sefercelânî bunun ardından bu şiirden tazmin yoluyla yazdığı şu dizeleri okumuştur⁶⁶⁶: [Kâmil]

⁶⁶⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 115.

⁶⁶¹ Ebû Ali Temîm b. el-Ma'z b. el-Manşûr: Fâtîmîler Devleti saltanat mensuplarından edebi kişiliği ve şairliği ile bilinen bir şahıstır. (Ebu'l-Abbâs İbn Hallîkân Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbas, Dâru Şâdir, Beyrût, 1900, I, 301).

⁶⁶² Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed el-Muhtâr: Vefat tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Şairin derlenmiş şiirleri için bkz: Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hasen el-Bâhrâzî, *Dumyetu'l-Kaşr ve Uşratu Ehli'l-Aşr*, 1.b., Dâru'l-Cil, Beyrût, h. 1414, II, 1413.

⁶⁶³ Şairin hayatı ve şiirleri ile ilgili bilgi için bkz: Şihâbuddîn el-Hafâcî, *Rayhânetu'l-Elîbbâ*, s. 232; el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-Eşer*, IV, 229; Ebu'l-Me'âlî, a.g.e., IV, 127; Kehhâle, a.g.e., VIII, 13.

⁶⁶⁴ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 493.

⁶⁶⁵ Mencek Paşa, *Dîvân*, s. 188; el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 494.

⁶⁶⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 109.

نَظَرَ الْبَنْفَسِحُ فِي الشَّقِيقِ مُؤْتَرًا فَارْتَاعَ حَتَّى انْهَلَ مَاءَ حَمَالِهِ
فَعَدَا يُرْصِعُ دُرَّهُ يَاقُوتَهُ وَيُزِيحُ أَنْجُمَ بَدْرِهِ بِهَالِهِ

Menekşe gelincik çiçeğine etkili bir biçimde baktı. Bunun üzerine [gelincik çiçeği] korktu ve güzellik suyu (teri) döküldü.

Ve incisi yakutunu süslemeye (dudağını ısırma) ve dolunayının yıldızlarını hilali ile silmeye başladı.

Görüldüğü üzere şair son şatırda yer alan “وَيُزِيحُ أَنْجُمَ بَدْرِهِ بِهَالِهِ” ibâresini Mencek Paşa’nın şiirinden tazmin yoluyla almıştır.

es-Sefercelânî, çağdaşlarından olan Şâdık el-Harrât⁶⁶⁷ (ö. 1143/1730)’ın şu beytinden de tazmin yapmıştır⁶⁶⁸: [Basît]

يُصْمِي بِأَسْنَمِهِ لَحْطِيهِ الْقُلُوبَ فَلَا تَرَى فُؤَادًا خَلِيًّا مِنْ مِصَارِعِهِ
وَكَلَّمَا صَابَ قَلْبًا صَاحَ مِنْ فَرَحٍ أَهْلًا بِمَا لَمْ أَكُنْ أَهْلًا لِمَوْقِعِهِ

Bakışlarının okları ile kalpleri öldürür. Onun savaş bölgesi olmayan bir gönül göremezsın.

[Bakışı] bir kalbe isabet edince [o kalp] sevinçten şöyle bağıtır: “Sana layık değilim ama hoş geldin”.

İkinci şatırda yer alan ibâreler es-Sefercelânî’nin şiirinde şöyle yer almıştır⁶⁶⁹: [Basît]

يَقُولُ قَلْبِي لِسَهْمٍ قَدْ رَمَاهُ بِهِ أَهْلًا لِمَا لَمْ أَكُنْ أَهْلًا لِمَوْقِعِهِ

Kalbim kendisine atılan oka “sana layık değilim ama hoş geldin” der.

Sonuç olarak; es-Sefercelânî’nin çok farklı dönemlere ait şiirlerden gerek mana gerekse lafız olarak kendi şiirlerinin özgünlüğünü zedelemeyecek miktarda tazminde bulunması, şairin şiir kültürünün gayet geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Yakın bir dostu olan el-Muhibbî, es-Sefercelânî’nin yapmış olduğu tazminler konusunda bizlere ışık tutmakta ayrıca bizzat kendisinden yapmış olduğu tazminleri de eserinde zikretmektedir.

⁶⁶⁷ Hayatı için bkz: el-Murâdî, *a.g.e.*; II, 192; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II, 322; Kehhâle, *a.g.e.*, X, 77.

⁶⁶⁸ el-Murâdî, *a.g.e.*, II, 194.

⁶⁶⁹ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 110.

Dilbilginlerinin, tazminin tarifini yaparken üzerinde durdukları husulardan biri de, tazmin yapılan şiir ve şair meşhur değilse bunlara yönelik bir işaretin bulunması gerektiğidir. es-Sefercelânî'nin bu kaideye riayet ettiği görülmektedir. Zira içerisinde tazmin bulunan kendi şiirlerini okumadan önce tazminde bulunduğu ve edebiyat çevresinde çok da meşhur olmayan şair ve şiirleri el-Muhibbî'ye hatırlatarak şiirlerin nispetinin sahil olması konusundaki hassasiyetini ortaya koymuş olmaktadır.

2.3.3.4. Reddu'l-'Acuz 'Ala's-Sadr

'Acüz bir şiir beytinin ikinci şatırına sadr ise ilk şatırına verilen isimdir⁶⁷⁰. Klasik kaynaklarda tasdir olarak da adlandırılan ve bedi' ilminde lafzı güzelleştirici sanatlar arasında zikredilen reddu'l-'acuz 'ala's-sadr ise lafız ve manaları aynı, yahut lafızları aynı manaları farklı veya aynı kökten türeyen kelimelerin birini cümle başında diğeri ise cümle sonunda zikretme sanatıdır⁶⁷¹. Bu sanat genel olarak üç kısım olarak değerlendirilmiştir. Buna göre bir kelime birinci şatırın ve ikinci şatırın sonunda (tasdiru'l-kâfiye), birinci şatırın başında ikinci şatırın sonunda (tasdiru't-tarafeyn) veya beytin herhangi bir kısmında zikredilmek suretiyle (tasdiru'l-haşv) bu sanat icra edilmiş olmaktadır⁶⁷².

es-Sefercelânî, şiirlerinde reddu'l-'acuz 'ala's-sadr sanatını çokça kullanmıştır. Öyle ki tespit edebildiğimiz kadarıyla şiirlerinin en az yarısında bu sanata dair örnekler bulunmaktadır. Bunlar, lafız ve mananın aynı olması, lafzın aynı mananın farklı olması, lafızların aynı kökten türemesi ve İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908)'in yukarıda zikredilen tasnifine göre değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Şair birçok şiirinde birinci şatırın başında kullandığı lafzı, içerdiği manayı mufaza ederek ikinci şatırın sonunda da kullanmıştır. Şu beyitler bu hususa örnek teşkil etmektedir⁶⁷³:

كَأَنْتَ مَوَاقِيتُ وَصَلِّ مِنْكَ تَجْمَعُنَا لِّلَّهِ مَا كَانَ أَحْلَاهَا مَوَاقِيتَا

Bizleri bir araya getiren sendeki kavuşma anlarıydı Allah için, ne tatlı zamanlardı!

⁶⁷⁰ Emîl Bedî', *a.g.e.*, s. 333.

⁶⁷¹ İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 3; İbn Ebi'l-İşba', *a.g.e.*, s. 116; İbn Hicce el-Hamevî, *a.g.e.*, I, 255; Maţlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâtî'l-Belâğîyye*, s. 355.

⁶⁷² 'Abdullah İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedi'*, Dâru'l-Mesîra, Beyrût, 1982, s. 47; İbn Ebi'l-İşba', *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁷³ es-Sefercelânî, *a.g.e.*, s. 80.

يَزْدُوْجُ الْبَدْرُ بِهٖ وَالْبَدْرُ لَا يَزْدُوْجُ

Dolunay [kimseye] eş olmazken ona eş olur⁶⁷⁴.

وَابْنُ وُدِّي وَمَا أَلَذَّ لِقَلْبِي شَادِنًا قَدْ نَعْتُهُ بِابْنِ وُدِّي

Sevdiğim... Gönlüm için ne kadar da tatlı bir ceylandır. Öyle ki onu “sevdiğim” diye niteledim⁶⁷⁵.

Bu örneklerde yer alan “مَوَاقِيْتُ”, “يَزْدُوْجُ” ve “ابْنُ وُدِّي” lafızları ilki birinci şatırın başında ikincisi ise ikinci şatırın sonunda olmak üzere lafız ve manada değişiklik yapılmadan sergilenen reddu'l-'acuz 'ala's-sadr örnekleridir. Şu dizelerde ise bu sanatın farklı şekillerde kullanımına örnekler bulunmaktadır⁶⁷⁶:

وَهَوَاكِ مَارَجَ قَلْبُهُ فَسَوَى حَمَالِكِ لَيْسَ يَهْوَى

Sevdan kalbine öylesine islemiş ki güzelliğin dışında bir şey arzu etmez.

مَلَا حَاحَةً ضُمَّتْ إِلَيْهَا مُلْحٌ وَمَنْظَرٌ سِوَاهُ لَا يُسْتَمْلِحُ

Tatlı sözlerle bezenmiş bir zerafet... Ve öyle bir sima ki kendisinden başkası güzel bulunmaz⁶⁷⁷.

وَنَسِيْتَ عَهْدًا لَمْ أَكُنْ أَبَدًا لَهُ — وَأَيُّكَ — نَاسِي

Vallahi benim asla unutamadığım bir yemini sen unuttun⁶⁷⁸.

أَعْطَيْتَهُ قَلْبِي وَقُلْتُ يَصُونُهُ فَأَضَاعَهُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُعْطِهِ

Ona kalbimi verip korumasını söyledim. Ancak onu kaybetti. Keşke vermez olaydım onu⁶⁷⁹.

رَسَمَتْ شَكْلَهُ الْخَوَاطِرُ حَتَّى قَامَ فِي الذَّهْنِ شَكْلُهُ الْمَرْسُومُ

Hatıralar onu resmetti. Öyle ki zihinde, çizilen şekli belirdi⁶⁸⁰.

⁶⁷⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 81.

⁶⁷⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

⁶⁷⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

⁶⁷⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

⁶⁷⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

⁶⁷⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 94.

⁶⁸⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

Farklı şiirlerde yer alan ve reddu'l-'acüz 'ala's-sadr sanatına örnek teşkil eden bu beyitlerde ise daha önceki örneklerde olduğu gibi lafızlardan birinin ilk şatırın başında diğerrinin ise ikinci şatırın sonunda kullanıldığı görülecektir. Ancak lafızlar yazılış ve mana olarak farklı olup aynı kökten türemiştir. Nitekim "هُوَكَ" ile "يَهْوَى", "مَلَاَحَةٌ" ile "يُسْتَمَلَحُ", "نَسِيَتُ" ile "نَاسِي", "أَعْطَيْتُهُ" ile "أَعْطَهُ" ve "رَسَمْتُ" ile "الْمَرْسُومُ" kelimeleri aynı kökten türeyen kelimelerdir.

Şair bazı şiirlerinde ise ilk şatırın ve ikinci şatırın sonunda aynı kelimeye yer vermektedir⁶⁸¹:

رَشَا صَرَفْتُ اللَّحْظَ عَنْهُ تَحْرُزًا مِنْ أَدْعَجِيهِ فَمَا أَفَادَ تَحْرُزِي

Öyle bir ceylan ki siyah gözlerinden sakınmak için bakışlarımı çevirdim ancak sakınmam fayda vermedi.

وَنَاهُ عَنْ مَحْضِ الْمَوَدَّةِ رَهْطُهُ فَعَنَاءُ قَلْبِي فِي الْهَوَى فِي رَهْطِهِ

Akrabaları onu saf sevgiden uzaklaştırdılar. Bu yüzden aşk konusunda kalbimin cefası akrabaları yüzündendir⁶⁸².

وَسَطُورٌ كَالْمِسْكِ فَوْقَ طُرُوسٍ مِنْ شَقِيقِ أَحِبِّبِهَا مِنْ طُرُوسٍ

Bembeyaz sayfaların üzerinde gelincik çiçeğinden satırlar... Ne güzel sayfalardır onlar!⁶⁸³

Görüldüğü üzere bu beyitlerde yer alan "تَحْرُزُ", "رَهْطُهُ" ve "طُرُوسُ" lafızları reddu'l-'acüz 'ala's-sadr sanatına dair örneklerdir. Bu örneklerde lafızların yapısı aynen korunmuştur. Bazı şiirlerde ise lafızların yapısında bazı değişiklikler de yapılmıştır⁶⁸⁴:

[Munserih]

طَرِيَّةٌ أَفْرَطَتْ بَضَاصَتُهَا أَفْدِي بِرُوحِي الطَّرِيَّةَ الْبَضَّةَ

Son derece narin bir körpe... Canım bu tazecik körpeye feda olsun!

وَإِذَا يُجَدِّدُ عَهْدَهُ بَعْرِيْمَهُ كَيْمَا يُجَدِّدُ عَهْدَهُ بَعْرَامَهُ

⁶⁸¹ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 90.

⁶⁸² es-Sefercelâni, a.g.e., s. 94.

⁶⁸³ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 92.

⁶⁸⁴ es-Sefercelâni, a.g.e., s. 93.

Sevdiği ile [beraber olduğu] ve sevgi [dolu] zamanı yenilemek üzere geldi⁶⁸⁵.

Bu beyitlerde aynı köklerden türeyen “بَضَاضَةٌ” ile “بُضْءٌ” ve “غَرِيمٌ” ile “غَرَامٌ” lafızları arasında reddu’l-‘acuz ‘ala’s-sadr vardır.

es-Sefercelânî verilen örneklerde olduğu gibi daha birçok şiirinde reddu’l-‘acüz ‘ala’s-sadrı başarılı bir şekilde uygulamıştır. Ayrıca bu sanat lafızla ilgili farklı sanatlarla ve kafiye birliği ile birlikte düşünüldüğünde şiirlerine ayrı bir ritim ve ahenk katmıştır.

2.3.3.5. Tıbâk

Kaynaklarda *tezâd*, *mutâbakât*, *tatbîk*, *tekâfü* gibi isimlerle de adlandırılan tıbâk bedi’ ilminde iki zıt mananın bir arada zikredilmesine denmektedir. Tıbâk iki isim, iki fiil, iki fiil yahut bir isimle farklı cinsten bir kelime arasında meydana gelebilmektedir⁶⁸⁶.

es-Sefercelânî tıbâk sanatını da diğer bedi’î sanatlar gibi fazlaca kullanmış şiirlerindeki anlatımı ve manaları bu şekilde daha dikkat çekici bir hale getirmeyi başarmıştır. Şair genellikle birbiriyle zıt manaya gelen iki isim yahut iki fiili beyitlerinde zikretmiştir.

Zıt manalı iki ismin birlikte zikredildiği örneklerde özellikle ayrılık ve vuslat ya da uzaklık ve yakınlık kavramlarını birlikte kullandığı görülmektedir.

نَأَى وَشَوْقِي عَلَى بُعْدٍ يُمْتَلَهُ حَتَّى كَأَنِّي عَلَى قُرْبٍ أُشَاهِدُهُ

Uzaklaşıp ayrıldı. Özlemim ise sanki onu yakından seyrediyormuşum gibi uzaktan onu resmediyor⁶⁸⁷.

رَشَا بَلَوْتُ وَصَالَهُ وَصُدُودَهُ فَوَجَدْتُ مِنْهُ كُلَّ فِعْلٍ مُرْتَضَى

Öyle bir ceylan yavrusu ki, vuslatı da ayrılığı da başıma geldi ancak ondan sâdır olan her davranıştan hoşnut oldum⁶⁸⁸.

يَا حَادِيًا بِالْعَيْسِ سَارَ فَأَعْنَقَا قِفْ رَيْثَمَا نَشْكُو الْفِرَاقَ إِلَى اللَّقَا

Ey hızlıca yürüyen develerin çobanı! Dur da, ayrılığı vuslata şikâyet edelim⁶⁸⁹.

⁶⁸⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104.

⁶⁸⁶ İbnu’l-Mu‘tez, a.g.e., s. 36; el-‘Askerî, a.g.e., s. 307; İbn Raşîk, a.g.e., II, 5; İbnu’l-Esîr, a.g.e., II, 264; İbn Ebi’l-İşba‘, a.g.e., s. 111; en-Nuveyrî, a.g.e., VII, 98; İbn Hıccce el-Ĥamevî, a.g.e., I, 156.

⁶⁸⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

⁶⁸⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

⁶⁸⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 96.

يَمزُجُ الصَّدَّ بِالْوَصَالِ دَلَالًا فَتَرَى فِيهِ قَسْوَةً فِي حُنُوِّ

Nazlanarak, ayrılıkla vuslatı karıştırır. Böylece onda şefkat içerisinde kabalık görürsün⁶⁹⁰.

Görüldüğü üzere bu beyitlerde geçen “بُعْدَ” ile “قُرْبَ”, “وَصَالَ” ile “صُدُودَ”, “فِرَاقَ” ile “لِقَاءَ” ve “صَدَّ” ile “وَصَالَ” kelimeleri arasında tıbâk vardır.

Şair bazı şiirlerinde ruh halinden bahsederken de tıbâk sanatını kullanmıştır⁶⁹¹:

فَهَذَا الَّذِي أَذْكَى الْجَوَى فِي جَوَانِحِي وَعَوَّضَ طَرْفِي عَنْ كِرَاهٍ بِسُهْدِهِ

Yüreğimdeki aşkı alevlendiren ve gözlerime uyku yerine uykusuzluk veren budur.

فِي هَوَاكَ الصَّبُّ أَضْحَى مَيِّتًا فِي زِيِّ عَائِشِ

Aşık, senin sevdandan dolayı canlı kılığında bir ölü haline geldi⁶⁹².

Bu beyitlerde “كِرَى” ile “سُهْدَ” ve “مَيِّتَ” ile “عَائِشَ” kelimeleri arasında tıbâk bulunmaktadır.

Şair gazellerinde sevgili ile ilgili tasvirlerde bulunurken de bazen tıbâk sanatından istifade etmiştir. Mesela sevgilinin katı kalpli oluşundan şikâyet eden şair bunu şu şekilde dile getirmiştir⁶⁹³: [Hafif]

لَيْنُ الْعِطْفِ كَالْقَضِيبِ وَلَكِنَّ قَلْبُهُ مِثْلَ صَخْرَةٍ صَمَاءَ

Taze bir dal gibi ince bellidir. Ancak kalbi, sert bir kaya gibidir.

Görüldüğü üzere burada şair sevgilinin fiziksel özellikleri ile tavrınının birbirine zıt olduğunu “لَيْنَ” ve “صَمَاءَ” kelimeleri arasındaki tıbâk sanatıyla ifade etmiştir. Yine başka bir gazelinde sevgilinin saçlarını karanlığa yüzünü ise aydınlığa benzeten şair aynı zamanda bir tıbâk örneği de ortaya koymaktadır⁶⁹⁴: [Hafif]

⁶⁹⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

⁶⁹¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 86.

⁶⁹² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 92.

⁶⁹³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76.

⁶⁹⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

قَامَ يَمْحُو مِنَ الظَّلَامِ سُطُورًا رُقِمَتْ فِي صَحَائِفِ الْأَنْوَارِ

Aydınlık sayfalarda yazılı olan karanlık çizgileri silmeye başladı.

“الظَّلَامِ” ve “الْأَنْوَارِ” lafızları arasındaki zıt anlamlılık ilişkisi görülmektedir. Bu

örnekler gibi daha çok sayıda örnek verilmesi mümkün olsa da⁶⁹⁵ konuyu daha fazla uzatmamak adına iki isim arasında meydana gelen tıbâk sanatıyla ilgili bu örneklerin yeterli olduğu kanısındayız. Ancak son olarak, şairin bir beyitte iki farklı kelimedeki tıbâk sanatı ortaya koyduğu örneklerin zikredilmesi şairin tıbâk sanatına verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu beyitler şöyledir⁶⁹⁶: [Hafîf]

جَادَ لِي بِالْوِصَالِ مِنْ بَعْدِ صَدٍّ وَحَبَانِي بِالْقُرْبِ مِنْ بَعْدِ بُعْدٍ

Bana ayrılıktan sonra gelen vuslatla ikramda, uzaklıktan sonraki yakınlıkla da lutufta bulundu.

فَهَا أَنَا بَيْنَ الْيَأْسِ أُمْسَيْتُ وَالرَّجَا أَفَكَّرْتُ فِي هِجْرَانِهِ وَالتَّوَأْسُلِ

İşte ben onun ayrılığını ve yakınlığını düşünerek ümit ve ümitsizlik arasında kaldım⁶⁹⁷.

Görüldüğü üzere ilk beyitte “وِصَالِ” ile “صَدٍّ” ve “قُرْبِ” ile “بُعْدِ” arasında ikinci beyitte ise “الْيَأْسِ” ile “الرَّجَا” ve “هِجْرَانِ” ile “تَوَأْسُلِ” lafızları arasında tıbâk sanatı bulunmaktadır.

es-Sefercelânî'nin beyitlerde zıt anlamlı fiilleri de kullanarak tıbâk sanatından istifade etmiştir. Örneğin sevgilinin zaman zaman değişen tavırlarını ifade etmek üzere şu beyti söylemiştir: [Kâmil]⁶⁹⁸

مُتَلَاعِبٌ يَدْتُو وَيَبْعُدُ فِي الْهَوَى وَقْتًا وَوَقْتًا

Cilvelidir. Aşk konusunda bir vakit yaklaşır diğerinde uzaklaşır.

⁶⁹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82, 83, 84, 86, 94, 101, 124.

⁶⁹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

⁶⁹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

⁶⁹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

Bu beyitte “يَدْنُو” ve “يَعْدُ” fiilleri arasında tıbâk sanatı bulunmaktadır. Şair başka bir şiirinde ise ruh hali bakımından sevgili ile farklı durumda olduklarını uyuma hali ve uyuyamamayı ifade eden zıt anlamlı kelimeleri kullanarak şöyle ifade etmiştir⁶⁹⁹: [Kâmil]

بَعْتُ الْخِيَالَ يَزُورُنِي إِلْمَامَا لَمَّا رَأَيْتُ قَدْ سَهَرْتُ وَنَامَا

Gece uyuyamayan hayal konaklamak üzere beni ziyaret eder. Beni gördüğünde uyuyakalır ben ise uyuyamam.

Konuyla ilgili olarak şu örnekleri vermek de mümkündür⁷⁰⁰: [Kâmil]

يَبْكِي فَيَضْحَكُ ذَلِكَ الدَّوْحُ الَّذِي كَانَتْ رَوَائِبِهِ مَحَطَّ رِحَالِي

Tepeleri konaklama yerim olan o selvi bir ağlar bir güler.

أَكْثَرْتُ لَوْمَكَ يَا عَزُولُ فَأَوْجِزُ لَقَدْ أَقْتَنْتُ بِلَحْظِهِ الْمُنْلُوزِ

Eleştirini çok uzattın kınayan kişi, biraz kısa tut! Zira onun badem gözlerinden büyülenmişim⁷⁰¹.

Verilen bu örneklerde de “يَبْكِي” ile “يَضْحَكُ” ve “أَكْثَرْتُ” ile “أَوْجِزُ” fiilleri arasında tıbâk sanatı bulunmaktadır.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin birçok şiirinde tıbâk sanatını başarılı bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Ayrıca bu sanatı kullanarak kimi zaman duygularını ve iç dünyasındaki gitgelleri daha çarpıcı bir anlatımla ifade ederken kimi zaman da kurduğu cümlelerdeki manayı pekiştirmektedir.

2.3.3.6. Murâ'âtu'n-Nazîr

Bedi' ilminde manevî güzelleştirici sanatlardan biri olarak kabul edilen ve aralarında mana yönünden, tezadın dışında bir bağ bulunan kelimeleri birlikte zikretmek olarak tanımlanan⁷⁰² murâ'âtu'n-nazîr sanatı kaynaklarda telfik, îtilâf, tenâsüb ve tevafuk gibi isimlerle de adlandırılmaktadır⁷⁰³. es-Sefercelânî diğer bedi'î sanatlar kadar yoğun olmasa da şiirlerinde bu sanattan da yararlanmaktadır. Şair, farklı değerli

⁶⁹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 103

⁷⁰⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 99.

⁷⁰¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 90.

⁷⁰² es-Sekkâkî, a.g.e., s. 424.

⁷⁰³ Maṭlûb, Mu'cemu'l-Muṣṭalahâti'l-Belâğîyye, s. 614.

maden ve taşları, bitkileri, koku türlerini ve hamriyyât terimlerini bir arada zikrederek bu sanata dair örnekler ortaya koymuştur.

Bir gazelinde sevgiliyi fiziksel yönden tasvir eden şair onun dudaklarını yakuta dişlerini ise inceye benzetmiştir. Bunları bir arada zikrederek ise murâ'âtu'n-nazîr sanatı yapmıştır⁷⁰⁴. [Tavîl]

تَبَسَّمَ بِالْيَاقُوتِ عَنْ سِمَطِ لَوْلُؤٍ وَبَانَةٌ ذَاكَ الْقَدِّ فَوْقَ النَّقَا تَلَوَّى

Yakutu ile gülümsedi ve inci gerdanlık belirdi. Ve o fidan boylu, kum tepesinin üzerinde salındı.

Bir hamriyyât şiirinde ise elinde şarap bulunan bir sâkiyi kastederek şu beyti yazmıştır⁷⁰⁵: [Munserih]

مِنْ كَفِّ رَخِصِ الْبِنَانِ مُخْتَضِبٍ مُوَّةٌ مِنْهُ اللَّجِينِ بِالذَّهَبِ

Kınalı, yumuşak parmak uçları olan, gümüşün altın ile kaplandığı bir elden...

Bu dizede değerli madenlerden olan altın ve gümüşün bir arada zikredildiği görülmektedir.

Şair birçok şiirinde de farklı çiçek ve bitki türlerini bir arada zikretmektedir. Konuyla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse şu beyitlerin zikredilmesi uygun olacaktır⁷⁰⁶: [Recez]

أَفَاحِهَا مُبْتَسِمٌ وَأَسْهَا مُخْضَوِّضٍ وَوَرْدُهَا مُفْتَحٌ

Papatyaları gülümser. Mersin ağacı tazedir. Gülü ise açmıştır.

وَنَمْنَمَ الْوَرْدَ بَرِيحَانَهُ وَقَالَ لِلْعَيْنِ قَفِي وَأَنْظِرِي

Gülü fesleğeni ile süsleyip göze, “Dur ve bak!” dedi⁷⁰⁷.

هَدِي الرِّيَاضُ قَدْ اِنْجَلَتْ فِي حُلَّتِي وَرْدٍ وَأَسِي

İşte bu bahçe mersin ağacı ve gülden elbiseleri içerisinde belirdi.⁷⁰⁸

فَوَجَّهِي مِثْلَ الرُّوضِ إِذْ بَاكَرَ الْحَيَا حَنِ أَفَاحِيهِ وَغَضَّ شَقِيقَهُ

⁷⁰⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

⁷⁰⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

⁷⁰⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

⁷⁰⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

⁷⁰⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 91.

Yağmur, sabah vakti devşirilen papatyalarına ve tazecik gelincik çiçeğine uğradığında yüzüm bahçe gibi [olur]⁷⁰⁹.

Görüldüğü üzere şair bu beyitlerin her birinde gül, papatya, fesleğen, gelincik ve mersin ağacı gibi ortak özellikleri bitki olmak olan unsurları bir arada zikretmiştir.

Bunun dışında bir başka şiirinde güzel koku çeşitlerinden olan “عَبِيرٌ” ve “عَبِيرٌ” lafızlarını bir arada kullanarak bu sanata örnek teşkil eden şu beyti söylemiştir⁷¹⁰:
[Kâmil]

وَمَلَأَبًا مَا هَيَّيْتُمْ فِيهَا الصَّبَا
إِلَّا تَنَازَعَ عَبِيرٌ وَعَبِيرٌ

Saba rüzgârının hafifçe esmesiyle anber ve misk kokularının birbiriyle çekiştiği eğlence yerlerini [hatırlattın.]

Şu dizede ise hamriyyât terimlerinin bir arada kullanımına örnek bulunmaktadır⁷¹¹: [Tavîl]

سَقَانِي بِنَجْلَاوِيهِ كَأَسَا مِنَ الْهَوَى
فَأَسْكُرَنِي أضعافَ سُكْرِ رَحِيقِهِ

İri güzel gözleriyle bana bir kadeh şarap sundu ve onun şarabı beni kat be kat daha fazla sarhoş etti.

Bu beyitte de kadeh sarhoşluk ve şarap gibi hamriyyât terimleri aynı beyit içerisinde zikredilmiştir. Sonuç olarak şair mürâ'âtü'n-nazîr sanatını zaman zaman kullanarak anlatımı zenginleştirmiştir.

2.3.3.7. Tasrîf

Tasrîf bedî' ilminde; kasidenin ilk beytinin sadrının yani ilk şatırın son kısmının acüz ile yani ikinci şatırın son kısmı ile vezin, irab ve kafiye bakımından aynı olmasına verilen isimdir⁷¹². Nesirdeki secinin şiirdeki karşılığı olarak değerlendirilen tasrîf, daha ilk beyitte kafiyenin ortaya konması ve dinleyicilerin ilk anda söylenen sözün nesir değil şiir olduğunu anlamaları bakımından önem arz etmektedir⁷¹³. Kaynaklarda genel olarak tasrîf sanatının yedi türünden bahsedilmektedir. Bunlar içerisinde en üst mertebede yer

⁷⁰⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 97.

⁷¹⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 87.

⁷¹¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 97.

⁷¹² Kudâme b. Ca'fer, a.g.e., s. 16; el-'Askerî, a.g.e., s. 375; Maflûb, Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğîyye, s. 363-365.

⁷¹³ İbn Raşîk, a.g.e., I, 174; İbn Sinân el-Hafâcî, Sirru'l-Fesâha, s. 188.

alan, *et-tasrî'u'l-kâmil* diye adlandırılan ve ikinci şatırın mana olarak ilk şatırdan bağımsız olduğu ve anlaşılma konusunda ilk şatra muhtaç olmadığı türdür. Diğer bir tasrîf çeşidi ise; *et-tasrî'u'n-nâkis* diye adlandırılan ve birinci şatırın anlamının tamamlanması için ikinci şatra bağımlı olduğu türdür⁷¹⁴. es-Sefercelânî'nin kasidelerinde bu iki türe dair örnekler bulunduğu için diğerlerine burada değinilmemiştir.

Şair kasidelerinde tasrîf sanatına önem vermiş kaleme aldığı kasidelerin bir çoğunda uygulamıştır. Öyle ki divanda yer alan elli yedi kasidenin kırk sekizinde tasrîf vardır. Bunlardan kırk ikisi *et-tasrî'u'l-kâmil* altısı ise *et-tasrî'u'n-nâkis* niteliğindedir. Bu hususun şu şekilde tablolaştırılması mümkündür:

Tasrîf Çeşidi	Acüz	Sadr	Şiir No	Tasrîf Çeşidi	Acüz	Sadr	Şiir No
Kâmil	قُرْطَه	تَحْطَه	44	Kâmil	عَلْوَى	حَزْوَى	2
-	-	-	45	Kâmil	تَهْوَى	المَهْوَى	3
-	-	-	47	Kâmil	رَحِيَا	هَيُوبَا	4
Kâmil	يُطَاق	نِطَاق	48	Kâmil	عَجِيْبُ	القَطُوبُ	5
-	-	-	49	Kâmil	الطَّرَبِ	القَضَبِ	7
Kâmil	اللِّقَا	أَعْتَقَا	50	-	-	-	8
-	-	-	51	Kâmil	أَفْتَى	فَتَا	11
Kâmil	العُنُق	الْحَدَق	52	Kâmil	المُهَجُ	غَنِجُ	12
Kâmil	حَرَكَه	بَرَكَه	54	Kâmil	مُنْعَرَجَا	أَرْجَا	13
Kâmil	تَمَثَلَه	مَنْزَلَه	55	Kâmil	يُسْتَمَلَحُ	مُلَحُ	14
Kâmil	وَسَائِلِي	رَسَائِلِي	56	Kâmil	أَفْصَدَه	أَرْصَدَه	15

⁷¹⁴ İbnu'l-Eşîr, *a.g.e.*, I, 259-260; el-Mueyyed-billâh, *a.g.e.*, III, 19-20.

-	-	-	57	Kâmil	فَرَاقِدُهُ	رَاقِدُهُ	16
Kâmil	بِزَوَالٍ	عَالٍ	58	Kâmil	مُنْفَقِدٌ	مُتَّقِدٌ	19
Nâkıs	عَقَلَهُ	فَضَلَهُ	61	Kâmil	التَّغْرِيدِ	الْحَبِيدِ	21
Kâmil	ذَمِيمٌ	ظُلُومٌ	62	Kâmil	خَدَّهُ	قَدَّهُ	23
Kâmil	يُتْرَجِمُهُ	وَأَكْتَمَهُ	63	Nâkıs	وَعَدٍ	عِنْدِي	24
Kâmil	السَّلَامَهُ	حُسَامَهُ	64	Kâmil	يُؤْخَذُ	مُسْتَحْوَذٌ	25
Kâmil	وَنَامَا	إِلْمَامَا	65	Kâmil	يَطِيرُ	السَّنَطِيرُ	26
Kâmil	مُنْظَمًا	الظَّمَا	66	Kâmil	بَدْرًا	دُرًّا	27
Nâkıs	مَنَامِهِ	إِلْمَامِهِ	67	Kâmil	نَارًا	سَحَارًا	28
Kâmil	أَبَانَهُ	بَانَهُ	68	Kâmil	جُلْنَارُهُ	نَارُهُ	29
Kâmil	مُنْتَهَى	وَهَى	71	Kâmil	بِالْجَوْهَرِ	بِالْخَنْجَرِ	32
Kâmil	تَشْبُهَهَا	مُهَهَا	72	-	-	-	34
-	-	-	73	Kâmil	رَاسًا	مَاسًا	35
Kâmil	مِنْ لَأَ	مَهْلًا	74	Nâkıs	قَاسِي	الْكَنَاسِ	36
Kâmil	أَكْحَلَا	حَلَا	75	Kâmil	الْخَنْدَرِيسِ	العِيسِ	37
Kâmil	الضُّحْيَا	المُحْيَا	76	Nâkıs	الْفَرِيضُ	بَيْضُ	40
Kâmil	وَشَى	يَخْتَشِي	151	Nâkıs	قَدْ مَضَى	أَوْ مَضَى	41
-	-	-	-	-	-	-	43

Görüldüğü üzere şairin şiirlerinin çoğunluğunda eleştirilenlerin kalite olarak üst derecede değerlendirdikleri et-tasrî'ü'l-kâmil ile kasidesine başlaması bu alandaki başarısını ortaya koymakta ve şiirlerini daha değerli hale getirmektedir.

es-Sefercelânî mana bakımından birbirinden bağımsız olan iki şatır, genel olarak ikinci şatırın başında yer alan bir atıf harfi birbirinden ayırmaktadır. Konuyla ilgili olarak şu beyitlerin zikredilmesi faydalı olacaktır⁷¹⁵: [Kâmil]

يَمِّمُ بِهَا تَلْقَاءَ حُزْوَى وَانزَلَ عَلَيَّ آيَاتِ عَلْوَى

Ona, Huzvâ kentine yönel ve 'Alvâ'nın evlerinde konakla!

قَدْ أَطَّلَعَ السَّعْدُ نَجْمًا بِتُ أَرْضُهُ وَنَلْتُ مَا كُنْتُ مِنْ دُنْيَايَ أَقْصَدُهُ

*Sa'd gözetlediğim bir yıldız gibi doğdu ve ben dünya hayatımdan amaçladığım şeye nail oldum.*⁷¹⁶

غَرَامِي بِهِ قَدْ تَرَجَّمْتَهُ رَسَائِلِي وَسَائِلُ دَمْعِي عِنْدَهُ مِنْ وَسَائِلِي

*Yalvarmalarımın dolay gözyaşım akarken [yazdığım] mektuplarım ona olan aşkımlı anlattı*⁷¹⁷.

حُدِّ عَنِ الظُّلْمِ جَانِبًا يَا ظَلُومُ وَدَعِ البَّعْيَ فَهُوَ خُلُقٌ ذَمِيمٌ

*Ey zalim, zulmetmekten vazgeç! Haksızlığı da terk et. Zira o kötü bir huydur*⁷¹⁸.

سِرُّ الهَوَى كَيْفَ أُخْفِيهِ وَأَكْتُمُهُ وَأَحْمَرُ الدَّمْعِ قَدْ أَمْسَى يُتْرَجِمُهُ

*Kan rengi gözyaşı açıklarken, ben aşkın sırrını nasıl gizlerim*⁷¹⁹.

قَدْ نَضَى طَرْفُهُ الكَحِيلُ حُسَامَهُ فَاسْأَلِ اللهَ يَا فُرَادِي السَّلَامَهُ

*Sürmeli gözü keskin kılıcını çekti. Bu yüzden Allah'tan kurtuluş dile gönlüm*⁷²⁰!

وَأَفَاكُ صُبْحِ الخَمِيسِ بِالْبَرَكَهَ فَكُمُ نُجَدِّدُ لِعَهْدِنَا حَرَكَهَ

*Perşembe sabahı sana bereket getirdi. O yüzden kalk da hareket ederek sözümüzü yerine getirelim*⁷²¹.

⁷¹⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 76.

⁷¹⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 82.

⁷¹⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

⁷¹⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

⁷¹⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

⁷²⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 102.

⁷²¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 98.

Görüldüğü üzere bu dizelerin her birinin birinci ve ikinci şatırları anlam olarak birbirinden bağımsızdır. İkinci şatırların başında yer alan “و” ve “ف” atıf harfleriyle yeni bir cümleye başlandığına işaret edilmiştir.

Eleştirilenlerin nâkıs olarak isimlendirdikleri ve ilk şatırın anlam bakımından müstakil olmaması yönüyle kusurlu saydıkları tasrîf türüne ise şu dizeler örnek teşkil etmektedir⁷²²: [Kâmil]

سُقِيًّا لِحَبْرٍ أَعْرَبَتْ عَنْ فَضْلِهِ أَيَّاتُ شِعْرِ مِنْ نَتَائِجِ عَقْلِهِ

Allah o âlime bereket vesin! Düşüncesinin eseri olan şiir beyitleri faziletini ifade etmiştir.

مَا لَاحَ بَرَقَ فِي الظَّلَامِ وَأَوْمَضَى إِلَّا ذَكَرْتُ زَمَانَ أَنْسٍ قَدْ مَضَى

Ne zaman karanlıklar içerisinde bir şimşek ortaya çıkıp parlasa ben dostluk zamanını hatırlarım⁷²³.

İlk örnekte “أَعْرَبَتْ” fiilinin faili ikinci şatırda yer alan “أَيَّاتُ” kelimesi olduğu için, ikinci örnekte ise birinci şatır şart ikinci şatır cevap cümlesi olduğu için ilk şatırlar anlamlı birer cümle değildir. Bu sebeple de buna benzer beyitlerde nâkıs tasrîf meydana gelmiştir.

Sonuç olarak es-Sefercelânî'nin kasidelerinin büyük bir çoğunluğunda tasrîf sanatını kullanmaya özen gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bunların çoğunluğunun eleştirilenlerin bu sanatın en değerli türü olarak niteledikleri et-tasrîf-u'l-kâmil olması ise şiirlerindeki edebî kaliteyi artıran bir husus olmuştur.

2.3.3.8. Mübâlağa

Anlama güzellik katan bedi'î sanatlar içinde yer alan mübâlağa; bir özelliğin ya da durumun, meydana gelmesi aklen imkansız yahut çok güç kabul edilen bir tarzda ifade edilmesidir⁷²⁴. Kaynaklarda akla ve âdete uygun olan mübâlağa türü *tebliğ*, sadece akla göre mümkün olan *iğrâk*, akla ve âdete göre mümkün olmayana ise *ğuluv* diye isimlendirilmektedir. Ayrıca bunlardan ilk ikisi makbûl, ğuluv ise makbûl olmayan

⁷²² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

⁷²³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

⁷²⁴ Kudâme b. Ca'fer, a.g.e., s. 50; el-'Askerî, a.g.e., s. 365.

mübâlağa kabul edilmiştir. Ancak gulûv türüne giren mübâlağa güzel ve sanatlı bir anlatımla hakikat ve mecâz arasında bir bağ kuruyorsa makbûl olarak değerlendirilmiştir⁷²⁵.

es-Sefercelânî'nin şiirlerinde en çok kullandığı sanatlardan biri de mübâlağadır. Özellikle sevgilinin güzelliklerini daha çarpıcı ifade etmek için başvurduğu bu sanat şiirlere ayrı bir güzellik katmaktadır. Mübâlağa sanatının yer aldığı beyitler incelendiğinde bunların en dikkat çekici ve hoş olanlarında yukarıda ifade edilen makbul gûlûv sınıfına giren mübâlağa türünün olduğu görülmektedir.

Şairin bu sanatı ne ölçüde başarılı kullandığını görebilmek için özellikle gazellerinde yer alan bazı örneklerin zikredilmesi önem arz etmektedir. Gazelerde teşbih, istiâre ve mecâz gibi sanatlarla iç içe kullanılan bu sanat es-Sefercelânî'nin hayal dünyasıyla birleşerek hoş bir anlatım tarzı meydana getirmiştir. Mesela birçok şiirinde sevgiliyi güzellik, parlaklık ve beyazlık bakımından güneş yahut aya benzeten şair bazen sevgiliyi güneş ve aydan daha üstün tutmuştur⁷²⁶: [Meczûu'l-Kâmil]

قُلِّ لِلَّتِي أَضْحَى لَهَا رِيمُ الصَّرِيمِ أَخًا وَصِنًا
وَعَدَّتْ بِبَاهِرِ حُسْنِهَا تَزْهُو عَلَى الْقَمَرَيْنِ زَهْوًا

Çöl ceylanının kendisine eş ve kardeş olduğu; büyüleyici güzelliğiyle güneş ve ayın üzerinde ihtişamla parlayan o kimseye de ki...

Görüldüğü üzere şair sevgiliyi güzelliği yönüyle güneş ve aya benzeterek maksadını anlatabilecekken anlatımını daha da güçlendirmek için onun, güzellik bakımından her ikisinin de üstünde olduğunu söylemiştir. Benzer bir beyitte ise şu şekilde sevgilinin aydınlığının güneşten bile daha parlak olduğunu söylemiştir⁷²⁷: [Hafif]

وَأَمْنَحِ الْعَيْنَ أَنْ تَرَى مِنْكَ يَوْمًا حُسْنَ وَجْهِ يُخْفِي ضِيَاءَ الشَّمْسِ

[Şu] göze, güneşlerin ışığını örten güzel yüzünü bir gün görebilmeyi lutfet.

⁷²⁵ İbn Raşîk, *a.g.e.*, II, 60-62; İbn Ebi'l-İşba', *a.g.e.*, s. 321; en-Nuveyrî, *a.g.e.*, VII, 124; İbn Hıccce el-Ĥamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, II, 7-18. Mübâlağa konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Maṭlûb, *Mu'cemu'l-Muṣtalahâti'l-Belâğiyye*, s. 582; İsmail Durmuş, "Mübâlağa", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 425-427; Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 105.

⁷²⁶ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 76.

⁷²⁷ *es-Sefercelânî*, *a.g.e.*, s. 92.

Gazellerinde genel olarak sevgiliyi ya da onun yüzünü dolunaya benzeten şair, bir şiirinde mübâlağalı bir üslupla dolunayların sevgiliyi kıskandıklarını ifade etmiştir⁷²⁸:

[Basît]

وَلَا حَ فِي أَفْقِنَا بَدْرٌ مَطَالَعُهُ مِنْ الْجُيُوبِ بُدُورٌ التَّمَّ تَحْسُدُهُ

Karşımızda gerdanlardan doğan ve dolunayların kendisini kıskandığı bir ay belirdi.

Başka bir gazelinde ise sevgiliyi dolunaya benzetmekle yetinmeyen şair dolunayla sevgiliyi bir tutmuştur. Hatta yakuta benzeyen dudaklarıyla gülümsediğinde ortaya çıkan inci dişleri olduğunu söyleyerek sevgilinin güzellik olarak dolunaydan daha üstün olduğunu ima etmiştir⁷²⁹: [Kâmil]

لَوْلَا ابْتِسَامُ الدُّرِّ فِي يَاقُوتِهِ لَمْ يُدِرْ بَدْرُ الْأَرْضِ مِنْ بَدْرِ السَّمَا

Yakutundaki incilerin tebessümü olmasaydı, yeryüzünün dolunayı gökyüzünün dolunayından ayırt edilemezdi.

es-Sefercelânî'nin sevgilinin gözlerine ve bakışlarına ayrı bir önem atfettiği, ayrıca gözlerin ve bakışların kimi zaman sihir ve büyüyle kimi zamanda sarhoşluk veren bir şarapla anıldığı daha önceki bölümlerde ifade edilmişti. Örneğin şu beyitte mübâlağa sanatı kullanılmaksızın bakışların büyüleyicilik ve sarhoş ediciliğinden bahsedilmiştir⁷³⁰:

[Hafif]

ثُمَّ لَمَّا نَنِيَّتْهَا عَاقَرْتَنِي خَمَرَ تِلْكَ اللَّوَا حِظَّ السَّحَّارَةِ

Sonra ona bir çift (dost) olduğumda o büyüleyici bakışların şarabına alıstırdı beni.

Görüldüğü üzere bu dizede bakışlar şaraba benzetilmiş ve etkileyiciliğini ifade etmek üzere “büyüleyici” lafzı kullanılmıştır. Ancak dizede mübâlağa sanatı olarak değerlendirilebilecek bir husus yoktur. Mübâlağa sanatının anlamı ne denli zenginleştirdiğini görebilmek için aynı manaların mübâlağalı bir üslupla ifade edildiği şu dizeleri zikretmek faydalı olacaktır⁷³¹: [Bâsit]

⁷²⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

⁷²⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 104.

⁷³⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

⁷³¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 80.

أَفْدِيكَ يَا سَاحِرَ الطَّرْفَيْنِ مِنْ رَشَا رَنَا فَأَعْجَزَ هَارُوتًا وَمَارُوتًا

Canım feda olsun sana, büyüleyici gözleri olan ve bir bakışıyla Hârût ve Mârût'u aciz bırakan ceylan yavrusu.

Şair başka bir dizesinde de sevgilinin gözlerinin etkileyiciliğini şöyle tarif etmektedir⁷³²: [Meczûu'l-Kâmil]

قَدْ أَسْكَرْتَنِي مُقَلَّتَا كَ كَأَنَّ فِي الْأَجْفَانِ حَانَهُ

Gözlerin beni sarhoş etti. Sanki gözkapaklarında bir meyhane var.

İlk iki beyitte sevgilinin gözlerinin büyüleyiciliğine dikkat çeken şair Kur'ân-ı Kerim'de de isimleri zikredilen ve büyü bildikleri ifade edilen Hârût ve Mârût adlı iki melekten bahseder. Ayrıca sevgilinin bakışlarını oka benzeten şair bu okların ucunda Babil'in yani bu iki meleğin büyülerinin aktığını söyleyerek mübâlağalı bir dil kullanır. Son beyitte ise sevgilinin bakışlarını bir şaraba benzeten şair mübâlağa yaparak sevgilinin gözkapaklarında bir meyhane olduğunu söyler.

Bu örneklerde olduğu gibi birçok şiirde özellikle de hissî gazellerde şairin mübâlağa sanatını kullandığı dikkat çekmektedir. Örneğin sevgilinin yanaklarını kırmızılık yönüyle güle benzeten şair bunu mübâlağalı bir üslupla şu şekilde ifade etmiştir⁷³³: [Basît]

وَلَا يَرُوقُكَ وَرْدٌ عَلَى خَدِّهِ فَكَأَدَ يَقْطُرُ مِنْ خَدِّهِ تَوْرِيدُ

Yanağındaki gül hoşuna gitmesin. Zira yanaklarından neredeyse boya damlayacak.

Sevgilinin narin ve ince yapısından bahsettiği bir gazelinde ise şu ifadeler dikkat çekmektedir⁷³⁴: [Munserih]

شُوَيْدِنٌ لَوْ مَشَى عَلَى كَبْدِي لَمَا أَحْسَسْتُ بِمَشْيِهِ الْكَبْدُ

Öyle bir ceylan ki ciğerimde yürüse ciğer onu hissetmez.

es-Sefercelânî'nin, gazellerin yanı sıra hamriyyât şiirlerinde de mübâlağa sanatını başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Mesela bir sâkîden bahsettiği bir şiirinde,

⁷³² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 105.

⁷³³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

⁷³⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 84.

cildinin şeffaflığı nedeniyle sâkînin elinde sakladığını yüzüğün başkaları tarafından fark edildiğini söyleyerek mübâlağa yapmıştır⁷³⁵: [Kâmil]

أَفْدِيهِ لِأَغْبٍ خَاتَمٌ أَخْفَاهُ فِي إِحْدَى يَدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ بِالْخَافِي
لَا تَعْجَبُوا مِنِّي إِذَا اسْتَخْرَجْتُهُ قَدْ شَفَّ لِي عَنْهُ الْأَدِيمُ الصَّافِي

O zayıf kimseye kurban olayım! Bir elinde yüzük saklar. Ancak saklayamamaktadır.

Eğer onu elinden çıkarmaya çalışırsam beni garipsemeyin. Zira saf cildi bana şeffaf gelmiştir.

Diğer bir hamriyyât şiirinde ise şarabın gözyaşından daha saf olduğunu söyleyerek mübâlağa yapmıştır⁷³⁶: [Hafîf]

جَمَعْتُ شَمَلَنَا بِكَأْسِ سُلَافٍ هِيَ أَصْفَى مِنْ دَمْعَةِ الْمَحْفُوفِ

Bizi halis bir şarap kadehiyle bir araya getirdi. Ki o [yarinden] ayrı düşen kişinin gözyaşından daha saftır.

Özetlemek gerekirse es-Sefercelânî'nin şiirlerinde genel olarak, edebiyatçıların *makbul ğuluv* sınıfına dâhil ettiği mübâlağa türünü kullandığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gerek gazellerinde gerekse diğer şiirlerinde bu sanatı usta bir biçimde kullanarak anlatımını daha çarpıcı bir hale getirmeyi başardığı görülmektedir.

2.3.3.9. Ta'miye ve Luğaz

Sözlükte saptırmak, sözün maksadını gizlemek manalarına gelen luğaz⁷³⁷ bir edebiyat terimi olarak sözü açık bir dille ifade etmek yerine, anlaşılması güç bir hale sokmaktır⁷³⁸. Sözlük anlamı gizlemek ve başka şekilde göstermek olan⁷³⁹ ta'miye de klasik kaynaklarda luğaz ile aynı şekilde tarif edilmiştir.⁷⁴⁰ Zira klasik kaynaklarda ta'miye, remz, muhâcât, melâhin, ta'rîz gibi birçok farklı kavram luğazla ya eş ya da yakın anlamlı olarak kullanılmıştır⁷⁴¹. Ancak müteahhir dönem âlimleri ta'miyeyi

⁷³⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 111.

⁷³⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 107.

⁷³⁷ Halîl b. Ahmed, a.g.e., IV, 383; el-Ezherî, a.g.e., VIII, 77; İbn Fâris, a.g.e., V, 257.

⁷³⁸ İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*, s. 226; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, II, 344.

⁷³⁹ el-Cevherî, a.g.e., VI, 2439; İbn Manzûr, a.g.e., XV, 100.

⁷⁴⁰ İbnu'l-Esîr, a.g.e., III, 84.

⁷⁴¹ en-Nuveyrî, a.g.e., VII, 98; er-Râfi'î, a.g.e., III, 262.

özellikle şiirlerde isimlerin gizlenmesi, luğazı ise kitap, kalem gibi somut varlıkların gizlenmesi manasına hasretmişlerdir⁷⁴².

Beyan ilminde maksadın açıklıkla dile getirilmesi hedeflenirken mu'ammâ da ise kapalı bir biçimde anlatılması amaçlanmaktadır. Mu'ammâyı bir beyân mahâreti niteliği taşıdığı için beyan ilmine bağlı bir disiplin olarak kabul edenler olmuştur. Bedi' ilmiyle ilgili yönü ise şairin bunu bir edebî sanat olarak icra etmesidir⁷⁴³. Döneminde mu'amma yazımı konusunda ustalığıyla tanınan şairlerden olan⁷⁴⁴ es-Sefercelânî'nin bu şiirlerini edebî maharetini göstermek için yazdığı ve bunu bir edebî sanat olarak icra ettiğini düşünmekteyiz. Çağdaşlarından ve en yakın dostlarından biri olan Muhammed Emîn b. Fađlullâh el-Muhibbî ile birbirlerine yazdıkları şiirlerinde⁷⁴⁵ karşılıklı olarak isimlerini gizlemeleri de bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Dolayısıyla şairin mu'ammâ ve luğaz tarzında yazdığı şiirlerin bedi' sanatların içerisinde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Ta'miye genel olarak iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan biri tevriye⁷⁴⁶ yoludur. Belli kuralları olmayan bu metotta mu'ammânın yazılması ve çözümü şahısların genel kültürü, hayal dünyası ve zekâsına bağlıdır. Diğer bir metot ise gizlenen isimde yer alan harflerin ve hecelerin bir şekilde beyitte yer almasıdır. Bu da isimde yer alan harflerin sıralamasını değiştirmek veya ismi tersten yazmak, harf ve heceleri birtakım işaretler olmak kaydıyla farklı kelimeler içerisinde göstermek, noktalamada değişiklik yapmak gibi birçok farklı şekilde olabilmektedir. Ayrıca özellikle Farsça olmak üzere yabancı dillere ait kelimeler ve ebced hesabı da gerek mu'ammânın oluşturulması gerekse çözümünde önemli rol oynayan unsurlardandır⁷⁴⁷.

es-Sefercelânî'nin bu tarzda söylediği 39 şiiri vardır. Bunların tamamı iki beyitten meydana gelmektedir.

es-Sefercelânî mu'ammâlarında gizlediği isimlerle alakalı genellikle ikinci beyitte, bazen tek kelime bazen de birden fazla kelimedede tezâhür edecek şekilde çok hoş nükte ve metotlarla ipuçları vermektedir. Tevriyelerin mu'ammânın anlaşılması noktasında önemli karineler sunduğu bu şiirlerde gizlenen isim bazen tek bir kelime içerisinde ya

⁷⁴² İsmail Durmuş, "Lüğaz", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, s. 221.

⁷⁴³ İsmail Durmuş, "Muamma", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, s. 322.

⁷⁴⁴ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 15.

⁷⁴⁵ el-Muhibbî, *Nefhatu'r-Rayhâne*, I, 481.

⁷⁴⁶ Tevriye: Birden çok gerçek anlamı bulunan bir kelimeyi, herkesçe bilinen yakın anlamıyla değil de az bilinen uzak manasıyla kullanmaktır. (bkz: Mañlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğyye*, s. 433).

⁷⁴⁷ el-Ğalkaşendî, *a.g.e.*, XI, 230-232.

harflerin sıralaması ya da noktalaması değişmiş halde görülebilmektedir. Bunun yanı sıra ta'miye yapılan isimde yer alan hece veya harfler birkaç kelimeye dağıtılarak bunların bir araya getirilmesi hususunda ikinci beyitte yer alan farklı lafızlar yol göstermektedir. Bu mu'ammâlarda izlenen metodu ve çözüm yolları ile ilgili değerlendirmeleri seçilen örneklerle birlikte zikretmek daha faydalı olacaktır.

Cevher (جوهر) isminin saklandığı mu'ammâ şu şekildedir⁷⁴⁸: [Tavîl]

أَسَارِيرُ مَنْ يُخْفِي عَلَى النَّاسِ سِرَّهُ تُبِينُ لَنَا عَنْهُ وَتُنْبِي عَنِ الْكُنْهِ
وَتُظْهِرُ فَوْقَ الْوَجْهِ رَقْمَ فُؤَادِهِ أَلَا فَاقْرَأُوا رَقْمَ الْفُؤَادِ مِنَ الْوَجْهِ

İnsanlardan sırrını gizleyen kişinin yüz hatları bize kendisini anlatıyor ve iç yüzünden haber veriyor.

Ve yüzünde kalbinin mührünü gösteriyor. Öyleyse yüz [kelimesin]den kalbin mührünü okumalısınız.

Görüldüğü üzere mu'ammâ “الْوَجْهَ” kelimesi çerçevesinde kurgulanmıştır. Yüz hatlarının söz konusu şahsın sırlarını açığa vurduğunu ifade ederek söze başlayan şair, ikinci beytin ilk şatırında “الْوَجْهَ” kelimesiyle adı gizlenen şahsın yüzünü kastetmiştir. İkinci şatırda yer alan “الْوَجْهَ” kelimesinde ise tevriye sanatı bulunmakta ve aslında ilk şatırdaki “الْوَجْهَ” hattı/kelimesi kastedilmektedir. Dolayısıyla şair bu yolla ismin bu kelime üzerinden okunabileceği ipucunu bizlere vermiştir. Bu karineden yola çıkarak söz konusu kelimeye bakıldığında “الوجه رقم” şeklinde harflerin yerleri değişmiş halde Cevher ismi ortaya çıkmaktadır.

Rüstem (رستم) ismiyle ilgili olarak yazılan bir mu'ammâda tevriye sanatı yine gizlenen isim için bir ipucu sunmaktadır⁷⁴⁹: [Tavîl]

مُحِبُّكَ مِنْ ذَا الدَّمْعِ رَاحَ بِخَجَلَةٍ فَقَدْ أَنْبَأَ الْوَأَشِي بِمُكْتَمِ الْأَمْرِ

⁷⁴⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

⁷⁴⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

وَأَعْرَبَ عَنْ سِرِّ بَتَعْلِيْقِ قَلْبِهِ بِخَاتَمِ يَاقُوتِ يُلُوْحُ عَلَى الثَّغْرِ

Sevenin, o gözyaşından dolayı utanarak gitti. Peşinden dedikoducu işin sırrını haber verdi.

Ve sırrı, ters çevrilmiş [hali]ni öndişlerde görünen yakut yüzüğe asarak ifşa etti.

İkinci beyitte geçen “قَلْب” kelimesi ilk okuyuşta gönül (kalp) anlamını çağrıştırmaktadır. Ancak şair bu kelimeyi ters çevirmek manasında kullanmıştır. Çünkü hemen öncesinde geçen “سِر” kelimesinin ters çevrilip ikinci şatırda bulunan “خَاتَم” lafzının önüne asılmasını söyleyerek aslında bir ipucu vermektedir. Bu söylenenler yapılmca görüldüğü üzere *Rüstem* ismi açığa çıkmaktadır.

Şair bazı mu‘ammâlarında ise, gizlediği isimde yer alan harfleri bir ya da iki kelimedede herhangi bir ipucu olmaksızın göstermektedir. Bu mu‘ammâların çözümünde dikkatli olmak ve söz konusu harflerin geçtiği kelimeleri tespit etmek yeterlidir. Örneğin Haydar (حيدر) ismiyle ilgili olarak şu şekilde bir mu‘ammâ söylemiştir⁷⁵⁰:

[Hafif]

يَآنَسِيْمَ الصَّبَا إِذَا جِئْتَ نَجْدًا وَتَيَمَّمْتَ رَوْضَهَا الْمِعْطَارَا
حَيِّ دَارًا عَنِّي تَنَاءَتْ غُصُونُ قَدْ عَهْدْنَا ثِمَارَهَا الْأَقْمَارَا

Ey meltem! Eğer Necid’e gelecek olursan ve onun hoş kokulu bahçesine yönelirsen

Dalların kendisinden uzaklaştığı ve mehtaplı meyvelerini bildiğimiz eve selam söyle.

Bu şiirde Haydar isimi “حَيِّ” ve “دَارًا” kelimelerinde harflerin sırası da değiştirilmeden ortaya çıkmaktadır.

Haydar (حيدر) ismiyle ilgili başka bir mu‘ammâsında ise farklı kelimelere dağıttığı harflerin bir araya getirilmesini şu şekilde sağlamaktadır⁷⁵¹: [Vâfir]

رَأَى زَيْدٌ وَعَمَرُو وَجَهَ مَنْ قَدْ أَقَامَ عِدَارَهُ فِي الْحُبِّ عُدْرِي

⁷⁵⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 119.

⁷⁵¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 119.

فَنَكَّسَ رَأْسَهُ زَيْدٌ حَيَاءً وَوَلَّى وَهُوَ يَسْحَبُ ذَيْلَ عَمْرٍو

Zeyd ve Amr yanağını aşk hususunda mazeretim yapan kişinin yüzünü gördüler.

Zeyd hayâ ederek başını öne eğdi ve Amr'ın kuyruğunu çekerek uzaklaştı.

İlk beyitte Zeyd ve 'Amr isimli iki şahıstan bahseden şair ikinci beyitte kinayeli bir anlatımla mu'ammânın çözümünü ortaya koymuştur. Zira bu beyitte yer alan “زيد” aslında kelimenin kendisidir. Bu kelimenin başı “ز” harfidir. “فَنَكَّسَ رَأْسَهُ زَيْدٌ حَيَاءً” (*Zeyd hayâ ederek başını öne eğdi*) ibâresinden kasıt ise “ز” harfinin yerine “حَي” ibâresinin geçmesidir. Buraya kadar olan bilgilerden sonra kelime “حَيْد” halini almaktadır. Son şattırdaki “وَوَلَّى وَهُوَ يَسْحَبُ ذَيْلَ عَمْرٍو” (*Amr'ın kuyruğunu çekerek uzaklaştı*) ibâresi ise çözümün son parçasıdır. Nitekim bu ifade de “عمرو” kelimesinin kuyruğu yani son harfi olan “ر” harfinin eksik kalan kelimeye bitiştirilmesini anlatmaktadır.

Dilâver (دلاور) ismiyle ilgili mu'ammâsında ise iki kelime içerisinde harflerin yerini değiştirmiştir⁷⁵²: [Basît]

هَلُمَّ بِي نَحْوَ كَأْسٍ زَانَهَا حَبُّ كَعَسَجَدٍ نُثِرَتْ مِنْ فَوْقِهِ دُرُّرُ
لَوْ دَارَ مَمْزُوجُهَا فِي كَفِّ مَازِجِهَا رَأَيْتَ شَمْسَ الضُّحَى يَسْعَى بِهَا قَمَرُ

Üzerinde incilerin saçıldığı bir altın gibi kabarcıkların süslediği kadehe gideyim.

Onun karışmış şarabı karıştırmanın elinde dolaşırsa kuşluk güneşini ve beraberinde koşan ayı görürsün.

Dikkat edilirse bu mu'ammâda da bir ipucunun olduğu görülecektir. Şair harflerini karıştırarak gizlediği ismi karıştırılmış şaraba benzetmiş, buradan yola çıkarak kuşluk güneşine benzettiği Dilâver ismine ulaşılması konusunda yol göstermiştir.

es-Sefercelânî'nin ta'miye metotlarından biri de noktalama işeretlerini kullanmaktır. En yakın dostlarından biri olan Muhammed Emîn el-Muhibbî'ye ithafen yazmış olduğu şu mu'ammâ bu hususa örnek teşkil etmektedir⁷⁵³: [Tavîl]

⁷⁵² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 120.

أَمَوْلَايَ هَلْ تَحْظَى بِقُرْبِكَ مُهْجَةً أَطَلْتُ بِنِيرَانِ الْبِعَادِ عَذَابَهَا
وَهَلْ لِأَوَامِ الْقَلْبِ يُوجَدُ مُحَمَّدٌ فَحَبْتُهُ حَرُّ الْجَوَى قَدْ أَذَابَهَا

Efendim! Azap ateşlerini uzun süre yaktığın bir kalp sana yakın olabilir mi?

Kalbin yangınını söndürecek biri var mıdır? Zira aşk ateşi onun danesini/habbesini eritmiştir.

İkinci beytin ilk şatırındaki “مُحَمَّدٌ” kelimesi Muhammed Emîn el-Muḥibbî’ye işaret etmektedir. Zira şair, ikinci şatırda yine çok hoş bir karineyi bizlere sunmaktadır. Burada aşk ateşiyle eridiği söylenen dane “مُحَمَّدٌ” kelimesindeki “خ” harfinin noktasıdır. Bu nokta atılınca kelime “Muhammed” şeklinde okunmaktadır.

es-Sefercelânî’den bu hoş mu’ammâyı alan el-Muḥibbî de dostuna aynı güzellikte başka bir şiirle; içerisinde es-Sefercelânî’nin ilk ismi olan “İbrâhim” gizlenen bir mu’ammâ ile şu şekilde cevap vermiştir⁷⁵⁴: [Tavîl]

إِذَا أَعْوَزَ الرَّيُّ الْمُجَدَّ بِهَمَّةٍ وَنَازَلَهُ كَرْبٌ مُلِحٌّ وَتَبْرِيحُ
فَذَكْرُكَ مَاءٌ لِلْسَّبِيلِ ارْتَوَى بِهِ صَدَاهُ وَفِيهِ الرَّاحُ لِلْقَلْبِ وَالرُّوحُ

Eğer suya kanma [ihtiyacı] [seni] arzuyla isteyen kimseyi muhtaç ederse ve sürekli devam eden keder ve sıkıntı onunla savaşırsa,

Senin [bir] sözün sebil suyudur. Onun susuzluğu onunla (sözünle) geçer.

el-Muḥibbî’nin bu şiiri Farsça’dan istifade edilerek sergilenen bir ta’miye örneğidir. İran topraklarındaki meşhur bir şehir olan Rey buna işaret etmektedir. Buna göre mu’ammânın çözümü şu şekilde olmaktadır:

“راح” kelimesinin Farsçası “راه” dır. “سبيل” kelimesinin Farsçası “آب” dır. “ماء” kelimesinin Farsçası ise “مى”, bunun ters çevrilmiş hali ise “ميم” olmaktadır. Tüm bu parçalar birleştirildiğinde “İbrahim” ismi ortaya çıkmaktadır.

⁷⁵³ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 124.

⁷⁵⁴ el-Muḥibbî, *Neḫḫatu’r-Rayḫâne*, I, 481.

es-Sefercelânî mu‘ammâ konusunda döneminin önde gelen isimlerinden olsa da aynı önemi luğaz konusuna göstermemiştir. Divanda yer alan 4 luğaz şiirinden birisinin zaten es-Sefercelânî’ye ait olmadığına daha önce değinilmişti. Dolayısıyla şairin yazmış olduğu 2 mukatta‘a ve bir kaside olmak üzere 3 luğazı vardır.

Bu luğazların çözümü konusunda gerek çalışmamızın kaynağı olan divanda gerekse farklı kaynaklar da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunların çözümü en azından bizim açımızdan zor görünmektedir. Bununla birlikte bu şiirlerden birinin, es-Sefercelânî’nin luğazlardaki üslubunun görülmesi açısından zikredilmesi uygun olacaktır.

Şair, on beyitlik bir kasidesinde, fahr ile kasideye başladıktan sonra gizlenen kelimeyi farklı yönleriyle şöyle tarif etmektedir.⁷⁵⁵: [Kâmil]

أَيَّاتُ شِعْرِ مِنْ نَتَائِجِ عَقَلِهِ	سَقِيًّا لِحَبْرِ أَعْرَبَتْ عَنْ فَضْلِهِ
بَيْتِيْمَةٍ لَمْ تَأْتِيَهُمْ مِنْ قَبْلِهِ	جَاءَتْ إِلَى أَهْلِ الذِّكَاةِ مِنْ بَعْدِهِ
ظَهَرَتْ مَرَايَا حُسْنِهَا فِي أَهْلِهِ	قَدْ قَلَّدَتْ أَهْلَ النَّظَامِ قَلَائِدًا
إِنْ رُمْتَ حَلَّ اللَّغْزِ قُلْ فِي حَلِّهِ	نَادَتْكَ يَوْمًا مِنْ وَرَاءِ حِجَابِهَا
فَاجْمَعِ هُنَالِكَ شَمْلَهُ بِأَقْلِهِ	مَالٌ وَفِي الْأَعْدَادِ يَظْهَرُ أَوْلَا
أَلْفَيْتَ عِنْدَ الْبَعْضِ أَحْرَفَ كُلِّهِ	فَيَصِيرُ مَالًا لَوْ نَطَقْتَ بِبَعْضِهِ
مِنْهُ لَمْ يَحُلْ عَنْ أَصْلِهِ	وَإِذَا قَبَلْتَ الْكُلَّ بَعْدَ تَوَسُّطِ الطَّرْفَيْنِ
جُلُّ الَّذِي سِوَاهُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ	وَتَرَاهُ مَنْقُوطًا وَلَا نُقْطَ بِهِ
فَاطْلُبْهُ فِي الْقَامُوسِ تَحْظُ بِوَصْلِهِ	هُوَ فِي الصِّحَاحِ فَإِنْ تَعَدَّرَ كَشْفُهُ
كُنْ أَنْتَ يَا مَوْلَايَ جَامِعَ شَمْلِهِ	وَإِذَا رَأَيْتَ الشَّمْلَ مِنْهُ مُبَدَّدًا

Allah o âlime bereket vesin! Düşüncesinin eseri olan şiir beyitleri faziletini ifade etmiştir.

Daha sonra [bu beyitler]zeki kimselere kendilerine daha önce gelmemiş bir eşsiz bir beyiti getirdi.

⁷⁵⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 101.

Bu beyitleri çözmeye uzman olan kimselere öyle kolyeler taktı ki eşsiz güzellikleri sahiplerinde belirdi.

[Bu eşsiz beyit] bir gün perdesinin ardından sana şöyle seslendi: Eğer lugazı çözmek istiyorsan çözümü hakkında bir şey söyle.

Öncelikle sayılarda ortaya çıkan bir şeydir. Onu parçalarıyla birleştir.

O zaman öyle bir şey olur ki bir kısmını söylersen o kısımda tamamının harflerini bulursun.

İki tarafını ortaya aldıktan sonra ters çevirirsen aslı bozulmaz.

Kendisinde hiç bir nokta olmadığı halde onu noktalı görürsün. Onun dışındaki hiçbir şey onun gibi değildir.

es-Sihah'ta mevcuttur. Ancak onda bulamazsan el-Kâmus'ta ara ki bulabilesin.

Eğer onu dağınık halde bulursan birleştiren sen olarsın efendim...

Görüldüğü üzere şair kelime ile adeta oynamakta okuyucuya birçok açıdan ipuçları vermektedir. Ancak buna rağmen bu tür luğazların çözümünün oldukça güç olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

Sonuç olarak az sayıdaki luğaz şiirinin es-Sefercelânî'nin şiirleri arasında önemli bir yere sahip olmadığı söylenmelidir. Nitekim bunlardan birinin şaire nispetinin de problemliliği tespit edilmiştir. Ancak ta'miye şairin şiirlerinde önemli bir anlatım yöntemi olarak ortaya çıkmakta, kendisi bu sanatı yeri geldiğinde çok hoş bir edebî sanat olarak da icra etmektedir.

2.3.4. Tasvir

Arap şiirinde en önemli hususlardan biri tasvirdir⁷⁵⁶. Nitekim el-Câhız bu hususa şiirin aslında bir tasvir türü olduğunu söyleyerek vurgu yapmaktadır⁷⁵⁷. Tasvir; şairin şiirine konu olarak belirlediği bir olguyu dinleyenlerin zihninde canlanacak ve heyecan uyandıracak bir biçimde farklı özelliklerini zikrederek anlatmasıdır. Ayrıca tasvir, vezin ve kafiye birliğinin temsil ettiği ahenk ve ritmin dışında Arap şiirinin üzerine kurulduğu iki temelden biridir⁷⁵⁸.

⁷⁵⁶ Salâh Faql, *Nazarîyyetu'l-Binâiyye fi'n-Nağdi'l-Edebî*, 1.b., Dâru's-Şurûk, Kâhire, 1998, s. 57.

⁷⁵⁷ el-Câhız, *el-Hayevân*, III, 67.

⁷⁵⁸ Maflûb, *Mu'cemu'l-Muštalahâti'n-Nağdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, s. 277; Na'im el-Yâfi, *Muqaddime li Dirâseti's-Sûrati'l-Fenniyye*, Vizâratu's-Seğâfe ve'l-İrşâd el-Kavmî, Dimaşk, 1982, s. 17; Cebbûr 'Abdunnûr, *a.g.e.*, s. 159.

Tasvirin temelinde şairin hayal gücü yer almaktadır. Bu hayal gücünün sınırları ise şairin sahip olduğu kültür ve yetenekler, öğrendikleri ve gördükleri ile değişkenlik göstermektedir⁷⁵⁹. Hayal olmaksızın farklı olguların şiir haline getirilmesi pek de mümkün değildir. Zira hayal farklı duyguları, algıları ve hisleri anlaşılabilir bir biçime getirme görevini icra eden en önemli unsurdur⁷⁶⁰. Şair farklı manaları hayal dünyasında bir kalıba dökerek çeşitli tasvirler ortaya koyar. Bunun yanı sıra ele alınan aynı mana farklı şairler tarafından çok farklı yönleriyle birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde ortaya koyabilir⁷⁶¹.

Tasviri *duyusal*, *maddî* ve *duygusal* olmak üzere üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Duyusal tasvir; şairin gördüklerini yeri geldiğinde benzetme sanatlarından da istifade ederek şiire konu olan olguyu gözle görülüyormuşçasına ortaya koyma çabasıdır. Daha çok şiirin bir hobi olarak yaygınlaştığı toplumlarda görülen bu tür, dil hâkimiyetinin üst seviyede olması, benzetmelerin ustaca kullanılması, tabloların bir bütün halinde ele alınıp uyum içerisinde okuyucuya sunulması gibi faktörlerle çok başarılı ve etkileyici bir hüviyete bürünmektedir. Maddî tasvir ise bir olgunun aynen nakledilmesinden yahut benzerlik ilişkisinden dolayı başka bir nesneye benzetilmesinden ziyade, herkesçe bilinen soyut kavramların bir bağ ve ilişki neticesinde somutlaştırılmasıdır. Cömertlik ve deniz arasında kurulan ilişki buna örnek olarak gösterilebilir. Duygusal tasvir ise bunların arasında en karmaşık yapıya sahip olandır. Zira bu tasvir türünde duyusal tasvirden farklı olarak nesne ve olgulara gözle görülenin dışında farklı manaların yüklenmesi, bunların hayal dünyası süzgecinden geçirilerek farklı bir hüviyete büründürülmesi gerçekleşmektedir. Bu bağlamda bir bahçe tasviri yapılırken rengârenk çiçeklerin, yapraklanmış ağaçların varlığından söz edilmesi duyusal tasvir olurken, çiçeklerin gülüştüğünden, ağaçların neşeyle salındığından bahsedilmesi ise tasvire duygusal bir boyut kazandırmaktadır⁷⁶².

⁷⁵⁹ Hâlid b. Sa'ûd el-Ḥalibî, *el-Binâu'l-Fennî fî Şi'ri 'Umar Bahâuddîn el-Emîrî*, 1.b., Nâdi'l-Ahşâ' el-Edebî, Dimaşk, 2009, s. 277.

⁷⁶⁰ Yanık, *a.g.e.*, s. 14.

⁷⁶¹ 'Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-İcâz*, II, 489.

⁷⁶² Yanık, *a.g.e.*, s. 7-17.

Tasvirde en önemli unsurlardan biri de teşbîh, isti'âre, mecâz gibi beyân sanatlarının kullanımınıdır. Nitekim klasik dönem tenkitçilerinin edebî tasviri daha çok bu yönüyle tanımladıkları bilinmektedir⁷⁶³.

Bu bilgiler ışığında es-Sefercelânî'nin şiirlerinde yer alan tasvirleri değerlendirecek olursak öncelikle beyân ilmine dâhil olan sanatların önemli bir yere sahip olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira hemen hemen bütün şiirlerinde yukarıda zikredilen üç türe de dâhil olan bütün tasvirlerinde isti'âre, teşbîh ve mecâz, anlatıma şekil veren en önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla farklı tasvir türleri değerlendirilirken aynı zamanda bu sanatlara da değinilmesi uygun olacaktır.

Şiirlerinin genelinde duygusal ve duygusal tasvirlerin yer aldığını kimi zaman bu tasvirlerin iç içe girdiği görülmektedir. Maddî tasvir örnekleri ise sadece birkaç beyitte yer almaktadır. Bunlardan birinde şair şöyle bir tasvirde bulunmaktadır⁷⁶⁴: [Basît]

نَأَى وَشَوْقِي عَلَى بُعْدٍ يُمِثُّهُ حَتَّى كَأَنِّي عَلَى قُرْبٍ أَشَاهِدُهُ

Uzaklaşıp ayrıldı. Özlemim ise sanki onu yakından seyrediyormuşum gibi uzaktan onu resmediyor.

Görüldüğü üzere şair meknû isti'âre yoluyla özlem duygusunu insana benzetmiştir. Dolayısıyla somut bir olguyu somutlaştırmıştır. Başka bir şiirinde de benzer bir şekilde güzellik olgusunu somutlaştırarak şöyle bir tasvirde bulunmuştur⁷⁶⁵: [Kâmil]

كَفُّوا الْمَلَامَ وَلَا تَعْبُوا زَهْرَةَ فِي وَحْتِيهِ تَلُوحُ كَالْتَّطْرِيزِ
فَالْحُسْنُ لَمَّا خَطَّ سَطْرَ عِدَارِهِ أَلْقَى عَلَيْهِ قُرَاضَةَ الْإِبْرِيْزِ

Kınamayı bırakın ve yanaklarında bir nakış gibi beliren çiçeği ayıplamayın.

Zira güzellik onun zülûf satırını çizdiğinde kendisine altın parçacıklar sunar.

İkinci beyitte görüleceği üzere sevgilinin zülûfû teşbih-i belîğ yoluyla bir satıra benzetilmiştir. Bununla birlikte güzellik kavramı bu satırı çizen birisi olarak düşünülmüş ve somutlaştırılmıştır.

es-Sefercelânî başta birçok hissî gazeli olmak üzere tabiat ve zühd konulu şiirlerinde, duygusal tasvir olarak isimlendirilen, sevgilinin güzelliklerini, gördüğü bir

⁷⁶³ İbnu'l-Eşîr, a.g.e., II, 103.

⁷⁶⁴ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 83.

⁷⁶⁵ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 113.

manzarayı yahut hayal dünyasında canlandırdığı bir olguyu kimi zaman benzetme yöntemlerinden faydalanarak kimi zaman da olduğu hali ve tüm gerçekliği ile okuyuculara tablolar halinde sunmuştur. Beyân ilmine dâhil teşbih, isti'âre ve mecâz-ı mürsel sanatlarına çok başarılı ve usta bir biçimde bu tasvirlerin içinde yer vermesi bu tasvirleri oldukça çarpıcı ve kaliteli bir hale getirmiştir. Divanda buna dair çok sayıda örnek yer alsa da seçilen belli sayıdaki örneğin burada zikredilmesi uygun olacaktır.

Sevgilinin fiziksel güzelliklerinden bahsettiği bir gazelinde şu beyitlere yer vermiştir⁷⁶⁶: [Tavîl]

وَفِيهِ غَزَالٌ أَوْطَفُ الْجَفْنِ أَحْوَرُ تَصَدَّى لِأَخَذِ الْقَلْبِ بِالنَّاطِرِ الْأَحْوَى
تَبَسَّمَ بِالْيَاقُوتِ عَنْ سِمَطٍ لَوْلُؤٍ وَبَابَةٌ ذَاكَ الْقَدِّ فَوْقَ النَّقَا تَلْوَى

O [topluluğun] içinde bembeyaz, uzun kirpikleri olan ve yeşil gözüyle kalp çalmaya uğraşan bir ceylan vardı.

Yakutu ile gülümsedi ve inci gerdanlık belirdi. Ve o fidan boylu, kum tepesinin üzerinde salındı.

Müşebbehi hazfedip müşebbeh bihi zikrettiği ilk beyitte sevgiliyi bir ceylana benzeterek tasrîhî isti'ârede bulunan şair, ikinci beyitte de aynı sanatı kullanarak dudaklarını yakuta dişlerini ise inci gerdanlığa benzetmiştir. Sonuçta çok sade ama tüm gerçekliğiyle uzun kirpikli, yeşil gözlü, kırmızı dudaklı ve dişleri gayet düzgün bir kadın portresini tıpkı bir ressam gibi ortaya koymuştur.

Sevgilinin, yüzüne sarkan saçını eliyle toplamasını anlattığı şu dizeler de şairin ne kadar etkileyici tasvirler yaptığının kanıtlarındandır⁷⁶⁷: [Hafif]

قَامَ يَمْحُو مِنَ الظَّلَامِ سُطُورًا رُقِمَتْ فِي صَحَائِفِ الْأَنْوَارِ
فَاجْتَلَيْتَنَا هُنَاكَ مِرَاةَ خَدٍّ بَرَزَتْ مِنْ غِلَافِ ذَاكَ الْعِدَارِ

Aydınlık sayfalarda yazılı olan karanlık çizgileri silmeye başladı.

Ve orada o yanağın yüzeyinde ortaya çıkan aynaya baktık.

Benzetmeler konusunda çok hoş örneklerin yer aldığı bu dizelerde sevgilinin yüzü parlak bir sayfaya, saç lülesi karanlığa, saç telleri ise satırlara benzetilmiştir. Bunların her birinde müşebbeh hazfedildiği için tasrîhî isti'âre vardır. Saçlarını toplayan

⁷⁶⁶ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

⁷⁶⁷ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 89.

sevgilinin yanağı ise teşbih-i belîğ yoluyla bir aynaya benzetilmiştir. Görüldüğü üzere şair sevgilinin yapmış olduğu bir harekete hayal dünyasından kaynaklanan öylesine hoş benzetmeler katmıştır ki tasvir, beğeni duygusu uyandıran bir şiir hüviyetine bürünmüştür.

Hamriyyât konulu bir şiirinde ise yapmış olduğu bahçe ve şarap tasvirleri hem şairin farklı konulardaki tasvir yeteneğini hem de aynı kasidede yer alan farklı tabloları bir bütün haline getirmedeki başarısını ortaya koymaktadır:⁷⁶⁸. [Kâmil]

يَا صَاحِبِي طَابَ الزَّمَانُ فَقُمْ إِلَيَّ
رَوْضٍ تُظَلُّ بِظِلِّهِ مَعْبُوطًا
غَتَّى الْحَمَامُ بِهِ فَرَقَصَ بَانَهُ
عَطْفًا وَتَقَطَّهُ الْحَيَا تَنْقِيطًا
وَرَدَ الرَّبِيعُ إِلَيْهِ نَسَاجًا لَهُ
مَا بَاتَ يَعْزِلُهُ الْعَمَامُ خِيُوطًا
وَكَأَنَّمَا الطَّائِفُ مَدَّ جَنَاحَهُ
فِيهِ فَلَمْ يَبْرَحْ بِهِ مَبْسُوطًا
أَحْسِنْ بِفَضْلِ تَكْنُسِي بِقُدُومِهِ
مِنْ حَوْكِ صَنْعَاءِ الرِّيَاضِ مُرُوطًا
مَازَالَ مِنْهُ الْيَوْمُ يَفْضُلُ أَمْسَهُ
طُولًا كَمَا مَدَّ اللَّحْيَيْنِ شَرِيطًا
فَأَدِرْ عَلَيَّ أَبَا الْحُسَيْنِ مُدَامَةً
قَدْ قَلَّدَتْ دُرَّ الْحَبَابِ سُمُوطًا
فَعَلَتْ جُفُونُكَ فِي الْقُلُوبِ كَفَعْلِهَا
فِينَا وَسَلَطَهَا الْهَوَى تَسْلِيطًا

Dostum, zaman iyileşti. Bu yüzden gölgesinde mutlu bir şekilde gölgelenebileceğin bahçeye yönel.

Orada güvercin şarkı söyledi ve sorgun ağacını eğilerek dans ettirdi. Yağmur ise orayı benek benek noktaladı.

Bahar, bulutun eğirdiği ipleri onun için dokuyarak, oraya geldi.

Sanki tavuskuşu orada kanadını açmış... Hala da yayılmış bir haldedir.

Ne güzel bir nimet! Bahçeler, onun gelişiyile San'a dokuması yemyeşil elbiseler giyer.

Oranın bugünü dününden daha uzun olmaya devam etmektedir. Gümüşün bir şerit halinde uzatılması gibi...

Bana köpük incilerini gerdanlık gibi takan şarap getir Ebu'l-Huseyn!

⁷⁶⁸ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 93.

Gözkapakların, bizi etkilediği gibi kalplere de tesir etti. Ve aşk onları ele geçiriverdi.

Bu şiirde ikinci beyitten başlayarak altıncı beyte kadar devam eden bahçe tasvirinde yer alan benzetmelerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. İkinci beyitte yağmur yazı yazan bir insana benzetilerek meknî isti'âre, yağmurun düştüğü yerler ise noktalara benzetilerek tasrîhî isti'âre yapılmıştır. Üçüncü beyitte bahar teşbih-i belîğ yoluyla dokumacıya, bulutlar meknî isti'âre yoluyla insana, yağmur ise tasrîhî isti'âre yoluyla ipe benzetilmiştir. Dördüncü beyitte ise bahçedeki rengârenk bitki örtüsü tavuskuşunun kanadına benzetilmiştir. Beşinci beyte bakıldığında bahçelerin meknî isti'âre ile insana, bitki örtüsünün ise tasrîhî isti'âre ile San'a dokuması yemyeşil elbiselere benzetildiği görülmektedir. Altıncı beyitte ise günlerin uzaması gümüşün şerit halinde uzatılmasına benzetilmiştir. Her biri cüz'î bir tasvir olan bu dizeler birlikte düşünüldüğünde baharın gelişiyse bahçenin aldığı halin anlatıldığı bir küllî tasvir olmaktadır. Bunun ardından hamriyyât bölümüne geçen şair kadehteki şarabın köpüklerini gerdanlığa benzetmiştir. Dolayısıyla aynı kasidede iki tabloyu başarılı bir şekilde sunmuştur.

es-Sefercelânî şiirlerinde çoğu zaman duyusal tasvirin ötesine geçerek duyularını ön plana çıkarmakta ve tasvire farklı bir boyut kazandırmaktadır. Karşılaştırma imkânı sağlaması açısından yukarıda verilen kasideyle hemen hemen aynı tarzda yazılan şu şiir buna örnek teşkil etmektedir⁷⁶⁹: [Munserih]

يَدْعُو بِالْحَانِهِ إِلَى الطَّرَبِ	هَذَا ابْنُ وِرْقَاءَ فِي ذُرَى الْقَضَبِ
قَدْ أَحْكَمَتْ صُنْعَهَا يَدُ السُّحْبِ	وَالرَّوْضُ يَجْلِي عَلَيْكَ فِي حُلِّ
يَفْتَرُّ مِنْهُ افْتِرَارُ ذِي شَبِّ	وَتَمَّ نَوْرٌ مُكَلَّلٌ بِنَدَى
رَحْبَتُهُ دَائِمًا تُرْحَبُ بِي	فَأُمَّ بِي يَا ابْنَ أُمَّ مُنْتَزَهَا
بَيْنَ النَّدَامَى سُلَافَةَ الْأَدَبِ	وَأَشْتَمَّ رِيحَانَةً تُمِيدُ بِهَا
تَبَسَّمَتْ عَنْ لَالِي الْحُبِّ	وَأَسْتَجَلِ يَاقُوْتَةَ الْمُدَامِ فَقَدْ
مُوَهُ مِنْهُ اللَّجَيْنِ بِالذَّهَبِ	مِنْ كَفِّ رَخِصِ الْبَنَانِ مُخْتَضِبِ

⁷⁶⁹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

Bu, ulu ağaçların en yüksek yerlerinde nağmeleriyle neşeye davet eden güvercindir.

Bahçe, bulutların elinin en güzel şekilde yaptığı elbiseler içerisinde, sana kendini gösterir.

Orada çiğ taneleriyle taçlandırılmış beyaz bir çiçek vardır. O güzel dişlerin ışıltısı saçılır ondan.

Ferahlığı beni her zaman hoşnut eden gezintide bana eşlik et kardeşim.

Bir tutam fesleğen kokla! Onu dostlar arasında edebiyatın en has şarabı olarak sunarısın.

Saf şarabın inciye benzer kabarcıklarıyla gülümseyen yakutunu (kırmızılığını) parlat.

Kınalı, yumuşak parmak uçları olan ve gümüşün altınla kaplandığı bir elden...

Kaside bir önceki şiir gibi tabiat vasfı ile başlamakta hamriyyât ile sona ermektedir. Ancak ikisi arasındaki en önemli fark bu kasidede tasvirlerle şairin duygularının da belirgin bir şekilde eklenmesidir. Nitekim ilk beyte bakıldığında yüksek ağaçların üzerinde öten bir güvercinden bahsedilmektedir. Ancak bu tasvirin yanına güvercinin insanı kederlendirdiği de eklenmiştir. İkinci beyitte mekni isti'âre yoluyla bulutlar dokumacıya, bahçeler insana; tasrîhî isti'âre yoluyla ise bitki örtüsü elbiseye benzetilmiştir. Ancak şair, bu nitelemelerin yanı sıra bahçelerin, bulutların ördüğü elbiseleri giyerek adeta arz-ı endam yapma arzusu içinde olduklarına vurgu yapmıştır. Bu şekilde anlatımına devam eden şairin asıl konuya geçiş yaptıktan sonra da çok hoş bir duygusal tasvir örneği sergilemiştir. Nitekim altıncı beyte bakıldığında şarabın renginin tasrîhî isti'âre yoluyla yakuta, şarabın mekni isti'âre yoluyla insana, kabarcıkların ise teşbîh-i belîğ yoluyla incilere benzetildiği görülmektedir. Ancak şair bu tasvirleri yaparken gördüğü tabloda kabarcıkların gülümsediğini ifade ederek hayal dünyasını ve duygularını birlikte ortaya koymuştur.

Bir gazel şiirinde ise sevgilinin yaşadığı evi ve çevresini meltem rüzgârını da kullanarak şu şekilde nitelemektedir⁷⁷⁰: [Hafîf]

يَا نَسِيمًا بِالرَّوْضِ رَقَّ هُبُوبًا حَيِّ بِالنَّيِّرَيْنِ مَعْنَى رَحِيْبًا

⁷⁷⁰ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 77.

وَتَرَدَّدَ فِي غُدُوَّتَيْهِ صَبَاحًا فَهُوَ مِمَّا يَزِيدُ عَرَفَكَ طِيبًا
وَأَثْنِي مِنْ بَأَنَةِ إِلَى الرَّنْدِ عَطْفًا لِيُصِيبَا مِنْ الْعِنَاقِ نَصِيبًا

Bahçede hafifçe esen meltem! Güneş ve ay[ın üzerinde]ki ferah bir eve selam söyle.

Ve sabahleyin onun çevresinde dolaş. Çünkü o [ev] senin güzel kokunu daha da güzelleştirir.

Sorgun ağacından [geçerek] defneye yönel ki o ikisi de [seninle] kucaklaşmaktan nasiplerini alsınlar.

Görüldüğü üzere bu dizelerde sevgilinin yaşadığı ev, onun güzel kokusu ve etrafında bulunan defne ve sorgun ağaçları söz konusu edilmektedir. Ancak tasvirin niteliğine bakıldığında duygusal boyutun daha ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Zira meltem rüzgârının o eve varmasıyla kokusunun daha da güzelleşeceğinden bahsedilirken, rüzgârın defne ve sorgun ağaçlarını sallaması, bu ağaçların kucaklaşmaktan nasiplerini alması olarak nitelenmiştir.

Şair sevgilinin gözyaşı döktüğü bir anı tasvir ettiği başka bir şiirinde ise şu ifadeler yer vermiştir⁷⁷¹: [Basîl]

أَفْدِي حَبِيبًا بَكَى لَمَّا رَأَى شَجَنِي تَذَكُّو بِمَا فَاضَ مِنْ عَيْنِي حَرَارَتُهُ
تَاللَّهِ لَمْ يَكُنْ لَكِنْ سِحْرٌ مُقْلَتِهِ سَأَلَتْ عَلَى خَدَّهُ الْقَانِي عُصَارَتُهُ

Kederimi gördüğünde ağlayan ve gözümde akan yaşla alev alev yanan sevgiliye canım feda olsun.

Andolsun ki ağlamadı. Aksine yanağında akan gözünün büyüğü bana şırasını sundu.

Şair bu beyitlerde de hislerini tasvîre dâhil etmiş, gözyaşlarını şıraya benzetmiştir.

Şairin duygusal tasvirlerine değinilirken, afîf gazellerinde yer verdiği ve daha çok kendi ruh halini nitelediği tasvirlerle de göz atmak uygun olacaktır. Zira bunlar, şairin ruh halini bir tablo halinde okuyucuya sunar niteliktedir. Örneğin ayrılık anı ve bunun şairde bıraktığı etki şöyle anlatılmıştır⁷⁷²: [Remel]

أَبْتُ عَنْهُ وَفُؤَادِي عِنْدَهُ فِي الْحَيِّ مُسَيِّ

⁷⁷¹ es-Sefercelânî, a.g.e., s. 113.

⁷⁷² es-Sefercelânî, a.g.e., s. 79.

دَهْشَتِي دَهْشَةَ صَيِّبٍ حَيْرَتِي حَيْرَةَ ضَبٍّ

Ondan ayrılıyorum. Oysa gönlüm onun yanında, mahallesinde tutsak.

Dehşetim musibete uğramış kimsenin dehşeti, şaşkınlığım ise (çölde yolunu kaybetmiş) kertenkelenin şaşkınlığı gibidir.

Sevgiliden ayrıldığını zikreden şair teşbîh-i belîğ sanatını da kullanarak gönlünü onun mahallesinde kalan bir tutsağa benzetmiştir. Ardından da sevgilinin gitmesiyle düştüğü çaresizlik ve şaşkınlık halini, çölün ortasında ne yaptığını ve nereye gideceğini bilmeden ordan oraya koşuşturan bir kertenkelenin durumu gibi düşünmüştür. Yine benzer bir şiirinde dosttan ayrıldıktan sonra, elinden kadehi düşmeyen bir sarhoşa döndüğünü şöyle ifade etmiştir: [Remel]

بَانَ الْخَلِيْطُ فَلَا تَسَلُّ عَنْ حَالَتِي مَا حَالُ مَنْ قَدْ بَانَ عَنْهُ اُنَيْسُهُ
وَدَعْتُهُ وَرَجَعْتُ عَنْهُ كَأَنِّي ذُو نَشْوَةٍ دَارَتْ عَلَيْهِ كَوْسُهُ

Dost uzaklaştı. Bu yüzden, arkadaşı kendisinden ayrılan kimsesinin durumuna (düştüğüm) halimle eğlenme.

Onu uğurladım ve elinden kadehi düşmeyen bir sarhoş gibi onu (bırakıp) döndüm.

Özetlemek gerekirse es-Sefercelâni'nin tasvir konusunda oldukça başarılı ve geniş bir hayal dünyasına sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Özellikle teşbîh ve isti'âre sanatlarını kullanmadaki ustalığı da bu tasvirleri ayrı bir konuma taşımaktadır. Şairin daha ziyade duyuşal tasvirlerle ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Zira şiirlerinde, benzetme sanatlarından da istifade ederek, olguları gerçek halleri ile bir tablo halinde sunma gayretinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak hislerini de bu tasvirlerle dâhil ederek nitelemelerine farklı boyut kazandırdığı ve duyuşal tasvirlerde bulunduğu şiirleri de azınsanmayacak ölçüdedir. Maddi tasvir olarak isimlendirilen ve soyut kavramların farklı bağlantılar neticesinde somutlaştırılması ise şiirlerinde en az karşılaşılan tasvir türü olarak görülmektedir.

SONUÇ

Arap şiiri alanında yapılan ilmî çalışmalarda özellikle Câhiliye, Emevî, Abbâsî dönemleri ve bu dönemlerde yetişen meşhur şairler, araştırmacıların daha çok ilgisini çekmiştir. Osmanlı dönemi Arap şiiri ise bu durumun aksine üzerinde fazla durulmayan, bununla birlikte de Arap dünyasında yapılan kimi çalışmalarda olumsuz yönde eleştirilerin en sık yöneltildiği alan olmuştur. Nitekim bazı Arap eleştirmenler, Osmanlı dönemi Arap şiirinin tamamen önceki dönemlerin taklidinden ibâret olduğu, şiirlerde edebî sanatlara gereğinden fazla yer verildiği ve sıkça başvurulan kelime oyunları nedeniyle mananın ikinci plana atıldığı yönünde tenkitlerde bulunmuşlar ve bu dönemi çöküş dönemi olarak isimlendirmişlerdir.

Bu araştırma neticesinde söylenenlerin büyük ölçüde haksız ve önyargılı ithamlar olduğu görülmüştür. Zira es-Sefercelânî'nin söylediği şiirler bu dönem şiirinin içerik ve şekil açısından edebî bir değere sahip olduğunu göstermektedir.

Câhiliye başta olmak üzere Emevî ve Abbâsî dönemlerinin muhtevâ, şekil, dil ve üslup özelliklerinin Osmanlı dönemi şiirine büyük ölçüde etki ettiği bilinmektedir. es-Sefercelânî'nin şiirlerinde de bu dönemlere ait izler açıkça görülmektedir. Ancak şairin, seçtiği lafız ve manalarda özgün olma çabası, özellikle kaside yapısında kendine has tasarruflarda bulunması gibi hususlar onun şiirlerinin taklitten ibâret olmadığını, aksine geleneksel şiiri kaynak olarak görse de söylediği şiirlerde kendi varlığını hissettirme arzusunda olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Osmanlı dönemi şiirinin tamamen geçmiş dönemleri taklitten ibâret olduğu yönünde yapılan bir genelleme kanaatimizce gerçekten uzak görünmektedir.

Edebî sanatların Osmanlı döneminde çok önemsendiği bir gerçektir. Nitekim es-Sefercelânî'nin şiirlerinde de göze çarpan ilk hususlardan biri edebî sanatların yoğunluğudur. Ancak şairin, sadece edebî sanatlar konusundaki yeteneğini ortaya koymak adına yazdığını düşündüğümüz bazı şiirlerinde dahi, mananın tamamen arka plana atılmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Osmanlı dönemi Arap şiirinde edebî sanatlar konusundaki zenginliğin bir tenkit konusu olmaktan ziyâde yenilik ve farklılık olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

Kanaatimizce Osmanlı döneminde Arap şiiri, iddia edildiği gibi bir çöküş dönemi de yaşamamıştır. el-Muhibbî'nin *Nefhâtu'r-Rayhâne* ve *Hulâsatu'l-Eser'i* ayrıca

el-Murâdî'nin *Silku'd-Durer'i* başta olmak üzere o dönem şairleri ve onların şiirleri hakkında bizlere bilgi veren eserler incelendiğinde Arap şiirinin, Osmanlı döneminde gereken ilgiyi gördüğü ve bu dönemde çok sayıda şairin yetiştiği anlaşılabacaktır. Ayrıca gerek bu eserlerde yer alan şiirler gerekse günümüze matbû yahut yazma nüsha halinde ulaşan divanlar, Arap edebiyatında şiirin, tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de önemini koruduğunu ortaya koymaktadır.

es-Sefercelânî'nin, hikmet şiirlerinde, dinî şiirlerinde ve hatta kimi zaman gazellerinde kullandığı bilgi ve deneyim gerektiren ifâdeler onun ârif biri olduğunu gösterirken, sanatları kullanmadaki ustalığı ve az sözle çok anlam ifade edebilme yeteneği ise onun zeki ve hünerli birisi olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bunun yanı sıra fahr konulu şiirler kaleme almaması, belki de onun mütevâzı bir şahsiyet olmasının bir sonucudur.

es-Sefercelânî hadis, fıkıh, tarih, nahiv, edebiyat, belağat ve matematik gibi alanlarda çeşitli hocalardan dersler almışsa da sadece şiir alanında tanınmıştır. Şiirlerindeki muhtevâ, şekil, dil ve üslup yönüyle büyük ölçüde geleneksel çizgiyi takip eden bir şairdir. Bununla birlikte, bizzat kendisi bir şiirinde, yenilikçi olma konusundaki arzusunu ifade etmiştir. Görüldüğü kadarıyla da, özellikle gazellerinde yer alan bazı teşbihler, bu arzusunu kısmen gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu noktada, kendisinden sonra yaşayan kimi şairleri de etkilemeyi başarmış ve bazı şiirlerinden tazmînde bulunulmuştur.

es-Sefercelânî'nin söylemiş olduğu şiirlerin tamamı 1317/1900 yılında basılan divanında yer almaktadır. Araştırmalarımız neticesinde farklı eserlerde, divanda yer alan şiirlerin dışında bir şiire rastlanmamıştır. Bununla birlikte divandaki 1 şiirin es-Sefercelânî'ye ait olmadığı anlaşılmıştır. Neticede şairin 992 beyitten oluşan 199 şiiri tespit edilmiştir. Bunlardan 144'ü gazel, 16'sı zühd ve Peygamber methiyeleri, 14'ü hamriyyât, 13'ü tabiat, 3'ü hikmet, 3'ü ihvâniyyât, 2'si medih, 1'i de atlâl konuludur. Şairin bunlar dışında kalan 3 şiiri ise luğaz olup bilmece mahiyetindedir.

Divanda yer alan şiirlerin %71'lik kısmı gazel olduğu için es-Sefercelânî'nin bir gazel şairi olarak nitelenmesi mümkündür. Bu konuda söylediği şiirleri genel özellikleri itibariyle hissî ve afif gazel olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Hissî gazellerinde beyaz yüzlü, parlak tenli, siyah ve uzun saçlı, kırmızı yanaklı, uzun boylu, büyüleyici bakışları olan ve işveli bir kadın tasviri yapmıştır. Aynı tasvirlerin

klasik şiiirlerde de yer aldığı düşünülürse, es-Sefercelânî'nin hissî gazellerinde klasik şiiirlerde yer alan kadın portresini aynen çizdiği söylenebilir. Ancak şair, yaptığı bazı benzetmelerle hissî gazel alanındaki farkını ve özgünlüğünü de ortaya koymayı başarmıştır. Sevgilinin gamzesini, onun bakışlarından kaçmak isteyenlerin sığınabilecekleri bir karaltıya benzetmesi bunun bir örneğidir.

Afif gazellerinde ise sevgiliye olan aşkının, kendisi için ne ifade ettiğini anlatmaya çalışır. Bu aşkın, kendisindeki hastalık, keder, uykusuzluk gibi tezâhürlerinden bahseder. Sevgiliye, ilgisizliği sebebiyle sitem eder. Kara sevdaya tutulması nedeniyle kendisini kınayanlarla mücadele eder ve onlardan şikâyet eder. Kendisi için tahammül edilmesi en zor durumun, sevgiliden ayrı kalmak olduğunu söyler. Ayrılığın amansız bir hastalık olduğunu ifade ederek, bu durumun vuslattan başka bir çaresinin olmadığını anlatmaya çalışır. Duygularını bu minvalde ifade etmeye çalışan şair müstehcen ifadelerden de olabildiğince kaçınır.

Şairin, gazellerine konu olan kadınları gerçekte sevip sevmediği hususunda net bir yargıya varmak zordur. Ancak klasik şiiirlerde kullanılması bir gelenek haline gelen sevgili isimlerinin dışında herhangi bir kadın ismini zikretmemesi, es-Sefercelânî'nin bu şiiirleri sadece edebî bir gayeyle söylediği izlenimini uyandırmaktadır.

Klasik atlâl şiiirlerinde, genellikle sevgilinin terk etmesinin ardından, harâbe haline gelen ve yaşam emârelerinin yok denecek kadar az olduğu yerler kimi zaman da çöller tasvir edilse de, es-Sefercelânî, bu tasvirlerin yanı sıra yaşadığı coğrafyanın özelliklerini de atlâl konusuna dâhil etmiştir. Zira atlâldan bahsettiği bazı beyitlerde ağaçları, çiçekleri ve soğuk pınarların aktığı bahçeleri tasvir etmiştir.

Söylediği dinî şiiirler zühd ve Hz. Peygamber'in methi olmak üzere iki kısımdır. Kimi zaman Şâzeliyye ve Mevleviyye tarikatlarının isim olarak da zikredildiği bu şiiirlerde, zahidâne bir yaşamın gerekliliği, tevessül, şefaât gibi meselelere dair dizeler yer almakta ve tasavvufun etkisi açıkça görülmektedir.

Bu şiiirlerde es-Sefercelânî'nin yaşadığı dönemdeki Dimaşk hakkında bazı dinî-sosyal verilere de ulaşabilmekteyiz. Örneğin; o dönem Dimaşk'ında Mevlevîler tarafından sema ayinleri düzenlenmektedir. Ayrıca Hz. Zeynep Türbesi günümüzde olduğu gibi o dönemde de önemli bir mekân olup birçok ziyaretçiyi kendisine çekmektedir.

Şair, Hz. Peygamber'e, O'nun ailesi ve ashâbına söylediği şiirleri ise birkaç beyit halinde kaleme almış; klasik methiyelerde olduğu gibi uzun kasideler nazmetmemiş ve belli bir usûl takip etmemiştir. Aynı şekilde tabiat konusunda da uzun ve müstakil kasideler söylememiştir. Şiirlerinde yer alan tabiat tasvirleri genellikle gazellerin ve hamriyyât konulu şiirlerin farklı bölümlerinde bulunmaktadır. Bunların dışında daha çok iki beyitlik mukatta'alarında tabiat konusunu işlediği görülmektedir.

es-Sefercelânî'nin hamriyyât konulu şiirleri ise büyük ölçüde tabiat tasviri ile iç içedir. Bu şiirlerinde şarap çeşitlerini renk, kalite, eskilik ve yenilik gibi yönlerden tasvir eden şair, farklı enstrümanlar eşliğinde musiki icra edilmesi, buhur sayesinde ortamın güzel kokması gibi o dönem eğlence meclislerine ait bazı ayrıntıları da zikretmiştir.

Şairin söylediği 199 şiirin 57'si kaside olup bunların en uzununu sadece 22 beyittir. Dolayısıyla şairin duygu ve düşüncelerini kısa ve öz biçimde ifade etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı döneminde mukattaa'ların yaygınlaşması ile alakalıdır.

Kasidenin yapısı konusunda şiirlerinde, Câhiliye ve Emevî dönemlerinin izlerini görmek mümkündür. Zira bazı kasidelerine Câhiliye dönemi şiirlerinde görülen ve klasik kaside yapısı olarak kabul edilen tarzda atlâl yahut gazelle giriş yapıp ardından ana konuya geçmiş son olarak da güzel bir hâtıme ile kasidesini tamamlamıştır. Bazı kasidelerini ise; ilk olarak Emevî dönemi kasidelerinde görüldüğü şekilde, herhangi bir mukaddime olmaksızın baştan sona kadar tek konu çerçevesinde söylemiştir.

Şair kasidenin ilk beytinde yani matla'da, ana konu hakkında ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte kasidenin sonraki kısımlarından kopuk olmadığı görülen matla' beyitlerinde, lafızların özenle seçildiği ve gramer hatalarından uzak bir dil tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şair, şiir eleştirmenlerinin matla' beyitleri konusunda ortaya koyduğu kıstaslara uygun olarak şiirlerine başlamaktadır.

es-Sefercelânî kasidelerinin mukaddime bölümlerinde atlâl, gazel, uykusuzluk, geçmişe özlem ve tabiat bahsetmektedir. Bunlar arasında atlâl en çok işlenen konudur. Ancak şair çoğu zaman atlâldan uzun uzadıya bahsetmeyip, birkaç beyitten sonra ana konuya geçmektedir. Bazen de asıl anlatmak istediklerine hemen geçebilmek için atlâlin üzerinde durulacak bir mesele olmadığına vurgu yaparak asıl konuya geçiş yapmıştır. Öte yandan gazele, hamriyyât konulu şiirlerin mukaddimesinde yer verirken; uykusuzluk ve geçmişe özlem konularını daha çok gazellerin mukaddimesinde

işlemektedir. Tabiat tasviri ise farklı konularda yazılmış şiirlerinin mukaddime bölümlerinde karşımıza çıkabilmektedir.

Şairin, mukaddime bölümünden ana konuya geçişlerini genellikle sebep sonuç ilişkisi dâhilinde, uygun lafız ve manaları seçerek ve kasidenin tek bir konudan oluştuğu hissini uyandırarak yapmayı başardığı görünmektedir. Bu bağlamda geçişlerin birçoğunun husnu't-tehallus olarak değerlendirilmesi mümkündür.

es-Sefercelânî eleştirilenlerin, kasidenin kilidi olarak değerlendirdiği hâtimede ise kimi zaman dua cümlelerine, kimi zaman dillere pelesenk olmuş meşhur sözlere, kimi zaman da okuyucunun ilgisini çekecek tasvirlerle yer vermiştir. Bu bağlamda şairin klasik şiirlerde karşılaşılan hâtimelere benzer şekilde ve eleştirilenlerin belirlediği kıstaslara mutâbık olarak şiirlerini sonlandırdığı söylenebilir. Hâtime bölümünde atlâl konusuna yer vermesi ise şairin kasidelerinde görülen farklılıklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şiirlerinde genellikle herkes tarafından bilinen, telaffuzu kolay kelimeler kullanmıştır. Bunun yanı sıra, seçtiği kelimelerin genel itibariyle konu ile uyumlu olduğu görülmüştür. Örneğin; divanının büyük kısmını teşkil eden gazellerinde dile ağır gelen, kulak tırmalayan kelimeler oldukça azdır.

Yabancı dillere ait kelimelerin kullanımı da oldukça azdır. Ayrıca fasih olmayan kelimeleri kullanmaması, şiirlerini edebî kalite bakımından daha değerli kılmaktadır. Bu da; Osmanlı döneminde halk diline ait kelimelerin şiirlerde yaygın olarak kullanıldığına dair yöneltilen eleştirilerin, en azından es-Sefercelânî için geçerli olmadığını göstermektedir.

es-Sefercelânî çok farklı cümle yapılarını birlikte kullanarak şiirlerini tekdüzelikten uzak bir hale getirmiştir. Özellikle inşâî cümle yapılarından, içerisinde bulunduğu hale en uygun olanını tercih etme konusunda çok başarılı olduğu görünmektedir. Nitekim kimi zaman bir soru, kimi zaman nidâ, kimi zaman da bir te'acub ifadesiyle duygularını çok etkili bir şekilde yansıtmıştır. Ayrıca yerine göre cümlelerde yaptığı zikir ve hazifler anlatımını güçlendirirken, açıklanması ya da üzerinde durulması gereken konularda itnâb kaideleri gereğince yapmış olduğu açıklamalar, duygularını daha vurgulu bir biçimde aktarmasını sağlamıştır.

Şiirlerinde genel olarak dört anlatım tekniğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar muhavere (karşılıklı konuşma), tahkiye (olayı hikaye tarzında anlatma), bedi'î

sanatları yoğun bir biçimde kullanma ve tasviridir. Bunların içinde de şairle en fazla özdeşleşen teknik bediî sanatların yoğun olarak kullanılmasıdır. Öyle ki bazı kısa şiirlerin cinas, tıbâk, tazmîn gibi sanatlarda şairin sahip olduğu kabiliyetin ortaya konması arzusuyla yazıldığı izlenimi uyanmaktadır. Aynı şekilde ta'miye, şairin kendisini kabul ettirdiği bir alan olup, kelime oyunlarındaki ve matematik alanındaki becerisini ortaya koymaktadır.

Şairin yapmış olduğu tasvirler ise onun ne denli geniş bir hayal dünyasına sahip olduğunu ve teşbih, istiâre gibi beyân ilmine dair sanatlardaki mahâretini gözler önüne sermektedir. es-Sefercelânî bu sanatları kullanarak şiirlerinde, genellikle nesnelere gerçek halleriyle bizlere tasvir etme gayreti içerisindeydi. Ancak kimi zaman hislerini de tasvirlerle dâhil ederek bunlara farklı boyutlar kazandırdığı da olmuştur.

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Dimaşk kentinde yaşayan, günümüzde çok meşhur olmasa da kaynaklarda dönemin önemli şairleri arasında gösterilen bir şair ve şiirleri imkânlar nispetince incelenmeye ve tanıtılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda tezimizin başlangıcında, Osmanlı dönemi şiiri ile ilgili bazı önyargılı yaklaşımlarda haksız sayılabilecek bazı hususların, es-Sefercelânî'nin şiirlerinden hareketle ortaya konması yönünde belirlediğimiz hedeflere belli ölçüde ulaştığımızı ifade etmeliyiz. Zira bir şair ve şiirleriyle ilgili yapılan çalışmanın yaşadığı dönemin yakından tanınmasına ve o dönemle ilgili daha objektif yargıların ortaya konmasına ufak da olsa bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı dönemi Arap şiiri büyük ölçüde ihmâl edildiğinden dönemle ilgili çalışmaların sayısının artması büyük önem arz etmektedir. Zira yapılan her araştırma dönemin aydınlatılması yolunda bir adım olacaktır. Ayrıca bu çalışmalar kaynaklarda yer alan şairler ve onların şiirlerinin edebî kalitesi hakkında bizlere yol gösterip, o dönemde yazılan şiirlerin ilmî bir süzgeçten geçirilmesine imkân sağlayacaktır. Yine bu dönemde yazılan çok sayıda divanın yazma nüshalar halinde farklı kütüphanelerde beklediği düşünülürse edisyon-kritik çalışmalarının yapılması ve bu divanların edebiyat dünyasına kazandırılması da önemli bir husus olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdulkâhir el-Curcânî, Ebû Bekr b. ‘Abdirrahmân, *Delâilu’l-İ‘câz*, thk: Maḥmûd Muhammed Şâkir, 3.b., Dâru’l-Medenî, Qâhire, 1992.
_____ *Esrâru’l-Belâğâ*, thk: Maḥmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-Medenî, Qâhire, tsz.
- Ahmed Emîn, *Duḥâ’l-İslâm*, 7.b., Mektebetu’n-Nahḍa el-Miṣriyye, Qâhire, tsz.
- Aktaş, Şerif, *Şiir Tahlîli*, 1.b., Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
- el-Âmidî, Ebu’l-Qâsım el-Ḥasen b. Bişr, *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve’l-Buḥturî*, thk: Ahmed Şakr, 4. b., Dâru’l-Meârif, Qâhire, 1994.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl el-Ḥasen b. ‘Abdillâh b. Sehl b. Sa’îd b. Yaḥyâ, *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn*, thk: Ali Muhammed el-Bicâvî, Ebu’l-Faḍl İbrâhîm, el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, Beyrût, h. 1419.
- Atıl, Esin, Osmanlı Sanatı ve Mimarîsi, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, II, 447-479.
- ‘Aṭvân, Ḥuseyn, *Muḥaddimetu’l-Qaşîdeti’l-‘Arabiyye fi’s-Şi’ri’l-Câhilî*, Dâru’l-Meârif, Qâhire, 1970.
- ‘Azîz Fehmî, *el-Muḥârane Beyne’s-Şi’ri’l-Emevî ve’l-‘Abbâsî fi’l-‘Aşri’l-Evvel*, nşr. Muhammed Qandîl el-Baklî, Qâhire, 1980.
- el-Bâḥrazî, Ebu’l-Ḥasen Ali b. el-Ḥasen, *Dumyetu’l-Kaşr ve ‘Uşratu Ehli’l-‘Aşr*, 1.b., Dâru’l-Cîl, Beyrût, h. 1414.
- el-Bayṭâr, Abdurrezzâk b. Ḥasen, *Hilyetu’l-Beşer fi Târîhi’l-Karnî’s-Sâliḥa ‘Aşar*, 2.b., Dâru Şâdir, Beyrût, 1993.
- el-Bedrî, Ebu’l-Beḳâ ‘Abdullah b. Muhammed, *Nuzhetu’l-Enâm fi Meḥâsini’s-Şâm*, el-Maṭbaatu’s-Selefiyye, Qâhire, h. 1341.
- Bekkâr, Yusuf Ḥuseyn, *İtticâhâtu’l-Ğazel fi’l-Qarnî’s-Sânî ‘Aşar*, byy, tsz.
_____ *Binâu’l-Qaşîde fi’n-Nakdi’l-‘Arabiyyi’l-Qadîm fi Dav’i-n-Nakdi’l-Hadîs*, Dâru’l-Endelus, Beyrût, tsz.
- Bekrî Şeyh Emîn, *Muṭâla’ât fi’s-Şi’ri’l-Memlûkî ve’l-Uşmânî*, 4.b., Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1986.
- el-Bekrî, Ebû ‘Ubeyd ‘Abdillâh b. ‘Abdilazîz, *Mu‘cemu mâ Ustu‘cime min Esmâ’l-Bilâd ve’l-Mevâdi’*, 3.b., ‘Âlemu’l-Kutub, Beyrût, 1982.

- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk: Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî, 1.b., Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrût, h. 1418.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, 3.b., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur/Zweiter Supplementband*, E.J. Brill, 1938.
_____ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Arapça Çev.: Abdulhalîm en-Neccâr, 5.b., Dâru'l-Meârif, Kâhire, tsz
- Buḥârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrahim, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*, İstanbul 1979.
- el-Bustânî, Buṭrus, *Udebâu'l-'Arab fi'l-Endelus ve 'Aşri'l-İnbi'âs*, Dâru Nazîr 'Abbûd, bsy., tsz.
- Buzpınar, Şit Tufan, “Suriye”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 550-555.
_____ “Şam”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 315-319.
- el-Câhîz, Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, *el-Ḥayevân*, 2.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, h. 1424.
- Cebbûr 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebi*, 2.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1984.
- el-Cevherî, Ebû Naşr İsmâîl b. Ḥammâd, *es-Şiḥâḥ Tâcu'l-luḡa ve Şiḥâḥi'l-'Arabîyye*, thk: Ahmed Abdulḡafûr 'Atṭâr, 4.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm b. 'Ubeydullâh, *Tabakâtu Fuḥûli's-Şu'arâ*, thk: Maḥmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, tsz.
- el-Curcânî, Ebu'l-Ḥasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali, *et-Ta'rîfât*, 1. b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 2000.
- Çakar, Enver, “XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Şam Eyaleti (İdarî Taksimat-Eyalet ve Sancak Yöneticileri)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elazığ 2003, I/2, 41-60.
- Çetin, Nihad Mazlum, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973.

- Çiçek, Kemal, II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703), *Türkler*, Semih Ofset, Ankara, 2002, IX.
- ed-Dehhân, Şâmi, *el-Ğazel munzu Neş'etihi Hattâ Şadri'd-Devleti'l-'Abbasîyye*, 2.b., Kâhire, 1964.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat-ı Muhammediye", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 179-180.
- Durmuş, İsmail, "Mübâlağa", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 425-427.
 _____ "Lüğaz", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 221-222.
 _____ "Mu'ammâ", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 320-322.
- Ebû 'Alî, Nebîl Hâlid, "Me'ânî Şi'ri'l-Ğazel Beyne't-Taqlîd ve't-Tecdid fi'l-'Aşri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî", *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, 2009, XVII, 1-37.
- Ebû Musâ, Muhammed Muhammed, *Haşâişu't-Terâkîb*, 4.b., Mektebe Vehbiyye, Kâhire, 1996.
- Ebû Nuvâs, el-Hasen b. Hânî, *Dîvân*, Dâru Şâdir, Beyrût, tsz.
- Ebû Rihâb, Hassân, *el-Ğazel 'İnde'l-'Arab*, 1.b., Matbaâtu Mısr, Kâhire, 1947.
- Ebû Zeyd b. Muhammed, Bekr b. 'Abdillâh, *Tabakâtu'n-Nessâbîn*, 1.b., Daru'r-Ruşd, Riyâd, 1987.
- Ebu'l-'Atâhiye, İsmâil b. el-Kâsım, *Dîvân*, Dâru Beyrût, Beyrût, 1986.
- Ebu'l-Me'âlî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân b. el-Ğazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk: Seyyid Kısraî Hasen, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1990.
- Elmalı, Hüseyin, "Kaside", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 562-564.
- Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şi'r*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1991.
- Ergin, Mehmet Mesut, *İbn Ma'sûm el-Medenî Şâ'iran*, 1.b., Dâru'l-Beyrûtî, Dimaşk, 2004.
 _____ *el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri*, yayımlanmamış doktora tezi, SÜSBE, Konya, 2000.
 _____ *İbnu'n-Nahhâs el-Halebî ve Şiirleri*, 1.b., Araştırma Yayınları, Ankara, 2008.

_____ “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri”, *Marife*, Konya, 2007, VII/1, 119-135.

_____ “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar”, *Nusha*, Ankara, 2006, VI/21, 41-67.

_____ “Hasan el-Bûrîni'nin Şiirlerinde Mersiye”, *Süüfd*, Konya, 2007, sy: 24, 147-169.

- el-Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk: Muhammed 'Avd Mur'ib, 1.b., Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrût, 2001.
- Faql, Salâh, *Nazarîyyetu'l-Binâiyye fi'n-Nakdi'l-Edebî*, 1.b., Dâru's-Şurûk, Kâhire, 1998.
- Fayşal, Şukrî, *Ṭatavvuru'l-Ğazel beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm min İmrii'l-Kays ilâ İbn Ebî Rebî'a*, 2.b., Maṭbaatu Dimaşq, Dimaşq, 1964.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Ṭâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, thk: Muhammed Na'im el-Arkûşûşî, 8.b., Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005.
- el-Fukeykî, Abdulhâdî, *el-İktibâs mine'l-Kurâni'l-Kerîm*, 1.b., Dâru'n-Nemîr, Dimaşq, tsz.
- Grehan, James, Street Violence and Social Imagination in Late Mamluk and Ottoman Damascus, *International Journal of Middle East Studies*, yıl: 2003, sy: XXXV, 215-236.
- el-Ğazzî, Muhammed Kemâluddîn b. Muhammed el-'Amirî, *en-Na'tu'l-Ekmele li Aşhâbi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk: Muhammed Muṭî' el-Ḥâfîz, Nizâr Abâza, Dâru'l-Fikr, Dimaşq, 1982.
- el-Ḥafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *Rayḥânetu'l-Elibbâ ve Zehratu'l-Ḥayâti'd-Dunyâ*, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Ḥalû, 1.b., Maṭba'atu 'İsâ el-Bâbî el-Ḥalebî ve Şurakâuh, bsy., 1967.
- el-Ḥalîbî, Ḥâlid b. Sa'ûd, *el-Binâu'l-Fennî fi Şi'ri 'Umar Bahâuddîn el-Emîrî*, 1.b., Nâdi'l-Aḥşâ' el-Edebî, Dimaşq, 2009.
- Ḥalil b. Ahmed, Ebû 'Abdirrahmân b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk: Mehdî el-Maḥzûmî, İbrâhîm es-Sâmarrâi, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, tsz.

- el-Hanbelî, Muhammed b. ‘Abdi’l-Bâkî, *Meşyehatu Ebi’l-Mevâhib el-Hanbelî*, thk: Muhammed Muṭî’ el-Hâfız, 1.b., Dâru’l-Fikr, Dimaşq, 1990.
- Hartman, R., Şam, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B.Basımevi, İstanbul, 1970, XI, 298-310.
- Hassûn, ‘Alî, *Târîhu’d-Devleti’l-Uşmâniyye ve ‘Alâkatuha’l-Hâriciyye*, 4.b., el-Mektebu’l-İslâmî, Dimaşq, 2002.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ, *Cevâhiru’l-Edeb fî Edebiyyât ve İnşâ-i Luğati’l-‘Arab*, Muessesetu’l-Meârif, Beyrût, tsz.
_____ *Cevâhiru’l-Belâğa fî’l-Me’ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedi’*, thk: Yusuf eş-Şumeylî, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrût, tsz.
- Heddâra, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, 1.b., Dâru’l-‘Ulûmu’l-‘Arabiyye, Beyrût, 1990.
_____ *İtticâhâtu’s-Şi’ri’l-‘Arabî fî’l-‘Karnî’s-Şânî el-Hicrî*, Dâru’l-Me’ârif, Kâhire, 1963.
- el-Hımsî, Na‘îm, *Naḥve Fehmin Cedîdin li Edebi’d-Duveli’l-Mutetâbi’a ve Târîhihi*, Mudîriyyetu’l-Kutub ve Maṭbû’atu’l-Câmi’iyye, Dimaşq, 1981.
- el-Hımyerî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdullâh, *er-Ravḍu’l-Mi’târ fî Haberî’l-Aktâr*, thk: İhsan Abbâs, Muessesetu Nâşir li’s-Sekâfe, Beyrût, 1980.
- Hitti, Philip, *Târîhu Sûriye ve Lubnân ve Filistîn*, ter: Corc Haddâd, Abdulkерim Rafîk, Dâru’s-Sekâfe, Beyrût, 1951.
- el-Hûfî, Ahmed Muhammed, *el-Ğazel fî’l-‘Aşri’l-Câhilî*, 3. b. Dâru’n-Nahḍa, Kâhire, 1973.
- el-Huşrî, İbrahim b. ‘Alî b. Temîm Ebû İshâk el-Ğayravânî, *Zehru’l-Âdâb ve Semeru’l-Elbâb*, Dâru’l-Cîl, Beyrût, tsz.
- İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman el Mevşilî, *el-Hasâiş*, 4.b., el-Hey’etu’l-Mışriyyetu’l-‘Âmme, Kâhire, tsz.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheretu’l-Luğa*, thk: Ramzî Munîr Ba’lebekkî, 1.b., Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- İbn Ebi’l-İşba‘, Abdul‘azîm b. el-Vâhid b. Zâfir el-‘Advânî, *Tahrîru’t-Taḥbîr fî Sınâ’ati’s-Şi’ri ve’n-Neşr ve Beyâni İ’câzi’l-Ğur’ân*, thk: Muhammed Şeref, Lecnetu İhyâi’t-Turâşî’l-‘Arabî, bsy., tsz.

- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ er-Râdî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk: Abdusselâm Muhammed Hârun, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1979.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbas, Dâru Şâdir, Beyrût, 1900.
- İbn Hıccce el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Ereb*, şerh: 'İşam Şakyû, 1.b., Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim, *eş-Şi'r ve ş-Su'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, h. 1423.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali Cemâluddîn el-Enşârî, *Lisânu'l-'Arab*, 3. b., Dâru Şâdir, Beyrût, h. 1414.
- İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, thk: Muhammed Muḥiddin 'Abdulḥamîd, 5.b., Dâru'l-Cil, 1981.
- İbn Sinân el-Hafâcî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed b. Sa'îd, *Sirru'l-Feşâḥa*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1982.
- İbn Şâşû, 'Abdurrahmân, *Terâcimu Ba'd-ı A'yân-i Dimaşk*, el-Matba'atu'l-Lubnâniyye, Beyrût, 1886.
- İbn Ṭabâtabâ el-'Alevî, Muhammed b. Ahmed el-Huseynî, *İyâru's-Şi'r*, thk: 'Abdul'azîz b. Nâşîr el-Mânî, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, tsz.
- İbnu'l-Eşîr, Naşrullâh b. Muhammed Ziyâuddîn, *el-Meşelu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve ş-Sâ'ir*, thk: Ahmed el-Hûfî, Bedvî Tıbâne, Dâru Nahḍa, Kâhire, tsz.
- İbnu'l-Mu'tez, 'Abdullah, *Kitâbu'l-Bedi'*, Dâru'l-Mesîra, Beyrût, 1982.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998, 223-359.
- İlyâ Hâvî, *Fennu's-Şi'ri'l-Hamrî ve Taṭavvuruhû 'inde'l-'Arab*, Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1997.
- İmruu'l-Kays b. Hucr, *Dîvân*, nşr. Mustafâ 'Abduşşâfî, 5.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Semih Ofset, Ankara, 1999, I, 37-132.

- İpekten, Halûk, “Gazel”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 440-442.
- İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, Vekâletu'l-Me'ârif, İstanbul, 1951.
- 'Izze Hasan, *Şi'ru'l-Vukûf 'ala'l-Atlâl mine'l-Câhiliyye ilâ Nihâyeti'l-Karnî's-Sâlis*, Dimaşk, 1968.
- el-Ğalkaşendî, Ahmed b. 'Ali b. Ahmed, *Subhu'l-Aşâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, tsz.
- el-Ğartacennî, Ebu'l-Hasen Hâzim, *Minhâcu'l-Bulağâ ve Şerhu'l-Udebâ*, thk: Muhammed el-Hûce, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1986.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. A'bdillâh, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funun*, Mektebetu'l-Meşnâ, Bağdat, 1941.
- el-Ğazvînî, el-Hatîb Muhammed b. 'Abdirrahmân, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, thk: Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hafâcî, 3.b, Dâru'l-Cil, Beyrût, tsz.
- el-Ğazvînî, Zekeriya b. Muhammed b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Şâdir, Beyrût, tsz.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrût, tsz.
_____ *el-Edebu'l-'Arabî fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk, 1972.
- el-Kettânî, Muhammed b.'Abdulhay el-İdrîsî, *Fihrisu'l-Fehâris*, thk: İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1982.
- Kocakaplan, İsa, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1992.
- Kudâme b. Ca'fer; Ebu'l-Ferec b. Kudâme b. Ziyad el Bağdâdî, *Nağdu's-Şi'r*, 1.b., Maţba'atu'l-Cevâib, İstanbul, h. 1302.
- Mağmûd Sâlim Muhammed, *el-Medâihu'n-Nebeviyye hattâ Nihâyeti'l-'Aşri'l-Memlûkî*, 1.b., Dâru'l-Fıkr, Dimaşk, 1996.
- el-Mağrîzî, Ebu'l-'Abbâs Taqıyyuddîn, *el-Mevâ'iz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutat ve'l-Âşâr*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418.
- Maţlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Muştalâhâti'n-Nağdi'l-'Arabiyyi'l-Ğadîm*, 1.b., Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût, 2001.

_____ *Mu‘cemu’l-Muštalahâti’l-Belâğyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût, 2007.

• Mencek Paşa, *Divân*, thk: Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd, Vizêratu’s-Sekâfe, Dimaşk, 2009.

• el-Muhibbî, Muhammed b. Emîn b. Fađlullâh, *Hulâsatu’l-Eser*, Dâru Şâdir, Beyrût, tsz.

_____ *Nefhatu’r-Rayhâne ve Raşhatu Tıllâi’l-Hâne*, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Ĥalû, 1.b., Dâru İhyâ-i Kutubi’l-‘Arabiyye, tsz.

• el-Murâdî, Muhammed Ĥalîl, *Silku’d-Durer fî A’yânî’l-Karnî’s-Sânî ‘Aşar*, Dâru İbn Ĥazm, Beyrût, 1988.

• el-Mueyyed-billâh, Yağyâ b. Ĥamza el-‘Alevî, *eṭ-Ṭirâzu’l-Mutedammîn li Esrâri’l-Belâğâ ve ‘Ulûmi Ĥakâiki’l-İ‘câz*, 1.b., el-Mektebetu’l-‘Unsuriyye, Beyrût, h. 1423

• en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdilvehhâb, *Nihâyetu’l-Ereb fî Funûni’l-Edeb*, 1.b., Dâru’l-Kutubi’l-Veşâik, Kâhire, h. 1423.

• Ocak, Ahmet Yaşar, Din, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1998.

• Öz, Mehmet, II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl, *Türkler*, Semih Ofset, Ankara, 2002, IX, 711-729.

• Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 14. b., Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

• er-Râfi‘î, Mustafa Şadık b. ‘Abdirrezzâk b. Sa‘îd b. Ahmed b. Abdilkâdir, *Târîhu Âdâbi’l-‘Arab*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, tsz.

• Râfik, ‘Abdulkerîm, *el-‘Arab ve’l-Uşmâniyyîn*, 2.b., Dimaşk, 1993.

_____ *Bilâdu’s-Şâm ve Mişr mine’l-Fetĥi’l-Uşmânî ilâ Ĥamleti Nâbulyyûn Bûnabart*, 2.b., Dimaşk, 1968.

_____ *The Province of Damascus*, 1.b., Beyrût, Khayat, 1966.

• Raymond Andre, *el-Mudunu’l-‘Arabiyyetu’l-Kubrâ fî’l-‘Aşri’l-Uşmânî*, Arapça çeviri: Latîf Ferec, 1.b., Dâru’l-Fikr, Kâhire, 1991.

• er-Râdî, Zeynuddîn Ebû ‘Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Muĥtârû’s-Sıĥâh*, thk: Yûsuf eş-Şeyĥ Muhammed, 5.b., el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrût, 1999.

- Riyâd Abdulhamîd Murâd, *Şi'ru Dimaşk fî'l-Ķarnî's-Sânî 'Aşar el-Hicrî "es-Sâmîne 'Aşar el-Mîlâdî*, Vizâratu's-Sekâfe, Dimaşk, 2007.
- es-Şabbâğ, Leylâ, *el-Mucteme'u'l-'Arabîyyu's-Sûrî*, Menşûrâtu Vizâratî's-Sekâfe, Dimaşk, 1983.
- Sâlim, Muhammed Abdulhamid , *el-Edeb fî'l-'Asri'l-'Uşmânî beyne Munşifîhi ve Tâ'inîne fih*, <http://www.al-madina.com/node/368559?arbeaa> 26.08.2013.
- Samancı, Yusuf Sami, *Arap Dilinde Dahîl Meselesi*, Konya, 2011.
- es-Şavvâf, Muhammed Şerîf 'Adnân, *Mu'cemu'l-User ve'l-'Alâm ed-Dimaşkıyye*, 1.b., Beytu'l-Hikme, Dimaşk, 2003.
- eş-Se'âlibî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâ'il Ebû Manşûr, *Yetîmetu'd-Dehr fî Meḥâsini Ehli'l-'Aşr*, thk: Mufid Muhammed Ķumḥiyye, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1983.
- es-Sefercelânî, İbrâhim Çelebi b. Muhammed, *Dîvan*, Maḥba'atu'l-İlmiyye el-Mışriyye, Ķâhire, h. 1317.
- es-Sekkâkî, Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Ali, *Miftâḥu'l-'Ulûm*, 2.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1987.
- Selîm, Maḥmûd, *el-Edebu'l-'Arabî ve Târîḥuhâ fî 'Aşri'l-Memâlik ve'l-'Uşmâniyyîn ve'l-'Aşri'l-Hadîs*, Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, Ķâhire, 1957.
- es-Suyûfî, Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebîbekr, *ed-Durru'l-Menşûr*, Dâru'l-Fikr, bsy., tsz.
- Suzan, Yahya, "Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Muhammes", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2010, sy.4, 17-37.
- Sirâcuddîn, Muhammed, *ez-Zuhd ve't-Taşavvuf fî's-Şi'ri'l-'Arabî*, Beyrût, tsz.
- eş-Şâyib, Ahmed, *el-Uslûb*, 8.b, Mektebetu'n-Nahḍa, Ķâhire, 1991.
- eş-Şehâbî, Ķuteybe, *Me'âlimu Dimaşk et-Târîḥiyye*, Menşûrâtu Vizâratî's-Sekâfe, Dimaşk, 1996.
- eş-Şennâvî, 'Abdulazîz Muhammed, *ed-Devletu'l-'Uşmâniyye Devletun İslâmiyyetun Mufterâ 'Aleyhâ*, Maḥba'atu Câmî'atu'l-Ķâhire, Ķâhire, 1980.
- Şevki Dayf, *Târîḥu'l-Edebi'l-'Arabî 'Aşru'd-Duvel ve'l-İmârât ve's-Şâm*, 2.b., Dâru'l-Me'ârif, Ķâhire, tsz.

- _____ *et Taṭavvur ve't-Tecdid fi's-Şi'ri'l-Arabî*, Kâhire, 1959.
- _____ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Câhilî*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, tsz.
- _____ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Abbâsî el-Evvel*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, tsz.
- _____ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-İslâmî*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, tsz.
- et-Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Ḳur'ân*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, 1.b., Muessesetu'r-Risâle, bsy., 2000.
 - Ṭahrânî, Nizâm Ṭâhir, *Târîhu'l-Edeb fi 'Aşri'l-İnhîṭat*, Neşir Ferihte, Tahrân, tsz.
 - Tasa, Muhammed, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 1.b., Adal Ofset, Konya, 2007.
 - et-Tehânevî, Muhammed 'Ali b. 'Ali, *Keşşâf-u İştîlâhâtî'l-Funûn*, Matbaat-ı İkdâm, bsy., h.1317.
 - Tomar, Cengiz, “Şam”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 311-315.
 - Toprak, M. Faruk, “Arap Şiirinde Adı Geçen Şarap Adları ve Bazı Hamriyyât Terimleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, c. 2, sy. 3., 169-194.
 - Ṭuleymât, Gâzî, el-Eşkar, 'İrfân, *el-Edebu'l-Câhilî*, 1.b., Dâru'l-İrşâ, Dimaşk, 1992.
 - Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, 1.b., Ensar Neşriyat, 2011.
 - Turan, Sinan, “Andre Raymond ve Osmanlı Dönemi Arap Kent Tarihçiliğine Bakış”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, (169-190).
 - Uludağ, Süleyman, “Cezûli, Muhammed b. Süleyman” *DİA*, İstanbul, 1993, XII, 515-516.
 - _____ “Delâilu'l-Hayrât”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 113-114.
 - Uluçam, Abdüsselam, “Şam”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 320-325.
 - Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 6.b., Türk Tarihi Kurumu Yayınları, byy., tsz.
 - el-Yâfi, Na'im, *Muḳaddime li Dirâseti's-Şûrati'l-Fenniyye*, Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâd el-Ḳavmî, Dimaşk, 1982.
 - Yâḳût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 2.b., Dâru Sâdir, Beyrût, 1995.

- Yanık, Nevzat H., *Arap Şiirinde Tasvir (Câhiliye-Abbasîler)*, 1.b., Eser Matbaası, Erzurum, 2010.
- Yazıcı, Hüseyin, XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amasi, *Nüşa*, Ankara, 2001, I/2, 55-70.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk el-Huseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs*, Dâru'l-Hidâye, bsy., tsz.
- Zeki Mübarek, *el-Medâihu'n-Nebeviyye ve Medâihu Ehli'l-Beyt*, 2.b., Dimaşk, 1997.
- Zeydân, Corci, *Târîhu Âdâbi'l-Luġati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, Ķâhire, tsz.
- ez-Zeyyât, Ahmed, *Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî*, Dâru'n-Nehda, Ķâhire, tsz.
- ez-Zirikli, Hayruddîn Maĥmûd b. Muhammed, *el-A'lâm*, 5.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002.